

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Јелена Паповић Миладиновић

**ЗАШТИТА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У
ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Текст ове дисертације ставља се на увид јавности, у складу са чланом 30 став 8 Закона о високом образовању („Службени гласник РС“ бр. 76/2005, 100/2007 - аутентично тумачење 97/2008, 44/2010,93/2012,89/2013 и 99/2014)

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст сматра се рукописом и само се саопштава јавности (члан 7 Закона о ауторским и сродним правима, „Службени гласник РС“ бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012)

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити ни у какве сврхе, осим за упознавање са њеним садржајем пре одбране дисертације.

Ниш, 2017.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF LAW

Jelena Papović Miladinović

**THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF
PERSONS DEPRIVED OF THEIR LIBERTY
IN PENITENTIARY INSTITUTIONS IN THE
REPUBLIC OF SERBIA**

DOCTORAL DISSERTATION

NIŠ, 2017.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Проф. др Миомира Костић, редовна професорка
Универзитет у Нишу, Правни факултет

Наслов:

Заштита права лица лишених слободе у пенитенцијарним
установама у Републици Србији

Резиме:

У раду је приказан положај лица лишених слободе у Републици Србији са аспекта људских права која су им гарантована. Значај људских права у савременом друштву инспирисао је рад на овој теми. Да би се правилно сагледао положај који лица лишена слободе уживају приказан је настанак и развој идеје о људским правима. Посебна пажња посвећена је питању кршења и ограничења људских права, уз анализу механизма за њихову заштиту.

Представљен је положај лица лишених слободе кроз историјску призму уз сагледавање њихових права и услова под којима су издржавали казну затвора од њеног настанка до савременог доба, са освртом на положај лица лишених слободе на нашим просторима.

Анализиран је рад најзначајнијих међународних организација у области заштите људских права лица лишених слободе. Представљене су међународне организације које се у свом раду баве заштитом права лица лишених слободе, најзначајнији акти које су ове организације донеле као и механизми заштите права које гарантују. Приказан је положај лица лишених слободе у државама у окружењу, ради упоредне анализе гарантованих правних стандарда.

Пажња је посвећена и положају лица лишених слободе у нашој држави. Анализирана су гарантована права овој категорији грађана кроз приказ различитих правних извора.

Централни део рада посвећен је облицима заштите права лица лишених слободе у нашој држави. У овом делу представљени су облици заштите права лица лишених слободе на унутрашњем и међународном нивоу кроз приказ превентивних механизма заштите али и заштите која се пружа по појединачним притужбама затвореника.

Предмет емпиријског дела рада је истраживање ефикасности

поступка за заштиту права лица лишених слободе. Истражени су облици заштите права лица лишених слободе, њихова доступност затвореницима и ефикасност коју имају. На крају рада анализирани су добијени подаци са циљем представљања стварног положаја лица лишених слободе у Републици Србији са аспекта људских права која су им гарантована.

Научна област:

Право

Научна
дисциплина:

Пенологија

Кључне речи:

Права, лица лишена слободе, заштита, пенитенцијарне установе.

УДК:

CERIF
класификација:

Право

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

LL.D, Miomira Kostić, University of Niš, Faculty of Law

Title:

The Protection of The Rights of Persons Deprived of Their Liberty in Penitentiary Institutions in the Republic of Serbia

Abstract:

The paper presents the position of persons deprived of liberty in the Republic of Serbia from the aspect of guaranteed human rights. The importance of human rights in modern society was inspiration for the work on this topic. In order to properly comprehend the position of the persons deprived of liberty the paper presents the appearance and development of the idea of human rights. Special attention was paid to the issue of violation of human rights and restrictions, along with an analysis of the mechanisms for their protection.

The situation of persons deprived of liberty is presented through the historical prism, with consideration of their rights and the conditions under which they were serving their prison sentence, from its inception to modern times, with reference to the situation of persons deprived of liberty in our region.

We analyzed the work of the most important international organization in the field of human rights of persons deprived of their liberty. The author presented international organizations dealing with protection of rights of persons deprived of their liberty, the most significant acts that have been brought by these organizations as well as mechanisms to protect the guaranteed rights. Below is displayed the position of inmates in neighboring countries, because of comparative analysis of guaranteed legal standards.

Attention is paid to the situation of persons deprived of liberty in our country. We analyzed guaranteed rights of this citizens through consideration of different legal sources.

The central part is dedicated to forms of protection of the rights of persons deprived of liberty in our country. This section presents the forms of protection of the rights of persons deprived of their liberty at the national and international level through the presentation of preventive mechanisms of protection, but also through the protection

provided due to individual complaints of prisoners.

The subject of the empirical part of the paper is to investigate the efficacy of the procedure for the protection of the rights of persons deprived of their liberty. We explored the forms of protection of the rights of persons deprived of their liberty, their availability and their efficiency for the prisoners. At the end, the obtained data were analyzed in order to present the real situation of persons deprived of their liberty in the Republic of Serbia from the aspect of guaranteed human rights.

Scientific
Field:

Juridical sciences

Scientific
Discipline:

Penology

Key Words:

The rights, persons deprived of their liberty, the protection, the penitentiary institutions.

UDC:

CERIF
Classification:

Juridical sciences

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC

САДРЖАЈ

УВОД	13
ТЕОРИЈСКИ ДЕО.....	17
1. УОПШТЕ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА	17
1.1. Историјски развој људских права	18
1.2. Правни извори о људским правима	21
1.3. Субјективно и објективно сагледавање људских права.....	22
1.4. Функције људских права.....	24
1.5. Правно дејство људских права	24
1.6. Подела људских права.....	25
1.7. Заштита људских права.....	26
1.7.1. Управноправна заштита људских права.....	27
1.7.2. Судска заштита људских права	28
1.7.3. Уставносудска заштита људских права.....	29
1.7.4. Заштита људских права пред омбудсманом.....	31
1.8. Могућа ограничења људских права	33
2. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ.....	35
2.1. Положај лица лишених слободе код првих облика лишења слободе.....	36
2.2. Положај лица лишених слободе у средњем и у новом веку.....	38
2.3. Положај лица лишених слободе у 19. веку	42
2.4. Положај лица лишених слободе у 20. веку	46
2.5. Положај лица лишених слободе у претходном периоду на нашим просторима, са кратким прегледом пенитенцијарних установа.....	47
3. ЉУДСКА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ ИЗВОРИМА.....	77
3.1. Преглед међународних организација које се баве заштитом права лица лишених слободе.....	77
3.2. Најзначајнији правни извори о правима лица лишених слободе на међународном нивоу	84
3.3. Преглед права лица лишених слободе на међународном нивоу.....	94
3.3.1. Право на живот.....	94
3.3.2. Забрана мучења	98

3.3.3. Забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада.....	106
3.3.4. Право на слободу и безбедност.....	109
3.3.5. Право на смештај.....	112
3.3.6. Право на слободно време и хигијену.....	118
3.3.7. Право на исхрану и рубље.....	121
3.3.8. Право на контакт са спољним светом.....	124
3.3.9. Права по основу рада.....	130
3.3.10. Право на здравствену заштиту.....	133
3.3.11. Право на информисање.....	139
3.3.12. Право на образовање.....	141
3.3.13. Верска права.....	144
3.3.14. Заштита људских права посебних категорија лица лишених слободе...	147
4. ИЗВОРИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ЗЕМЉАМА БИВШЕГ ЈЕДИНСТВЕНОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРАВНОГ ПРОСТОРА.....	161
4.1. Словенија.....	161
4.2. Хрватска.....	166
4.3. Македонија.....	173
4.4. Босна и Херцеговина.....	177
4.5. Црна Гора.....	188
5. ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ДОМАЋИМ ИЗВОРИМА.....	194
5.1. Преглед најзначајнијих домаћих извора којима су гарантована права лица лишених слободе.....	194
5.2. Преглед права лица лишених слободе гарантованих у домаћем права.....	201
5.2.1. Право на живот.....	201
5.2.2. Забрана мучења.....	202
5.2.3. Забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада.....	203
5.2.4. Право на слободу и безбедност.....	204
5.2.5. Право на смештај.....	205
5.2.6. Право на слободно време и хигијену.....	207
5.2.7. Право на исхрану, одећу и обућу.....	209
5.2.8. Право на контакт са спољним светом.....	210
5.2.9. Права по основу рада.....	213
5.2.10. Право на здравствену заштиту.....	215
5.2.11. Право на информисање.....	217
5.2.12. Право на образовање.....	218

5.2.13. Верска права	219
5.2.14. Посебне категорије лица лишених слободе	219
6. ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	231
6.1. Заштита људских права лица лишених слободе на националном нивоу	232
6.1.1. Превентивни облици заштите људских права лица лишених слободе у националном систему	232
6.1.2. Превентивна заштита од стране Управе за извршење кривичних санкција	233
6.1.3. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране Народне скупштине Републике Србије	235
6.1.4. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране Судије за извршење кривичних санкција	238
6.1.5. Превентивна заштита права лица лишених слободе од стране Заштитника грађана	240
6.1.6. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране невладиног сектора	243
6.1.7. Заштита људских права по притужби лица лишеног слободе на националном нивоу.....	246
6.1.2.1. Заштита људских права по притужби лица лишених слободе пред Управом за извршење кривичних санкција.....	246
6.1.2.2. Заштита људских права по притужби лица лишених слободе пред судијом за извршење кривичних санкција	250
6.1.2.3. Заштита права по притужби лица лишеног слободе пред Заштитником грађана	254
6.1.2.4. Заштита права по уставној жалби лица лишених слободе пред Уставним судом Републике Србије.....	257
6.2. Заштита људских права лица лишених слободе на међународном нивоу	261
6.2.1. Заштита људских права лица лишених слободе у оквиру ОУН-а	262
6.2.1.1. Уговорна тела за заштиту људских права лица лишених слободе пред ОУН-ом	265
6.2.2. Заштита људских права лица лишених слободе пред Саветом Европе ...	271
6.2.2.1. Поткомитет за превенцију тортуре	271
6.2.2.2. Заштита људских права лица лишених слободе по притужби пред Европским судом за људска права	279
ЕМПИРИЈСКИ ДЕО.....	288
7. ОПИС ИСТРАЖИВАЊА.....	288
7.1. Предмет и циљ истраживања.....	288

7.2. Хипотезе истраживања.....	291
7.3. Формирање узорка и објашњење коришћених метода у истраживању.....	292
7.4. Резултати истраживања.....	293
7.4.1. Резултати истраживања пред Управом за извршење кривичних санкција.....	293
7.4.1.1. Казнено-поправни завод у Нишу	296
7.4.1.2. Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу.....	299
7.4.1.3. Окружни затвор у Лесковцу	303
7.4.1.4. Окружни затвор у Прокупљу.....	306
7.4.1.5. Окружни затвор у Врању	308
7.4.2. Резултати истраживања обављеног код Заштитника грађана Републике Србије.....	309
7.4.3. Резултати истраживања обављеног у Вишем суду у Нишу.....	315
7.4.4. Резултати истраживања праксе Европског суда за људска права.....	326
7.5. Научна интерпретација добијених резултата.....	369
ЗАКЉУЧАК	374
ИНДЕКС ПОЈМОВА	379
ЛИТЕРАТУРА.....	384
ПРИЛОЗИ	411
Биографија аутора.....	411
Прилог 1 - ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ	412
Прилог 2 - ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ	413
Прилог 3 - ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ	414

УВОД

Значај који људска права имају у савременом друштву створио је идеју да се сагледа положај лица лишених слободе у овој области. Наиме, лица лишена слободе се, као и сва остала лица, рађају једнака у слободи и правима. Поступци које у току живота учине изазивају реакцију државе која се огледа у лишењу слободе. На овај начин држава одузима грађанину једно од основних права које има: право на слободу. То чини сасвим легитимно, уз поштовање правног поретка који је сама створила. Разлог за овакву реакцију државе огледа се у чињеници да се на овај начин одговара на повреду неких од основних вредности у друштву. Да би прокламоване вредности заштитила, држава лишава слободе оне који се не понашају сагласно дефинисаним правилима - у циљу њихове ресоцијализације, али и утицаја на друге да не чине овакве поступке. Када држава остварује ову своју заштитну улогу и своје грађане оставља без једног од најзначајнијих, урођених права, пред њу се поставља један комплексан задатак. Наиме, иако лишен слободе, грађанин остаје титулар свих осталих права, а држава је обавезна да та права ефикасно заштити. То су она иста права која уживају слободни људи, али је њихово остваривање у условима лишења слободе отежано. Из ових разлога потребно је да држава обезбеди правни оквир који јасно дефинише гаранције права лица лишених слободе и механизме који ће обезбедити пуну заштиту гарантованих права.

У савременом правном систему заштита права лица лишених слободе није поверена само држави. Она се остварује и на међународном, наднационалном нивоу. Међународна заједница је на себе преузела комплексан задатак гарантовања права лица лишених слободе. На овај начин створен је међународни правни оквир права лица лишених слободе, који суштински представља гаранцију минималних стандарда које државе требају да обезбеде приликом поступања са лицима лишеним слободе. Државе се од стране међународне заједнице активно подстичу да у унутрашњој регулативи превазиђу основне међународне стандарде за поступање са лицима која су лишена слободе. Уколико, са друге стране, државе прекрше и основне гаранције дате лицима лишеним слободе, међународна заједница оформила је механизме који требају да препознају и санкционишу такве поступке државе.

Дисертација се састоји од два дела теоретског и емпиријског који су подељени у укупно седам глава. Поред ових целина на крају рада изнети су закључци о израђеној теми и дат је индекс коришћених појмова.

У првој глави, која носи назив *Уопште о људским правима*, указано је на савремени значај који људска права имају уз дефинисања основних појмова из ове области. Наведен је систем нормирања људских права у савременим правним системима, уз посебно истицање функције и правног дејства које људска права имају. Представљене су основне поделе људских права које признаје правна теорија. Такође, приказани су механизми заштите људских права и њихова могућа ограничења.

Друга глава, која носи назив *Људска права лица лишених слободе - историјски преглед*, у целости је посвећена сагледавању права лицима лишеним слободе са историјског аспекта, у светлу развоја казне затвора. На овај начин приказане су промене које су се одиграле у области заштите људских права лица лишених слободе, почев од потпуног обесправљена, преко развоја идеје о правима која лица лишена слободе требају да остварују, до савременог система заштите њихових права. Као посебне целине издвојена су права лица лишених слободе код првих облика кажњавања, затим, њихов положај у средњем и новом веку. Истакнуте су и гаранције које су постојале у 19. и 20. веку. Напослетку, приказан је положај лица лишених слободе у претходном периоду на нашим просторима.

Трећа глава, која носи назив *Људска права лица лишених слободе према међународним изворима*, посвећена је приказу активности међународне заједнице у регулисању права лица лишених слободе. Указано је на најзначајније међународне организације које делују у овој области и активност које су оне преузеле у стварању међународне правне регулативе за заштиту права лица лишених слободе. Такође, са међународног аспекта, приказана су сва права која су лицима лишеним слободе гарантована. На овај начин тежило се приказивању свеукупних међународних гаранција које су признате лицима лишеним слободе. Приказани су и међународни механизми заштите права лица лишених слободе у случајевима када до њиховог кршења дође.

Четврта глава, која носи назив *Извори о људским правима лица лишених слободе у земљама бившег југословенског правног простора*, посвећена је анализи упоредно-правних извора права из ове области. Ради бољег схватања правног положаја лица лишених слободе извршена је анализа гаранција које ове категорије лица уживају у

земљама окружења. Одабир држава чија правна регулатива је анализирана извршен је према геополитичким и социјалним сличностима са Републиком Србијом, тако су анализирани правни извори у Републици Словенији, Републици Хрватској, Републици Македонији, Босни и Херцеговини и Републици Црној Гори. Државе су приказане према моменту стицања самосталности.

Пета глава, која носи назив *Људска права лица лишених слободе у домаћим изворима*, уз шесту главу, представља централни део рада. Овај део посвећен је приказивању правног положаја лица лишених слободе у Републици Србији. Представљени су сви правни акти који су од значаја за ову области. Затим је дат каталог људских права лица лишених слободе који је у домаћем праву гарантован уз анализи свих правних прописа који конкретно право регулишу.

Шеста глава, која носи назив *Облици заштите људских права лица лишених слободе у Републици Србији*, посвећен је начинима заштите гарантованих права лица лишених слободе у нашој држави. Ова глава подељена је у две области, заштиту права која се остварује на унутрашњем нивоу и заштита права која се остварује на међународном нивоу. У делу који је посвећен облицима заштите права лица лишених слободе на унутрашњем нивоу представљени су превентивни облици заштите права и облици заштите по притужби лица лишених слободе. Затим су представљени облици заштите права лица лишених слободе пред међународним телима чији је члан Република Србија.

Емпиријски део рада представљен је у седмој глави. У овом делу представљено је истраживање које је током израде ове докторске дисертације спроведено. Оно је за циљ имало да утврди реални ниво заштите људских права лица лишених слободе са аспекта самих тих лица. Најпре је истраживање описано, приказани су предмет и циљ истраживања и наведене полазне хипотезе као и узорци који су ради истраживања формиран. У делу који следи представљени су добијени резултати истраживања. Најпре су приказани резултати добијени пред Управом за извршење кривичних санкција и одабраним затворским установама. Потом су представљени резултати истраживања обављеног код Заштитника грађа и у Вишем суду у Нишу. Напошетку су представљени резултати истраживања праксе Европског суда за људска права формиране по представкама држављана Републике Србије. На крају седме главе извршена је научна анализа добијених резултата истраживања.

Налазимо да је рад на овој теми друштвено, али и научно, оправдан јер до сада није систематски обрађено питање људских права лица лишених слободе на територији Републике Србије. Оправдање налазимо и у чињеници да се лица лишена слободе често сматрају маргинализованом друштвеном групом која је изложенија дискриминацији. Кроз рад смо исказали тежњу да се приказан стварни положај лица лишених слободе у пенитенцијарним установама, са аспекта права која су им гарантована и могућности њиховог остварења. Целокупна активност коју смо у овој области преузели има за циљ да утврди реални ниво гаранција људских права лица лишених слободе у Републици Србији како би се препознале области које нису адекватно или довољно регулисане и изнеле идеје за унапређење гарантованих права.

ТЕОРИЈСКИ ДЕО

1. УОПШТЕ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Људска права се у савременом друштву сматрају основним, најзначајнијим правима. Њима се одређује правни положај појединаца према органима власти. Људска права и слободе су граница коју државна власт не сме да прекорачи, ако је организована на демократским начелима.¹ Стога они представљају тековину савремених демократских друштава; њима се штити телесни и духовни интегритет људске личности.

Такође, људска права сматрају се урођеним, неотуђивим правима човека, зато што она не потичу од државе, већ их је дала природа. Наиме, природно-правна теоријска мисао поставила је основ индивидуализму, као политичкој филозофији либералног грађанског друштва, при чему ове идеје остају цивилизацијска тековина тог времена и њихова актуелност је задржана до данашњег дана.²

Слобода човека значајна је за остваривање његове личности и успешно обављање друштвених улога. Гарантовање људских права представља претпоставку за постојање и реализацију свих осталих права. Ништа не говори боље и потпуније о квалитету и карактеру једног друштвеног поретка него положај човека у њему.³ Постоје теоретичари који сматрају да човек не би био оно што јесте ако не би имао одговарајућа права и слободе; он би тада био „ствар која говори“.⁴ Из ових разлога, слободе и права грађана мењали су се кроз историју, а њихов напредак може се посматрати кроз развој природних, људских права и стечених, грађанских права. Значајно је указати на становиште аутора који сматрају да се у сфери људских права налази и велики број неписаних права.⁵

¹ Људска права реална су препрека самовољи моћника. Она су, као и устав, брана од апсолутне и неодговорне власти, па се због тога, као и организација државе, прописују уставом. Опширније видети у: Марковић, Р., *Уставно право*, Службени гласник РС, Београд, 2010., стр. 454.

² Пајванчић, М., *Уставно право*, Футура, Нови Сад, 2011., стр. 58.

³ Фира, А., „Уставно право“, Привредни преглед, Београд, 1979., стр. 266.

⁴ Кузмановић, Р., *Уставно право*, теоријски и историјски дио, (Књига прва), Универзитетска књига, Бања Лука, 1997., стр. 240.

⁵ У људском животу има вредности које нити је могуће нити је потребно правно изражавати или обезбеђивати, али без којих би људски живот губио смисао. Ради се о тзв. „праву“ на срећу, радост,

1.1. Историјски развој људских права

Античка мисао о правима човека мора се сагледавати у светлу робовласничког друштва, које није пружало основ за развој људских права. Идеје о људској природи познатих филозофа биле су само теоријски ставови који у пракси нису могли бити спроведени. Платон је писао да се човек не би смео потчињавати политичком поретку који би њега понижавао. Аристотел је пак сматрао да су људи делом слободни, делом робови. Овакав став објашњен је различитим духовним и телесним обележјима једних и других, при чему се ропство сматрало корисним, па чак и правичним. Припадници стоицизма први су развили мисао моралне једнакости утемељене у разуму свих људи.⁶ Овакав став био је од изузетног значаја за каснији развој политичке мисли.

Изнети ставови нису били довољни за утемељење идеје о правима човека. Остала је доминантна подела друштва, уз јасан интерес за одржањем робовласничког односа. И поред тога што се идеје о правима човека нису оствариле у античком добу, оне су значајан темељ за касније реформе.

У периоду позног средњег века, сталешка права и слободе остварују први корак ка развоју основних права. Иако се овај период може сматрати предисторијом докумената о основним правима, значајно је указати на напредовање у политичким односима, које ће касније омогућити доношење докумената о основним правима. У овом периоду, 1215. године донета је Magna Carta Libertatum⁷, која се може сагледавати као корен каснијих декларација о правима човека и устава. Велика повеља слободе сматра се негативним уставним документом који прокламује шта краљ не сме да чини. Тако и слободе и права нису директно нормирани, већ произилазе из ограничења која су краљу наметнута. Инспириране овом Повељом, до краја 18. века и остале монархије доносиле су акте о ограничењу права владара, или „уговоре о владању“.⁸

На нашим просторима, у овом периоду донет је правни акт од изузетног значаја, Душанов законик.⁹ Овај правни акт био је свеобухватног карактера и регулисао је различите друштвене односе. Његов значај посебно се огледа у делу заштите својине,

љубав, тугу, на радозналост и сл. Све се то може сматрати претпостављеним основама за иоле хуманистичко третирање људских права и слобода који, чак и ако постоје, без оних првих постају бесмислена. Опширније видети у: Фира, А., *op.cit.*, стр. 272.

⁶ Стојановић, Д., *Основна права човека - Људска права и слободе у уставима европских држава*, Институт за правна и друштвена истраживања Правног факултета у Нишу, Ниш, 1989., стр. 15.

⁷ Велика повеља слободе сматра се првим уставним документом којим је власт краља Јована без земље ограничена. Детаљније у: Magna Carta, *For Know-It-Alls*, Filiqvarian Publishing, LLC, 2007., стр. 4.

⁸ Стојановић, Д., *op.cit.*, стр. 17-18.

⁹ Закон благовесног цара Стефана из 1949. године, опширније у: Стоичић, С., *Државноправна историја српског народа*, Историјске свеске, Спектар Ниш, Ниш, 2002., стр. 41.

где је властели било забрањено да врши самовлашће и безакоње, затим на право азила и трговине, као и одредбе о уређењу судова и пороте. Једна од одредби овог Законика, која се може и данас сматрати основним начелом правосуђа, говори о независности судова. Наиме, у члану 168 Законика наведено је: „све судије да суде по закону, право, као што пише у Законику, а не да суде у страху од цара“.

Теорија рационалног природног права изнела је идеју о индивидуалистичкој правној мисли. Наглашена је морална аутономија људског разума, што је омогућило истицање природних урођених права која су претходила држави. Највећи допринос овој идеји дао је Џон Лок, који је дефинисао права на живот, слободу и својину као урођена, природна права у држави, као природном стању једнаких и слободних људи. Он је захтевао успостављање ограничене државе, која има задатак да поштује и штити урођена права и слободе човека.¹⁰

У истом периоду донет је Habeas Corpus Act¹¹, који представља темељ савремених извора о основним правима у Великој Британији. Изузетан значај овог акта огледа се у постављању ефикасних граница у поступку лишења слободе од стране редовних судова. Темељна идеја је да само прокламовање слободе не значи ништа, уколико не постоји независно судство које би ту слободу штитило. Овим актом утврђен је веома развијен систем личних слобода. Поједина решења изнета у овом акту била су веома напредна за период у којем су донета. Тако је прописан рок од три дана да се окривљени, који је ухапшен, изведе пред судију, затим неопходност судског налога за хапшење и држање у затвору, навођење разлога за хапшење и задржавање, као и право на изјављивање правног лека.

Класне борбе и победе револуционара биле су прекретница у развоју идеје о људским правима. Значајно је указати на стање у САД, где је револуција¹² утрла пут савременој држави, односно створила савремену државу. Најзначајнији плод америчке револуције је Bills of Right,¹³ који у први план ставља идеју народне суверености, јер дефинише да „сва власт припада народу и, следствено томе, изводи се од њега.“ На

¹⁰ Он је први употребио израз цивилно друштво који је требало да одвоји државне од друштвених функција, јер су оне много шире од државних. Кузмановић, Р. *Уставно право*, стр. 238.

¹¹ Интегрални текст видети на: *Habeas Corpus Act*, <http://www.bl.uk/learning/timeline/item104068.html>, приступљено 05.11.2015. године.

¹² Америчка револуција (1776-1783) је била једна од највећих ослободилачких ратова. Рат се водио између Велике Британије (Енглеске) и њених 13 колонија у Северној Америци., опширније о узроцима сукоба, самој револуцији и њеним последицама видети у: Bonwic, С., *The American revolution*, The Macmillan press LTD, 1998.

¹³ Акт је донет 1791. године и уз додате амандмане и даље важи, интегрални текст на: *Bills of Right*, <https://www.law.cornell.edu/constitution/billofrights>, приступљено 21.10.2015. године.

овај начин права човека истакнута су на значајном месту у свакој револуцији која је у каснијим периодима вођена.

Од европских држава потребно је поменути Француску и буржоаску револуцију која се у њој одиграла. Значај револуције превасходно се огледа у утемељењу права грађана. Изузетност Француске декларације о правима човека и грађана из 1789.¹⁴ године огледа се најпре кроз значај филозофа, чије су идеје отелотворене у њој. Волтер, Русо и Монтескије залагали су се за идеју слободног духа и суверености слободног човека. Монтескије је развио теорију о подели и равнотежи власти, а слободу је дефинисао као право да се чини све што законом није забрањено. Русо¹⁵ је пак изнео теорију друштвеног уговора, којим је човек предао природна, људска права друштву, али је зато заузврат добио грађанска права. Он тражи слободу људи у оквиру грађанског друштва, при чему полази од слободе грађана, која је највише што човек може имати. Имајући у виду овакве темеље на којима је декларација настала, она је оправдано постала основ за доношење каснијих декларација и устава на тлу Европе.¹⁶

Период с краја 19. и почетком 20. века обележен је доношењем устава који садрже гаранције људских права. Најпре је то учињено у Уставу Русије из 1918. године, који је садржао као интегрални део Декларацију радног и експлоатисаног народа. Исто је учињено и у уставима Немачке, из 1871. године, и Аустро-Угарске монархије, из 1876. године. Новоослобођене балканске државе предвиђају у својим уставима каталог основних људских права: Србија у Уставу из 1869. године¹⁷, Грчка у Уставу из 1864. године и Румунија у Уставу из 1866. године.¹⁸

Период између два светска рата карактерише успостављање новог типа уставности. Наиме, као плод Октобарске револуције јавља се нови концепт уставности. Карактеристике оваквог погледа на основна права огледају се у социјалистичкој декларацији људских права. Оваквом заокрету допринело је и претходно доношење

¹⁴ Усвојен је од стране Уставотворне скупштине (Assemblée Nationale Constituante) 26. августа 1789, као први корак ка доношењу устава. Детаљније о значају овог документа видети у: Хусенпашић, Е., *Правни значај Француске декларације о правима човека и грађана из 1789. године*, Синергија, Бијељина, 2009., стр. 240.

¹⁵ Снага и слобода сваког човека су права оруђа за његово одржавање. Зато треба наћи један облик удруживања који би бранио и штитио свом заједничком снагом личност и добра сваког члана друштва и кроз који би свако, удружен са свима, ипак слушао само себе и тако остао исто толико слободан као и пре. Опширније у: Русо, Ж., *Друштвени уговор - о пореклу и основама неједнакости међу људима*, Просвета, Београд, 1949., са француског превео Тихомир Марковић, стр. 96.

¹⁶ Стојановић, Д., *Основна права човека - Људска права и слободе у уставима европских држава*, стр. 23.

¹⁷ Овој области посвећен је део од 24 до 40 члана, опширније у: Стоичић, С., *Државноправна историја српског народа*, Историјске свеске, стр. 184.

¹⁸ Стојановић, Д., *Основна права човека-Људска права и слободе у уставима европских држава*, стр. 33

Декларације права радног и експлоатисаног народа, из 1918. године. Нови концепт социјалистичке уставности најбоље је презентован у Вајмарском уставу¹⁹ из 1919. године, и у Уставу Шпаније из 1931. године. Ови системи доживели су крах након окупације у Другом светском рату.

Период по окончању Другог светског рата доноси значајну промену у регулисању људских права. Наиме, тада у пуном обиму отпочиње интернационализација људских права. Корени оваквих активности могу се уочити у раду Друштва народа и Међународне организације рада, али свој пун обим интернационализација људских права добија након 1945. године, у оквиру Уједињених нација. Стравичне последице Другог светског рата створиле су потребу да се на надржавном нивоу створи механизам који ће контролисати самовољу владара и штитити друштвени поредак.²⁰

Интернационална активност на овом пољу је богата, почев од доношења Универзалне декларације о људским правима из 1948. године, као првог интернационалног каталога о људским правима, Европске конвенције о људским правима из 1950. године, и осталих многобројних извора.

На овај начин људска права добијају двоструку правну основу и истовремено постају категорија уставног и међународног права. Тако, уз унутрашњу заштиту добијају и међународну, те је ова права могуће заштитити и онда када поједина држава то не жели да учини. Правни основ људских права тако више не лежи само на уставу, већ има упориште и у међународном праву, што доприноси уједначавању ове области у свету.²¹

1.2. Правни извори о људским правима

Традиционално, основни извор људских права је устав. У нашем Уставу значајан део је посвећен људским правима - читав други део, са укупно 64 члана.²²

¹⁹ Вајмарски устав издваја се по систему заштите социјалних права, а значајна је и активност Друштва народа и Међународне организације рада, детаљније видети у: Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, стр. 143.

²⁰ Николић, П., *Уставно право*, стр. 176.

²¹ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, Службени гласник РС, Београд, 2008. година, стр. 144.

²² *Устав Републике Србије*, Службени гласник РС, 83/06. У даљем тексту Устав РС.

Имајући у виду обим регулисања, може се закључити да Устав РС гарантује потпуну заштиту свих људских права које модерно друштво познаје.²³

У нашем правном систему хијерархија правних извора регулисана је тако да највећу правну снагу има Устав РС, а да су за њим међународни уговори које је наша држава потписала, као и опште призната правила међународног права. На трећем месту су закони који морају бити усклађени са Уставом РС и међународним изворима права.²⁴ Полазећи од овакве класификације извора права, јасно је да у нашој држави област људских права значајно регулишу међународни извори, имајући у виду да је Србија ратификовала бројне конвенције из области људских права. Од изузетног значаја свакако јесте Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода.

Поред Устава РС и међународних конвенција, значајан извор људских права су и закони. Они регулишу људска права у разрађеном, детаљнијем обиму. У Уставу РС су одређена права само нормирана као база која пружа основ да се кроз законску регулативу детаљније уреди. То се посебно чини у случајевима који су везани за социјалну заштиту грађана. Међутим, посебно је значајно указати и на права лица која су лишена слободе, а која су у значајној мери регулисана Законом о извршењу кривичних санкција.

1.3. Субјективно и објективно сагледавање људских права

Људска права су најпре субјективна права, односно права појединаца, али су и основни елемент објективног права. Због свог двоструког карактера, основна права делују као права која утемељују статус појединца.²⁵ Као субјективна права одређују и обезбеђују правно стање појединца, а као објективна представљају основни елемент демократског поретка правне државе, који укључује појединца у правни систем.

Основна права сматрају се најважнијом врстом субјективних јавних права. У субјективном смислу, она се најчешће сагледавају као одбрамбена права која имају циљ да појединца заштите од државе. Међутим, сама одбрамбена функција није једина функција коју субјективна права остварују. Основна права нису гарантована само да би

²³ Значајно је указати на то да устав Француске из 1958. године гарантује људска права, али не садржи њихов каталог, у њему је садржано само право на једнакост, слободу убеђења и принцип *habeas corpus* заштите, опширније у: Стојановић, Д., *Уставно право*, књига прва, стр. 285.

²⁴ *Устав Републике Србије*, чл. 194.

²⁵ Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига прва, стр. 292.

заштиту појединца од неоснованог захтева државе. Она су управо дефинисана да би омогућила остваривање слобода које су њима гарантоване. Негативно дефинисање основних права увек је везано само за државу, док за појединца она могу бити негативна и позитивна. Комплексност основних права показује да се она не могу остваривати у пуном обиму без учешћа државе, што посебно долази до изражаја код социјалних права која појединац не може самостално остваривати.²⁶

Уколико се основна права сагледавају са објективног становишта, она представљају негативне компетенционе норме за државу.²⁷ Држава има задатак да конкретизује и заштити основна права. Али улога државе се не сагледава у стварању основних права; напротив, објективна компонента основних права везује државу да може деловати само у оквирима основних права. Тако се законодавна, судска и извршна власт могу организовати сагласно већ прихваћеним основним правима која представљају темеље друштва. Али, савремене државе 19. и 20. века нису само правне и политичке установе, него и социјалне и културне заједнице које интервенишу у привредном животу, са одређеним социјалним циљевима, пре свега ради постизања социјалне правде.²⁸ Основна права нису гарантована законом, већ закони важе и делују у оквиру основних права. Као уставом гарантована права, права човека одређују циљ, границе и начине испуњавања државних задатака, дакле садржај државне делатности.²⁹ Стога се може закључити да основна права представљају базу објективног правног поретка, која обликује функционисање државног апарата.

Поред изнетих ставова, који основна права сагледавају као субјективна, односно објективна права, значајно је указати на то да постоје правни системи који не дефинишу основна права на овакав начин. Наиме, француско право познаје термин јавних слобода, као пандан основним правима. Особеност овог права огледа се у томе што се у Уставу Француске не наводи каталог основних права.³⁰ Чак ни појам јавних слобода није дефинисан прецизно, већ га правна теорија описује. Јавне слободе представљају скуп права (посматраних у једној држави) која су фундаментална за развој личности и позвана су да допринесу посебној правној заштити. Њима се

²⁶ *Ibid*, op.cit, стр. 295.

²⁷ *Ibid*, стр. 295.

²⁸ Марковић, Р., *Уставно право*, стр. 456.

²⁹ Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига прва, op.cit, стр. 295.

³⁰ Устав Француске донет је 1958. године и представља један од најстабилнијих устава у свету, а имајући у виду значај француског правног система, сматра се основом за доношење устава у другим државама. Детаљније: Костадиновић Б., *Председник републике - Мимикрија устава Републике Хрватске према уставном моделу Француске, Устави и демократија: страни утјецаји и домаћи одговор – расправа*. Преузето са интернета 20.10.2015. године. https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Modernizacija-16-Mimikrija-Ustava.pdf

гарантује појединцу да бира своје понашање у различитим доменима социјалног живота, док је држава ту да његова права гарантује и организује позитивно право тако да пружи појачану заштиту у том домену.³¹

1.4. Функције људских права

Функције основних права представљају теоретска становишта о циљевима која основна права треба да остваре. Постоје две основне поделе: на либералне и социјалне теорије о функцији основних права.

Према либералној теорији, основна права имају функцију пружања пуне слободе титулару.³² Наиме, она се сматрају преддржавним правима која су настала самостално, па стога за њихово остваривање није потребна активност државе. Тако се може закључити да су слободе појединца, правно посматрано, принципијелно неограничене, а право државе на захтев принципијелно ограничен.³³ Државе нису у обавези да заштите права појединаца, већ она више постоје као апстрактна појава, што уједно представља највећу слабост ове теорије.

Теорија социјалне државе тежи ка ублажавању либералне теорије. Њоме се дефинишу социјални захтеви према држави, чиме се постиже активно учешће државе у процесу остварења основних права. Наиме, пред државу се ставља захтев позитивне престације, који је дефинисан уставом, а односи се на једнакост у правима и социјално благостање.³⁴

1.5. Правно дејство људских права

Људска права представљају једна од ретких права која су регулисана уставом а непосредно се примењују, односно о њима се не доносе посебни закони. Правни домен основних права делује према управним органима, али и према законодавној и судској власти.³⁵

Законодавац се може посматрати само као гарант основних права, никако као претња њиховом остварењу. На то га обавезују уставне норме, чији су саставни део и

³¹Rivero, J., *Curs de libertes*, Les Cours de Droit, p. 13. Цитирано према Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига прва, стр. 295.

³²Према овој теорији, држава и власт су нужно зло, због чега их треба што више ограничити. Марковић, Р., *Уставно право*, стр. 455.

³³Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига прва, op.cit, стр. 297.

³⁴*Ibid*, стр. 299.

³⁵Постоје мишљења да основна права везују и будућег уставотворца. Детаљније у: Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига прва, стр. 300.

људска права. Стога законодавац приликом нормирања одређене области мора стално имати на уму садржину основних права, те поступати са намером да их фаворизује и заштити. Свако ограничење основних права у закону, мимо ограничења која устав дозвољава, водило би његовој противуречности са уставом, а самим тим и правној неважности закона.

Акти управе, којима се одлучује о правима и обавезама грађана, такође морају бити усклађени са основним правима. Управа у свом раду поступа сагласно законима и подзаконским актима који су везани за област о којој одлучује, али који превасходно морају бити усклађени са уставом. Свако непоштовање или кршење основних права од стране управе представља неправилност у раду, која отвара могућност уставносудске контроле рада управе.

Судови су, такође, у обавези да поштују основна права гарантована уставом. Одлуке судова подлежу судској контроли од стране непосредно више судске инстанце. Међутим, у погледу поштовања основних права постоји и додатна контрола, која се огледа у уставносудској контроли. Тиме се у судски поступак уводи и додатна фаза - уставне контроле, у сваком посебном случају повреде основних права.³⁶

1.6. Подела људских права

Развој идеје о људским правима утицао је на њихово класификовање. Иако се може рећи да сва људска права извиру из идеје о индивидуалној слободи, потребно је извршити њихову класификацију, ради лакшег дефинисања области на које се односе. Савремена теорија познаје бројне поделе, а нека права, зависно од критеријума, могу бити смештена у више група или генерација. У прву генерацију људских права спадају грађанска и политичка права, у другу - економска, социјална и културна права, а у трећу - права солидарности.³⁷ У теорији се права најчешће деле према неколико критеријума.³⁸

³⁶ Од јануара 2016. године обезбеђена је и контрола од стране редовних судова, који су надлежни за одлучивање по жалбама, односно приговорима услед повреде права на суђење у разумном року. Овим решењем један облик уставносудске контроле рада судова пренет је на редовне судове, ради ефикаснијег поступања. Детаљније видети у: *Закон о заштити права на суђење у разумном року*, Службени гласник РС, бр. 40/15.

³⁷ У теорији нема спора о прве две генерације права, али значајно је издвојити и трећу. Њу чине тзв. права солидарности (фратерните). То је прилично несистематизована група недовољно сродних права новијег датума, као што су право на здраву животну средину, право на мир, право на самоопредељење и право на развој. Субјекти треће генерације људских права су увек одређене групе, односно колективитети. Детаљније видети у: Миленковић, Д., *Људска и мањинска права, слобода изражавања и*

Права активног и пасивног статуса одређују се у зависности од тога да ли грађанин активно или пасивно учествује у формирању државне власти. Уколико је грађанин укључен у процес избора и функционисања државне власти, сматра се да су у питању активна права. С друге стране, пасивно понашање грађана, односно остваривање права изван сфере јавне власти, указује на пасивна права.

Права позитивног и права негативног статуса односе се пак на поступање државе. Уколико је за остваривање одређеног права потребно да држава активно учествује, односно да њени органи предузимају одређене радње како би права била остварена, реч је о позитивним правима. Права која од државе захтевају уздржавање или намећу забрану уплитања, сматрају се негативним правима, и махом се односе на приватну сферу живота грађана.

Права човека, права грађанина и права држављанина разликују се према статусу титулара. Природна, базична права гарантована су свим људима и имају најшири домет. Сматра се да она постоје независно од државе, која није гарант њиховог остваривања. Њих прате права која су гарантована грађанима као припадницима политичке заједнице и превасходно се односе на ужи круг касније уведених права грађанске државе. За њихово остваривање углавном је потребно садејство државних органа. Права гарантована држављанима су ограничена права и припадају најужем кругу лица. Њихово нормирање разликује се од државе до државе и прати њено политичко уређење. То су права ексклузивитета, те њихов титулар не може бити нико други сем држављанин конкретне државе. Она су везана за политичка права, као што су право на кандидовање, изборно право, обављање јавних функција и слично.³⁹

1.7. Заштита људских права

У оквиру савремене државе, пажња није усмерена на нормирање основних права, јер је у том погледу урађено много, већ на њихову заштиту. Само прокламовање људских права нема никакав значај уколико нису прописани механизми који омогућавају њихово остварење и заштиту, као и адекватни друштвени стандарди.⁴⁰

улога медија у условима сукоба и напетости, Приручник за рад локалних медија, Графика ЛАВ, Ниш, 2010. стр. 12.

³⁸ У раду је изнета основна подела права. Детаљније у: Пајванчић, М., *Уставно право*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2011., стр. 69.

³⁹ Поред изнете поделе, наша теорија познаје и друге. Детаљније у: Стојановић, Д., *Уставно право*, књига прва, *op.cit.*, стр. 307.

⁴⁰ Постоје ставови у теорији да је за успешно остваривање основних права потребно да друштво буде на одређеном степену развоја, односно да га карактерише висок стандард материјалне производње,

Остваривање људских права базирано је на принципима који су најчешће прокламовани у уставу, али и у међународним изворима. Базични принцип јесте обавеза свих да поштују људска права, а овај принцип прати принцип забране дискриминације. Поред ових принципа, значајно је указати и на обавезу непосредне примене људских права, могућност сталног проширења листе људских права и успостављање механизма њихове заштите.⁴¹

У случајевима када је остварење људских права онемогућено или отежано, потребно је одредити механизме њихове заштите. Како се људска права сматрају надзаконским правима, јер проистичу из самог устава, то је поступак њихове заштите сложен и вишеструк. Облици заштите који су прописани у већини савремених устава огледају се у управној заштити, судској заштити, уставносудској заштити, заштити од стране независног органа и међународној заштити. Наш Устав познаје све поменуте облике заштите.

1.7.1. Управноправна заштита људских права

Органи управе представљају скуп свих органа којима је држава поверила право да одлучују о правима, обавезама и правним интересима појединаца и правних лица, како би се задовољиле њихове потребе од непосредног интереса за живот и рад човека.⁴² Заштита људских права од стране органа управе представља основни облик заштите, и самим тим најефикаснији.⁴³ Овакав облик заштите је од изузетног значаја, јер су грађани најчешће у непосредном контакту са органима управе, што ствара прилику за чешћу повреду њихових права. Сам поступак заштите је значајан, јер спречава могућност да повреда права створи веће последице у периоду који би био потребан за вођење судског поступка.

Потребно је истаћи да држава организује поједине управне органе који имају за циљ заштиту основних права. То се превасходно огледа у улози полиције, војске и здравствених служби.⁴⁴ Оне постоје да би грађанима омогућиле остваривање

одсуство класних сукоба, непостојање бирократских односа у друштву, могућност слободног удруживања грађана, развијено јавно мњење, постојање грађанске свести и слично. Опширније видети у: Марковић, Р., *Уставно право*, стр. 457-458.

⁴¹ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, стр. 171.

⁴² Овакво одређење државне управе произилази из члана 137 Устава РС.

⁴³ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, стр. 180.

⁴⁴ Бројни су примери којим ови органи потпомажу заштити права, то се посебно може уочити на примеру полиције, која пружа подршку владавини права у демократском друштву и одговорна је за остваривање безбедности, члан 1 Закона о полицији. *Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 101/2005, 63/2009 - одлука УС, 92/2011 и 64/2015 и *Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 6/2016.

прокламованих права. Самим успостављањем ових органа, држава ствара услове да грађани остваре своја права, као и да она буду заштићена од неоправданог задирања трећих лица.

Поред основне заштитне функције, органи управе могу у својим поступцима повредити основна људска права. У том случају постоји заштита људских права од неправилног поступка управе. Тај облик заштите остварује се пред самим управним органом, а прописан је Законом о општем управном поступку⁴⁵ и одговарајућим подзаконским актима. Поступак омогућава да сам орган који је повредио право исправи своју одлуку, чиме се поступак и окончава, или да о повреди одлучује непосредно виши управни орган. У случајевима када је донет коначни управни акт, а странка сматра да су њиме повређена њена права, има могућност да покрене посебну врсту судског поступка - управни спор, који се спроводи пред Управним судом.⁴⁶

Несумњиво је да заштита људских права пред управним органима има вишеслојни карактер. Заштита се пружа пред доносиоцем одлуке, непосредно вишим органом и Управним судом. Уз то, не треба да се занемари и функција органа управе у заштити основних права која су угрожена од стране трећих лица.

1.7.2. Судска заштита људских права

Следећи облик заштите је онај који се спроводи пред судовима опште надлежности. Заштита пред судовима се сматра главним обликом заштите у нашем правном систему, имајући у виду да Устав РС у члану 22, став 1, дефинише да „свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на уклањање последица које су повредом настале.“

Поступак се спроводи пред редовним судовима, а иницира се тужбом грађанина који сматра да је неко његово људско право ускраћено или повређено.⁴⁷ Тужбом се може захтевати престанак или уздржавање од радње којом се повређује неко право. Такође, титулар има право да захтева надокнаду штете која је настала услед повређивања његовог права.

⁴⁵ Закон о општем управном поступку, Сл. лист СРЈ, бр. 33/97 и 31/2001 и Службени гласник РС, бр. 30/2010.

⁴⁶ Поступак пред управним судом обилује специфичностима које га разликују од редовног судског поступка, најпре ефикасношћу, те основним начелом писаних доказа. Детаљно је регулисан Законом о управним споровима, Службени гласник РС, бр. 111/2009.

⁴⁷ Упоредно право познаје тзв. народну или популарну тужбу (*actio popularis*), коју може поднети сваки грађанин и у случајевима када његова права нису повређена, већ он има сазнања да су повређена права неког другог лица. Детаљније видети у: Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, стр. 181.

Поред тога што титулар може сам да заштити своја права подношењем тужбе, постоји могућност да та права буду заштићена пред судом од стране државног органа - јавног тужиоца. Они ће захтевати покретање кривичног поступка против свих лица за која постоји основана сумња да су својим радњама прекршили људска права и тиме учинили кривично дело за које се гоњење предузима по службеној дужности.⁴⁸

Ради што ефикасније заштите људских права потребно је да судови буду организовани као независни органи, што обухвата независност судства као институције и независност судије као личности.⁴⁹ Независност судства представља једно од основних начела савременог друштва и произилази из принципа поделе власти. Поред независности судства, значајно је начело сталности судијске функције. Овим начелом судије се у свом раду ослобађају притиска који носи страх од губитка посла.⁵⁰ Ова базична начела свакако пружају гаранцију за ефикасно обављање судијске функције.

1.7.3. Уставносудска заштита људских права

Уставносудска заштита људских права представља једну од основних функција уставних судова. И само уверење грађана да је уставни суд последња инстанца заштите њихових уставом зајемчених права значајно помаже афирмисању ове институције, па тако и подизању њеног угледа и ауторитета.⁵¹ Основна функција уставног суда огледа се у очувању уставности, а самим тим и у заштити основних права. Уставни судови прате развој савремене уставности, мада су се развили касније у односу на прве писане уставе. У ранијем периоду обраћање грађана уставним судовима ради заштите основних права није била уобичајна пракса, већ су судови своју активност претежно базирали на оцени уставности закона и подзаконских аката. Развој савремене државе и унапређење заштите људских права учиниле су уставни суд доступним обичним грађанима, те је постао суд „обичних људи“.⁵² Стога није необично становиште изнето у теорији: да је највећи домет у заштити права грађана и уставности признавање

⁴⁸ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, стр. 181.

⁴⁹ Настић, М., „Заштита људских права у Уставу Републике Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу и Правног факултета у Крагујевцу, тематски број „Устав Републике Србије - Пет година после“*, Ниш, 2011, стр. 230.

⁵⁰ Наш Устав разликује први избор судија - на период од три године, када се судије бирају од стране Народне скупштине, и избор на сталну функцију, који по истеку овог периода обавља Високи савет судства. Члан 147, Устав РС.

⁵¹ Симовић, Д., „Уставна жалба - теоријски оквир“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LX, 1/2012, стр. 204.

⁵² Детаљније о доступности уставносудске заштите видети у: Вучић, О., „Уставне и законске могућности доступности уставном суду или концепција уставног судства данас“, *Актуелна питања савременог законодавства*, Савез удружења правника Србије и Републике Српске, Београд 2009., стр. 453-464.

могућности да се сам грађанин-појединац непосредно обрати уставном суду ради заштите својих права или устава.⁵³

Право грађана да се непосредно обрете уставном суду може створити сукоб надлежности између судова опште надлежности и уставних судова. Стога постоји мишљење у нашој правној теорији⁵⁴ да је одлучивање о уставној жалби грађана још увек контраверзна функција уставног суда. Због овога поједине државе, као што су Италија, Бугарска и Португал, не овлашћују уставни суд да о овом питању одлучује.

С друге стране, бројне су и државе које овлашћују уставне судове да одлучују о појединачним захтевима грађана.⁵⁵ Постојање два паралелна система контроле поштовања људских права махом се у теорији образлаже чињеницом да уставни суд штити људска права тумачењем и применом устава, док се у случају редовног судства њихова заштита остварује тумачењем и применом закона.⁵⁶ Стога се уставни суд не треба сагледавати као врста апелационог суда нити као врховни суд. Његова надлежност не односи се на процену примене закона и доношење конкретне одлуке, већ на оцену повреде уставности.

Устав РС у члану 170 прописује да се уставна жалба може изјавити против појединачних аката - државних органа или организација којима су поверена јавна овлашћења - којима се повређују или ускраћују људска или мањинска права и слободе зајемчене Уставом, ако су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства за њихову заштиту. Из цитираног члана произилази да је у нашем систему уставносудска заштита последњи ниво заштите људских права, који држава пружа грађанима када су сва остала правна средства исцрпљена.

Детаљније одредбе које регулишу питање уставне жалбе дате су у Закону о Уставном суду.⁵⁷ Најуопштеније речено, уставна жалба се установљава у корист свакога ко може бити носилац уставом зајемчених права. Њу, по правилу, може поднети само лице које је непосредно погођено оспораваним актом, чиме се подвлачи јасна разлика између уставне жалбе и популарне тужбе. Може се запазити да ово правило трпи изузетке у правним системима који овлашћују омбудсмана, односно

⁵³ Марковић, Р., *Покретање уставног спора о уставности нормативних аката*, Београд, 1973, стр. 62.

⁵⁴ Стојановић, Д., *Уставно право*, књига друга, Свен, Ниш, 2007, *op. cit.*, стр. 369-370.

⁵⁵ Посебно значајну праксу у овој области имају Немачка, Руска Федерација, Шпанија и Аустрија. Детаљније о пракси ових судова видети у: Стојановић, Д., *ibid.*, *op. cit.*, стр. 370.

⁵⁶ Стојановић, Д., Вучић, О., „Домашај уставносудског испитивања одлука редовних судова у поступку одлучивања о уставним жалбама грађана“, *Правни живот*, бр. 14/2009, Београд, стр. 883.

⁵⁷ *Закон о Уставном суду*, Службени гласник РС, бр. 109/2007, 99/2011, 18/13-Одлука УС.

јавног тужиоца за подношење овог правног средства. У нашем праву омбудсман је овлашћен за подношење уставне жалбе искључиво уз сагласност лица чија уставом зајемчена права треба да буду заштићена.⁵⁸ Рок за подношење жалбе је 30 дана од повреде права, и подносилац је обавезан да у жалби наведе конкретно право које је повређено.

Домаће право обилује богатом праксом везаном за заштиту људских права пред Уставним судом.⁵⁹ Једина замерка оваквом начину заштите права огледа се у учесталом подношењу представки, што може довести до успореног поступања Уставног суда.

1.7.4. Заштита људских права пред омбудсманом

Омбудсман представља спољни, вансудски облик заштите права грађана. Реч омбудсман⁶⁰ потиче из шведског језика и значи повереник, представник парламента задужен за контролу државних органа и јавне службе.⁶¹ Основна функција омбудсмана је да штити грађане од неправилног рада управе. Ова улога поверена му је од стране парламента, којем и подноси извештаје о раду. Омбудсмана најчешће бира парламент, као нестраначку личност из редова истакнутих правника са дугогодишњим радним искуством у области управе.

Контрола коју омбудсман спроводи усмерена је на рад полиције, војске, управе у заводима, али и у здравственим и образовним установама. Омбудсман контролише правилност у раду и поштовање процедура код поменутих државних органа, како њиховим поступањем не би била повређена права грађана. Следствено начелу независности судства, оно је искључено од овакве врсте контроле.

Карактеристично за омбудсмана је то што он не поступа као носилац власти или формални представник парламента, већ као независни орган. У ширем смислу, он представља друштво и његову демократичност, те се може сагледавати као народни контролор јавне управе. У складу са оваквим статусом су и дејства његових аката.

⁵⁸ На сличан начин ово питање регулисано је у праву Црне Горе, где Заштитник људских права може поднети уставну жалбу у вези са представком која му је поднета и уз сагласност подносиоца. Детаљније видети у: Вукчевић, М., Ћупић, Д., „Уставна жалба као средство заштите људских права и слобода (скица за црногорско искуство)“, *Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву*, 2011, стр. 218.

⁵⁹ Одабране одлуке биће приказане у емпиријском делу рада.

⁶⁰ У Великој Британији се овај институт назива „Комесар парламента за управу“, у Аустрији „Народни правобранилац“, у Француској „Медијатор“, у Квебеку „Заштитник грађана“.

⁶¹ Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1996/97, стр. 612.

Наиме, омбудсман не доноси мериторне одлуке, нити може самостално мењати одлуке органа које контролише. Његова делатност одвија се у давању савета и препорука, а тек изузетно у репресивним мерама. Међутим, најзначајније мере које спроводи омбудсман су везане за обавештавање јавности о учињеним пропустима, кроз јавно објављивање извештаја о поступању органа управе. На овај начин, кроз рад омбудсмана фаворизује се утицај јавног мњења на рад органа управе.

Интервенција омбудсмана је супсидијарна, односно долази у обзир тек када се исцрпу могућности за примену других правних средстава.⁶² Наиме, грађанима на располагању стоји редовни правни пут за остваривање права. Тек уколико се он покаже као неделотворан, грађани се могу обратити омбудсману. Он не треба да замени неки орган поступка, нити се поставља као супранадлежан, већ представља допунски облик контроле лоше управе.

Наше право познаје установу Заштитника грађана. Дефинисан је као независни државни орган који штити права грађана, контролише рад органа државне управе, органа надлежних за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су посвећена јавна овлашћења.⁶³ Организација рада и надлежност заштитника грађана ближе је уређена законом.⁶⁴

У нашој држави установа Заштитник грађана организована је као инокосни орган,⁶⁵ са четири заменика који му помажу у раду. Његова улога је посебно значајна у заштити права лица лишених слободе, равноправности полова, националних мањина, особа са инвалидитетом и права детета. Бира га Народна скупштина на период од пет година, из редова истакнутих правника који имају искуства у заштити људских права.

Поступак пред Заштитником грађана двострано је одређен, као репресивни и превентивни поступак (чланови 18-23).

У случајевима када постоје околности које указују да је орган управе повредио неко право грађана, поступак се покреће по притужби грађана, или на иницијативу самог Заштитника грађана. Уколико по спроведеном поступку буду утврђене

⁶² Марковић, Р., *Уставно право*, стр. 486.

⁶³ С друге стране, он није овлашћен да контролише рад Народне скупштине, председника Републике, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштва (чл. 138 Устава РС).

⁶⁴ *Закон о заштитнику грађана*, Службени гласник РС 79/2005 и 54/2007.

⁶⁵ Орган општег типа који није специјализован за уже области. Опширније: Марковић, Р., *Уставно право*, стр. 489.

неправилности у раду органа, Заштитник грађана ће упутити препоруку за њихово отклањање. У случајевима када орган управе не поступи по препоруци, Заштитник грађана може о томе обавестити јавност, Народну скупштину и Владу. Такође, може предложити утврђивање одговорности руководиоца управе (чланови 24-32).

Рад заштитника грађана није усмерен само ка отклањању неправилности које су учињене, већ и ка усавршавању рада управе. С тим у вези је и његова превентивна активност, која се огледа у периодичном посећивању органа управе са циљем сагледавања стања у њима. Ове посете Заштитнику грађана пружају реалну слику о стању управе, на основу које се могу сачинити програми за унапређење њеног рада.

О свом раду Заштитник грађана подноси редовни извештај Народној скупштини. У њему су садржани подаци о предузетим активностима у протеклом периоду, са посебним освртом на уочене неправилности у раду органа управе.⁶⁶

1.8. Могућа ограничења људских права

Поред могућих повреда људских права, постоји и могућност њиховог ограничења. Савремени устави гарантују богат каталог људских права, али прокламују и могућност да људска права буду ограничена. Ограничења се махом односе на гарантоване слободе грађана, које у одређеним случајевима могу бити ограничене појединцу или свим лицима, зарад друштвених интереса. За тему којом се бави овај рад, од изузетног је значаја ограничење личне слободе грађана, кроз лишење слободе, мере обезбеђивања присуства лица, или издржавања затворске казне. То, свакако, није једина слобода која наилази на ограничење.⁶⁷

Имајући у виду значај људских права у савременом друштву, јасно је да њихово ограничење може бити само рестриктивно. Потребно је да претходно буду испуњени одређени услови, као би ограничење основних права било правно могуће. Најпре, ограничење је могуће само уколико је уставом допуштено. Затим, оно ће бити легитимно само уколико је сагласно сврси ради које је уставом прописано, док се у друге сврхе не сме уводити. Ограничење ће бити оправдано уколико је оно заиста

⁶⁶ Заштитник грађана у нашој држави, иако нова институција, ужива велико поверење грађана, који се често обраћају за заштиту својих права. У прилог овоме говори значајна пракса коју Заштитник грађана има. У емпиријском делу рада биће приказани подаци о заштити људских права лица лишених слободе пред Заштитником грађана и превентивној контроли установа за извршење кривичних санкција.

⁶⁷ Ограничења се односе и на неповредивост стана, тајност писама, слободу вероисповести, изражавања, окупљања, удруживања, кретања и слично.

неопходно да се задовољи уставна сврха ограничења, а то се не може постићи на други начин. На крају, законодавац је у обавези да очува суштину права које се ограничава.⁶⁸

Овакви услови, који су стављени пред законска ограничења људских права, свакако су оправдани. Наиме, на тај начин се остварује специфична заштита људских права, јер се законодавац спречава да самовољно приступи њиховом ограничењу. Услови ограничења садржани су у уставу, као и у међународним изворима, који такође теже да што прецизније регулишу ограничења људских права.

На сличан начин дефинисана су могућа ограничења људских права и у Уставу РС. Тако је наведено⁶⁹ да људска и мањинска права могу бити ограничена ако ограничење допушта Устав РС, у сврхе ради којих га допушта, у обиму неопходном да се сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права.

Значајно је поменути да до ограничења људских права може доћи и на основу законитог поступања држаних органа. Наиме, органи управе, али и судови, имају овлашћења да у законом одређеним случајевима ограниче људска права.⁷⁰ Како ови органи непосредно ограничавају људска права, потребно је детаљно регулисати начине њиховог поступања. Уз поштовање уставних гаранција, органи би требало да поступају на начин који ограничава људска права минимално. Заправо, сваки појединачни случај у којем се примењују мере којима се ограничавају људска права треба да буде озбиљно сагледан, уз пажљиву процену оправданости таквих мера.⁷¹

Слично одређење садржано је и у нашем праву. Устав РС у члану 20 указује на обавезу свих државних органа, а нарочито судова, да приликом поступања воде рачуна о суштини права које се ограничава. Такође, не сме се занемарити важност сврхе ограничења, природе и обима ограничења, односа ограничења са сврхом ограничења, као и изналажење начина да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права.

⁶⁸ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, op.cit, стр. 173.

⁶⁹ Члан 20 Устава РС у целиности је посвећен питању ограничења људских права, а налази се у делу Устава РС који је посвећен начелима људских права.

⁷⁰ Примери за то су бројни, посебно када се има у виду рад полиције, комуналне полиције или судова приликом спровођења репресивних мера државне власти.

⁷¹ Милосављевић, Б., Поповић, Д., *Уставно право*, op.cit., стр. 174.

2. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

Сагледавање права лица лишених слободе кроз историјску призму најбоље се може учинити кроз сагледавање и анализу сачуваних писаних сведочанстава о лишавању слободе,⁷² током цивилизацијског напретка. Суштински, права лица лишених слободе одражавају права лица на слободи, односно указују на то колико је држава постигла у домену заштите људских права. Чак се кроз права лица лишених слободе и најбоље може сагледати спремност државе да одговори на захтевно питање заштите оних чија су права најугроженија.

Иако се у периодима старог века и настанка првих држава не може говорити о заштити људских права лица лишених слободе са данашњег аспекта, па чак ни о лишењу слободе какво данас познајемо, овај историјски преглед је значајан, јер јасно указује на развојни пут људске мисли о слободи сваког човека.

Питање настанка и развоја казне затвора, као једног облика лишења слободе, још је значајније ако се има у виду да све државе света познају ову казну. За разлику од раније праксе, када је примену ове казне пратила изразита бруталност и нечовечни услови њеног издржавања, а ретрибуција мање-више била основни циљ, данас се, приликом примене казне затвора морају поштовати основна људска права. То подразумева посвећеност очувању физичког и психичког интегритета затвореника и примену савремених третмана ресоцијализације.⁷³ Посебну пажњу завређује и околност да казна затвора у себи сублимира законски, правосудни, ситем и ванзаконски, дисциплински, ситем кажњавања.⁷⁴

⁷² Израз лишење слободе у у раду ће бити коришћен као заједнички назив за ограничење права на слободу кретања појединца од стране државе и његово смештање у пенитенцијарне установе. Под тим се мисли на казну затвора према пунолетним лицима, казну затвора према малолетним лицима и обезбеђење присуства окривљеног у току кривичног поступка, у виду притвора или полицијског задржавања. Под термином лишење слободе подразумеваће се и сви ранији облици лишења слободе, који су претходили савременој казни затвора, као што су робија, заточење и слично. У колико су поједина права призната само одређеној категорији лица лишених слободе то ће у раду бити посебно назначено.

⁷³ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, *Зборник правног факултета у Нишу III*, Ниш, 2008, стр. 250.

⁷⁴ Фуко, М., *Надзирати и кажњавати, рађење затвора*, са француског превела Јовановић, А., Просвета, Београд, стр. 347.

Из ових разлога неопходно је сагледати развој облика лишења слободе и положај оних над којима се примењује како би се боље разумело садашње стање ствари у тој области. У наредном делу биће приказан развој облика лишења слободе у свету и на нашим просторима.

2.1. Положај лица лишених слободе код првих облика лишења слободе

Тежња друштва да се „ослободи“ учиниоца недозвољеног дела стара је колико и само друштво. Примарни облици људских заједница били су доста радикални по овом питању, те су оне који се не придржавају прихваћених норми трајно изопштавали из заједнице, депортацијом или усмрћењем. И поред оваквог њиховог приступа, постојале су форме које својом организацијом подсећају на данашње затворе, мада им је сврха била знатно другачија. У прилог овој тези иду и тврдње теоретичара да је у Јерусалиму постојало неколико затвора, као и да су Кинези, Индијци, Вавилонци, Асирци, Персијанци, Египћани, Грци и Римљани имали затворе, тачније градске куле, тврђаве, подруме и бунаре који су коришћени као затвори.⁷⁵

Период античког доба карактеришу покушаји увођења демократског уређења у Старој Грчкој и Риму. Иако су ове државе познате по филозофима који су дали изузетан допринос развоју слободарских идеја, оне нису познавале казну лишења слободе, заправо, код њих није била пробуђена свест о значају заштите права оних који су учинили неко недозвољено дело.⁷⁶ У Атини је постојало затварање осуђених лица, али као мера чувања од бекства, не као посебна казна. Затвореници нису били изоловани и могли су да их посећују пријатељи и родбина.⁷⁷ Били су слободни да организују своје време самостално, могли су да се крећу, точе пића и да проводе време играњем неких друштвених игара, попут куглања.⁷⁸ Сама чињеница да држава није имала систем који би организовао време које се проводи у заточеништву указује да се у овом периоду не може говорити о казни лишења слободе. Лица су била смештана у затворе на релативно кратко време, до изрицања или извршења казне. Такво стање

⁷⁵ Међутим, схватање затвора као казне у том добу једноставно не може опстати, јер нису постојали основни услови за развој казне лишења слободе. Ibid, стр. 250.

⁷⁶ О значају које је лишење слободе имало у античко доба најбоље се може закључити из речи римског правника Улпијана: „Затвори треба да користе само за притварање, а не за кажњавање“. Међутим, поједини теоретичари ову Улпијанову мисао тумаче другачије. Наиме, само помињање да затвор не треба да служи за кажњавање, већ за притварање, упућује да се у затвор лица смештају ради извршења казне, али ређе, те да Улпијан на овај начин износи критику таквом систему. Детаљније о овоме видети у: Видовић, В., *Казна лишења слободе*, Глас, Бањалука, 1981. година, стр. 18-19.

⁷⁷ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, стр. 120.

⁷⁸ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, *op. cit.*, стр. 253.

ствари може се најкраће описати тиме да су у античко доба „судије празниле затворе“⁷⁹ док их данас, условно речено, пуне.

Стари законски текстови, као што је Закон XII таблица, донет 451-450. год. п.н.е, садрже одредбе о приватном и јавном праву. Притом су доминантне оне које се односе на приватно право, док су у мањем броју наведене одредбе о казном праву и извршењу казни. Значајно је указати на то да је Законом XII таблица предвиђен кућни затвор за онога који је осуђен у парници или који је признао дуг. Уколико осуђеника нико не узме у заштиту или не изврши пресуду, нека га тужитељ поведе са собом, може да га веже конопцем или да га стави у окове.⁸⁰ Овде је представљен посебан облик затвора, цивилног, који је служио као средство принуде ради наплате дуга.

Каснији развој римске државе са собом је донео неке облике казне затвора, који нису били уређени у потпуности, али су наликовали савременом лишењу слободе. Наиме, одређене телесне казне замењиване су казном затвора у одређеном трајању, док је смртна казна замењивана доживотним затвором уз принудни рад.⁸¹ Свакако да су разлози хуманости допринели мањем извршавању телесних и смртних казни, али услови у којима се казна затвора извршавала у том периоду далеко су од хуманих. То се може закључити на примеру затвора у Риму, под називом *Mamertin*. Састојао се од две просторије које су се налазиле једна изнад друге. Доња просторија, иначе позната под називом *Tullianum* (назив потиче од латинске речи *tullius* што значи водоводна цев), била је у облику цистерне, делом у удубљењу планине, а делом изграђена од вулканских стена.⁸² Над њом се налазила друга просторија која је имала веома узане отворе за ваздух и дневну светлост. На врху је постојао отвор кроз који су осуђеници били убацивани унутар просторије. Постојао је и надзор над затворима, али само са задатком да се спречи бекство затворених лица, односно да се организује њихов рад. Није било ни назнака третману према осуђеницима, па они нису били ни одвајани. Надзор је вршен од стране *triumviri capitales*, а у провинцијама које су биле под војном управом надзор над стањем у затворима је био у надлежности административне управе.⁸³

До 313. године и доношења Миланског едикта, којим хришћанство постаје равноправна религија, римска држава је прогањала хришћане, и затварала их ради

⁷⁹ Милутиновић, М., *Пенологија*, op.cit, стр. 19.

⁸⁰ Николић, Д., Ђорђевић, А., *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш, 2002. година, стр. 76.

⁸¹ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, loc. cit, стр. 253.

⁸² Константиновић-Вилић, С, Костић, М, *Пенологија*, op. cit, стр.127.

⁸³ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, loc. cit, стр. 253.

сузбијања њихове вере. Тада се јавља и тзв. откуп затвореника од стране црквених великодостојника, а у просторијама цркве организују се азили. Значајно је поменути да је и црквено, канонско право предвиђало својеврсно затварање оних који се нису понашали у складу са усвојеним нормама, а црква је тежила да их на свој начин поправи.⁸⁴

Затвор је у античком добу представљао само средство за задржавање оптужених и стављање на располагање правосуђу. У литератури се истиче да некадашњи затвори представљају „предсобље за извршење телесних и смртних казни“.⁸⁵ Стање у затворима је било на веома лошем нивоу, а затвореници су били препуштени сами себи, јер држава није организовала систем извршења казне затвора. Људска права лица лишених слободе у овом периоду нису поштована, највише из разлога што је идеја о људским правима била тек у зачетку. Наиме, у овом периоду су и слободни људи најчешће живели у лошим условима и имали су могућности да задовоље само елементарне потребе.

2.2. Положај лица лишених слободе у средњем и у новом веку

Период средњег века није довео до значајних промена у поступању приликом лишавања слободе. Идеје из античког доба само су наставиле свој развој у средњем веку. Основна улога затвора и даље је била чување лица до суђења или извршења казне, а наставило се и са затварањем у цивилне сврхе, ради враћања дуга, али и да би се из друштва уклонила душевно болесна лица. Међутим, постоје докази да је затварање постојало као казна лишења слободе. Она је била предвиђена Статутом у Вестминстеру 1275. године, као казна затвора у периоду од две године за злочин силовања. Казна затвора у доживотном трајању била је предвиђена у Данској, 1294. године - за убиство.⁸⁶

Период средњег века карактерише и значајна улога цркве. Свештена лица имала су бројна овлашћења везана за казнена питања. Тако су обилазили затворенике, надзирали рад и понашање судија, разговарали са затвореницима о њиховим жељама и, евентуално, обавештавали власт о пропустима које су приметили.⁸⁷ Црква је организовала и сопствене затворе, намењене јеретицима, који су били смештани у

⁸⁴ Ibid, op. cit, стр. 254.

⁸⁵ Атанацковић, Д, *Пенологија*, op.cit, стр. 73.

⁸⁶ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, op.cit, стр. 128.

⁸⁷ То произилази из одлуке Орлеанског синода из 549. Опширније видети у: Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, loc. cit, стр. 254.

манастирске тамнице, само на хлебу и води.⁸⁸ Основни циљ оваквог затварања је био да се верници покају и измене своје ставове. Црква је, такође, била овлашћена да кажњава сопствено свештенство, без обзира на врсту учињеног дела.⁸⁹

Услови под којима су се казне у овом периоду издржавале били су нехумани. Према осуђеницима се поступало сурово. На ногама су били окивани а некада чак и везивани за зидове ћелије. Сви затвореници су били држани на хлебу и води. Није постојала никаква брига о њиховом здрављу.⁹⁰

Значајан правни извор из средњовековне Немачке је Општи кривични закон Карла V из 1532. године: *Constitutio Criminalis Carolina*. Овај закон одликује се изузетном суровошћу својих одредби, а у погледу затворске казне значајне су одредбе из чланова 11 и 218, где је истакнуто да казна затвора не служи за опомену ухапшеницима и осуђеницима, већ за њихово мучење.⁹¹ Имајући у виду овакве одредбе закона и сазнање да је стање у затворима остало исто као у старом веку, не чуди став да је смртна казна била далеко блажа од доживотног затвора, јер је прекраћивала муке и патње које су осуђени на доживотни затвор трпели.⁹²

У периоду раног феудализма и током прелаза у развијени феудализам затварање није представљало казну, већ превентивно-профилактичку меру. Оно се може сагледавати као: затварање лица у процесноправне сврхе, ради обезбеђења присуства окривљеног; дужничко затварање, које је имало за циљ да лице које није могло да плати на време пресуђену глобу, новчану казну или доспео дуг натера да то учини; и профилактичко затварање, као превентивну меру против оних лица која су реметила јавни ред и мир.

⁸⁸ Милутиновић, М., *Пенологија*, оп. cit., стр. 20.

⁸⁹ Ово се променило у 16 веку, када доминантну улогу у кажњавању преузима држава. Црква је задржала првенство кажњавања световних лица за кривична дела религијског карактера. Она је, на основу декрета Папе Иноћентија III који су усвојени на Четвртом латеранском сабору 1215. године, увела инквизиторски поступак, као облик борбе цркве против отпадника од вере свих врста (јеретика, вештица и слично). Овакав начин поступања проширио се и на световни поступак, за сва кривична дела, а основна одлика му је била што никада није морао да се заврши, односно што је окривљени остављан „под сумњом“. Такав начин напуштен је тек са Француском буржоаском револуцијом, 1789. године, када је уведен потпуно нови кривични поступак, познат под називом савремени (мешовити) кривични поступак. Опширније у: Стевановић, Ч., Ђурђић, В., *Кривично процесно право*, Пеликан принт, Ниш, 2006., стр. 56.

⁹⁰ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, оп.cit., стр. 128.

⁹¹ О томе сведочи стање у затворима у Француској, у којој је био прихваћен антички концепт затварања. Ова земља је обиловала затворима који су били препуни оптуженицима, инсолвентним дужницима, скитницама и осуђеницима који су чекали извршење пресуде. У Италији је пак била распрострањена казна принудног рада, која се састојала у градњи тврђава. Присутност осуђеника се обезбеђивала лишавањем његове слободе. Међутим, то није била казна лишења слободе, већ казна рада. Опширније у: Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, оп. cit., стр. 256.

⁹² Поповић, В., *Систем извршења казни лишења слободе у Југославији*, Издање Савеза правника Југославије, Београд, 1966., стр. 23.

Као први затвор који није био намењен за спречавање бекства, већ за задржавање људи у њему како би се навикавали на рад, наводи се затвор у Лондону, основан 1553. године. Био је смештен у дворцу Брајдвел, по којем је и добио име.⁹³ Године 1576. донет је закон по коме је настала обавеза да се овакви заводи оснују широм Енглеске. Од 1609. године биле су предвиђене и новчане казне за оне грофовије које нису испоштовале дате законске одредбе.⁹⁴ Овај затвор, иако различит од оних који су му претходили, био је намењен претежно скитницама, али свакако има велики значај у развоју пенолошке мисли.

Стање у новооснованим затворима у почетку није било на завидном нивоу; долазило је до бројних нередa због непостојања класификације и било каквог заједничког рада. Из ових разлога, била су одвајана лица способна за рад и која су желела да раде од оних који нису желели да раде. Прва група затвореника је била смештана у тзв. радне куће, а друга група у поправне домове. Врло брзо дошло је и до интерне класификације. Током 17. и 18. века било је оформљено још доста сличних завода.⁹⁵

Значајно је поменути и позитивну улогу цркве у овом периоду.⁹⁶ Наиме, папа Климент XI је основао 1703. године дечији завод „Св. Михајло“, за смештај деце која нису извршила кривично дело, а према којима је потребно применити мере васпитања. На улазу зграде је стајао натпис: „За поправљање и образовање запуштене деце; они, који су без обучавања били штетни по државу, могу, уз обуку, бити у њеној служби.“⁹⁷ Иако овај завод није представљао прави затвор, његово оснивање је од великог значаја за даљи развој поступка према лицима лишеним слободе. Према штићеницима је спровођен третман, у циљу поправљања, те су били раздвајани, организован им је рад у тишини и свакодневна молитва. Свако од штићеника био је у обавези да изучава занат и био је охрабриван у свом раду. Недисциплина у установи строго је кажњавана; за

⁹³ Дворац Брајдвел (Bridwell) енглески краљ Едвард VI покљонио је Лондону. Опширније у: Атанацковић, Д., *Пенологија*, op.cit., стр. 74.

⁹⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, op. cit, стр. 129.

⁹⁵ Завод у Бремену основан је 1609. године, у Либеку 1613. године, у Хамбургу 1622. године, у Бечу 1670. године. Опширније у: Купчевић-Млађеновић, Р., *Основи пенологије*, Свјетлост, Сарајево, 1981., стр. 80.

⁹⁶ Свештеник Филипо Франчи је успешно водио склониште у Фиренци, у којем је, применом индивидуалног рада, тежио да поправи децу.

⁹⁷ На вратима радионице која се налазила у централном делу установе стајао је натпис: „Није довољно зле људе кажњавати казнама, треба их васпитањем поправити“. Према: Атанацковић, Д, *Пенологија*, op.cit., стр. 74.

сваки преступ штићеници су кажњавани животом на води и хлебу, шибанем, стављањем у тамне шупљине и радом у ћелијама.⁹⁸

Затвори настали у овом периоду⁹⁹ одликовали су се нехигијеном, суровошћу и окрутношћу. Права лица која су смештана у затворе уопште нису поштована. Није постојао уређен систем администрације, а затворски чувари су се грубо односили према затвореницима, отимали им ствари и експлоатисали их на разне начине. Затвори су били легло порока и разврата, а хигијенски услови су били неприхватљиви. Затвореници су из тих разлога веома често оболевали од разних заразних болести које су се шириле и изван затвора. Стање у затворима је било забрињавајуће и изазивало је револт код слободних људи, а било је изложено и критикама познатих филозофа тог времена. То и јесте утицало да се након Француске буржоаске револуције, 1789. године, створе услови за настанак казне лишења слободе у развијеном облику.

Француска буржоаска револуција сматра се значајним фактором за развој казне лишења слободе какву данас познајемо. Захваљујући револуцији, до тада заборављана и занемаривана, слобода човека добија посебну вредност. Тиме се у потпуности мења дотадашњи систем вредности. Следствена последица била је да се човек кажњава управо одузимањем слободе, која сада добија заслужену пажњу.

Дошло је и до промене у правном систему. Дотадашњи поступак кажњавања био је изложен оштрој критици, што је довело до усвајања рационалнијих, савременијих и хуманијих решења. Томе су допринели и филозофи 17. и 18. века.¹⁰⁰

Напослетку, значајно је указати на то да је до реформе казног права дошло и услед јачања државе. У бројним кривичноправним кодификацијама Европе тога времена, казна лишења слободе заузима значајно место. Она је, свакако, хуманија у односу на дотадашње казне. Сматрана је казном цивилизованог друштва. Држава је себи на овај начин дала за право да своју моћ употреби на потпуно нов начин.¹⁰¹

⁹⁸ По моделу завода Св. Михајла 1735. године саграђен је затвор за жене од стране папе Климента XII. Такође, у Турину је 1757. године основана „Кућа добрих намера”. Марија Терезија је 1759. године основала поправни дом са 140 ћелија, од којих је 55 ћелија било намењено женама и деци, а начин поступања у овим установама био је хваљен од правника тог времена. Детаљније у: Таховић, Ј., *Кривично право - општи део*, Савремена администрација, Београд, 1961. година, стр. 21.

⁹⁹ Затвори су ницали широм Европе. Значајно је поменути Француску, јер постоје спорења о томе када је изграђен први овакав затвор. Као године изградње се спомињу 1656. и 1769, али како су 1769. донесена прва упуства за образовање прихватилишта за скитнице, умоболна лица и жене са лошим понашањем и неуредним животом, вероватно су тада и настали први затвори. Опширније видети у: Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., *Казнено поправни завод у Нишу - 90 година*, Ниш, 2001., стр. 18.

¹⁰⁰ Као пример може послужити начело законитости, уведено у овом периоду. Њега је установио мислилац Џон Лок, истакавши да само закон може да буде основ кажњавања. Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., *Криминологија*, стр. 204.

¹⁰¹ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, *op. cit.*, стр. 262.

2.3. Положај лица лишених слободе у 19. веку

Овај период карактерише плуралитет казне лишења слободе. Наиме, ова казна је у току 19. века била прихваћена у готово свим државама, али су постојале разлике у њеном правном регулисању. Суштински, до разлике у регулисању казне лишења слободе долазило је услед разликовања у циљевима кажњавања, а они су били: почев од одмазде и застрашивања до лечења и поправљања.¹⁰²

Имајући у виду законодавства разних европских држава, могу се сагледати одређене карактеристике појединих облика казне лишења слободе. Робија је представљала најтежи облик казне лишења слободе. Најчешће се изрицала у доживотном трајању, повлачила је и губитак одређених грађанских права, јавних звања, политичких и других права. Осуђеници су били принуђивани да обављају тешке послове, а бекство је спречавано окивањем. О суровости извршења ове казне јасно говори и чињеница да се бекство осуђеника онемогућавало на тај начин што су сви смештани да спавају заједно, једни до других са оковима. Кроз окове се провлачила челична жица која је била закључавана на једном крају, док је други крај био зазидан.¹⁰³

Нешто хуманије извршавала се казна заточења. Она за собом није повлачила правне последице и осуђеници нису приморавани да раде. Услови су били бољи и у погледу смештаја, те су затвореници, као привилегију, могли да добију и посебну ћелију. Бекство је, такође, онемогућавано окивањем. Постојала је и казна затвора, која је могла да се извршава као обичан и строги затвор у одређеном или доживотном трајању.¹⁰⁴

У овом периоду казна лишења слободе заузела је значајно место у правном систему и отпочело се са њеном широком применом. То је допринело да се уоче тешкоће које је она са собом носила: првенствено лоши услови у затворима,

¹⁰² У француском Code penal из 1791. године и Code Napoleonu из 1810. године прописане су робија, заточење, депортација, релегација, присилан рад, поправни затвор и полицијски затвор. Аустријски Кривични закон предвиђао је казну строгог и обичног затвора, док је Баварски закон, донесен десет година касније, предвиђао доживотно лишење слободе, затвор и присилан рад. Белгијски Кривични законик из 1865. године предвиђао је казну присилног рада, заточење, робију, затвор и полицијски затвор. Немачка је у свом Кривичном закону из 1871. године предвиђала казну присилног рада, заточење, строги и обични затвор. За разлику од континенталних држава, Енглеска није имала кодификовано законодавство, али и она је познавала робију, присилан рад, строги и обичан затвор. Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, стр. 129.

¹⁰³ Димовски, Д., „Настанак и развој казне лишења слободе“, *op. cit.*, стр. 264.

¹⁰⁴ Списку казни потребно је додати и депортацију и релегацију као особити облик казне лишења слободе, које су за циљ имале да се лице уклони из заједнице, најчешће су изрицане као замена за смртну казну. Опширније у: *Ibid.*

нехигијена, заразне болести и недисциплина. Такође, третман осуђеника био је искључен (изузев принуђивања на рад), а особље је служимо само за онемогућавање бекства. Ове чињенице довеле су до тога да се, кроз разне реформе, стање у затворима поправи. Поправљање статуса осуђеника у установама може се сагледати кроз призму различитих затворских система:

а) Систем заједничког затвора. Овај систем био је доминантан у периоду увођења казне лишења слободе. Одликовао се смештањем свих осуђеника заједно, без било какве класификационе поделе. Идеја је била само да се преступници одвоје од друштва. У истим установама смештане су: скитнице, проститутке, лопови, ситни преступници, али и осуђени за тешка дела. Тиме се стварао тзв. универзитет злочина, односно место на којем се криминална инфекција ширила муњевитом брзином.¹⁰⁵ Хигијенски услови у овим затворима били су веома лоши. Осуђеници су били изложени физичком и психичком злостављању.

б) Пенсилванијски (ћелијски) систем. Овај затворски систем настао је на тлу Америчког континета, а узор су му били бродови-затвори.¹⁰⁶ Идеја за стварање оваквог система затварања потекла је из потребе да се реши питање разврата међу осуђеницима. Тако је 1818. године законом предвиђено да сваком осуђенику припада посебна ћелија, и оне су представљале својеврстан „минијатурни затвор за себе“.¹⁰⁷ Казна се извршавала у потпуној тишини, осуђеници нису радили, већ су током дана читали религиозне књиге и то је требало да их врати на прави пут. У неким варијантама овог система осуђеницима је дозвољавано да раде, без међусобне комуникације. Почетак 19. века карактерише изградња већег броја установа ћелијског типа.¹⁰⁸

Позитивне стране оваквог типа извршења казне затвора огледају се у смањењу штетног утицаја које осуђеници могу имати једни на друге. Њиме се отклонила основна замерка заједничког затварања, која се односила на разврат међу осуђеницима. Међутим, штетне последице оваквог типа извршења казне затвора биле су много веће. Изолација осуђеника погубно је утицала на њихово психичко здравље и није водила њиховом поправљању. Осуђеници нису припремани за повратак у заједницу, нити су обучавани за неки посао којим би се бавили и на слободи.

¹⁰⁵ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, op.cit, стр. 137.

¹⁰⁶ Први затвор ћелијског типа основан је у Филадельфији, 1790. године, у улици Велнат.

¹⁰⁷ Милутиновић, М., *Пенологија*, op.cit, стр. 25.

¹⁰⁸ Године 1818. изграђен је Западни казнени затвор у Питсбургу, 1829. године Источни завод у предграђу Филадельфије, али и широм Европе: у Енглеској (1821), Белгији (1835), Немачкој (1838). Опширније видети у: Константиновић-Вилић, С., Костић, М., op.cit, стр. 140.

в) Обурнски систем (систем ћутања).¹⁰⁹ Услед недостатака које је показао пенсилвански систем, приступило се његовој реформи. Како би се отклониле штетне последице потпуне изолације, осуђеници су смештани у ћелије ноћу, док су дању радили заједно. Иако је минимално поправило положај осуђеника, ово није донело очекиване резултате, јер се тежило потпуном онемогућавању њихове комуникације. Да би се то постигло, осуђеници су носили маске на лицу, ручали су окренути леђима једни другима, а док су се кретали, морали су да држе међусобно растојање и да гледају у земљу.

Суровост у извршењу казне имала је за циљ да сломи дух осуђеника, јер се сматрало да је он тек тада спреман за поправљање. Дисциплинске казне према осуђеницима биле су строге, од телесних до смештања у самицу, а рад који је организован био је усмерен на добијање што већег профита. Овај систем имао је значајне штетне последице на психичко здравље осуђеника и не може се сматрати позитивним кораком у реформи затворског система.¹¹⁰

г) Прогресивни систем. Ћелијски систем показао је изузетно лоше резултате, што је довело до потребе да се значајно реформише. То је инспирисало стварање прогресивног система извршења казне затвора. Идеја водиља је била да затвореник својим понашањем и залагањем на раду стално треба да побољшава свој положај у затвору, односно остварује прогрес у свом положају у затвору. Захтевало се активно учешће затвореника у процесу извршења казне. У овом систему, циљ казне био је двоструки - застрашивање и поправљање. Процес се одвијао у фазама, те је почетна фаза изолације служила за застрашивање, након чега је следио поступак поправљања, кроз рад и условни отпуст.¹¹¹ Прогресивни систем има две варијанте: енглески и ирски систем.

Енглески прогресивни систем уведен је 1853. године и примењиван према осуђеницима који су издржавали казне затвора у дужем временском трајању. Извршење казне спроводило се у три фазе. У првој фази осуђеници су смештани у самице, према ћелијском систему.¹¹² Друга фаза је била кључна у овом систему

¹⁰⁹Нови систем извршења казни лишења слободе јавио се у казниони у Аубурну, у држави Њујорк, 1819. године, па је по том месту добио и назив.

¹¹⁰Овај систем у САД је био примењиван још и у Синг-Сингу и у Чарлстону, све до 1914. године. У Европи је био уведен у: Швајцарској, Белгији, Немачкој, Француској и Енглеској. Опширније у: Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op.cit*, стр. 141.

¹¹¹ Милутиновић, М., *Пенологија*, *op. cit*, стр. 29.

¹¹² У овом периоду осуђеници су могли да напуштају ћелију само ради одласка у цркву или у шетњу. Проводили су углавном од шест до девет месеци у ћелијама. Видети и: Јовашевић, Д., *Кривично право*, Номос, Београд, 2002. година, стр. 366.

извршења казне лишења слободe. То је прогресивна фаза, у којој се пратио напредак осуђеника. Они су током дана заједнички обављали активности, а ноћу су одвајани. Активности су спровођене по групама, које су формиране у зависности од особености сваког осуђеника.¹¹³ Осуђеници који су боље прихватили третман смештани су у групе које су обављале лакше послове, или су имали боље услове. Размештање осуђеника у посебне категорије требало је да спречи међусобан штетни утицај. Трећа фаза уједно је била и најприхватљивија за осуђенике: они су пуштани на условну слободу, а надзор над таквим осуђеницима спроводила је локална власт, према месту пребивалишта условно отпуштеног. У трајање казне урачунавао се и условни отпуст, који је могао бити опозван уколико осуђени изврши ново дело. Овакав систем извршења казне представљао је значајан корак напред. Њиме ефекти третмана добијају пуни смисао.¹¹⁴

Ирски систем у основи је веома сличан енглеском систему. Увођењем овог система настојало се да се превазиђу недостаци који су се уочили приликом примене енглеског система. Ирски систем састоји се из четири фазе: усамљење, заједничко издржавање казне, одељење за слободњаке и условни отпуст.¹¹⁵ У фази која је придодата овом систему, осуђеник је требало да се прилагоди на живот изван установе, али и да његово понашање прође финални тест пре истека казне.¹¹⁶

Поред набројаних система извршења казне лишења слободe, значајно је поменути још два, а то су Маконокијев бодовни систем и женевски систем, који су се издвојили интересантним идејним решењима.

Маконоки¹¹⁷ је сматрао да осуђенике треба стимулисати да раде. Он је због тога целокупну казну претворио у бодове. Осуђеник је својим радом зарађивао бодове. Када би осуђеник зарадио све бодове колико је износила његова казна, он је пуштан на слободу. Уколико се осуђеник више трудио и више радио, пре би изашао на слободу. На овај начин затвореници су подстицани да раде и што пре „одраде“ казну, односно да се прилагоде затворским правилима и да буду корисни.

¹¹³ Критеријуми су се односили на године живота, учињено дело, мотиве за вршење дела, казну која је изречена и слично.

¹¹⁴ Свакако је и овај систем био изложен критикама. Замерано је што подстиче осуђенике да буду лицемерни или користољубиви и да тако остваре бољи положај у установи. Опширније у: Димовски, Д., „Настанак и развој казне затвора“, *op.cit.*, стр. 237.

¹¹⁵ Овај систем уведен је 1854. године, а сматра се да га је осмислио Волтер Крофтон, члан Комисије за преглед казних завода у Ирској.

¹¹⁶ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, стр. 139-140.

¹¹⁷ Капетан Александар Маконоки сопствени систем извршења казне први пут је применио на аустралијском острву Норфолк, на којем је 1840. године основан затвор.

Женевски систем је примењиван у неколико казних завода у којима је извршавана казна лишења слободе по принципима енглеског, ирског или Маконокијевог система. Основна карактеристика овог система огледа се у класификацији осуђеника у различите групе, на основу: старости, пола, врсте и дужине казне, природе дела и побуде учиниоца, раније осуђиваности, степена образовања и способности за рад. До класификације долази у фази заједничког извршења казне, како би се избегла криминална зараза и лакше спровео планирани третман.¹¹⁸

Из представљених система извршења казне затвора јасно је да је идеја о заштити људских права постепено доспевала у затворе. Наиме, казна затвора више се није извршавала само као мера обезбеђења присуства осуђеног који чека смртну казну. Она у савременом систему кажњавања има сврху ресоцијализације. Међутим, ни сагледавање казне затвора кроз ресоцијалну улогу није одмах значило побољшање положаја осуђеника. Они су кроз пенсилванијски и обурнски систем били изложени значајним патњама, некада чак и тежим од одних које је проузроковало физичко кажњавање.

Заштита права лица лишених слободе пуну димензију добија кроз прогресивне системе извршења казне затвора. У овим системима улога осуђеника је активна, а сваки осуђеник се индивидуално сагледава и његови напори и залагања се награђују.

2.4. Положај лица лишених слободе у 20. веку

Двадесети век са собом носи побољшање положаја осуђеника. То је, свакако, највећи допринос казни лишења слободе. Иако је приликом реформи које су предузимане било погрешних приступа, значајно је то што се уочила потреба за радом са осуђеницима, који би требало да им помогне да се по извршењу казне поправе. То је последица промене у сагледавању сврхе коју казна лишења слободе (а и казна уопште) има. Са чисто репресивног сагледавања казне, прешло се на поље поправљања осуђеника, што је најзначајнија промена у свести друштва о кажњавању.

Савремени затвори одликују се бољим архитектонским решењима, која омогућавају ефикаснији надзор над осуђеницима (томе свакако доприносе и модерне технологије, као што је видео надзор), али и већи комфор за осуђенике. Како би се избегли могући штетни утицаји заједничког боравка већег броја осуђеника у истој спаваони, савремени затвори предвиђају једнокреветне ћелије, или оне са два лежаја. У

¹¹⁸ Опширније о овим системима видети у: Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op.cit.*, стр. 144.

њима осуђенику треба да буду обезбеђени услови за читање и дописивање, а да се дневне активности обављају са осталим осуђеницима.¹¹⁹

2.5. Положај лица лишених слободе у претходном периоду на нашим просторима, са кратким прегледом пенитенцијарних установа

На нашим просторима, као и уопште, заштита људских права лица лишених слободе постепено се развијала.¹²⁰ У време првих облика затварања, идеја о поштовању људских права још увек није била развијена. Услови у затворима временом су се поправљали, пратећи развој свести о значају људских права.

За боље разумевање положаја лица лишених слободе, потребно је сагледати историјски развој пенитенцијарних установа, који много говори о развоју сваког, па и нашег друштвеног система. Осуђеници, као и начини поступања према њима, неретко се сматрају не тако значајном темом у историјским изворима, али на овај начин може се увидети снага државе, коју она директно испољава репресијом према учиниоцу кажњивог дела.¹²¹ Такође, пенитенцијарне установе говоре и о кривичном праву, али и праву уопште, како га осећа и доживљава сваки појединац лишен слободе.

1) Период средњег века. Лишење слободе у средњовековној Србији није било заступљено, у овом периоду доминантна је била приватна реакција, односно освета или вражда.¹²² Тек у доба Немањића можемо уочити пуни развој јавне реакције на криминалитет. Тада се јављају и судови, али и први писани правни извори - хрисовуље, које сведоче о настанку првих тамница. Тако се у хрисовуљи св. Стефана прописује тамница у трајању од три месеца за нанесену телесну повреду.¹²³

Иако представљају претечу данашњих затвора, тамнице немају са њима велику сличност, јер су најчешће служиле за изоловање пре суђења или након суђења а до извршења казне. Душанов законик, као најзначајнији правни извор овог времена,

¹¹⁹ Оваква организација затвора доприноси бољој припремљености осуђеника за живот изван затвора.

¹²⁰ Нажалост, заштита људских права затвореника значајно је каснила у односу на заштиту права слободних људи.

¹²¹ Паповић Миладиновић, Ј., „Историјски преглед установа за лишење слободе у Републици Србији“, *Пешичаник*, Историјски архив Града Ниша, година дванаеста, број 12/2014, стр. 270.

¹²² Слично је било и у осталим средњовековним државама. За пример се може узети средњовековни град-држава Трогир (данас у склопу Хрватске), који је имао сопствени статут. Казна затвора на простору града Трогира у средњем веку није била доминантна казна и настала је релативно касно (новелом казни из 1366. године којом је инкриминисано оснивање или приступање незаконитим удружењима). Огледала се троструком функцијом, најпре као казна, затим, знатно чешће - као средство у кривичном поступку које је обезбеђивало адекватно вођење поступка (претеча данашњег притвора) или док се чека на извршење неке друге казне (извршни затвор) и коначно - као дужнички затвор. Детаљније о овоме видети у Радиц, Ж., „Затвор у средњовековном трогирском праву“, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу* (Загреб), вол. 12, број 1/2005, стр. 89-107.

¹²³ Д. Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988., стр. 236.

прописује тамницу на неодређено време у два случаја: казна против калуђера који збаци калуђерске хаљине („да се држи у тамници док се не поврати на послушност“) и против пијаница.¹²⁴ Душанов законик не одређује трајање утамничења, што такође указује да се оно разликује од данашњег затвора. Тамнице су се налазиле у утврђењима владара, на црквеним, властелинским и државним поседима, на царском и патријарховом двору, најчешће у подземним просторијама са лошим условима.¹²⁵ Свакако се не може говорити о заштити права појединца који се нађе у оваквим установама, што је сасвим сагласно нивоу на којем је било поштовање људских права уопште.

Слично је стање било и за време отоманске владавине. Сведочења из овог периода указују на то да је утамничење коришћено као данашњи притвор. Тамнице се налазе у утврђењима; тако су на Калемегдану смештене лево и десно од Стамбол капије, у виду четрнаест великих казамата у којима су утамничена лица држана у лошим хигијенским условима. У исте сврхе коришћена је и Смедеревска тврђава. У Малом граду, који је у почетку владавине деспота Ђурђа Бранковића био центар српске државе, налазио се двор, затим зграде за аудијенције и становање, капела, кула за последњу одбрану и затвор. Затвор је био смештен у трећој кули, која се налазила испред воденог рова¹²⁶.

2) Нови век. По ослобођењу од турске власти, Србији су недостајали објекти. Из овог разлога осуђеници су смештани у апсане, које су у ствари биле мале просторије у зградама суда или полиције. Како овакве просторије нису биле довољно безбедне, постојала је потреба да се осуђеници окују. За те потребе свака апсана имала је свог локалног ковача. Они су, кад је било услова, окове ковали на хладно, али како су, очигледно, имали превише посла, ухапшеницима су их често стављали вруће, односно закивали су их ватром око њихових ногу.¹²⁷

Осуђеници из Ниша и околине смештани су у простор Нишке тврђаве, односно у катакомбе према Београдској капији. Те просторије нису имале подове и спавало се на мало сламе, а зими јеложена по једна фуруна у свакој просторији. Према

¹²⁴ Стојичић, С., *Државноправна историја српског народа*, Спектра, Ниш, 2002. година, стр.63.

¹²⁵ „По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него и истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина.“, опширније у раду Марковић, Б. „О Душановом законик“ на http://guskova.ru/q?a=1&doc=/~mladich/zakonik/bm_odz, приступљено 18.02.2014. године.

¹²⁶ Паповић Миладиновић, Ј., „Историјски преглед установа за лишење слободе у Републици Србији“, стр. 273.

¹²⁷ Јојић, Ј., *Злочинци истребљивани епидемијама*, <http://jasnajojic.com/kazamati-robijasnice-stare-srbije/>, приступљено 18.02.2014. године.

осуђеницима није примењиван никакав метод или третман у циљу преваспитања. У свакој просторији одређиван је по један затвореник који је био задужен за ред и хигијену, и називао се „динарац“.

Осуђеници су добијали различиту гардеробу, у односу на казну коју су издржавали. Тако су они осуђени на кратке казне имали сива одела са утиснутим белим словом „Р“ на леђима, док су осуђеници на дуже временске казне имали бела одела и на леђима слово „Р“ црне боје.¹²⁸

У времену од 1804. до 1813. године постојао је „хапс“, уведен тзв. *Карађорђевићевим законом*, који у 19. члану прописује хапс од шест месеци за нехатно убиство. Ова казна издржавала се у скромним просторијама суда. Устаничке власти су градиле и „праве“ тамнице ради кажњавања. Утамничење криваца било је услов за остварење принудног рада, који се у датим условима могао веома корисно употребити. Још је *„Пројекат о оснивању управног совјета“* из средине 1805. године предвиђао израду барутана у којима би радили „ухапшеници и беспослени људи“.¹²⁹ Поред чешћег изрицања ове казне, у овом периоду још увек доминирају телесне казне, па се утамничење често користило како би се казна батинања извршила, јер се осуђеник батинао у више наврата те је било потребно да се онемогући његово бекство.¹³⁰

Доношење *Закона о замени телесних казни*, од 31. јануара 1853. године, омогућава пуну примену казне лишења слободе. Казна се извршавала у казненом заводу у Топчидеру у Београду, док су при полицијским станицама извршаване казне за полицијске преступе у краћем временском трајању.¹³¹

Само поступање према лицима која су лишена слободе најчешће је зависило од воље појединаца који су руководили одређеном установом. Заштита основних права ових лица била је на изузетно ниском нивоу, а услови у којима су се казне издржавале били су јако лоши. Ово је узроковало ангажовање државе, како би се нагомилани проблеми решили. Тако су у овој области донети прописи у циљу решавања

¹²⁸ Константиновић-Вилић С., и др, *Казнено поправни завод у Нишу - 90 година*, Казнено поправни завод Ниш, Ниш, 2000, стр. 18.

¹²⁹ Вођа устанка, Карађорђе, у писму од 1. новембра 1808. године, руском конзулу у Србији, Родофиникину, као изговор што не може доћи у Београд на разговор наводи заузетост због градње тамнице у Тополи, „јер ни дана не можемо без тамнице овде“. Детаљније у: Савић, В. Б. „Карађорђе, Документи I (1804-1809)“, 432 (док. бр. 252), цитирано према Мирковић, З., „Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2013, стр. 165.

¹³⁰ Поповић, Р., *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Историјски институт, Извори за српску историју, књига 8, Историја XIX и XX века, књига 4, Београд 2010, стр. 52.

¹³¹ Утемељење за овакво поступање произилази из Полицијске уредбе из 1850. године, у тачкама 1. и 3. става 1. члана 49.

практичних питања која су се тичала трошкова извршења казне, али и пенолошких мера према осуђеницима. Посебно је било значајно питање трошкова извршавања казне затвора. Најпре је одређено да трошкове сnose сами осуђеници и њихове породице. Како ово решење није дало жељене резултате, одлучено је да судови сакупљају милостињу за сиромашне „ухапшенике, који се не могу о свом трошку издржавати“. Пропис од 8. јула 1833. године поставио је реалнији захтев: „да се о свом трошку издржавају ухапшеници који су имућни.“¹³²

Затвореници који нису имали средстава за храну добијали су само хлеб и то би било наведено у пресуди. Овакво поступање према осуђеницима је изискивало велике трошкове за државу, те је донета Уредба, 14. јула 1834. године, према којој је требало да се осуђеници на дугогодишњу робију посвете „корисном раду, ради њиховог сопственог добра и ради помоћи државној каси“.¹³³

Велики помак у третману према осуђеницима у нашој земљи догодио се успостављањем нових казних циљева - принудног образовања и поправљања кроз рад, за разлику од ранијих циљева: просто застрашивање.¹³⁴ Творац ове идеје био је Атанасије Николић, начелник полицијско-економског одељења у Министарству унутрашњих послова. Он је 1846. године уредио да осуђеници из Београда обављају различите радове, као што су поправка зграда, пољопривредни послови, прављење алата и слично. У својим мемоарима, он пише да су у „апсани“ у Топчидеру мушкарци и жене били одвојено смештени и да је подигнута фабрика сукна у којој је требало да раде осуђеници.¹³⁵

Кривични законик Кнежевине Србије из 1860. године, између осталих казни, прописује и казну лишења слободе. Она се делила према преступима, и то за злочине - робија и заточење, а за преступе и иступе - казна затвора. Робија је извршавана у *робијашницама* у којима су осуђеници били класификовани само по полу. За један број најтежих кривичних дела (разбојништво, паљевина, хајдуковање), као додаток казни,

¹³² Живановић, Т., *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* САНУ, Београд 1967, стр. 165.

¹³³ Ту је било прописано да осуђеници добијају на дан око килограм хлеба и 250 грама меса, односно 250 грама варива уместо меса, када се пости, уз нешто мало соли. Порција меса, односно варива је за дуго повећана Уредбеним додатком од 25. априла 1844. године. Опширније: Мирковић, З., „Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2013.

¹³⁴ Паповић Миладиновић, Ј., „Историјски преглед установа за лишење слободе у Републици Србији“, стр. 275

¹³⁵ Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком написана*, Београд, 2002; цитирано према: З. Мирковић, „Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2013, стр. 165.

изрицано је обавезно стављање у окове (лаке - од две, или тешке - од четири оке), и тежак рад у пољу или у самој *робијашници*. Заточење је била блажа казна од робије и издржавало се у посебним затворима или засебним одељењима робијашница. Рад није био обавезан и заточеници су се могли хранити и одевати о своме трошку. На казну заточења осуђивани су углавном политички делинквенти.¹³⁶

Осуђеници су робију издржавали у Топчидеру, а затвор - од 1865. године - у Ћуприји. Затим, од 1866. године, обе врсте казни лишења слободе издржавале су се у Ћуприји.¹³⁷ Аутори Пројекта КЗ Србије из 1910. године писали су како се код нас *робија и затвор не извршавају ни по каквом систему, јер је у ствари збрисана сва разлика која у закону постоји између ове две казне. И осуђени на робију и осуђени на затвор издржавају казне заједно, махом у нераду, и без икаквог система. Па и малолетници издржавају казне заједно с најокорелијим зликовцима. Казнени заводи су легло најгорим пороцима; за њих се пре може рећи да су школе за спремање злочинаца, но заводи у којима се злочинци имају да поправе... Једино због недовољности казненх завода, а друго, и поглавито, због посве рђавих казненх завода, у нас извршење казне лишењем слободе не само да нема никаквог доброг дејства, већ је од штетног дејства... У нас нпр. ниједан који је осуђен на двадесет година робије није издржавао више од десет година. Исто то бива и с онима, којима је смртна казна замењена робијом. Сви се они пре времена пуштају у слободу просто због препуњености казненх завода.*¹³⁸

Доношењем Уредбе о устројству окружних начелства и главним дужностима начелника, из 1839. године, Крушевац постаје средиште округа, и од тада у саставу начелства постоји и затвор као институција. Први писани трагови о постојању затвора налазе се у писму начелника округа капетана Радована Петровића упућеног Попечитељству унутарних дела, које датира од 17.03.1844. године. У њему се наводи

¹³⁶ Николић, Д., *Кривични законик Кнежевине Србије*, Градина, Ниш, 1991, стр. 40-42.

¹³⁷ Министар правде извештава Скупштину, 1864. Године, о томе како осуђеници проводе време издржавања казне: *...Нове су зграде неке за апсане подигнуте, које су сами апсеници правили; све алате који су за апсанска и економна заведенија потребни, они сами праве; и као што се наш народ по већој части занима пољском економијом, они се у томе непрекидно упражњавају; занате који се у заведењу топчидерском радити могу, они раде; ...*, једном речи чини се оно што приноси да се *грешник покаје и да опет може бити добар и поштен човек у држави, кад из заведенија изађе*. Према овом извештају, организација рада осуђеника била је боља од оне из педесетих година, која је дала повода да се на Светоандрејској скупштини изнесе како *робијашни у Топчидеру обитавајући, скоро без икаквог посла и без икакве користи, но на штету правителства леже...* Константиновић Вилић, С., Костић, М. „Врсте казни и облици кажњавања у Србији до краја Другог светског рата“, *Пешичаник*, Историјски архив Града Ниша, 2005. година бр. 3, стр. 13.

¹³⁸ Ibid, op. cit., стр. 14.

неопходност реконструкције зграде Затвора, која је постала неусловна. Локација затвора је била при Начелству; касније, после Другог светског рата, Затвор је дислоциран у сам центар града, иза зграде општине, где се налазила коњушница.¹³⁹

У току прве половине 19. века, око 1875. године, изграђен је и затвор у Чачку. Планирање изградње овог објекта отпочело је још 1838. године, о чему сведочи документ под називом *Трошак пара канцеларији за грађење апсане у Књаж. Сербском Магистрату Окружја чачанског, по решењу Совјета од 16. маја 1838. године*. У овом периоду затвори нису били у довољној мери обезбеђени, па се дешавало да апсеници проваљују и беже из њих. О томе пише и у документу *Утврђивање апсане у Чачку због бегства апсеника*.¹⁴⁰ Зграда Затвора изграђена је у облику слова „П,“ са ходницима са спољне стране, а затворске собе окренуте су ка унутрашњости. Решеткама у ходнику осуђенички део је одвојен од притвореничког дела. У унутрашњости затворске зграде налазе се просторије дежурне службе, матичне евиденције, као и купатила за лица лишена слободе.

Утицај Хазбуршке монархије на изградњу и уређење пенитенцијарних установа може се видети на примеру затвора у Панчеву и Суботици. Зграда затвора у Суботици изграђена је 1880. године, наменски, и припадала је жупанији Бац-Бодрог. За време Другог светског рата затвор је премештен у један део „Градске куће“ (1945-1946), а затим враћен у зграду где се и данас налази. У време владавине Марије Терезије, као „краљевски судски затвор“, изграђен је затвор у Панчеву. У затвору су постојале самице, или тзв. „слепе собе“, које су се налазиле у подруму зграде и у њима су били издвајани осуђеници.¹⁴¹ Ови објекти су због својих историјских и културних вредности под заштитом Завода за заштиту споменика културе Републике Србије.

3) Период Краљевине Југославије. Пенални систем у овом периоду био је различито организован у казним заводима широм Краљевине. Тако је у казним заводима у Нишу, Скопљу, Пожаревцу и Подгорици постојао систем заједничког затвора. У казним заводима у Лепоглави, Старој Градишки, Сремској Митровици и

¹³⁹ Опширније о згради крушевачког затвора видети на: Окружни затвори, Управа за извршење кривичних санкција, Министарство правде и државне управе <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija-40/izvršenje-krivicnih-sankcija.php>, приступљено 18.02.2014. године.

¹⁴⁰ Такође се из извештаја др Стевана Тренчинија, окружног физикуса (лекара) за чачански округ из 1860. године, могу наћи описи услова апсане у којима бораве апсеници. Опширнији подаци о овом заводу на: Окружни затвори, Управа за извршење кривичних санкција, Министарство правде и државне управе, <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/40/izvršenje-krivicnih-sankcija.php>, приступљено 20.02.2014. године.

¹⁴¹ Ненадовића, Љ., „О здравственим приликама у Панчеву“, *Историјски архив у Панчеву*, Панчево, 2010, стр. 76.

Зеници владао је ирски прогресивни систем. Стање у затворима није било на задовољавајућем нивоу, а разлог за ово лежао је у чињеници да су материјалне могућности државе биле оскудне.¹⁴² Ово стање промењено је 1930. године, када је донет *Кривични законик Краљевине Југославије* и *Закон о извршењу казни лишења слободе*, чиме је на територији целе државе уведен јединствен кривичноправни систем.¹⁴³

Задржано је разврставање казне лишења слободе на: робију, за тежа кривична дела у доживотном или временском трајању које не може бити краће од једне године, заточење, које се могло изрицати у трајању од једне до двадесет година, и строги затвор - у трајању од седам дана до пет година. Казне лишења слободе извршавале су се по правилима ирског система. Казне су се извршавале одвојено, а примењивани су и облици квалификације према врсти и дужини казне, полу и старости и личним особинама осуђеног лица.¹⁴⁴

Третман осуђеника у заводу и услови под којима је издржавао казну умногоне су зависили од дужине казне. Закон је прописивао да се са осуђеницима мора поступати строго, али праведно и човечно, што представља значајни помак у односу на ранији период. У казним заводима је био организован осуђенички рад, који је био њихова обавеза, с тим што је осуђенику пружена могућност избора рада, према способностима и склоностима.¹⁴⁵

Са развојем казне затвора, повећава се потреба за новим смештајним капацитетима. Зато је у овом периоду изграђен затвор у Зрењанину, који се налазио у згради са Окружним и Среским судом.¹⁴⁶ У архитектонском смислу, огледа се утицај пенсилванијског система, јер су пројектоване спољашње просторије дуж спољних зидова затвора и галерије на два нивоа, преко које им се приступа. Ипак, преовлађују

¹⁴² Паповић Миладиновић, Ј., „Историјски преглед установа за лишење слободе у Републици Србији“ стр. 277.

¹⁴³ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *Систем извршења кривичних санкција, пенални третман у Србији*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2011, стр. 19.

¹⁴⁴ *Кривични закон за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца*, „Службене Новине“ бр. 33 XVI, од 09.02.1829. године, чл. 40.

¹⁴⁵ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *Систем извршења кривичних санкција, пенални третман у Србији*, стр. 21.

¹⁴⁶ Пројекат затвора сачинили су пештански архитекти Шандор Ајнер и Ример Маркуш, док су радове изводили градитељи на челу са Хофманом Карољем, предузимачем из Будимпеште. Радови су обављени од 1906. до 1908. године., Опширније видети на: Управа за извршење кривичних санкција, Министарство правде и државне управе <http://www.penoloska.ac.gov.rs/ozpancevo.html>, приступљено 18.02.2014. године.

просторије за колективни смештај, што говори о мешовитој концепцији изградње затвора.¹⁴⁷

Капацитети робијашнице у нишкој Тврђави, у првој декади 20. века постају недовољни за смештај свих осуђеника. Из тог разлога, 1908. године¹⁴⁸ отпочело се са изградњом нове зграде затвора, на периферији Ниша, где се и данас налази. До 1910. године изграђен је први павиљон, у којем се казна издржавала заједнички. У периоду од 1918. до 1941. године, затворски комплекс се проширио. Међутим, повећање просторних капацитета није довело до поправљања третмана у затвору. Исхрана је била слаба и лоша, а осуђеници су приморавани на мукотрпан рад.¹⁴⁹

Затварање осуђеника у Новом Пазару најпре је било организовано у простору новопазарске тврђаве. Када је овај град постао средиште Рашког округа, формира се затвор са надлежношћу за територије Дежевског, Сјеничког и Штавичког среза. Зграда павиљона је саграђена 1930. године у кругу тадашње зграде Војне управе. Зграда у којој су смештене канцеларије управног дела затвора саграђена је 1952. године.

Значајно је поменути да зграда затвора није била адекватно обезбеђена, јер су у њеном приземном делу смештани осуђеници и притвореници, а на првом спрату била је нижа и средња музичка школа „Стеван Мокрањац“. На другом спрату се налазио Историјски архив Новог Пазара. У поткровљу зграде био је смештен ликовни атеље који је користило више ликовних уметника из Новог Пазара.¹⁵⁰

Темељи Казнено-поправног завода у Забели, онаквог каквог га данас познајемо, постављени су половином деветнаестог века, док је градња окончана 1910. године. Затворски комплекс се простире на површини од 40 хектара врло плодне земље. Најпре је изграђено шест павиљона, док су у каснијем периоду дограђивани остали делови

¹⁴⁷ Опширније на: Окружни затвори, Управа за извршење кривичних санкција, Министарство правде и државне управе <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/40/izvršenje-krivичnih-sankcija.php>, приступљено 18.02.2014. године.

¹⁴⁸ Недуго затим, изграђени су и затвори у Ужицу и Прокупљу. Затвор у Прокупљу изграђен је око 1927. године; почетком 20. века налазио се у згради Начелства а после завршетка Другог светског рата је био у саставу МУП-а и Општинског суда у Прокупљу. У временском периоду од 1922. до 1927. године изграђен је и затвор у Ужицу, који је почео са радом 1934. године. Зграда се састоји од приземља и два спрата и у облику слова "П". Унутра, у међупростору, урађена је кружна стаза за шетњу лица лишених слободе. Како је историјски значај ове зграде велики, она се налази под заштитом Завода за заштиту споменика културе. Опширније на: Окружни затвори, Управа за извршење кривичних санкција, Министарство правде и државне управе <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/40/izvršenje-krivичnih-sankcija.php>, приступљено 18.02.2014. године.

¹⁴⁹ С. Константиновић-Вилић и др, *Казнено поправни завод у Нишу - 90 година*, стр. 21.

¹⁵⁰ Паповић Миладиновић, Ј., „Историјски преглед установа за лишење слободе у Републици Србији“, стр. 278.

затворског комплекса. Затвор је првобитно био намењен малолетним учиниоцима кривичних дела, а касније је његова намена промењена.¹⁵¹

4) *Период током Другог светског рата.* Овај период карактерише доношење бројних правних прописа који представљају темеље новог правног поретка, а тиме и новог пеналног система. Тада су постављени темељи савременог система извршења казне затвора. Значајно је напоменути да период по ослобођењу карактерише оштро сукобљавање са политичким противницима. Ове околности утицале су на успостављање нове мреже судова и доношење специјалних закона за обрачун са онима који су сарађивали са окупатором или су били политички неистомишљеници. То је допринело да свуда по новоформираној држави ничу затвори за политички неподобне, у којима се налазио изузетно велики број људи.¹⁵² Услови у затворима тада нису били на одговарајућем нивоу, а посебан проблем огледао се у кажњавању на неодређено време, или затварању без осуде.

Нека сведочења из овог периода¹⁵³ указују на то да су се у Зајечару политички противници смештали у Артиљеријску касарну или у Стари општински затвор, у ћелије, а на сваких 10-15 дана неколико затвореника одвођено је у ћелију број један, где су били стрељани. О лошим условима сведочи и стање у општини Књажевац, где су осуђеници смештани у згради Секретаријата унутрашњих послова и оближњем селу Минићеву.¹⁵⁴

¹⁵¹ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *Систем извршења кривичних санкција пенални третман у Србији*, *op. cit.*, стр. 52.

¹⁵² Значајно је поменути стање у тадашњој Независној држави Хрватској (НДХ). Наиме, како је иста била под тоталитарним режимом, казнено право претрпело је значајне измене. Формално је на снази остао КЗ из 1929. године, али је значајан део његових чланова измењен. Највећа промена огледала се у увођењу правног система који је имао карактер ратног права. Као узор, узет је немачки правни систем, који је укинуо начело законитости. Значајне промене одиграле су се и у организацији судства, НДХ је успоставила густу мрежу специјалних судова који егзистирају поред редовних судова, али их засењују, отимајући им надлежност у казним стварима. Промена стварне надлежности остављала је велике последице, како на само кажњавање, тако и на могућност изјављивања правних лекова. Опширније видети у: Српак, Н., „Казнено право у доба Независне Државе Хрватске (1941.-1945.)“, Хрватски љетопис за казнено право и праксу (Загреб), вол. 13, број 2/2006, стр. 1117-1144.

¹⁵³ Цветковић, С., Девић, Н., *Жртве у Зајечарском округу после 12. септембра 1944*, Институт за савремену историју Београд, 2012, *op. cit.*, стр. 59.

¹⁵⁴ Они који су преживели овакву политичку борбу о њој говоре „У соби у којој смо боравили било нас је сабијено 140 затвореника. Као у кутији! Међу нама је било и жена... У соби није било довољно ваздуха... Из собе су нас уз јаку оружану пратњу изводили увече и ујутру ради обављања физиолошких потреба... за то време могли смо да удахнемо само нешто чистог ваздуха... изводили су нас на саслушања, тако су говорили. То је уствари било извођење на пребијање, то су биле садистичке сеансе, мучења, пребијања и тортуре које се не могу описати а камо ли испричати“, сведочење Милета Јовановића из Кренте, цитирано према: Цветковић, С., Девић, Н., *op. cit.*, стр. 77.

Ипак, значајно је поменути да овај период означава и почетак изградње затвора у савременом смислу, који су пројектовани према европским стандардима. Тако је било у Лесковцу, који до Другог светског рата није имао јединствено уређен затвор. Осуђеници су смештани у лагумима и просторијама великих кућа у центру Лесковца, као и у подрумским просторијама суда. Како би се решило питање адекватних просторија за затварање, 1945. године формиран је затвор на нивоу среза, у оквиру општинске полицијске станице, лоциране у продужетку зграде тадашњег Општинског суда.

5) Период након окончања Другог светског рата. Након завршетка Другог светског рата, доношењем Устава из 1946 године,¹⁵⁵ створена је могућност за изградњу правног поретка у новоформираној држави. Кривични законик (општи део) донет је 4. децембра 1947. године и ступио је на снагу 12. фебруара 1948. године. Законик је прописивао дванаест врста казни, и то: смртну казну, лишење слободе са принудним радом, лишење слободе, поправни рад, губитак држављанства, конфискацију имовине, губитак грађанских права, губитак чина, забрану бављења одређеном занимањем, протеривање, новчану казну и поправљање штета. Већ 1947. године донесен је Правилник о кућном реду у казнено-поправним домовима и окружним и среским затворима ФНРЈ, којим је била регулисана већина питања из области извршења казне лишења слободе.¹⁵⁶ Закон о извршењу казни донет је 1948. године.¹⁵⁷ Закон је у целисти био посвећен извршењу казне затвора и представља први законски текст такве врсте донет у нашој послератној историји.

У наредном излагању биће представљене најзначајније одредбе овог закона које се односе на права лица лишених слободе.

а) Извршење казне лишења слободе са принудним радом и казне лишења слободе (чл. 25 до 39). Казна лишења слободе са принудним радом и казна лишења слободе извршавале су се издвајањем из дотадашње друштвене средине и упућивањем осуђеног у казнено-поправну установу - за време извршавања казне. Казну лишења слободе са принудним радом и казну лишења слободе осуђеници су издржавали у казнено-поправним домовима, а уколико ова казна не траје дуже од једне године, онда су је издржавали у затворима, и то одвојени по групама, према врсти кривичног дела,

¹⁵⁵ Устав Федеративне Народне Републике Југославије, „Сл. лист ФНРЈ“, 31. јануар 1946. године.

¹⁵⁶ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у оп. cit.*, стр. 21-22.

¹⁵⁷ *Закон о извршењу казни*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 92/48.

врсти и трајању казне и личним особинама осуђеног. Мушка и женска лица издржавала су ове казне у одвојеним установама или у истој, али одвојени једни од других, док су малолетници ове казне издржавали у поправним домовима. Бремените жене у времену три месеца пре порођаја до навршетка једне године старости детета ове казне су издржавале у заштитном дому осуђеница-породиља и биле су ослобођене свих спољашњих и тешких унутрашњих послова у времену шест недеља пре и шест недеља после порођаја. Осуђени који је издржавао казну лишења слободе са принудним радом могао је бити изолован од осталих осуђеника, ако је то било потребно за остваривање сврхе казне.

б) Рад осуђеника, радно време и накнада за рад (чл. 30-36 и чл. 56-58).

Осуђеник који је издржавао казну лишења слободе са принудним радом морао је да ради физичке послове теже врсте, које је одредила управа установе, а осуђенику који се током издржавања казне поправио могло се доделити вршење лакших физичких послова. Осуђеник који је издржавао казну лишења слободе, ако је способан за рад, био је дужан да ради послове које одреди управа установе. Ови послови су одређивани имајући у виду личне особине осуђеног лица, његову стручну спрему и способност за физички рад. Радно време је трајало осам часова дневно, уз један сат одмора, с тим да је радно време малолетника одређивано тако да они имају време за опште образовање и похађање стручних занатских и техничких школа. Радну обавезу осуђеници су извршавали у групама, а они који су били изоловани, радили су појединачно.

За рад којим је постизао одређену норму осуђеник је примао новчану награду, а за рад којим се није постизала одређена норма осуђенику није припадала награда. За прековремени рад, који се није вршио по дисциплинској казни, као и за учинак рада преко одређеног, осуђеном лицу припадала је награда према општим прописима о платама за односну врсту рада. Законом је било предвиђена и расподела зараде. Једну трећину зараде осуђеник је имао право да троши за подмирење личних потреба, према правилима кућног реда, једну трећину је могао слати породици, а остатак зараде је чувала управа казнено-поправне установе као његову уштеђевину, која му је враћана приликом пуштања на слободу.

Како би се постигао циљ преваспитавања лица лишених слободе – кроз привикавање на друштвено користан рад и радну дисциплину, било је предвиђено

оснивање индустријских и занатских привредних предузећа у казним установама. Она су оснивана по начелима која важе за друга друштвена привредна предузећа, али се морало водити рачуна о томе да ова предузећа служе преваспитавању осуђеника.

Осуђеници су могли бити упуслени и у другим државним привредним предузећима, као и на радовима обнове изградње земље и другим масовним радовима, а нису могли бити упуслени код приватних лица. Такође је било предвиђено да ће се и у поправним домовима за малолетнике основати индустријска и занатска предузећа у којима ће малолетници изучавати разне занате и техничке вештине.

в) Здравствена заштита и социјално осигурање (чл. 38). За време издржавања казне лишења слободе са принудним радом и казне лишења слободе осуђеници су имали право на бесплатну здравствену заштиту и на социјално осигурање у случају несреће на послу.

г) Васпитање и образовање (чл. 59-62). Поред рада, велики значај је даван и васпитању и школовању осуђеника. Тако је било предвиђено да се у оквиру заводских установа оснивају стручне занатске и пољопривредне школе и спроводи настава у оквиру општег образовања а за неписмене и аналфабетски течај. Било је предвиђено и оснивање библиотека, у којима би осуђеници могли да узимају књиге на читање у слободним часовима.

д) Право на одећу, обућу и рубље (чл. 37). Осуђеници који су издржавали казну у казнено-поправним домовима добијали су од државе одело, обућу, рубље, постељину и храну, а лица која су издржавала казну у затворима добијала су постељину и храну.

ђ) Право на контакт са спољним светом (чл. 13). Осуђени који је издржавао казну у казнено-поправној установи имао је право да шаље писма и пошиљке брачном другу, деци, родитељима, браћи и сестрама два пута месечно, као и да од њих прима пошиљке уколико њихова садржина није противна правилима кућног реда. Такође је осуђеном лицу било дозвољено да прима пакете са храном, рубљем и сличним потребама, а правилником о кућном реду се одређивало колико пакета осуђено лице може примити месечно.

е) Право на посете (чл. 14). Осуђени који је издржавао казну у казнено-поправној установи имао је право да га посећују чланови уже породице, а у изузетним случајевима, по одобрењу управника, могла су га посетити и друга лица - два пута месечно. Састанак се одржавао у посебној просторији, у присуству службеног лица које је одређивао управник.

Након доношења Кривичног законика из 1951. године, којим је на другачији начин регулисан систем кривичних санкција (уместо казне лишења слободе са принудним радом и казне лишења слободе уведена је казна строгог затвора и казна затвора), донет је нови Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера.¹⁵⁸ Овај закон права лица лишених слободе дефинисао је на следећи начин:

а) Сместај (чл. 3, 9-11 и 33-36). Карактеристично за овај закон је да су казну строгог затвора и затвора извршавали органи унутрашњих послова, а ове казне су издржаване у казнено-поправним домовима, заштитним домовима за осуђене породиље и затворима. Постојали су, такође, и казнено-поправни домови за малолетнике. Мушка и женска лица су издржавала казну у одвојеним казнено-поправним установама или у истој, али одвојени једни од других. Казну су издржавали скупно, распоређени по групама које су биле међусобно одвојене. Изузетно, осуђеном лицу се могло изрећи усамљење, ако његова лична својства и његово понашање указују на то да је опасан по сигурност или преваспитање других осуђених лица. Усамљење је могло трајати до једне трећине казне, али не дуже од три године. О усамљењу је одлучивао министар надлежан за унутрашње послове.

б) Право на исхрану, одећу, обућу и рубље (чл. 37). Лицима која су издржавала казну у казнено-поправним домовима обезбеђивала се без накнаде исхрана, одело, обућа, рубље и постељина, а лицима која су издржавала казну у затворима обезбеђивала се исхрана и постељина, по потреби и одело, рубље и обућа. Осуђена лица исхрану су добијала по таблицама исхране које је прописивао министар унутрашњих послова.

в) Право на здравствену заштиту и социјално осигурање (чл. 40). Овим законом је било предвиђено и да осуђени за време издржавања казне имају право на бесплатну здравствену заштиту и на социјално осигурање у случају несреће на послу.

г) Право на контакт са спољним светом и пријем пакета (чл. 41-44). Осуђеницима је било признато право да се дописују са својим брачним другом, децом, родитељима, браћом и сестрама, док је за остала лица било потребно одобрење управе казнено-поправне установе. Такође, било је предвиђено да осуђеници имају право да примају пакете са храном, рубљем и другим предметима за личну употребу, као и

¹⁵⁸ Закона о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера, Службени лист ФНРЈ, бр. 47/51.

новац, с тим да су лица осуђена на казну строгог затвора могла да примају и да одашиљу писма као и да примају пакете једанпут месечно, а осуђени на казну затвора - двапут месечно. Посебно је било регулисано право осуђеника да прима акта која се односе на његова права и законом заштићене интересе, као и да упућује писмене представке појединим државним органима у циљу заштите својих права и законом заштићених интереса. Њихова достава је вршена преко управе казнено-поправне установе, која је била дужна да саветима указује помоћ осуђеном у погледу предузимања појединих радњи за заштиту његових права.

д) Право на пријем посета (чл. 43.) Овим законом било је регулисано да осуђено лице има право да прима посете чланова уже породице. Изузетно, по одобрењу управника казнено-поправне установе, осуђенике су могла да посете и друга лица, а састанак посетиоца са осуђеним лицем обављао се у посебној просторији, у присуству службеника кога је одређивао управник. Притом, лица осуђена на казну строгог затвора имала су право на једну посету месечно, а лица осуђена на казну затвора - на две посете месечно.

ђ) Рад осуђеника, радно време и накнада за рад (чл. 38-39, чл. 46-50, чл. 53 и 55). Посебно је било регулисано и право на рад. Ако су осуђеници били способни за то, рад је био обавезан. Радно време је било ограничено на осам часова дневно, а осуђеници су имали право на један дан одмора недељно и право да сваког дана проведу извесно време на чистом ваздуху, ван просторија у којима редовно бораве. Не само да је рад био обавезан за све радно способне осуђенике, већ је био предвиђен као мера преваспитавања осуђених лица. С обзиром на то да је законом било предвиђено да казнено-поправне установе организују индустријска предузећа, занатске радионице и економије за рад осуђених, било је предвиђено и да ће се осуђени, по правилу, упослити у њима. Изван казнено-поправне установе, осуђени су могли бити упослени само у државним и другим друштвеним предузећима и на јавним радовима, док је било забрањено да се осуђеници ангажују за рад код приватних лица. Осуђеници су имали право на накнаду за свој рад којим постижу прописани радни учинак за односну врсту рада. За прековремени рад, који се није вршио по дисциплинској казни, као и за учинак рада преко одређеног, осуђеном је припадала награда према општим прописима о платама за односну врсту рада. Законом је била предвиђена и расподела зараде. Најмање једну трећину зараде коју је осуђени примао за свој рад чувала је управа казнено-поправне установе као његову уштеђевину, и то му је враћано приликом

пуштања на слободу. Једну трећину зараде за рад осуђени је имао право да троши за подмирење личних потреба према правилима кућног реда, а остатак накнаде, као и део зараде који није утрошио за личне потребе, осуђени је имао право да шаље својој породици или другом лицу које је по закону био дужан да издржава. У случају да није имао породицу, овај део је могао да му се чува као уштеђевина, а од зараде се одбијало до 10% у корист фонда за унапређење културно-просветног рада у казнено-поправним установама и за помоћ лицима отпуштеним из установа.

е) Остваривање и заштита права осуђених лица (чл. 45). За остваривање и заштиту права осуђених лица био је надлежан управник казнено-поправног дома, односно повереник унутрашњих послова. Осуђеници су имали право да се њима жале на повреду својих права, као и службеном лицу које је вршило инспекцију у казнено-поправној установи, и то без присуства службеника казнено-поправне установе.

У овом периоду донета је одлука да се у Београду изгради нова зграда затвора. По окончању радова, у септембру месецу 1953. године, под називом Централни затвор, започео је са радом и под тим називом функционисао све до 1968. године. У архитектонском смислу, овај затвор спада у установе које четвороугаоним распоредом својих објеката стварају затворене корисне површине (шеталишта и сл). Ћелије се сучељавају леђима а излазом су окренуте према ходнику. Таквим пројектом објекта онемогућавало се да у просторије допре дневна светлост и свеж ваздух, тако да су унутрашње просторије биле слабо осветљене и загушљиве. Разлози безбедности су, свакако, однели превагу над стандардима у погледу услова смештаја. Приликом евентуалног покушаја бекства, лице лишено слободе није се могло ни у случају прокопавања зида наћи ван затвора. Могло је доспети у суседну ћелију, ходник затвора или, у најбољем случају, шеталиште Затвора омеђено зградама, из којег је било немогуће побећи.¹⁵⁹

Изградња нових затвора свакако је допринела побољшању услова у којима се казна затвора извршавала. Самим тим, и права осуђеника су поштована у већој мери. То је довело до организованијег и уређенијег извршавања ове казне.

Након доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године,¹⁶⁰ донет је и нови Закон о извршењу кривичних санкција - 1961. године.¹⁶¹

¹⁵⁹ Опширније на: Министарство правде, Управа за извршење кривичних санкција, <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/40/izvršenje-krivичnih-sankcija.php>, приступљено 18.02.2014. године.

¹⁶⁰ Закон о изменама и допунама Кривичног законика, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/59).

а) Право на човечно поступање (чл. 10-12 и 15). Законом о извршењу кривичних санкција, из 1961. године, први пут је било предвиђено право на човечно поступање са осуђеним лицима, односно нужност поштовања њиховог људског достојанства, уз очување телесног и душевног здравља. При томе се морало водити рачуна да се одржи потребан ред и дисциплина. Општим одредбама је било предвиђено да се осуђеним лицима у току извршења казне лишења слободе обезбеђују одређена права, а могле су им се давати и посебне погодности предвиђене законом и подзаконским актима. Са осуђеним лицима било је потребно поступати на начин који у највећој мери одговара личности осуђеног лица и код осуђеника је требало развијати осећај личне одговорности за своје поступке.

б) Рад осуђеника, радно време, одмор и накнада за рад (чл. 16, 45-51). И овим законом је прописано да је рад обавезан за сва осуђена лица која су радно способна. Рад је требало да буде користан и да што више одговара актуелном начину вршења рада исте врсте на слободи, а сврха је била да осуђена лица стекну, односно одрже и повећају своје радне способности, радне навике и стручно знање, ради каснијег лакшег укључивања у користан живот на слободи. Врста посла је била одређивана према њиховим душевним и телесним способностима и према потребама дисциплине, као и према могућностима које постоје у установи, а водило се рачуна и о жељама осуђених лица. Није било посебно одређено трајање радног времена током дана, већ је било прописано да оно не може да траје дуже од редовног радног времена прописаног за посао одређене врсте. Био је дозвољен прековремени рад, у складу са општим прописима, а ван радног времена осуђена лица су могла бити радно ангажована на одржавању чистоће, највише до два сата. Осуђена лица су имала право на осмочасовни непрекидни одмор у току 24 часа и један дан одмора у току недеље. Осуђеници који су на раду провели непрекидно једанаест месеци имали су право на непрекидни одмор у трајању од 14 дана. За то време, имали су право на накнаду у висини просечне накнаде за рад коју су примали у последњих шест месеци. Осуђена лица су имала право на надокнаду за рад која је износила од једне петине до једне четвртине, а изузетно и до једне трећине накнаде која се плаћа за истоврсни рад ван казнено-поправе установе, а једино је за прековремени рад осуђеним лицима припадала надокнада у пуном износу, као да рад обављају на слободи.

¹⁶¹ Закон о извршењу кривичних санкција, Службени лист ФНРЈ, бр. 24/61 и Закон о извршењу кривичних санкција (пречишћен текст), Службени лист СФРЈ, бр. 9/64.

Овим законом није било предвиђено којим делом зараде су осуђена лица могла слободно располагати, а који део зараде им се чувао, већ је то остављено да се уреди Правилником о извршењу казне лишења слободе. Законом је било предвиђено да се за она осуђена лица која, без своје кривице, нису била у могућности да раде, а нису имала сопствена средства, обезбеди подмиривање најнужнијих потреба давањем потребних ствари. Осуђена лица која су оболела током издржавања казне, за време за које не раде примала су половину просечне месечне накнаде за рад. Уколико су осуђена лица у току издржавања казне лишења слободе стекла сведочанство, из њега није смело видети да је квалификација стечена у заводу. Рад обављен у заводу могао је послужити за стицање квалификације ако је и по општим прописима рад у одређеној струци доносио одређену квалификацију, али рад у заводу није се рачунао у радни стаж и није могао бити основ за стицање осталих права.

в) Право на здравствену заштиту (чл. 52). Овим законом била је предвиђена бесплатна здравствена заштита осуђеним лицима, као и потребна лекарска помоћ и болничко лечење. Бременитој жени и породиљи је била омогућена стручна лекарска нега, а дете је могло остати уз мајку, на њен захтев, до навршене једне године. Након тога се, у споразуму са мајком, предавало породици или надлежном органу старатељства.

г) Право на контакте са спољним светом (чл. 53-57). Посебно је било регулисано право осуђеника да прима писмена од органа и установа и да им упућује поднеске у циљу заштите својих права и интереса, а пријем и достава писмена је вршена преко казнено-поправне установе. Осуђена лица су имала право да се дописују са члановима уже породице и другим лицима за које се претпоставља да неће штетно деловати на њих, а слање и примање пошиљки се вршило под контролом управе казнено-поправне установе. Притом су лица која су била осуђена на казну затвора могла примати и слати два писмена месечно, а лица која су била осуђена на казну строгог затвора - једну писмену пошиљку месечно.

Пријем посета је био организован тако да су лица осуђена на казну затвора могла имати две, а лица осуђена на казну строгог затвора једну посету месечно. У посету су могли да им дођу чланови уже породице, а друга лица само уз одобрење управника установе. За добро понашање и залагање на раду управа установе могла је осуђеним лицима давати погодности. Оне су биле у виду проширеног права на дописивање и примање пошиљки и посета, примања посета без надзора у установи или

ван установе, слободнијег кретања, давања одсуства до седам дана, делимичног или потпуног коришћења непрекидног одмора ван установе.

д) Право на притужбу (чл. 59). Због повреде права или других неправилности које су у заводу биле учињене према њему, осуђеник је имао право притужбе управнику, који је био дужан да притужбу пажљиво испита и да о њој донесе решење. Осуђени који не би добио одговор на притужбу или није био задовољан донетим решењем имао је право да поднесе писмену представку савезном, односно републичком секретаријату за унутрашње послове. Поред притужбе, осуђено лице је имало право да се, без присуства запослених у заводу, жали службеном лицу које врши инспекцију у казнено-поправној установи.

Након доношења Устава из 1974.¹⁶² године, материја извршења кривичних санкција, као и бројна друга питања, пренети су у надлежност република. То је проузроковало доношење нових закона за сваку републику у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и замену дотадашњих закона који су важили за целу државу.

У Републици Србији питање извршења кривичних санкција било је регулисано Законом о извршењу кривичних санкција из 1977. године.¹⁶³ Њиме је било предвиђено да се лице према коме се извршава кривична санкција, лишава права или ограничава у њима само у границама нужним за остварење сврхе поједине кривичне санкције, у складу са законом. Овим законом је било предвиђено да поступање са осуђенима мора бити човечно, да се мора поштовати њихово људско достојанство и да се мора очувати њихово телесно и душевно здравље. При томе се морало водити рачуна да се одржи потребан ред и дисциплина.

а) Право на смештај. Осуђена лица су казну затвора издржавала заједно и распоређивана су по групама, а изузетно, поједини осуђеници су могли казну затвора издржавати одвојено од осталих осуђеника. Осуђена лица различитог пола издржавала су казну одвојено, а по правилу су одвајана и лица која су се налазила у притвору, као и малолетна лица, од осуђених лица. Било је, такође, предвиђено да просторије у којима се осуђеници смештају одговарају хигијенским захтевима и месним климатским условима. Оне нису смеле да буду влажне и морало је да буде довољно простора да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара. Морале су имати потребне

¹⁶² Устав Социјалистичке Федеративне Југославије, Службени лист СФРЈ, година XXX, бр. 9, 21.02.1974.

¹⁶³ Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник СРС, бр. 26/77, бр. 50/84, 16/87.

санитарне уређаје и друге услове за одржавање личне хигијене, а морале су бити и добро осветљене за рад и читање. По потреби су се и загревале.

б) Право на исхрану. Осуђеним лицима вода за пиће увек је била доступна. Када је реч о исхрани, било је предвиђено да се осуђеницима обезбеде три оброка, која су дневно имала најмање 3.000 калорија. Осуђеницима који су радили тешке послове обезбеђивала се појачана исхрана, док се болесницима и трудницама, односно породиљама, обезбеђивала исхрана коју је лекар прописао. Управник завода или лице које он одреди сваког дана је, пре оброка, проверавао квалитет хране и свој налаз уносио у контролну књигу. Постојала је могућност да републички, односно покрајински секретар може обуставити даље извршење казне затвора у појединим просторијама или у целом затвору уколико нису били испуњени хигијенски и здравствени услови.

в) Право на слободно време и правна средства. Осуђена лица су имала право на осмочасовни непрекидни одмор у току једног дана и један дан одмора у току недеље, као и право да најмање два сата проведу ван затворених просторија. И право на притужбу је било регулисано слично као раније, само што је овим законом био одређен рок од петнаест дана за одлучивање по притужби.

г) Право на контакт са спољним светом. У погледу дописивања, пријема и слања писама, поднесака и пошиљки, као и посета, овај закон је садржао слична решења као и претходни. Разлика се огледала у томе да није био ограничен број писама која су у току месеца могла бити послата, односно примљена, што указује на проширивање овог права. Ипак, осуђена лица су и даље примала и слала писмена под контролом управе установе. Било је предвиђено и право осуђеног да га једном месечно, а по одобрењу управника и више пута, посети пуномоћник који га заступа у његовим пословима. Погодности осуђених лица за добро владање и залагање на раду су биле на исти начин регулисане као и претходним законом.

д) Право на рад. Као и у осталим, претходно доношеним законима, било је детаљно регулисано право на рад. За радно способног осуђеника рад је био и право и обавеза. Осуђеници су се упошљавали, по правилу, у привредној јединици установе, а могли су се упослити и ван завода, на извођењу радова у организацијама удруженог рада или другим самоуправним организацијама и заједницама са којима је управа установе закључивала писане уговоре. Радно време осуђеног трајало је 42 часа недељно, а могло је трајати и дуже, под условима одређеним законом. Осуђени који је

похађао наставу општег или стручног образовања имао је сразмерно краће радно време. Изван радног времена, осуђеник је могао бити упуслен највише два часа дневно на одржавању чистоће и другим текућим пословима у заводу. Осуђеници су имали право на накнаду за рад, која је износила од 10% - 60 % од зајемченог личног дохотка у Републици, односно покрајини, а накнада се увећавала за 50 % - за рад дужи од пуног радног времена. Осуђени је могао слободно да располаже са 70% накнаде и награде за рад, а остатак му се остављао у депозит, с тим да је управник осуђеном могао одобрити трошење средстава са депозита ради издржавања лица која је по закону био дужан да издржава. Осуђена лица која су на раду провела непрекидно једанаест месеци имала су право на непрекидни одмор у трајању од 18 дана. За то време, имала су право на накнаду у висини просечне накнаде за рад коју су примала у последњих 6 месеци.

ђ) Право на здравствену заштиту. Осуђеници су уживали бесплатну здравствену заштиту, која је пружана у заводу, а уколико тамо није могла бити пружена одговарајућа здравствена заштита, упућивани су у затворску болницу, психијатријски завод или другу здравствену установу. На захтев осуђеног, управник је могао одобрити специјалистички преглед, ако овај није био одређен од стране лекара, а трошкове прегледа је сносио осуђени. Осуђена жена која је добила дете могла га је задржати до навршене прве године живота, после чега се дете предавало породици или органу старатељства.

Законом о извршењу кривичних санкција из 1997.¹⁶⁴ је било предвиђено право на човечно поступање, односно да свако мора поштовати достојанство осуђеног и да нико не сме угрозити његово телесно и душевно здравље.

а) Право на смештај. Предвиђено је било да просторије у којима осуђени живе и раде морају бити довољно велике да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара простора, да буду загрејане и довољно осветљене. Просторије нису смеле бити влажне и морале су имати санитарне уређаје и остала средства за личну хигијену.

б) Право на исхрану и слободно време. Осуђени су имали право да изван затворених просторија, у слободно време, проведу најмање два часа дневно. Било је, такође, предвиђено да осуђени имају право на исхрану подобну да одржи њихово добро здравље и снагу, тј. на три оброка дневно, чија укупна вредност не сме бити мања од 12500 дула. Осуђени који раде на тежим пословима, болесници, труднице и

¹⁶⁴ Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 16/97 и 34/2001.

породиље, имали су право на исхрану коју им одреди лекар. Осуђенима је у свако доба морала бити доступна вода за пиће.

в) Право на рубље, одећу и обућу. Осуђени су имали право на бесплатно рубље, одећу и обућу који су прилагођени месним климатским приликама, а њихова одећа није смела деловати омаловажавајуће ни понижавајуће. Директор Управе је могао дозволити да у заводу отвореног типа и у отвореном одељењу завода осуђени носе сопствену одећу.

г) Право на правну заштиту. Осуђеницима је било гарантовано право да надлежним органима упућују поднеске, а страни држављанин се могао поднеском обратити дипломатско-конзуларном представнику земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе. Осуђени чије интересе не штити ниједна држава могао се поднеском обратити надлежним органима Републике Србије и надлежним међународним организацијама. Ове поднеске осуђеници су примали и упућивали преко завода. Поред права на подношење поднесака, осуђеници су имали неограничено право на дописивање.

д) Право на контакт са спољним светом. Детаљно је било регулисано и право на посете. Тако је било предвиђено да осуђеници имају право на посету брачног друга, деце, усвојеника, родитеља, усвојиоца и осталих сродника у правој линији и у побочној линији до четвртог степена сродства - једном недељно у заводу или одељењу отвореног типа, двапут месечно - у заводу или одељењу полуотвореног типа, једанпут месечно - у заводу или одељењу затвореног типа и у заводу строго затвореног типа, а управник је могао да осуђеном одобри и посете других лица. Осуђеник-страни држављанин је имао, под условом узајамности, право на посету дипломатско-конзуларног представника земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе. Осуђени чије интересе није штитила ниједна држава имао је право на посету надлежних органа и организација Републике Србије и надлежних међународних организација. Дипломатско-конзуларном представнику стране државе са којом не постоји узајамност и представнику надлежне међународне организације посету је одобравао директор Управе. Такође је било предвиђено да осуђени има право да једном у три месеца борави са брачним другом и децом, најмање три часа, у посебним просторијама завода.

Осуђеницима је било гарантовано и право на пријем пакета и то једном недељно - у заводу или одељењу отвореног типа, двапут месечно - у заводу или одељењу

полуотвореног типа и једанпут месечно - у заводу или одељењу затвореног типа и у заводу строго затвореног типа. Пријем новчаних пошиљки није био ограничен, али је актом о кућном реду одређен месечни износ новца којим је осуђени могао слободно располагати, као и износ који му је био остављан на штедњу.

ђ) Права по основу рада. Као и у осталим, претходно доношеним законима, било је детаљно регулисано право на рад. За радно способног осуђеника, рад је био и право и обавеза, а сврха тог рада је била да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање. Рад осуђених морао је бити сврсисходан и није смео бити понижавајући, а остваривање економске користи од рада осуђених није смело штетити остварењу сврхе тог рада. Осуђеници су се упошљавали у заводу или изван завода, а заводу је припадала тржишна накнада за рад осуђених изван завода. Радно време осуђеног трајало је четрдесет часова недељно, а могло је трајати и дуже, под условима одређеним законом. Осуђени који је похађао наставу општег или стручног образовања радио је сразмерно краће радно време, док је изван радног времена осуђеник могао бити упошљен највише два часа дневно на одржавању чистоће и другим текућим пословима у заводу. Рад осуђеног није се урачунавао у радни стаж, али када се општим прописима и само време проведено на раду признавало за стицање стручне квалификације, и осуђеницима се признавала квалификација за време проведено на истој врсти посла током издржавања казне затвора.

Осуђеници су имали право на накнаду за рад, која се исплаћивала једном месечно и износила је најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији. Осуђени је могао слободно да располаже са 70% накнаде и награде за рад, а остатак му се остављао на штедњу, с тим да је управник осуђеном могао одобрити трошење средстава са штедње ако је новац био неопходан њему или његовој породици. Осуђеници су уживали заштиту на раду сходно општим прописима, а осуђеник који је без своје кривице био привремено неспособан за рад имао је право на накнаду сходно општим прописима. Осуђени је имао право на дневни, недељни и годишњи одмор сходно општим прописима, а годишњи одмор користио се у посебним просторијама завода. За време годишњег одмора, осуђеник је примао накнаду за рад као да ради. Осуђена жена је имала право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. На молбу лица које је први пут било осуђено на казну затвора до шест месеци, директор Управе је могао одобрити да за време трајања казне настави да обавља послове на радном месту на коме је било запослено у

време пријема налога за издржавање казне. То се могло остварити ако су постојали оправдани разлози и уколико кривично дело за које је лице било осуђено није у вези с тим пословима.

е) Право на здравствену заштиту. Осуђеници су уживали бесплатну здравствену заштиту, која је пружана у заводу, а уколико им се тамо није могла пружити одговарајућа здравствена заштита, упућивани су у затворску болницу, психијатријски завод или другу здравствену установу. На захтев осуђеног, управник је могао одобрити специјалистички преглед, ако такав преглед није био одређен од стране лекара, а трошкове би сносио осуђени, ако управник не би друкчије одредио. Осуђена жена која је добила дете могла га је задржати до навршене прве године живота, после чега су родитељи детета споразумно одлучивали да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Уколико се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучивао је суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде.

ђ) Право на информисање. Овим законом је било предвиђено и право на обавештавање, које се остваривало кроз право да осуђеници користе дневну и периодичну штампу на матерњем језику и друга средства јавног обавештавања. Осуђеник је могао да чита књиге из библиотеке завода и књиге које сам прибави, али је управник могао забранити осуђеном да прибави и чита књиге које подстичу криминалне вредности. Осуђени је имао право на основно и средње образовање, које се, сходно општим прописима, организовало у заводу, с тим да се из исправе о стицању образовања није смело видети да је стечено за време издржавања казне.

е) Верска права. Осуђеницима је било признато право да учествују у верским обредима, да читају верску литературу и није им смело бити ускраћено право да их посети свештеник, кога су споразумно одређивали верска заједница и директор Управе.

Законом су биле предвиђене и погодности које осуђеном лицу управник може доделити за добро владање и залагање на раду. Било је то проширено право на пријем пакета, проширено право на посете - на пријем посета без надзора у просторијама за посете, пријем посета у посебним просторијама, без присуства осталих осуђених, на посете изван завода, затим погоднији смештај, слободан излазак у град, посету породици и сродницима о викенду и празницима, наградно одсуство из завода до седам дана у току године, ванредно одсуство из завода до седам дана, коришћење годишњег

одмора изван завода. Проширено право на пријем посета подразумевало је и проширење круга лица која могу посетити осуђеног (даљи сродници, пријатељи и други).

Због повреде права или других неправилности које су у заводу учињене према њему, осуђеник је имао право притужбе управнику, који је био дужан да притужбу пажљиво испита и да о њој донесе решење. Осуђени који не би добио одговор на притужбу или није био задовољан донетим решењем имао је право да поднесе писмену представку директору Управе. Поред притужбе, осуђено лице је имало право да се, без присуства запослених и постављених лица у заводу, притужи овлашћеном лицу које надзире рад завода, а садржина притужбе и представке представљале су тајну.

Пре сада важећег ЗИКС-а примењиван је Закон о извршењу кривичних санкција из 2005. године.¹⁶⁵ Овим законом предвиђена су следећа права осуђених лица.

а) Право на поштовање људског достојанства и забрана дискриминације (чл. 6-7, 65). И овим законом је било предвиђено да се мора поштовати људско достојанство осуђених лица. Нико није смео угрозити телесно и душевно здравље осуђеног. Били су забрањени и кажњиви сви поступци којима се лице према коме се извршава санкција подвргавало било каквом облику мучења, злостављања, понижавања или експериментисања. Кажњива је била и принуда према лицу према коме се извршава санкција, ако је несразмерна потребама њеног извршења. Лице према коме се извршава санкција није смело бити стављено у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства.

б) Смештај (чл. 34, 66-67). И овај закон је предвиђао да затвореници, по правилу, издржавају казну затвора заједно, уз одвајање према полу. Изузетно, када то захтева програм поступања, здравствено стање осуђеног или кад је то предвиђено законом, могло се одредити да осуђени издржава казну одвојено од осталих осуђених. Осуђени су имали право на смештај који одговара савременим хигијенским условима и месним климатским приликама, а осуђени са посебним потребама имали су право на смештај примерен врсти и степену његових потреба. Просторије у којима су осуђени живели и радили морале су бити чисте, суве, проветрене, загрејане и довољно осветљене, како природним, тако и вештачким светлом, које би омогућавало читање и

¹⁶⁵ Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.

рад, без сметњи за вид. Спаваонице су морале бити толико простране да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара и четири квадратна метра простора. Све просторије су морале да имају примерене санитарне уређаје и средства за личну хигијену. Сваки осуђени је имао право на засебан лежај.

в) Право на исхрану, право на одећу, рубље и обућу (чл. 70-73). Осуђени су имали право на исхрану подобну да одржи њихово добро здравље и снагу, на три оброка дневно, чија укупна вредност није смела бити мања од 12.500 цула. Осуђени који ради на тежим пословима, болесник, трудница и породилца имали су право на исхрану коју им је одредио лекар. Приликом обезбеђивања исхране, требало је да се води рачуна и о верским уверењима осуђеног лица и могућностима завода. Било је предвиђено да лекар или друго стручно лице проверава, пре деобе obroка, квалитет хране и налаз уноси у одговарајућу књигу. Вода за пиће осуђеним лицима била је стално доступна.

Осуђени су имали право на бесплатно рубље, одећу и обућу који су били прилагођени месним климатским приликама. Када је то захтевао посао који обавља, осуђени је имао право на посебну радну одећу, обућу и опрему. Одећа осуђеног није смела деловати омаловажавајуће ни понижавајуће. У заводу отвореног и полуотвореног типа и отвореном и полуотвореном одељењу завода затвореног типа, осуђени је имао право да носи сопствену одећу и обућу.

г) Право на контакт са спољним светом (чл. 74-77, чл. 78-83 и чл. 109). Осуђени је имао право да надлежним органима упућује поднеске; страни држављанин су се могли поднеском обратити дипломатско-конзуларном представнику земље чији су држављани, односно државе која штити њихове интересе. Осуђени чије интересе није штитила ниједна држава могао се поднеском обратити надлежним органима Републике Србије и надлежним међународним организацијама.

Било је гарантовано право на неограничено дописивање о свом трошку. Изузетно и на одређено време, у заводу затвореног типа са посебним обезбеђењем, заводу затвореног типа и затвореном одељењу завода, на предлог управника завода или директора Управе, првостепени суд у седишту завода је могао, ако су то налагали захтеви одржавања реда, сигурности и безбедности, спречавања кривичних дела и заштита оштећених, донети одлуку да се текст писама надзире или да се ускрати дописивање. Против ове одлуке осуђени је имао право жалбе у року од три дана, непосредно вишем суду. Уколико је постојала сумња да осуђени шаље или прима

недозвољене ствари путем писма, писмо које је било упућено осуђеном, као и писмо које је он упућивао, отворано је у његовом присуству и прегледано, а недозвољене ствари биле су одузимане. Без надзора, осуђени је имао право на дописивање са браниоцем, Заштитником грађана или другим државним органима и међународним организацијама за заштиту људских права.

Осуђени су имали право на телефонски разговор, у складу са одредбама акта о кућном реду, о свом трошку, а одредбе о надзору над писмима су се односиле и на надзирање телефонског разговора.

Законом је било гарантовано право на посету брачног друга, деце, родитеља, усвојеника, усвојитеља и осталих сродника у правој линији и у побочној линији до четвртог степена крвног и тазбинског сродства, као и хранитеља, храњеника и старатеља. То је могло бити једном недељно - у заводу или одељењу отвореног типа, двапут месечно - у заводу или одељењу полуотвореног типа, једанпут месечно - у заводу или одељењу затвореног типа и у заводу затвореног типа са посебним обезбеђењем.

Осуђени је имао право да га посети бранилац или пуномоћник који га заступа, или кога је он позвао ради давања пуномоћја о заступању и ове посете су се надзирале само посматрањем а не и слушањем. Страни држављанин је имао право на посету дипломатско-конзуларног представника земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе. Осуђени чије интересе не штити ниједна држава имао је право на посету надлежних органа и организација Републике Србије и надлежних међународних организација. Њима је посету одобравао управник, који је могао да одобри посету и других лица. Једном у три месеца осуђеницима је било дозвољено да бораве са брачним другом, децом или другим блиским лицем, три часа, у посебним просторијама завода. Осуђени је имао право да користи дневну и периодичну штампу и друга средства јавног обавештавања, а могао је да чита књиге из библиотеке завода и књиге које сам прибави.

д) Право на пријем пакета (чл. 84 и 85). Право на пријем пакета зависило је од режима установе, те је затвореник пакете добијао једном недељно - у заводу или одељењу отвореног типа, двапут месечно - у заводу или одељењу полуотвореног типа, једанпут месечно - у заводу или одељењу затвореног типа и у заводу затвореног типа са посебним обезбеђењем. Пре уручења, пакети су се прегледали у присуству осуђеног. Осуђени је имао право на неограничен пријем и слање новчаних пошљици.

ђ) Рад и право на основу рада (чл. 86-100). Законом је било предвиђено да је рад саставни део програма поступања, а сврха рада била би да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање. Рад је морао бити сврсисходан и није смео бити понижавајући, а постизање економске користи од рада осуђених није смело штетити остварењу сврхе рада. Осуђени је био обавезан да извршава радне задатке и обавезе. Врста посла је одређивана према психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама осуђеног и према могућностима завода. Рад се обављао или у заводу или изван њега. И овај закон је предвиђао могућност да лицима која су први пут осуђена на казну затвора до шест месеци, директор Управе може одобрити да за време трајања казне обављају послове на радном месту на којима су били запослени у време пријема налога за издржавање казне. То се могло остварити ако су постојали оправдани разлози и уколико кривично дело за које је лице било осуђено није у вези са тим пословима. Радно време осуђеног је могло трајати до четрдесет сати недељно, а изузетно је могло трајати и дуже, под условима одређеним законом. Рад осуђеног се није урачунавао у радни стаж, али је било предвиђено да када се, сходно општим прописима, и само време проведено на раду признавало за стицање стручне квалификације, за ту квалификацију признавало и време проведено на истој врсти посла током издржавања казне затвора. Осуђено лице је имало право на накнаду за рад, која се исплаћивала једном месечно, а иста је износила најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим да се за рад дужи од пуног радног времена увећавала за 50%. Осуђено лице је могло слободно располагати са 70% накнаде и награде за рад, а остатак му се остављао на штедњу, с тим да је управник завода осуђеном могао одобрити трошење средстава са штедње ако је новац био неопходан њему или његовој породици.

Осуђени је имао право на дневни, недељни и годишњи одмор, сходно општим прописима, а годишњи одмор се користио у посебним просторијама завода и за то време је осуђени примао накнаду као да ради. Осуђеница је имала право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Била је гарантована заштита на раду сходно општим прописима, и уколико би, без његове кривице, осуђеник био привремено онемогућен да ради, имао је право на накнаду сходно општим прописима. Завод је подмиривао најнужније потребе осуђеног који, мимо своје кривице, није радио, а није имао сопствених средстава.

е) Право на здравствену заштиту Осуђени је имао право на здравствену заштиту према општим прописима о здравственој заштити. Онај осуђеник коме се у заводу није могла пружити одговарајућа здравствена заштита био је упућиван у Специјалну затворску болницу или другу здравствену установу, а трудница ради порођаја - у породилиште. Лечење осуђеног се спроводило уз његов пристанак, а присилно храњење осуђеног није било дозвољено. Изузетно, ако би осуђени одбијањем лечења или хране озбиљно угрозио своје здравље или живот, могле су се применити медицинске мере које је одређивао лекар. Било је гарантовано право да осуђени буде упознат са налазима о његовом здравственом стању и садржином његовог здравственог картона, осим у случајевима предвиђеним општим медицинским прописима. На захтев осуђеног, управник завода је могао одобрити специјалистички преглед осуђеног, ако такав преглед није био одређен од стране лекара. Трошкове прегледа тада је сносио осуђени, ако управник завода друкчије није одредио. О озбиљној угрожености здравља или живота осуђеног, или о његовом премештају у заводску болницу или другу здравствену установу, завод је био дужан да одмах обавести његовог брачног друга, децу, усвојенике или лице са којим је до одласка на издржавање казне живео у ванбрачној или каквој другој трајној заједници. Ако није било ових лица, тада су обавештавани његови родитељи, усвојитељи, браћа, сестре или даљи сродници.

И овај закон је предвиђао да осуђена жена може задржати дете до навршене прве године живота, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће га поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Уколико није било споразума о поверавању детета, одлуку је доносио суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде. Уколико је дете било рођено у заводу, то се није смело навести у изводу из матичне књиге рођених и другим јавним исправама.

ж) Право на образовање и верска права (чл. 110-113). Осуђени је имао право на основно и средње образовање, које је, сходно општим прописима, било организовано у заводу, а управник завода је могао осуђеном одобрити ванредно школовање, чије трошкове би сносио сам осуђени. Из исправе о стицању образовања није смело бити видљиво да је образовање осуђеног стечено за време издржавања казне. Осуђеном је од верских права било гарантовано право на верски обред, да држи и чита верску литературу и да га посети свештено лице.

з) Право на заштиту својих права и право на правну помоћ (чл. 8-9, чл. 77, чл. 114-114б). Осуђено лице је имало право на заштиту основних права прописаних

Уставом, потврђених међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и законом. У основним правима осуђеник је могао бити ограничен само у мери неопходној за извршење санкције и у поступку прописаном законом. Против појединачних аката којима се регулишу права и обавезе лица према којима се извршава санкција била је дозвољена судска заштита.

Осуђени се, ради остваривања својих права, могао поднеском обратити начелнику или другом овлашћеном лицу из одговарајуће службе завода, а то лице је било дужно да у року од пет дана од дана предаје поднеска, писмено и образложено одговори на поднесак осуђеног. Поред тога, осуђено лице је имало право на притужбу управнику завода због повреде права или других неправилности које су у заводу учињене према њему, а управник завода или лице које он овласти био је дужан да испита притужбу осуђеног и да у року од 15 дана донесе решење. Осуђени који није добио одговор на притужбу или није био задовољан донетим решењем имао је право да у року од осам дана, од дана пријема решења, поднесе жалбу директору Управе, а овај је био дужан да о жалби одлучи у року од 30 дана од дана пријема жалбе. Осуђено лице је имало право и да директору Управе поднесе притужбу уколико је сматрало да је његово право повређено поступањем управника. Након извршених провера, уколико утврди да је притужба основана, директор Управе је могао наложити да се отклони повреда права осуђеног.

Осуђени је имао право да се, без присуства запослених лица у заводу, притужи овлашћеном лицу које надзире рад завода, а садржина притужбе представљала је тајну. За поднеске, службене радње и решења у вези са применом одредаба овог закона није било предвиђено плаћање такси, сем када законом није било другачије одређено.

Ради лакше заштите права, било је гарантовано пружање правне помоћи у вези са извршењем казне затвора. Овакву помоћ пружао је завод.

и) Посебна права осуђеног (чл. 115). Осуђеном који се посебно добро владао и залагао у остваривању програма поступања, управник завода могао је доделити посебна права. Посебна права суштински су представљала проширење основних гарантованих права. Такво је било гарантовано проширено право на пријем пакета, проширено право на број посета, проширено право на круг лица која могу посетити осуђеног (даљи сродници, пријатељи и други), право на пријем посета без надзора у просторијама за посете, право на пријем посета у посебним просторијама, без присуства осталих осуђених, право на пријем посета изван завода. Тако се могло

остварити и право на погоднији смештај, право на слободан излазак у град, право на посету породици и сродницима о викенду и празницима, право на наградно одсуство из завода до седам дана у току године, право на ванредно одсуство из завода до седам дана, право на коришћење годишњег одмора изван завода.

3. ЉУДСКА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ ИЗВОРИМА

Заштита људских права и њихово правно нормирање у великој мери одвијају се на међународном нивоу. Међународна заједница је у претходном периоду учинила велике напоре да се питање људских права темељно регулише. Њено залагање није се окончало радом на заштити основних људских права. Паралелно са овим активностима, међународна заједница је била посвећена и заштити права посебно угрожених категорија у друштву, у које спадају и лица лишена слободе. На међународном нивоу функционише велики број приватних, невладиних и међудржавних удружења која за циљ имају заштиту људских права.¹⁶⁶ Предмет нашег интересовања су активности међународних организација у заштити људских права лица лишених слободе. У раду ће бити приказане најзначајније међународне организације, њихова активност у поступку нормирања права лица лишених слободе и преглед права лица лишених слободе гарантованих на међународном нивоу.

3.1. Преглед међународних организација које се баве заштитом права лица лишених слободе

Од свог настанка, државе теже ка међусобној сарадњи и остваривању заједничких циљева. Сарадња и заједничко деловање већег броја држава у модерном добу све су учесталији; оне се удружују у разне облике деловања. Међународне организације¹⁶⁷ су творевине држава, засноване на уговорној основи, које имају трајни карактер, сталне органе и посебан положај на унутрашњем и међународном плану.¹⁶⁸ Овакав облик међународне сарадње може се заснивати на регионалном или универзалном нивоу.

¹⁶⁶ Овакве активности су још значајније уколико се имају у виду све присутније идеје о либералном сагледавању јавне реакције на криминалитет. Овакво гледиште приликом кажњавања полази од идеје слободе - шта значи бити поново слободан. Детаљније видети у: Brudner, A., *Punishment and Freedom, A Liberal Theory of Penal Justice*, Oxford, University Press, New York, 2009., стр. 23.

¹⁶⁷ Алтернативно се могу називати и међувладине или међудржавне организације. Бечка конвенција о уговорном праву из 1969. године их уопштено дефинише као међувладине организације. Детаљније видети у *Уредби о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву*, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори и споразуми, бр. 30/72.

¹⁶⁸ Јанковић, Б., Радивојевић, З., *Међународно јавно право*, Свен Ниш, Ниш, 2009. година, стр. 184.

Најзначајнија међународна организација која је универзалног карактера јесу Уједињене нације. На подручју Европе од изузетног је значаја деловање Савета Европе. Због значаја које оне имају, овде ће бити представљене активности ове две међународне организације у области заштите људских права лица лишених слободе.

Организација уједињених нација

Активност Организације уједињених нација (у даљем тексту ОУН) на плану заштите људских права лица лишених слободе значајна је од самог оснивања.¹⁶⁹ Али, пре сагледавања активности ОУН-а, потребно је указати и на значај Међународне комисије за кривично право и казнене установе (Међународна затворска комисија), која је за циљ имала побољшање положаја осуђених лица. Ова комисија основана је 1872. године у Лондону и током свог рада одржала је укупно дванаест конгреса.¹⁷⁰ Ови конгреси били су од изузетног значаја за постављање савремених основа система извршења кривичних санкција. Од свих одржаних конгреса¹⁷¹ посебно се истиче онај у Хагу, одржан 1950. године, јер су на њему дефинисане класификације осуђених лица. Ипак, највећи допринос пенологији Међународна затворска комисија дала је сачињавањем Скупа правила о поступању са затвореницима.¹⁷² Скуп правила о поступању са затвореницима сачињен је 1929. године, а затим је од стране Друштва народа, уз мале измене, прихваћен 1934. године. Донета правила су ревидирана после окончања Другог светског рата и представљају основ за доношење Минималних правила за поступање са затвореницима. Међународна затворска комисија окончала је свој рад 1950. године, када је своје функције пренела ОУН-у.¹⁷³ То је учињено на основу резолуције Генералне скупштине ОУН-а од 1.12.1950. године.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Организација уједињених нација је међународна организација која се декларише као „глобално удружење влада које сарађују на пољу међународног права, глобалне безбедности, економског развоја и социјалне једнакости“. Основана је 1945. од стране 51 државе, укидањем Лиге народа. Ibid, op.cit., стр. 191-195.

¹⁷⁰ Опширније о историји настанка Међународне комисије за кривично право: Поповић, В., *Систем извршења казни лишења слободе у Југославији*, Београд, Савез удружења правника Југославије, 1966. година, op.cit., стр. 64-67.

¹⁷¹ Конгреси су одржани 1878. године у Стокхолму, 1885. године у Риму, 1890. године у Петровграду, 1895. године у Паризу, 1900. године у Бриселу, 1905. године у Бриселу, 1910. у Вашингтону, 1925. године у Лондону, 1930. године у Прагу и 1935. године у Берлину.

¹⁷² Атанацковић, Д., *Пенологија*, „Научна књига“ Београд 1988., op. cit., стр. 103.

¹⁷³ Постојала су мишљења да није нужно окончати рад Међународне затворске комисије. Наиме, било је предлога да Комисија настави да постоји независно од ОУН-а, те да се ове две институције паралелно баве истим питањима, уз могућност сарадње. Такође, било је предлога да се Међународна затворска комисија трансформише у одговарајући орган ОУН-а. Међутим, преовладао је предлог да се она угаси и да своје надлежности пренесе на ОУН. Атанацковић, Д., *Пенологија*, стр. 104-105.

¹⁷⁴ Resolution number 415 V, Transfert of functions of the international penal and penitentiary commission, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/060/13/IMG/NR006013.pdf?OpenElement>; приступљено 24.07.2015. године

Своју активност на пенолошком плану ОУН су отпочеле 1946. године, односно пре гашења Међународне затворске комисије. У оквиру ове организације, Привремена комисија за социјална питања донела је одлуку по којој превенција криминалитета и поступање са преступницима представља саставни део социјалне политике, која је од општег значаја за цело човечанство.¹⁷⁵ Даљи развој ОУН на решавању криминалитета, у периоду од 1946. до 1949. године, одвијао се кроз активности Комисије за социјална питања¹⁷⁶ и Економско-социјалног савета.

Значајно је поменути да је Економско-социјални савет 1948. године усвојио резолуцију којом је сузбијање криминалитета и поступање са делинквентима одређено као међународни проблем, који треба решавати путем међународних конгреса, поводом чега иницијативу треба да преузме ОУН.¹⁷⁷

Уједињене нације су преузеле значајну улогу у превенцији криминалитета и поступању са делинквентима, путем одржавања међународних конгреса. До сада је одржано тринаест конгреса са овом темом, што обухвата шездесет година залагања ОУН на решавању ових комплексних питања.¹⁷⁸

Први конгрес ОУН о превенцији криминалитета и поступању са делинквентима одржан је 1955. године у Женеви. Он се посебно истиче, јер су на њему усвојена Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима.¹⁷⁹ Теме од значаја биле су и образовање и избор кадрова у установама за извршење казни, сузбијање малолетничке делинквенције, рад осуђеника и правична накнада за рад. Такође, донета је и препорука о избору и образовању кадрова за рад у затвореним и отвореним казнено-поправним установама. Установљена је и обавеза пружања здравствене заштите осуђеницима.

Други конгрес ОУН-а о превенцији криминалитета и поступању са делинквентима одржан је 1960. године у Лондону. На њему су обрађена питања кратких затворских казни, третмана осуђених лица пре пуштања на слободу, постпеналне помоћи и помоћи породицама осуђених лица и интеграцији осуђеничког рада у националну привреду.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Lopez-Rey, M., First U.N. Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol.47, 1957. year, page 526-538.

¹⁷⁶ Касније је названа Комисија за друштвени развој; 1948. године је донела први програм рада Секције друштвене одбране. Опширније: Атанацковић, Д. *op.cit.*, стр. 104.

¹⁷⁷ Резолуција је донета на предлог Комисије за социјална питања, усвојена је 13.08.1948. године. *Resolución 65/230 de la Asamblea General*, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/AGMs/General_Assembly_resolution_65-230_S.pdf; приступљено 20.04.2015. године.

¹⁷⁸ Опширније о одржаним конгресима видети у: *United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement*, UN Information service.

¹⁷⁹ Lopez-Rey, M., *loc.cit.*

¹⁸⁰ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, *op.cit.*, стр. 35.

Трећи конгрес ОУН¹⁸¹ одржан је 1965. године у Стокхолму, са централном темом „Превенција криминалитета“, која се односила на спречавање криминалитета у предделинквентној фази и спречавање поврата.

Четврти конгрес¹⁸² одржан је у Кјоту 1970. године, а на њему је такође већи значај дат криминолошким питањима. Ипак, потребно је поменути да је на овом конгресу одржана расправа о Стандардним минималним правилима за поступање са затвореницима, на којој је указано на потребу јачања поштовања ових правила од стране држава.

Пети конгрес ОУН-а о превенцији криминалитета и поступању са делинквентима одржан је 1975. године у Женеви. Овај конгрес, између осталог, поставио је питање сврсисходности казне затвора. Указано је на то да су краткотрајне казне затвора, као и оне дуже од десет година – неефикасне, те да могу имати штетне ефекте. Из ових разлога предложено је веће ангажовање социјалних, здравствених и других служби које би вршиле ресоцијализацију учинилаца кривичних дела када су на слободи. Расправљано је и о Стандардним минималним правилима за поступање са осуђеницима, при чему је поново указано на потребу за њиховом ефикаснијом применом. На овом конгресу расправљало се о тортури, поводом чега је организован посебни Међусекцијски комитет са задатком да припреми текст резолуције против тортуре. Тортура је дефинисана као изазивање „физичког или психичког бола, или патње које проузрокују јавни службеници ради изнуђивања информација или признања, кажњавања за почињено дело за које је лице осумњичено, односно ради застрашивања“. На основу овог текста, Генерална скупштина ОУН-а усвојила је Декларацију о заштити свих лица од тортуре и осталих сурових, нехуманих и понижавајућих поступака или казни.¹⁸³

Шести конгрес¹⁸⁴ одржан је у Каракасу, 1980. године. Пенолошке теме које су обрађене на овом конгресу односе се на деинституционализацију поправног система, укључивање социјалних служби у третман осуђеника и интензивнију примену Стандардних минималних правила. Значајно је указати да су на овом конгресу изнети ставови да се извршење казне затвора противи захтевима за поштовање људских права

¹⁸¹ Опширније о Трећем конгресу ОУН-а видети у: United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, стр. 4.

¹⁸² Опширније о Четвртом конгресу ОУН-а видети у: Ibid, стр. 5.

¹⁸³ Резолуција 3452 од 9.12.1975. године. Интегрални текст видети на: [http://www.un.org/en/ga-search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3452\(XXX\)](http://www.un.org/en/ga-search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3452(XXX)), приступљено 20. 4.2015. године.

¹⁸⁴ Опширније о Шестом конгресу ОУН-а видети у: United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, стр. 6.

и слобода. Стога је закључено да се казна затвора треба примењивати рационално, односно када је то, с обзиром на учиниоца кривичног дела, оправдано. У циљу заштите људских права, расправљало се и о укидању смртне казне, те је закључено да крајњи циљ сваке државе чланице ОУН-а мора бити укидање смртне казне. У прилог оваквом закључку изнети су ставови да укидање смртне казне не доводи до пораста извршења најтежих кривичних дела. Такође, државама чланицама које су у својим правним системима задржале смртну казну предложено је да уведу мораторијум на ову казну, ради сагледавања ефеката на криминалитет.

Седми конгрес¹⁸⁵ одржан је у Милану, 1985. године. Осим тема које се односе на превенцију криминалитета, расправљало се и о стандардима поступања са осуђеницима. Ти стандарди обухватили су захтев за поштовањем општих људских права гарантованих свим лицима, па тако и затвореницима, права самих затвореника и забрану сваког облика тортуре према њима, као и мучења, злостављања и нехуманог и понижавајућег поступања. Обрађена су и питања права специфичних група осуђеника, као што су жене, млади, стари...

Осми конгрес ОУН-а¹⁸⁶ одржан је у Хавани 1990. године. Поред стандардних пенолошких тема, значајно је поменути да је на овом конгресу посвећена пажња и проблемима који настају приликом извршавања казне затвора. Изнета су запажања да казне затвора имају штетне последице, које се огледају у стигматизацији осуђеника. Такође, указано је на то да према примарним извршиоцима кривичних дела чешће треба да се примењују алтернативне санкције, што би довело до њихове успешније ресоцијализације. На овом конгресу донет је већи број резолуција, од којих је значајно указати на Резолуцију о активности Међународног црвеног крста према затвореницима и Резолуцију о инфекцији ХИВ вирусом и спречавању сиде у затворима.

Девети конгрес ОУН-а¹⁸⁷ одржан је 1995. године у Каиру. Конгрес је одржан с темом „Тражим безбедност и правду за све“. Централна расправа била је фокусирана на међународну сарадњу и техничку помоћ у циљу јачања владавине права. Тако су на овом конгресу први пут организоване техничке радионице. Расправљано је о

¹⁸⁵ Sevent United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice, Department of International and Social Affairs, United Nations publication, Sales No. br. E.86.IV.1, New York, 1986., op. cit.

¹⁸⁶ Sevent United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice, Department of International and Social Affairs, United Nations publication, Sales No. br. E.91.IV.2, New York, 1991., op. cit.

¹⁸⁷ Опширније о раду и увојеним актима на овом конгресу на: Ninth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders "Crime" Cairo, Egypt 28 April - 5 May 1995., http://www.asc41.com/UN_congress/9th%20UN%20Congress%20on%20the%20Prevention%20of%20Crime/9th_congress.htm, приступљено 31. 7.2015. године.

стратегији за спречавање насилног криминала, компјутеризацији кривичног правосуђа, улози масовних медија у превенцији криминала и изручењу окривљених. Велика пажња посвећена је међународној сарадњи на сузбијању криминалитета а такође, оформљена је и Програм мрежа институција са циљем спровођења истраживања, ширења информација и пружања обуке и техничке помоћи.

Десети конгрес одржан је 2000. године у Бечу.¹⁸⁸ Тема конгреса - „Злочин и правда, упознајте изазов XXI века“, указивала је на намеру учесника да се снажније супротставе нарастајућем криминалитету. Расправљано је о промовисању владавине права и јачању кривичног правосуђа, међународној сарадњи у борби против транснационалног организованог криминалитета, борби против корупције и високотехнолошком криминалитету. Донета је и Декларација о криминалитету и правосуђу, која државе чланице обавезује да предузму одлучне и брзе мере за борбу против тероризма, трговине људима, нелегалне трговине ватреним оружјем и кријумчарења миграната.

Једанаести конгрес¹⁸⁹ одржан је 2005. године у Бангкоку. Најзначајније теме на овом конгресу односиле су се на успостављање ефективних мера за сузбијање транснационалног организованог криминалитета, затим финансијски криминалитет, корупцију, међународну сарадњу против тероризма и вези између тероризма и других криминалних активности. Обављене су и едукативне радионице о владавини права и кривичном правосуђу, а значајно место заузело је и питање успостављања добре праксе у поступању са затвореницима. На овом конгресу пажња је посвећена и питању пренасељености затвора, с циљем да се успостави стратегија која би предвидела решење овог питања.

Дванаести конгрес ОУН-а¹⁹⁰ одржан је 2010. године на Салвадору. Овај конгрес велику пажњу посветио је питањима високотехнолошког криминалитета, чиме је указано на значај овог облика криминалитета у савременом друштву. Овим поводом усвојена је и Салвадорска декларација.¹⁹¹ Пажња је била посвећена и питањима која се

¹⁸⁸ Оширније о раду и увојеним актима на овом конгресу у: Rajesh, B., R., *The United Nations Conventions Against Corruption Overview*, http://www.wiwi.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/lehrstuehle/lambsdorff/-Economics_of_Corruption_2007/R._Rajesh_Babu_UNCAC__A_Critical_Overview.pdf, приступљено 20. 4.2015. године.

¹⁸⁹ Оширније о раду и увојеним актима на овом конгресу видети на: 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, <http://www.un.org/events/11thcongress/>; приступљено 04.08.2015. године.

¹⁹⁰ Детаљније о раду на овој конференцији и усвојеним актима видети на: Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Salvador, Brazil, 12-19 April 2010), <http://www.un.org/en/conf/crimecongress2010/pdf/pr100412-2.pdf>; приступљено 04.08.2015. године.

¹⁹¹ Текст Салвадорске декларације: *Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their Development in a Changing World*,

односе на растући проблем миграната и поступање према њима, као и насиље којем су изложени приликом трансфера до земље у којој траже азил. На радионицама је расправљано о третману осуђеника, као и о питањима која су везана за владавину права.

Тринаести конгрес ОУН-а¹⁹² одржан је 2015. године у Дохи. Овим конгресом обележено је 60 година традиције у залагању ОУН-а за борбу против криминалитета и владавину људских права. Теме овог конгреса односиле су се на значај превенције криминалитета, као основа развоја савременог друштва. Указано је и на појаву нарастајућег криминалитета, са којом се државе суочавају, а посебно на економско-социјалне потешкоће које он проузрокује. Пажња је посвећена и поштовању људских права осуђеника, као и залагању за владавину права. Учеснице су усвојиле декларацију којом се обавезују да у националним стратегијама истичу значај владавине права.¹⁹³

Савет Европе

Савет Европе (СЕ) основан је у Лондону, 1949. године, ради унапређења јединства чланица, путем заштите идеала и начела која представљају њихову заједничку баштину.¹⁹⁴ Статут савета предвиђа три органа: Комитет министара, Саветодавну скупштину и Секретаријат. Најзначајнију улогу Савет Европе остварује кроз доношење међународних конвенција, које су касније обавезујуће за државе чланице.¹⁹⁵ Конвенције које су доношене у циљу заштите лица лишених слободе стварале су правни оквир, али и механизам заштите гарантованих права кроз посебне органе који су се за те сврхе формирали.¹⁹⁶

https://www.unodc.org/documents/crime-congress/12th-Crime-Congress/Documents/Salvador_Declaration/Salvador_Declaration_E.pdf; приступљено 04.08.2014. године.

¹⁹² Опширније о раду конгреса и актима усвојеним на њему видети на: 13th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, http://www.un.org/en/events/crimecongress2015/pdf/60-years_booklet_EN.pdf; приступљено 04.08.2015. године.

¹⁹³ Текст декларације усвојене у Дохи: *Doha Declaration*, https://www.unodc.org/documents/congress/-Documentation/ACONF222_L6_e_V1502120.pdf, приступљено 04.08.2015. године.

¹⁹⁴ Јанковић, Б., Радивојевић, З., *op.cit.*, стр. 234.

¹⁹⁵ Ово је од изузетног значаја имајући у виду да Савет Европе има 47 држава чланица, које прихватају праксу поштовања људских права ове организације, Белорусија има статус кандидата, док постоје и државе посматрачи, Света столица, САД, Канада, Јапан и Мексико. Седиште ове организације је у Палати Европа у Стразбуру, опширније на: Council of Europe, <http://www.coe.int/en/>, приступљено 21.08.2015. године.

¹⁹⁶ О овако створеном механизму заштите људских права лица лишених слободе посебно биће више речи у делу рада који је посвећен заштити права лица лишених слободе.

3.2. Најзначајнији правни извори о правима лица лишених слободе на међународном нивоу

Међународне организације су значајно допринеле регулисању права лица лишених слободе. Ово је учињено кроз доношење међународних конвенција, које су, након ратификације, постајале део унутрашњег законодавства. Оваквом активношћу заштита права лица лишених слободе добијала је универзални карактер, који је обезбеђивао да се та права на једнак начин поштују у већини држава. У наредном излагању биће укратко приказани најзначајнији међународно-правни извори посвећени заштити права лица лишених слободе.

*Универзална декларација о људским правима*¹⁹⁷ први је текст овакве врсте настао под окриљем ОУН-а. Ову декларацију донела је Генерална скупштина ОУН¹⁹⁸ 10. децембра 1948. године,¹⁹⁹ као одговор на нехумано поступање током Другог светског рата. Иако посвећена људским правима уопште, она се посредно односи и на лица лишена слободе, јер представља први међународни документ којим се забрањује мучење.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима је међународни инструмент о људским правима легислативног карактера, који је усвојен и отворен за приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А(XXI),²⁰⁰ од 16. децембра 1966. године, а ступио је на снагу 23. марта 1976. године, када је потребних 35 држава депоновало инструменте о приступању. Његовим одредбама утврђена су индивидуална и колективна права, одређене мере за надзор над њиховим поштовањем и основан Комитет за људска права, који настоји да се уговорнице придржавају преузетих обавеза. Наша држава је ратификовала Пакт законом од 30. јануара 1971. године.²⁰¹ Уз Пакт су усвојена и два протокола, и то: Опциони протокол, уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који је ступио на снагу 23. марта 1976. године, и Други опциони протокол, уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који је ступио на снагу 11. јула 1991. године. Савезна Република

¹⁹⁷ Детаљније о овој Декларацији видети на: *Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=src5>; приступљено 05.03.2016. године.

¹⁹⁸ Наша држава ратификовала је 1988. године, а приликом гласања у Генералној скупштини ОУН-а била је уздржана.

¹⁹⁹ Због значаја овог правног акта и питања којима је посвећен, датум доношења - 10. децембар, обележава се као Дан људских права.

²⁰⁰ UN Documents, 2200 (XXI). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://www.un-documents.net/a21r2200.htm>; приступљено 19.09.2015. године.

²⁰¹ *Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1971.

Југославија је оба протокола ратификовала 2001. године.²⁰² Овај пакт од изузетног је значаја за регулисање области људских права, док су протоколи донети уз њега усмерени ка даљем унапређењу ове области.

Минимална затворска правила за поступање са затвореницима²⁰³ представљају један од најзначајнијих међународних извора који регулишу област поступања са лицима лишеним слободе. Усвојена су од стране ОУН-а, 1955. године.²⁰⁴ О активности која је претходила доношењу правила било је речи у претходном делу.

Стандардна минимална правила ОУН (у даљем тексту Правила) су донета како би обезбедила основна људска права затвореника, а тиме допринела и побољшању услова издржавања казне затвора, као и даљем развоју ове области. Ова правила представљају основне стандарде које државе примењују у поступању са затвореницима, а између осталог, служила су као основ за доношење бројних националних закона о извршењу кривичних санкција.

Правила садрже Уводни део; Први део, који садржи општа правила о поступању са свим затвореницима, и Други део, који садржи правила која се односе на посебне врсте осуђеника. Циљ доношења Правила је *да се поставе принципи и правила добре организације извршења казне и праксе у поступању са затвореницима, инспиришући се схватањима која су данас опште прихваћена, као и основним поставкама најбољих савремених система.*²⁰⁵ У Правилима је указано и на велику разноврсност правних, социјалних, економских и географских услова који постоје у свету, што утиче и на поступање са затвореницима. С тим у вези, Правила треба сагледавати као минимум који ОУН прихвата када је реч о поступању према затвореницима. Такође, она подржавају све напоре који се односе на побољшање услова и примену иновативних идеја. Зато Правила дозвољавају развијање такве праксе у установама и овлашћују централну управу да дозволи изузетак од примене правила из тих разлога.

²⁰² Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Закон о потврђивању Другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који има за циљ укидање смртне казне, Службени лист СРЈ“– Међународни уговори, бр. 4/2001.

²⁰³ Интегрални текст видети на: *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, <http://www2.ohchr.org/english/law/treatmentprisoner>; приступљено 29.10.2012. године.

²⁰⁴ Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима усвојена су у Женеви, на Првом конгресу Уједињених нација за спречавање криминалитета и за поступање са делинквентима. Ова правила потврђена су 31.07.1957. године од стране Економског и Социјалног савета ОУН, резолуцијом 663 С I (XXIV).

²⁰⁵ Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима, члан 1.

Централни део Правила посвећен је општој популацији осуђеника и њиме су обухваћена сва питања која су од значаја за лица која бораве у затворима. Најпре је наведено да се правила примењују без изузетака, а посебно је истакнута забрана дискриминације на основу расе, боје коже, пола, језика, вере, политичког и сваког другог мишљења, према националном и социјалном пореклу, друштвеном положају, као и рођењу.

У другом делу описана су правила везана за посебне категорије затвореника. Ту је приказан положај лица осуђених на безусловне казне затвора, душевно поремећених затвореника, лица која се налазе у притвору, цивилних затвореника, лица лишених слободе и смештених у затворе без осуде. Представљени су руководни принципи, класификација и индивидуализација, повластице, рад, настава и време доколице, друштвени односи и постпенална помоћ.

Имајући у виду време доношења Правила, може се са правом закључити да су у њима садржана значајна пенолошка решења која представљају стандард и смерницу за државе приликом доношења унутрашњих правила за поступање са затвореницима.

Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака донета је од стране ОУН-а,²⁰⁶ након чега је усвојен Закон о ратификацији ове конвенције.²⁰⁷ Тиме је постала део нашег правног система.

Значај Конвенције је изузетан у дефинисању појма тортуре.²⁰⁸ Овај појам, према тексту, представља *сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или тешке физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, ако се то чини ради застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или било које друго*

²⁰⁶ Конвенција је од стране ОУН-а усвојена 10.12.1984. године у Њујорку; интегрални текст конвенције на: *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>; приступљено 28.08.2015. године.

²⁰⁷ Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 9/91.

²⁰⁸ Доношењу Конвенције претходило је доношење Декларације о заштити свих лица од мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни из 1975. године. Њено доношење било је инспирисано чињеницом да су током седамдесетих година прошлог века масовна кршења људских права била учестала. Ова Декларација је умногоме унапредила дефиницију злостављања. С једне стране, она разрађује одговарајуће одредбе Универзалне декларације и Пакта о грађанским и политичким правима, а с друге наговештава обавезујуће одредбе Конвенције против мучења из 1984. године. Декларација уопштено дефинише мучење и злостављање, а затим указује на разлике међу њима.

лице које делује у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком. Тај израз се не односи на бол или патње које су резултат искључиво законитих санкција, неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују. Сама Конвенција указује на велике ризике које може носити правосудни систем и из тих разлога дефинише шта се сматра недозвољеним поступком према лицима која у поступку учествују. Из ових разлога је државама наметнута обавеза да спрече све облике тортуре - кроз доношење законских, административних и судских аката. Такође, потребно је да свака држава чланица настоји да се према њеном кривичном праву сви акти тортуре сматрају кривичним делима, а и да покушај вршења тортуре буде кажњив.

Поред дефинисања појма тортуре, ова конвенција је значајна јер даје основу за установљавање Комитета против тортуре.²⁰⁹ Реч је о експертском независном телу посвећеном пуној имплементацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака.²¹⁰

Уз Конвенцију је донет **Опциони протокол**,²¹¹ који је наша држава ратификовала и прихватила све обавезе које су њиме предвиђене.²¹² Протокол је донет са циљем што боље заштите лица лишених слободе од тортуре. Из ових разлога, Протоколом се успоставља систем редовних посета местима где се налазе лица лишена слободе од стране независних међународних и домаћих тела, ради превенције тортуре и других сурових нељудских или понижавајућих казни и поступака. Ради увођења потпуног механизма заштите од тортуре, установљена је обавеза за државе чланице да оформе национални механизам превенције тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака.²¹³

²⁰⁹ Детаљније о тренутним активностима Комитета против тортуре видети на: *Committee Against Torture (CAT)*, <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/catindex.aspx>; приступљено 28.08.2015. године.

²¹⁰ О раду Комитета против тортуре биће више речи у делу рада који је посвећен механизмима заштите права лица лишених слободе.

²¹¹ Сачињен је у Њујорку 18.12.2002. године; интегрална верзија Опционог протокола на: *Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx>; приступљено 29.08.2015. године.

²¹² *Закон о ратификацији опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака*, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005 и 2/2006.

²¹³ У нашој држави 2011. године основан је Национални механизам превенције, који своје активности обавља у оквиру функције омбудсмана. Детаљније о раду Националног механизма превенције и извештајима које сачињава, као и раду Поткомитета за превенцију тортуре, биће речи у делу рада посвећеном заштити права лица лишених слободе.

Конвенција ОУН-а о правима детета²¹⁴ усвојена је 20.11.1989. године, а ступила је на снагу 2.9.1990. године.²¹⁵ Доношењу Конвенције претходила је дуготрајна међународна активност на овом пољу: најпре је донета Декларација о правима детета 1959. године, а затим се радило на доношењу конвенције из ове области.²¹⁶ Ова конвенција у целости је посвећена правима детета и први је документ овакве врсте. Њен допринос огледа се најпре у дефинисању појма детета.²¹⁷ То је „свако људско биће које није навршило осамнаест година живота уколико се, по закону који се примењује на дете, пунолетство не стиче раније“. Иако посвећена питању права детета уопште, Конвенција се односи и на положај детета које учествује у кривичном поступку и према којем су изречене кривичне санкције. Конвенција ОУН-а о правима детета забрањује све облике мучења према деци, извршење смртне казне према њима и дефинише одредбе о положај у поступку извршења кривичних санкција.

Стандардна минимална правила ОУН за малолетничко правосуђе (Пекињска правила)²¹⁸ усвојена су 1985. године од стране Уједињених нација. Правила се односе на питање малолетничке делинквенције и претходила су раду на Конвенцији о правима детета, која је касније преузела принципе из њих. Ова правила нису обавезујућа за државе, али су представљала значајну основу за рад на заштити права малолетника који учествују у кривичном поступку. Њима је, између осталог, регулисан положај малолетника у институцијама за извршење кривичних санкција. Полазни принципи Пекињских правила огледају се у наглашавању добробити детета и сагледавању сваког конкретног случаја понаособ.²¹⁹

Правила ОУН о заштити малолетника лишених слободе донета су 1990. године²²⁰ и у целости су посвећена правима малолетника који су смештени у институције за извршење кривичних санкција. Правила нису правно обавезујућа за

²¹⁴ Конвенција о правима детета усвојена је на заседању Генералне скупштине ОУН 20. новембра 1989. године. Конвенција о правима детета са допунским протоколима, UNICEF Београд (текст са енглеског превела Невена Вучковић Шаховић).

²¹⁵ *Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета*, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 15/90 и Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97.

²¹⁶ Текст Конвенције је предложен 1979. године, али није могао бити усвојен, будући да државе чланице нису биле спремне да усагласе своје ставове о овом питању. Детаљније: International Human Rights Law, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>; приступљено 5. 3.2016. године.

²¹⁷ Потребно је истаћи да Конвенција не користи термин малолетник, већ термин дете. Као разлог за ово становиште, теорија налази да је израз малолетник стигматизујућег карактера и да се често користи у негативном контексту. Опширније видети у: Becroft, A. "Children and Young People in Conflict with the Law: Asking the Hard Questions", *Juvenile and Family Court Journal*: бр. 4, 2006., стр. 2.

²¹⁸ *Стандардна минимална правила ОУН за малолетничко правосуђе – Пекињска правила*, усвојена су Резолуцијом број 40/33, 29. новембра 1985. године.

²¹⁹ Јанковић, С., Петрушић, Н., *Права детета у међународним документима*, Радунић, Београд, 2011., оп. cit., стр. 378.

²²⁰ *Правила ОУН о заштити малолетника лишених слободе* усвојена су резолуцијом ОУН 45/113.

државе, али су значајна због своје свеобухватности. Наиме, њима се прописују правила и процедуре које треба користити у поступању са малолетницима лишеним слободе. Као таква, представљају допуну Пекиншких правила²²¹ и могу се сагледавати као пандан Стандардним минималним правилима за поступање са затвореницима ОУН-а, односно представљају њихову верзију која је посвећена посебно осетљивој категорији лица лишених слободе какви су малолетници.²²²

Темељна начела поступања са затвореницима донета су од стране ОУН, 14. децембра 1990. године, на главној седници Уједињених нација, резолуцијом 45/111.²²³ Њима се предвиђају принципи за поступање према лицима лишеним слободе. Гарантује се да ће се према осуђеницима поступати уз поштовање њиховог урођеног достојанства и без било ког облика дискриминације. Осуђеницима се мора обезбедити адекватно учешће у свим активностима које су усмерене ка њиховој ресоцијализацији и каснијем адекватном уклапању у друштвену заједницу.

Конвенција Међународне организације рада о принудном раду или Конвенција 29 о принудном раду²²⁴ усвојена је од стране Генералне конференције Међународне организације рада²²⁵ 28. јуна 1930. године, а ступила је на снагу 1. маја 1932. године. Наша држава приступила је Конвенцији 2000. године. Инспирација за њено доношење настала је јер је МОП увидео да су осуђеници изложенији опасности да буду принуђени на рад. Како би се обезбедила њихова заштита, донета је поменута Конвенција, која има за циљ да уреди систем осуђеничког рада.

Конвенција МОП-а бр. 105 - о забрани принудног рада,²²⁶ из 1957. године, усвојена је ради унапређења стандарда у овој области. Донета је као допуна претходној конвенцији и предвиђа већи број забрана принудног рада. Такође, она не предвиђа

²²¹ Јанковић, С., Петрушић, Н., *op. cit.*, стр. 408.

²²² Детаљније о овој сличности видети у: Игњатовић, Ђ., *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет у Београду, Београд, 2010., стр. 52.

²²³ Начела се могу преузети на: *Basic Principles for the Treatment of Prisoners*, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>, приступљено 06.03.2016. године.

²²⁴ Текст Конвенције: *Konvencija br. 29 - O prinudnom radu*, http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf, приступљено 06.03.2016. године.

²²⁵ Међународна организација рада (МОП) је специјализована агенција Уједињених нација која промовише социјалну правду и међународно призната људска и радничка права. Основана је 1919. године Версајским миром и постала је прва специјализована агенција ОУН 1946. године. Детаљније видети на: International Labour Organization (ILO), <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>; приступљено 06.03.2016. године.

²²⁶ Текст конвенције се може преузети на: *Ukaz o proglašenju zakona o potvrđivanju Konvencije MOR broj 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada*, http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%20105%20Konvencija%20o%20ukidanju%20prinudnog%20rada,%201957.pdf; приступљено 07.03.2016. године.

транзициони период за примену својих одредби, који је постојао у претходној конвенцији. Наша држава је приступила овој Конвенцији 2002. године.²²⁷

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода²²⁸ (у даљем тексту ЕКЉП) донета је од стране Савета Европе и представља један од основних извора из области људских права, којим су прописани најзначајнији стандарди у овој области. Ова конвенција је саставни део нашег законодавства од 2003. године, са свим протоколима.²²⁹ Иако се ради о правном извору који је посвећен људским правима уопште, Европска конвенција представља велики допринос у заштити људских права лица лишених слободе, кроз дефинисање забране мучења.

Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања²³⁰ представља документ Савета Европе који је у целости посвећен правима лица лишених слободе. Ова конвенција је постала део нашег унутрашњег права са свим протоколима од 2003. године.²³¹ Њеном доношењу претходила је међународна активност на плану заштите права осуђеника,²³² да би

²²⁷ Закон о потврђивању конвенције МОП-а бр. 105 о укидању принудног рада, Службени лист СРЈ - Међународни уговори бр. 13/02.

²²⁸ Текст Конвенције може се преузети на: *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, <http://www.icty.org/x/file/About/Registry/Evropska-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-osnovnih-.pdf>; приступљено 20.04.2015. године.

²²⁹ Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењен у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода којима се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода и Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, Службени лист СЦ-Међународни уговори, бр. 9/2003.

²³⁰ Интегрални текст видети на: *Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Текст конвенције и Објашњења*, <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-convention.pdf>, приступљено 20.04.2015. године.

²³¹ Закон о ратификацији Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања, измењен и допуњен Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, Службени лист СЦГ-Међународни уговори, бр. 9/2003 од 26.12.2003. године.

²³² Јануара 1981. Скупштина је усвојила *Препоруку 909 (1981) о Међународној конвенцији против мучења*, у којој се позива на резултате остварене у оквиру Уједињених нација и препоручује да Комитет министара позове владе држава чланица да убрзају усвајање и примену Нацрта конвенције о забрани мучења, који је саставила Комисија о људским правима Уједињених нација. Такође је позвала владе држава чланица заступљених у Комисији да учине све што је у њиховој моћи да осигурају да Комисија детаљно размотри Нацрт опционог протокола Конвенције (који је поднела Костарика), пошто је Конвенција била достављена Економском и Социјалном савету Уједињених нација. Овде треба напоменути да је у оквиру Уједињених нација вођен сличан поступак и да је текст Конвенције против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, поменут у Препоруци 909, усвојила Генерална скупштина Уједињених нација, 10. децембра 1984, после чега је уследило њено потписивање. Комитет министара је у току свог рада имао прилике да се саветује са Европском комисијом и Судом за људска права. Такође је организовао састанке на којима су били присутни представници Међународне комисије правника, Швајцарског комитета против мучења и Међународног комитета Црвеног крста. Пошто је консултовао Скупштину, Комитет министара је усвојио текст

Саветодавна скупштина Савета Европе, 28. септембра 1983, усвојила Препоруку 971 о заштити затвореника од мучења и свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Посебна препорука је да Комитет министара усвоји нацрт Европске конвенције о заштити затвореника од мучења и свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака који је додат препоруци. Касније су донети и протоколи уз Конвенцију, и то Протокол бр. 1, који „отвара” Конвенцију тиме што омогућава да Комитет министара Савета Европе може позвати државе које нису чланице Савета Европе да приступе Конвенцији. Протокол бр. 2 уводи амандмане техничке природе. Унета је одредба којом се чланови Комитета против тортуре²³³ (ЦПТ) деле у две групе ради избора, са циљем да се омогући замена половине чланова Комитета сваке две године. Протоколом је, такође, предвиђено да чланови ЦПТ могу бити бирани још два пута. Ови Протоколи су ступили на снагу 1. марта 2002. године.

Значајно је поменути разлоге који су допринели доношењу конвенције. Искуство у заштити људских права показало је да постоји потреба за ширим и ефикаснијим међународним мерама, посебно када је у питању заштита особа лишених слободе. У оквиру Савета Европе, систем надзора успостављен Конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, од 4. новембра 1950, остварио је значајне резултате. Оцењено је да систем заснован на тужбама појединаца или држава о уоченом кршењу људских права може ефикасно бити допуњен вансудским механизмима превентивног карактера, чији би задатак био да се испита поступање према особама лишеним слободе. Циљ је да се, уколико је потребно, појача заштита тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Ово је створило идеју за успостављањем Комитета, који може да посети било које место у оквиру надлежности страна уговорница у којем су смештене особе које су јавне власти лишиле слободе.²³⁴

Европска затворска правила²³⁵ настала су на стандардима заштите људских права која су установљена на нивоу Уједињених нација и Савета Европе. Најпре је донета Резолуција (73) 5 од стране Комитета министара Савета Европе, 1973. године,

Конвенције, 26. јуна 1987. године. Од 26. новембра 1987. године, ова Конвенција је отворена за потписивање државама чланицама Савета Европе. Детаљније на: *Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Tekst konvencije i Objašnjenja*, <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-convention.pdf>, приступљено 24.08.2015. године.

²³³ О извештајима ЦПТ-а биће речи у емпиријском делу рада.

²³⁴ Детаљније на: *Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Tekst konvencije i Objašnjenja*, <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-convention.pdf>, приступљено 24.08.2015. године.

²³⁵ Интегрални текст видети на: *European Prison Rules*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>, приступљено 23.09.2015. године.

која је садржала Европска стандардна минимална правила за поступање са затвореницима. Ова правила требало је да допринесу уједначавању праксе поступања према затвореницима међу државама чланицама Савета Европе. Њима су прокламовани општи, базични принципи поступања у овој области, те се могу сматрати европском верзијом Стандардних минималних правила ОУН. Установљена је обавеза да државе сваких пет година достављају извештај о поступању у овој области. Након првог петогодишњег извештаја, 1978. године основан је Истражни комитет стручњака, са задатком да прати примену правила и ради на њиховој ревизији. Значајна је и активност Комитета за сарадњу у затворској проблематици - у практичној примени ових правила и њиховој имплементацији у националним законодавствима.

Поменути Комитет дао је допринос увођењу савремених третмана у затворским установама, сарадњи међу државама у развоју поступака према затвореницима, а његова активност огледа се и у побољшању и развоју самих Правила. На основу савремених тенденција, јавила се потреба за ревидирањем Стандардних минималних правила из 1973. године, што је учињено 1987. године, доношењем Препоруке бр. Р (87) 3, када су ова правила добила и нови назив - Европска затворска правила.

Поред тога што је у многим земљама дошло до напретка у развоју алтернативних санкција и њиховој примени према извршиоцима кривичних дела, казна лишења слободе остала је и даље неопходна санкција у свим кривично-правним системима. Имајући ово у виду, било је потребно да се што активније ради на питањима која су везана за заштиту права лица лишених слободе. Овој активности у великој мери допринела је и пракса Европског суда за људска права, посебно у дефинисању основних стандарда заштите права лица која су лишена слободе. Целокупан рад везан за заштиту људских права, као и стално јачање свести грађана о значају ове области, створили су потребу за ревидирањем Европских затворских правила, што је и учињено 11. 1.2006. године, Препоруком бр. (2006) 2.²³⁶

Препорука је донета у циљу унапређења и јачања примене Европских затворских правила. Она не подлеже ратификацији и нема обавезујући значај за државе чланице Савета Европе, али је улога коју остварује у регулисању права осуђених лица велика, те представља темељ унутрашњег уређења ове области. Додатак уз Препоруку се састоји од девет делова и преамбуле. Постоје мишљења да се њима не успоставља нови модел извршења казни, већ да садрже основне претпоставке и стандарде које

²³⁶ Интегрални текст видети на: *Recommendation Rec(2006)2*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>; приступљено 23.09.2015. године.

сваки систем мора да усвоји уколико жели да буде савремен и да на хуман и законит начин функционише.²³⁷

У првом делу представљени су основни принципи и домет, изложени кроз тринаест тачака. Првих девет тачака односи се на основне принципе, који представљају базу целокупних Правила и нову прогресивну идеју јачања заштите права лица која су лишена слободе. Како само лишење слободе са собом носи ограничење личних права, лица која су лишена слободе не треба да буду додатно кажњена начином на који се према њима поступа. Правилима је предвиђено да се према свим лицима лишеним слободе поступа уз поштовање њихових људских права, оних која нису ограничена лишењем слободе. То се допуњује и другом тачком, у којој је назначено да ова лица задржавају сва права која им законито нису одузета одлуком којом су осуђени или којом им је одређен притвор.

Ова Правила гарантују ограничење људских права само у оној мери у којој је то усклађено са законитом одлуком, док осуђена лица задржавају сва остала, социјална, економска политичка и културна права која уживају и слободни грађани. Сам опсег у којем права могу бити ограничена регулисан је правилом 4, на начин да ограничења треба да буду минимална, неопходна и сразмерна легитимном циљу због којег су одређена. Оправдање за постојање затворских услова, којима се угрожавају људска права, не може се тражити у недостатку материјалних средстава.²³⁸ Организација установа за извршавање казне затвора треба да буде таква да омогући што бољу припрему осуђеника за касније укључење у друштво. Стога живот у затвору треба да буде у складу са позитивним аспектима живота на слободи и да омогућава реинтеграцију у друштво лица која су била лишена слободе, чиме би се остварио и основни циљ постојања казне затвора - ресоцијализација осуђених лица. Правилима се промовише координација са цивилним друштвом, те њихово укључивање у процес ресоцијализације осуђених лица, како би се још у току трајања казне успоставила веза осуђеног лица са друштвом (правило 7).

Посвећена је пажња и затворском особљу. Истакнуто је да оно обавља значајну јавну функцију, те да је неопходан пажљив одабир лица која би се бавила овом

²³⁷ Радоман, М., *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, стр. 103.

²³⁸ О овом стандарду детаљније ће бити речи приликом излагања праксе Европског суда за људска права.

облашћу, омогућавање њиховог сталног усавршавања и адекватног радног окружења. У основне принципе укључена је и стална контрола и праћење затворских институција.

3.3. Преглед права лица лишених слободe на међународном нивоу

Из претходног излагања може се закључити да је међународна заједница спровела значајне активности у циљу уређења права лица лишених слободe. Правни извори који су наведени представљају основу права лица лишених слободe. Наредни део у целости ће бити посвећен појединачним правима лица лишених слободe кроз међународне изворе. Појединачна права биће сагледавана са аспекта свих релевантних међународних правних извора, уз указивање на разлике у регулативи.

3.3.1. Право на живот

Право на живот је елементарно људско право и основа свих осталих права. Ово право је урођено свим људским бићима и по свом значају је неприкосновено. Без пуне гаранције права на живот не може се разматрати гарантовање и остваривање осталих људских права.²³⁹ Право на живот гарантовано је у свим уставима савремених држава, те иако га неки не познају као појединачно право, претпостављају његово гарантовање кроз остале одредбе о заштити људских права.²⁴⁰

Апсолутно дејство право на живот има у правним системима који не познају смртну казну. Може се закључити да се право на живот, као апсолутно право, у највећој мери развило на тлу Европског континента.²⁴¹ Иако се не може закључити да ли су развоју ове идеје допринели хумани ставови или неефикасност ове казне,²⁴² значајно је истаћи да на Европском континенту она није извршена у XXI веку.

²³⁹ У условима савременог живота може се расправљати о садржини овог права. Наиме, његов опсег се мењао са развојем људског друштва и премашио оквире тзв. права на „голи живот“. Право на живот сада у себи сублимира прво на живот достојан човека, односно на квалитетне услове живота.

²⁴⁰ Детаљније видети у: Стојановић, Д., *Уставно право*, књига прва, стр. 329.

²⁴¹ Европски мислиоци деветнаестог века износили су своје ставове којима су се супротстављали смртној казни. Као пример може послужити Алберт Ками, који је указао да смртна казна представља најсрачунатије од свих убистава са предумишљајем, са којим се ниједно кривично дело, колико год било срачунато, не може упоредити. Кад би то и било могуће, на смртну казну би требало осудити криминалца који је жртву унапред обавестио о дану и часу када ће је на језив начин убити, а потом је месецима држао у заточеништву. У обичном животу таквих монструма нема.” О’Бурне, Ј., *Human Rights: An Introduction*, Pearson Education Limited, Malaysia, 2003., стр. 26.

²⁴² У анкети која је међу криминолозима у САД спроведена 1985. године, дошло се до закључка да смртна казна смањује стопу убистава (62% испитаних одговорило је тако). На исто питање, 2006. године, потврдно је одговорио значајно мањи број испитаника (34%). Међу водећим криминолозима Америке постоји широки консензус да су научна истраживања показала да смртна казна има мало (ако уопште има) утицаја на смањење стопе насиља изазваног криминалним понашањем. До истог закључка дошли су и Америчко криминолошко друштво (American Society of Criminology), Академија за криминолошке

Међународна заједница активно се залаже за укидање смртне казне. Савет Европе је кроз ЕКЉП дао изузетан допринос укидању смртне казне,²⁴³ прокламујући право на живот као неодвојиво од човекове личности, уз обавезу да држава законом заштити ово право. Овим су створени услови за касније дефинитивно искључење смртне казне, које је прокламовано Шестим (1983) и Тринаестим (2002) протоколом. Конвенција обавезује државе потписнице да омогуће лицима која су осуђена на смртну казну да затраже помиловање; такође, забрањује изрицање смртне казне малолетницима. Тринаести протокол обавезује потписнице на потпуно укидање смртне казне, без могућности стављања резерви или ограничења на ову забрану.²⁴⁴

Други факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима УН-а (1989) предвиђа укидање смртне казне, уз могућност да државе оставе резерве да ће се смртна казна примењивати за најтежа кривична дела за време рата.

Указивање на ову суштину међународне гаранције права на живот, ипак не значи да се опсег овог права тиме завршава. Постоји значајан аспект права на живот који се односи на лица лишена слободе. Приликом смештаја лица у установе за извршење кривичних санкција, држава преузима пуну бригу о њиховом животу и одговорна је за све последице, уколико је њихово наступање могла спречити. Случај да лице буде лишено слободе у добром здравственом стању, а касније премине у установи, указује на то да је боравак у таквим условима довео до смртог исхода.²⁴⁵

науке (Academy of Criminal Justice Sciences), и Удружење за право и друштво (Law and Society Association). Детаљније у: M. L. Radelet and R. L. Akers, „Deterrence and the Death Penalty: The Views of the Experts”, 87 J. Criminal Law and Criminology 1, 10/1996. Супротан закључак изведен је након истраживања које су деведесетих година спровели Наци Мокан и Кај Гитингс. Њихов закључак је био да би свако погубљење довело до пет ових убистава мање, а свако преиначење пресуде у дугу или доживотну казну затвора довело би до пет нових убистава. Berk, R., “New Claims About Executions and General Deterrence: Déjà Vu All over Again?”, *Journal of empirical legal studies*, 2005., стр. 303.

²⁴³ Европски континент је зона без смртне казне; ову казну познаје само Белорусија, која није чланица Савета Европе, док је Русија ставила мораторијум на ову казну. Уопште гледано, мали број држава је задржао смртну казну. На другим континентима смртна казна се још примењује, али много мање него што је то био случај пре само двадесетак година, када је то чинила већина земаља. Данас је ситуација обрнута: од 197 држава за које постоје подаци, само њих 58, или мање од једне трећине (30%), рутински примењују смртну казну. У примени смртне казне предњаче Кина, Сједињене Америчке Државе и три исламске државе – Иран, Саудијска Арабија и Пакистан. На поменутих пет земаља, узетих заједно, отпада чак 93% свих смртних казни извршених у свету 2008. године. Драгичевић-Дичић. Р., Јанковић, И., *Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, Приручник за судије и тужиоце*, Београдски центар за људска права, Београд, 2011., стр. 41.

²⁴⁴ Шести протокол омогућавао је да се стави резерва у моменту приступања Протоколу, која би омогућавала примену смртне казне за најтежа војна кривична дела учињена у току ратног стања.

²⁴⁵ Наравно, држава не мора увек бити одговорна, смрт може бити последица околности које се нису могле избећи и које су везане за само преминуло лице.

Овакав став заузет је на основу праксе Европског суда за људска права. Практика суда показује да је држава одговорна за смрт лица лишених слободе у свим случајевима у којима не може доказати да је смрт наступила мимо њене одговорности.

Овакав став заузет је у предмету *Салман против Турске*,²⁴⁶ у којем је жртва била здрава када је приведена, без ранијих повреда или болести, а касније је преминула у затвору. За многобројне повреде нађене на његовом телу нису понуђена никаква уверљива објашњења. У тим околностима, Суд је закључио да је за његову смрт одговорна држава, која је тиме повредила члан 2 Конвенције.

На сличан начин, суд је одлучио у предмету *Актас против Турске*.²⁴⁷ Овде је жртва ухапшена 18. новембра 1990. године и умрла је у притвору 25. новембра 1990. У време притварања, Актас је био доброг здравља, што је потврдио и рођак, који га је посетио дан након хапшења. Након смрти обављена је аутопсија, која је показала екстензивне модрице и дисколорацију. Суд је закључио да налаз аутопсије показује да би повреде биле видљиве и лаичким прегледом. Како је утврђено да повреде нису настале пре хапшења, а биле су таквог интензитета да су узроковале смрт, затим није познато када је жртва тачно умрла и нема болничке евиденције о смрти (притом влада није извела доктора који би утврдио смрт), суд је закључио да је за смрт одговорна држава.

Из наведених примера јасно се може закључити да Европски суд за људска права²⁴⁸ заузима чврст став да је држава дужна да заштити лица лишена слободе од радњи и поступака који могу проузроковати смрт.²⁴⁹

Европски суд иде и корак даље, те обавезује државе да уложи напор како би спречиле самоубиство у установама за лишење слободе. Наиме, чињеница да је лице лишено слободе и смештено у затворску средину може код њега створити осећај безнадежности и жељу за суицидом. Бојазан да ће до самоубиства доћи још је израженија код оних лица која су и на слободи била склона суицидним идејама. Држава, зато, мора предузети активне радње како би онемогућила самоубиства у установама за лишење слободе.

²⁴⁶ *Салман против Турске*, бр. 21986/93.

²⁴⁷ *Актас против Турске*, бр. 24351/94, 24.04.2003, 38 EHRR 18.

²⁴⁸ *European Court of Human Rights*, франц. *Cour européenne des Droits de l' Homme*, у даљем тексту - Европски суд.

²⁴⁹ У ширем смислу, као гаранција права на живот може се сагледавати и забрана изручења осуђеника у земљу у којој му прети смртна казна за учињено дело, али ће ово питање бити обрађено код забране мучења.

У случају *Кенан против Уједињеног Краљевства*,²⁵⁰ у коме је представку поднела мајка, у име сина који је претходно извршио самоубиство у затвору, наведено је да је њеном сину повређено право на живот, јер му држава није обезбедила адекватну психијатријску помоћ. Суд је, одлучујући о овом случају, изнео став да се пред државу ставља позитивна обавеза да препозна све ризике од суицидног понашања и да предузме све превентивне мере како би се самоубиство у затвору спречило.

Пред државу се ставља обавеза да спроведе делотворну истрагу у случајевима смрти лица која су била под њеном надлежношћу. То се најпре односи на смрт у периоду лишења слободе, или у случају када дође до нестанка лица које је претходно било у притвору. Наиме, нестанак притворених лица може указивати на то да су она преминула или убијена док су била у притвору. Зато је држава у обавези да предузме истрагу која ће бити ефикасна и непристрасна, како би се у сваком конкретном случају утврдила истина. Европски суд је заузео став да непредузимање истраге која је делотворна имплицира одговорност државе за смрт њених грађана. Наиме, Суд је заузео став да чињеница да држава није спровела делотворну и адекватну истрагу указује на пропусте приликом поступања са лицем лишеним слободе и наводи на закључак да држава жели да сакрије право стање ствари у конкретном случају.²⁵¹

На крају, ЕКЉП прописује једно значајно ограничење члана 2, које се управо односи на лица лишена слободе.²⁵² Неће се сматрати кршењем члана 2 ЕКЉП случајеви у којима се лице лиши живота приликом извршавања законитог хапшења или спречавања бекства законито ухапшеног лица. Овај изузетак, као и остали, омогућава да се примени апсолутно неопходна сила како би се остварио значајнији интерес. То значи да лишење живота може бити некажњиво у случајевима када је нужно да би се неко лице лишило слободе или да би се спречило његово бекство. Свакако, овај изузетак треба примењивати само у случајевима када је то неопходно. Неће свако хапшење или покушај бекства испуњавати ове услове. Потребно је да се у конкретном случају ради о лицу чији би останак на слободи представљао ризик који оправдава примену овако екстремних мера. На овом становишту је и пракса Европског суда. У предмету *Начова и други против Бугарске*²⁵³ дошло је до лишења живота

²⁵⁰ *Кенан против Уједињеног Краљевства* ((27229/95, 6.9.1999.(2001) 33 EHRR 38).

²⁵¹ О овом питању биће више речи у делу рада који се односи на поступак пред Европским судом за људска права, где ће бити представљени примери из праксе.

²⁵² Постоје три случаја у којима се лишење живота не сматра повредом ЕКЉП: ради одбране неког лица од незаконитог насиља, да би се извршило законито хапшење или спречавање бекства лица законито лишеног слободе, и приликом законитих мера које се предузимају у циљу сузбијања нереда или принуде (став 2 члан 2 ЕКЉП).

²⁵³ *Начов и други против Бугарске*, бр. 43577/98 и 43579/98, 26.2.2004.

двојице држављана Бугарске који су побегли из затвора приликом покушаја њиховог поновног хапшења. Они су издржавали казну затвора због крађе, а током издржавања казне више пута су бежали из установе. Приликом последњег бекства, отишли су у село у околини, код бабе једног од бегунаца. Сутрадан је полиција дошла да их ухапси. Том приликом су покушали да побегну, а у покушају да их у томе спрече, полицајци који су дошли да их ухапсе употребили су ватрено оружје и лишили их живота. У конкретном случају, Суд је сматрао да употреба потенцијално смртоносног ватреног оружја да би се ухапсила особа осумњичена за ненасилно кривично дело, за коју се зна да не угрожава живот или тело, чак и када уздржавање од такве употребе може да значи пропуштену прилику да се бегунац ухапси, ни у којим околностима не може бити „апсолутно нужна“.²⁵⁴

Из изнетог се може закључити да је улога државе у остварењу гарантованог права на живот комплексна. Држава мора преузети активну улогу у заштити живота лица лишених слободе, првенствено од поступака представника државе, али и осталих затвореника. На крају, држава је у обавези да заштити лице лишено слободе и од „себе самог“, односно да предузме све мере како би препознала и спречила све ризике од самоубиства. Иако су у члану 2 ЕКЉП предвиђени изузеци од апсолутне гаранције права на живот, потребно је да државе ове изузетке тумаче према пракси коју је заузео Европски суд, односно да их примењују само када је то „апсолутно неопходно“.

Имајући у виду регулативу која је претходно наведена, јасно је да безбедност у пенитенцијарним установама у савременом систему има нову димензију. Раније је у фокусу пажње било како обезбедити да лице лишено слободе остане у установи, без посвећивања веће пажње његовој безбедности.²⁵⁵ Данас, пак, држава има значајну улогу у обезбеђивању заштите права на живот лица која су лишена слободе.

3.3.2. *Забрана мучења*

Након Другог светског рата, забрана мучења и других облика злостављања²⁵⁶ постала је једно од кључних питања у раду међународних институција. Може се рећи

²⁵⁴ Суд налази да је апсолутно нужна употреба сила била у случају *Расахи и други против Холандије*, бр. 52391/99, 15.5.2007, где је позорник усмртио рођака лица чије се хапшење спроводило, након што је овај уперио напуњен пиштољ у полицајце и није поступио по налозима да исти спусти.

²⁵⁵ Обезбеђења пенитенцијарних установа затореног типа и даље актуелно питање, о томе сведоче и радови у овој области, на пример: Милош, М., „Sigurnost kaznionica i zatvora“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 13, broj 2/2006, str. 879-905.

²⁵⁶ Инспирацију за дефинисање овог појма дало је до тада незабележено поступање окупатора према „нижим расама“ превасходно Јеврејима и Ромима. Страхоте које су ове нације преживеле, а које су се огледале у експериментима, смештају у концентрационе логоре, убиства употребом смртоносних гасова и системском тежњом за њиховим уништењем нагнале су међународну заједницу да приступи доношењу аката који ће овакве и сличне поступке у будућности онемогућити.

да је активност ОУН-а, одмах након оснивања, била усмерена ка нормирању основних људских права и испитивању међународне регулативе о забрани тортуре.²⁵⁷ У готово свим претходно наведеним правним изворима гарантује се забрана мучења, злостављања и нечовечног поступања, те се може закључити да је дефинисање ових појмова и настало у оквирима међународног права. За дефинисање конкретних радњи које се сматрају мучењем, велики допринос дао је и Европски суд за људска права.²⁵⁸

Оваква активност била је неопходна, јер је у ранијем периоду тортура сматрана легитимним обликом испитивања, који је за циљ имао сазнање „истине“ или добијање признања. Такође, тортура је примењивана као својеврстан облик дисциплинског кажњавања који је требало да дисциплинује „непослушне“ затворенике.²⁵⁹

Први документ који гарантује забрану мучења је Универзална декларација о људским правима, која у члану 5 прокламује и право на физички интегритет и достојанство, додуше, не експлицитно него посредно, тако што забрањује његово кршење. Члан 5 гласи: *Нико не сме бити подвргнут мучењу или окрутном, нечовечном или понижавајућем поступку или казни*. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, у основи, на исти начин дефинише ово право. Међутим, од додаје забрану вршења медицинских експеримената без пристанка. Такође, њиме се обезбеђује први механизам заштите људских права, у виду Комитета за људска права.²⁶⁰

Услед значаја који има питање мучења, и чињенице да претходне активности нису довеле до потпуног искорењивања овог проблема, ОУН је овом питању посветио целу Конвенцију против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака. Овом Конвенцијом (члан 1) дефинисано је да „мучење“ *означава сваки чин којим се неком лицу намерно наносе велике патње, физичке или душевне, са циљем да се од њега или од неког трећег лица добију обавештења или признања, да се казни за неко дело које је оно или неко треће лице починило, или се сумња да га је починило, ако је циљ да се уплаши или да се на њега изврши притисак, или да се неко треће лице уплаши и на њега изврши притисак, или из било које друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације, када такав бол или такве патње наноси службено лице или неко друго лице које делује по службеној дужности или на основу*

²⁵⁷ Опширније о овом ставу видети у: Law, N., S., Rodley, M., Pollard, *The Treatment of Prisoners under International Law*, Oxford University Press, New York, 2009., стр. 45.

²⁵⁸ У каснијем делу рада биће више речи о овој активности Европског суда.

²⁵⁹ Law, N., S., Rodley, M., Pollard, *op. cit.*, стр. 8.

²⁶⁰ Детаљније о настанку и активности Комитета видети у делу рада посвећеном механизму заштите људских права лица лишених слободе.

изричитог налога или пристанка службеног лица. Мучењем се пак сматрају бол и патње које произилазе искључиво из законитих казни, неодвојиви су од њих или су њима изазване.

Затим се потврђује да ни ванредне околности ни наређење претпостављеног не могу оправдати мучење (чл. 2). Конвенција забрањује изручење, враћање или прогонство било ког лица у државу за коју се основано сматра да би у њој могло бити подвргнуто мучењу (чл. 3). Државе се обавезују да својим законима инкриминишу злостављање и да га кажњавају (чл. 4, 5 и 16). Као и Декларација из 1975, и Конвенција посебно инсистира на адекватној информисаности државних службеника који долазе у додир с лицима лишеним слободе - о забрани злостављања (чл. 10), као и да држава перманентно контролише правила, упутства, методе и праксу у истрази и третману лица лишених слободе, с циљем спречавања злостављања (чл. 11). Државе су обавезне да озбиљно истражују и кажњавају све случајеве злостављања (чл. 12), али и да жртвама гарантују правичну накнаду претрпљене штете (чл. 14). Изјаве добијене мучењем не смеју се користити у било ком судском или административном поступку, осим против особе окривљене за мучење, као доказ да је та изјава дата (чл. 15).

Ради остварења принципа из Конвенције, предвиђено је увођење посебног заштитног механизма (чл. 17–24), Комитета против мучења, са задатком да надзире примену Конвенције.²⁶¹ Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима дефинишу да су „као казне за дисциплинске преступе апсолутно забрањене: телесне казне, казне затварања у мрачним ћелијама и све свирепе нечовечне или понижавајуће казне“ (Правило 31).

Мучење је забрањено и према малолетницима. Конвенција о правима детета у члану 37 дефинише: „Ниједно дете не сме бити подвргнуто мучењу или другом окрутном, нечовечном или понижавајућем поступку или казни. Ни смртна казна, ни доживотни затвор без могућности ослобађања неће бити досуђени за дела која изврше особе млађе од 18 година.“

Активност Савета Европе о овом питању прати рад ОУН. Тако Европска конвенција о људским правима најпре на уопштен начин дефинише забрану мучења, у члану 3, где је наведено: *Нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању и кажњавању.*²⁶² За остварење циљева постављених у

²⁶¹ О раду овог тела биће више речи у делу рада који је посвећен механизму заштите права лица лишених слободе.

²⁶² У односу на дефиницију из Универзалне декларације о људским правима недостаје само придев „окрутан“.

Европској конвенцији предвиђен је Европски суд за људска права. Његова улога у великој мери је допринела да се људска права ефикасно штите на међународном нивоу.²⁶³ Европска затворска правила такође забрањују мучење. У правилу 60.3 забрањују се „*колективне казне и телесне казне, казна затварањем у мрачну ћелију, као и сви други облици нечовечног или понижавајућег кажњавања*“. Средства за имобилисање (лисице или везивање било које врсте) се никада не смеју користити као средство кажњавања, а ниједна дисциплинска казна (укључујући самицу) се не може састојати у спречавању контакта између кажњеног лица и породице. Казна самицом се може користити само изузетно, и то за што краћи период.

Из изнетог се види да бројни међународни извори забрањују мучење. Међутим, само нормирање ове забране није довољно да би се лица лишена слободе истински заштитила од мучења. Потребно је препознати све облике мучења,²⁶⁴ будући да је ово питање у великој мери променљиво и зависно од тренутних друштвених прилика.²⁶⁵ Забрињава податак да је и у модерном друштву велики број лица лишених слободе изложен мучењу или нечовечном поступању уопште.²⁶⁶ Будући да није могуће једном дефиницијом обухватити све облике мучења који се могу применити према лицима

²⁶³ За овим је у посебном акту, Европској конвенцији о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака детаљније обрађено ово питање. Наиме, потоњом конвенцијом се успоставља посебно тело посвећено спречавању мучења-Комитет против мучења.

²⁶⁴ Први покушај Европске комисије за људска права да дефинише мучење изражен је у предмету из 1967. године по тужби *Данске, Норвешке, Шведске и Холандије против Грчке* (бр. 3321-23/67, 3344/67, 4480/70, (1968, 1970), услед масовног кршења људских права од стране режима у тој земљи, укључујући масовна хапшења. Дефинисано је да је „мучење“ централни појам, који прати понижавајуће и нечовечно поступање. Разликује их интензитет бола и патње који узрокују. „Нечовечно“ поступање је оно које „намерно проузрокује озбиљне душевне или физичке патње“. То поступање постаје „понижавајуће“, ако „грубо понижава неко лице пред другима или га приморава да делује противно сопственој вољи или савести“. Најзад, нечовечно и понижавајуће поступање представља „мучење“ ако је „предузето са одређеним циљем, као што је изнуђивање информација или признања или кажњавање“. Мучење је „квалификовани облик нечовечног поступања“, које тежи постизању одређеног циља.

²⁶⁵ У средњовековној Европи, јавна погубљења и мучења осуђених на смрт била су нормалан део свакодневнице. То су били прави спектакли, упоредиви с данашњим спортским утакмицама. Мањи европски градови куповали су осуђенике на смрт од већих, да би својим становницима могли да приреде уживање у јавном мучењу и погубљењу злочинаца. Јавност погубљења се у неким земљама (нпр. Француска, па и Србија) задржала све до двадесетог века. Овакве атракције су у данашње време незамисливе, што јасно указује на то колико се мењају стандарди у овој области. Драгичевић-Дичић, Р., Јанковић, И., стр. 21.

²⁶⁶ О томе говоре бројни примери из ратних подручја, али, што задаје веће бриге, и поступци САД-а са лицима лишеним слободе који се сумњиче за тероризам. Чињеница да САД спроводи посебан режим поступања према лицима лишеним слободе које сумњичи за терористичке нападе или везу са тероризмом баца сенку на сав досадашњи рад на прокламовању забране мучења. Америчка администрација после 11.09.2001. године одобрава тзв. појачане истражне методе, које у бити представљају тортуру, према припадницима Ал Каиде. Методе се огледају у разним облицима мучења које за циљ имају изнуђивање исказа. Притвореници се лишавају слободе без јасних оптужби и доказа, излажу се јаком светлу, симулира се гушење, сексуално се злостављају, ускраћује им се сан, излажу се нападима животиња, неподношљивој хладноћи и сличним поступцима.

лишеним слободe,²⁶⁷ покушаћемо да дефинишемо овај појам кроз кључне елементе које у себи садржи.

Елементи који морају бити садржани у одређеној радњи као би она била обухваћена појмом мучења, у међународно-правном смислу, огледају се у учешћу службеног лица, интензитету бола, намери и циљу и беспомоћности жртве.

Учешће службеног лица нужан је услов да би се могло говорити о мучењу, у међународно-правном смислу. Стога, мучитељ мора бити службено лице или неко друго лице које делује по службеној дужности или на основу изричитог налога или пристанка службеног лица. Иако може деловати да се овим сужава круг лица која могу бити одговорна за ове поступке, остали елементи мучења оправдавају постављање овог услова.²⁶⁸

Интензитет бола код мучења је највећа, јер је то квалификовани облик злостављања. Оно се разликује од других облика злостављања по томе што жртви наноси бол и патње већег интензитета. Међутим, претрпљени бол се не може измерити нити објективизирати. Праг толеранције на бол је различит код свих људи, те ће неке одређени поступци јако погодити, док за друге могу проћи чак и неопажено. Стога је питање одређивања интензитета бола јако комплексно. На његов интензитет, ипак, утичу и неки субјективни и објективни критеријуми за које се очекује да постоје код већине људи. Међу субјективне спадају: старост, пол, верско и сексуално опредељење и здравствено стање жртве, као и њена припадност одређеној етничкој или другој групи. Објективни критеријуми обухватају: примењена средства мучења, трајање мучења, степен беспомоћности жртве и последице мучења (нпр. тежина и трајност физичких и/или психичких оштећења).²⁶⁹

²⁶⁷ Нажалост, уочава се да је иновативност и досетљивост мучитеља веома изражена.

²⁶⁸ У односу на забрану мучења, држава има одређене обавезе које проистичу из међународних извора. То су првенствено обавезе суздржавања од свих облика мучења на својој територији и у својој надлежности, и стварања делотворних законских, административних, судских и других мера ради спречавања мучења. Конкретније, држава треба да: забрани предавање људи државама у којима им може претити опасност од мучења; учествује у међудржавној правној помоћи за кривична дела мучења; инкриминише мучење у националном законодавству; спроведе хитне, темељне и делотворне истраге; обучава државне службенике који долазе у контакт с лицима лишеним слободe; заштити жртве мучења и обезбеди адекватну материјалну сатисфакцију и забрани коришћење доказа прибављених мучењем. Детаљније о раду државе на овом пољу биће речи у делу посвећеном националним изворима.

²⁶⁹ У пракси међународних органа за заштиту људских права, мучењем су се сматрале, на пример, давање електрошокова жртви везаној за гвоздени кревет; везивање жицом око прстију и гениталија, често комбиновано с електричним шокovima; присиљавање на дуго стајање са везаним рукама; потапање жртве у мешавину крви, мокраће, бљувотине и измета („субмарино“); симулирање егзекуције (лажно погубљење); систематско пребијање; ампутација делова тела. Овакав став заузет је у низу одлука Комитета за људска права ОУН које су се тичале Уругваја, донетих у периоду од 1977. до 1988. године.

Као што је већ напоменуто, овај појам је променљив. Поступци који су раније сматрани нечовечним поступањем, или чак дозвољеним радњама, па и по пракси Европског суда, данас се сагледавају као мучење. О томе сведочи следећи пример. Седамдесетих година прошлог века, према пракси Европског суда, поступање полиције у циљу изазивања дезоријентације које се огледа у дуготрајном ношењу капуљаче која покрива главу и лице, затим дуготрајно излагање гласним и непријатним звуцима, лишавање сна, недавање хране и воде, дуготрајно стајање у болном положају уза зид - није представљало мучење. Једногласно је закључено да наведене радње представљају „суптилан метод за сламање воље“, који проузрокује јак стрес, али не достиже потребан степен интензитета и свирепости, па да према томе не представља мучење него само нечовечно и понижавајуће поступање.²⁷⁰ У каснијем случају, Суд је нашао да виšekратно ударање жртве рукама, ногама, пендреком и палицом за бејзбол представља мучење.²⁷¹ У овој одлуци, суд налази да „одређени акти који су раније били окарактерисани као „нечовечни или понижавајући“, за разлику од „мучења“, могу се убудуће (...) квалификовати другачије. Све виши стандарди у области заштите људских права и основних слобода, са своје стране, неизбежно захтевају да се заузме строжи став приликом утврђивања кршења фундаменталних вредности сваког демократског друштва“.

Мучење се може предузимати само свесним, намерним радњама. Мучитељ је онај који свесно мучи жртву, желећи да својим радњама код ње узрокује бол и патње. Уколико се одређене радње десе случајно, односно мимо горе наведене намере, не може се говорити о мучењу, већ о занемаривању или нечовечном поступању.

Мучење није само себи сврха. Мучитељ ове радње предузима да би остварио одређени циљ, односно да би приморао жртву на нешто. То се чини да би се од жртве изнудиле информације или признање, да би се жртва казнила, застрашила или дискриминисала.

Последњи елемент се односи на положај жртве. Наиме, жртва је у случају мучења беспомоћна, онемогућена да се брани. Кроз овај елемент се увиђа да је мучење готово искључиво резервисано за лица лишена слободе. Ова лица онемогућена су да се бране, налазе се у подређеном положају из којег не могу да се спасу. Мучитељ, пак, користи свој доминантни положај како би остварио циљ.

Видети *Грил Мота против Уругваја*, бр. 11/1977 (1980), *Сендиц против Уругваја*, бр. 14/63 (1979), *Родригез против Украјине*, бр. 322/1988, (1994).

²⁷⁰ *Ирска против Уједињеног Краљевства*, бр. 5310/71 (1978).

²⁷¹ *Селмени против Француске*, бр. 25803/94 (1999)

Поред мучења, као основног облика, издвојили су се и блажи облици недопуштеног поступања. То су свирепо, нечовечно и понижавајуће поступање или кажњавање.²⁷²

Остали облици злостављања по својој природи су блажи, односно не остављају толико интензивне последице на жртву као мучење. Суштински, остали облици злостављања чешће повређују достојанство жртве него њен физички интегритет.

Европски суд налази да је нечовечно поступање свака радња којом се лицу лишеном слободе наносе физичке повреде и да је оно, самим тим, кажњиво. Овакав став Суд је исказао у бројним случајевима у којима су се жртве жалиле на физичке нападе полиције или стражара. Под такве поступке спада наношење великог броја удараца који су проузроковали огреботине на лицу, грудима и рукама, као и хематом на левом уху²⁷³ или наношење удараца рукама по глави, бубрезима и десној руци, и ногама по бубрезима и бутинама, као и ударање главом о зид.²⁷⁴ Исти ови поступци, али са интензивнијим последицама, могу се окарактерисати као мучење. Стога се разлике могу сагледавати само у конкретном случају.

Слично као и код гаранције права на живот, држава у појединим случајевима може имати оправдање за наношење повреда. Наиме, постојаће случајеви када ће приликом хапшења или спречавања бекства бити нужно употребити силу како би се савладао отпор. Уколико је употребљена сила нужна и пропорционално адекватна опасности која прети са друге стране, њена употреба неће бити кажњива.²⁷⁵

Нечовечно поступање често се односи и на наношење психичких патњи. Примери за то су различити видови застрашивања лица лишених слободе. Пракса међународних институција заузела је став да стављање у изглед неког зла представља нечовечно поступање. Тако је Комитет за људска права ОУН сматрао да претња, која је упућена ухапшеној приликом саслушања тако што јој је речено да постоје средства „ефикаснија од уобичајеног мучења“, која ће је натерати да призна, представљала

²⁷² Нечовечно и понижавајуће кажњавање је такође међународни стандард. Разликује се од мучења у томе што је само себи сврха, док се мучење предузима ради добијања признања или из неких сличних разлога. Приликом нечовечног или понижавајућег кажњавања лицу лишеном слободе се за учињено дело изричу телесне казне, које су, према ставу међународне заједнице - неприхватљиве. Како овакве казне нису предвиђене у нашем законодавству, ово питање неће бити детаљније разматрано.

²⁷³ *Томаси против Француске*, бр. 12857/87 (1992).

²⁷⁴ *Рибич против Аустрије*, бр. 188896/91 (1995).

²⁷⁵ Овакав став суд је заузео у предмету *Хурдато против Швајцарске* (37/1993/432/511), где је заузет став да је наслањање полицајца на груди тужиоца, којом приликом је истом сломљено ребро, било оправдано, јер се тиме спречило бекство.

нечовечно поступање.²⁷⁶ За Европски суд, претња мучењем, сама по себи, представља нечовечно поступање и не постоје околности које би овакав поступак оправдале.²⁷⁷

Понижавајуће поступање према лицу лишеном слободе огледа се у радњама које изазивају страх, инфериорност или очај. Према дефиницијама Европског суда за људска права, понижавајуће је поступање оно „које понижава или унижава појединца или појединку тиме што не показује поштовање за његово или њено људско достојанство или га нарушава, или које изазива осећања страха, очаја или мање вредности која могу да умање његову или њену моралну и физичку отпорност“.²⁷⁸

Овај облик поступања највише се ослања на субјективни осећај жртве. Стога је врло тешко нормирати понашања која се могу сматрати понижавајућим поступцима. Ово из разлога што одређени поступци у неком поднебљу могу бити апсолутно прихватљиви и одобравани, док за становнике других подручја могу бити шокантни и неприхватљиви.

Поред изнетог проблема, међународне институције теже ка унификацији овог појма како би се спречили поступци који, према међународним стандардима, треба да буду апсолутно неприхватљиви.

Нажалост, бројни су примери понижавања лица лишених слободе. Пракса међународних институција издвојила је као понижавајуће поступке које наводимо у наставку. Према мишљењу Комитета за људска права ОУН, понижавање постоји када се ухапшени стави у кавез и тако се прикаже новинарима, јер то има за циљ једино да наруши људско достојанство жртве.²⁷⁹ ЦПТ је заузео став да обавезно бријање главе нема медицинско упориште и да се може сматрати понижавајућим поступком.²⁸⁰ Обављање телесног претреса у присуству особе супротног пола без рукавица представља понижавајуће поступање, према ставу Европског суда. Имајући у виду да је, у овом случају, након телесног прегледа полног органа, исти чувар рукама додиривао храну намењену лицу лишеном слободе, Суд налази да је то „морало

²⁷⁶ *Бутон против Уругваја*, бр. 37/1978 (1981).

²⁷⁷ У случају *Гафген против Немачке* (бр. 22978/05 (2010)), Суд је нашао да претња да ће се према лицу лишеном слободе опходити „специјално тренирани полицајац“, који је већ на путу, мучити га и нанети му „неподношљив бол“, као и да ће га закључати у ћелију „са два велика Црнца“ који ће га силовати, представља нечовечно поступање. То није променила ни чињеница да је ово примењено да би се ухапшени навео на признање о томе где се налази дечак којег је отео.

²⁷⁸ *Прити против Уједињеног Краљевства*, бр. 2346/02 (2002).

²⁷⁹ *Полај Кампос против Перуа*, представка бр. 577/1994 (Перу 06/11/1997 ССРР/С61/Д577/1994).

²⁸⁰ Овакав став изнет је у Извештају ЦПТ-а за Македонију, за 2001. годину. Приликом посете је утврђено да се свим новим затвореницима и онима који су ухапшени након бекства брије глава, те је препоручено да се са овом праксом престане.

изазвати осећање очаја и мање вредности, која су могла да га унизе и понизе“.²⁸¹ Неомогућавање обављања основних хигијенских потреба лицу лишеном слободе, такође, према ставу Европског суда, представља понижавајуће поступање. Тако је одлучено у случају *Хурдато против Швајцарске*, где је ухапшени приликом хапшења дефецирао, а тек следећег дана му је омогућено да се опере и промени одећу. У међувремену је у таквом стању извођен пред судију и више пута транспортован.²⁸²

Из изложеног се види да су бројни начини да се лице лишено слободе понизи. То се не мора чинити јавно, мада тада свакако има значајније последице; довољно је да се лице лишено слободе осећа понижено у својим очима.²⁸³

Стиче се утисак да је пракса ЦПТ-а приликом дефинисања термина „мучење“ и осталих облика злостављања нешто другачија у односу на ставове које по овом питању заузима Европски суд. ЦПТ тумачи „мучење“ као активну и свесну радњу, док су остали облици злостављања често пасивни и узроковани лошим материјалним условима.²⁸⁴ Међутим, ЦПТ износи своје закључке на основу сагледавања стања у целој установи, док Суд тумачи конкретан случај, те је разлика у њиховим ставовима и оправдана.

Претходно излагање било је посвећено класичним облицима мучења и злостављања. Ово питање је доста комплексно, те се о мучењу и осталим облицима злостављања може говорити и приликом грубог кршења осталих, појединачно гарантованих права. Из ових разлога ће и приликом излагања појединих права гарантованих лицима лишеним слободе бити указано на ситуације у којима се њиховим грубим кршењем остварују елементи мучења или злостављања.

3.3.3. Забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада

Ропство је друштвени или правни статус појединца-роба, коме су одузета људска права и власништво је друге особе или заједнице.²⁸⁵ У савременом друштву идеја ропства је напуштена у потпуности, макар формално. Међутим, у свету се још

²⁸¹ *Јанков против Бугарске*, бр. 39084/97 (2004).

²⁸² *Хурдато против Швајцарске*, 30210/96 (2000).

²⁸³ Овакав став први пут је заузет у предмету *Тери против Уједињеног Краљевства*, бр. 5856/72 (1978).

²⁸⁴ Детаљније о овоме видети у: Soerensen, B., „Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Medical Views“, *Implementation of the ECPT, Acts of the Strasbourg Seminar*, Dec. 1994, АРТ, Женева, 1995, стр. 259-265.

²⁸⁵ <https://sr.wikipedia.org/sr/%D0%A0%D0%BE%D0%BF%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>, приступљено 07.03.2016. године.

увек бележе случајеви у којима се људи држе у ропском положају.²⁸⁶ Ропски положај треба разликовати од положаја лица лишених слободе, јер се ропство успоставља због економске корити која се остварује од заточеног лица, док се лишење слободе спроводи из пеналних или процесних разлога.²⁸⁷ Због ове разлике од изузетног је значаја питање забране принудног рада, будући да се кроз њега остварује суштинска разлика између ропства и лишења слободе. Ово питање је још осетљивије уколико се има у виду да се лица лишена слободе често осећају као робови, јер се позитивни ефекти њиховог рада сагледавају са економског, а не са пеналног аспекта.²⁸⁸ Сви водећи међународни извори забрањују ропство и принудни рад.

Значајна је активност МОП-а на овом пољу. У Конвенцији 29 установљена је обавеза за државе да санкционишу све облике принудног рада. Према овој Конвенцији, принудним радом не сматра се рад у јавном интересу, као изузетна и неопходна мера у транзиционом периоду (члан 1 став 2). У члану 2 Конвенције назначено је да је принудни рад *сваки рад или пружање услуга под претњом кажњавања, или сваки други рад или пружање услуга које није понуђено добровољно*. Са друге стране, принудним радом не сматра се, између осталог,²⁸⁹ *рад или пружање услуга које је последица осуђујуће пресуде, под условом да је контролисано од стране надлежног државног органа, без могућности уступања осуђеног на рад или пружање услуга приватним лицима, компанијама, удружењима*. Гарантовано је да се за овако обављен рад исплати адекватна накнада. Конвенција МОП-а бр. 105 представља допуну претходно донете Конвенције 29. Принудни рад се регулише кроз више случајева у

²⁸⁶ Проблем ропског положаја у директној је вези трговином људима, која представља један од горућих проблема савременог друштва. Детаљније видети у; „Трговина људима: правна заштита у међународним и националним оквирима“; уредили: Димитријевић, П., Костић, М., Кнежевић, С., Центар за издаваштво, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2011.

²⁸⁷ Иако је концепт ропства напуштен, нису ретки текстови који преносе сведочења лица лишених слободе који свој положај пореде са положајем роба. Оваква сведочења су присутна претежно у литератури САД, где се указује да осуђеници Афроамериканци често свој положај у затворима сматрају ропским. Детаљније видети на: *Slavery and Prison - Understanding the Connections*, <http://www.historyisaweapon.com/defcon1/gilmoreprisonslavery.html>, приступљено 20.10.2015. године.

²⁸⁸ Детаљније видети у: *The Human Rights Watch, Global Report on Prisons*, Human Right Wach 1993., стр. 57.

²⁸⁹ Поред рада осуђеника, није принудни рад ни: рад или пружање услуга предвиђено законима о војсци, у чисто војне сврхе; рад или пружање услуга које представља редовну обавезу у независним државама; рад или пружање услуга у стању нужде, као што су ратно стање, опасности или могуће опасности од поплаве, пожара, глади, земљотреса, пандемије заразне болести, најезде животиња, инсеката и друге ситуације које могу угрозити добробит целокупног народа или дела популације. Такође, принудним се не сматра рад или пружање услуга мањег обима у корист заједнице, као редовне обавезе чланова друштва.

којима је он забрањен, а за државе се укида могућност коришћења транзиционог периода за имплементацију Конвенције.²⁹⁰

У Универзалној декларацији о људским правима УН-а, у члану 23 ставу 1, дефинисано је да *свако лице има право на рад, слободан избор запослења, на правичне и задовољавајуће услове рада и на заштиту од незапослености*. Такође, *нико се не сме држати у ропству или потчињености: ропство и трговина робљем забрањени су у свим облицима* (члан 4).

У Међународном пакту о грађанским и политичким правима такође је гарантовано ово право. У члану 8 дефинисано је да *се нико не може држати у ропству*. Такође, *нико се не може приморати на присиљан или обавезан рад*. Међутим, Пакт предвиђа једно значајно ограничење овог права: у ставу 3 члана 8 наведено је да се присиљним радом не сматра издржавање казне затвора са присиљним радом, уколико је ова казна предвиђена законом и изречена од стране суда.

Дефиниција је дата и у Европској конвенцији. У члану 4 дефинисана је забрана ропства и принудног рада: *Нико се не сме држати у ропству или ропском положају. Ни од кога се не може захтевати да обавља принудни или обавезни рад. За сврхе овог члана, израз „принудни или обавезни рад” не обухвата рад уобичајен у склопу лишења слободе одређеног у ставу са одредбама члана 5 ове Конвенције или током условног отпуста*.

На основу изнетих међународних гаранција, може се закључити да је принудни рад забрањен према лицима лишеним слободе. Налазимо да је изузетак који постоји у Међународном пакту о грађанским и политичким правима превазиђен. Тренутно, на тлу Европе не постоји правни систем који уз казну затвора укључује принудни рад.²⁹¹ У прилог чињеници да је овај облик извршења казне затвора напуштен, говори и то што каснији документи донети у овој области не предвиђају овај изузетак.

Питање принудног рада лица лишених слободе постаје значајно у светлу идеје приватних затвора. Иако је идеја приватних затвора корисна²⁹² и омогућава да се

²⁹⁰ Поред постојања овакве регулативе, често се истиче да је рад осуђеника у затворима у Америци превазишао потребе третмана. Разлог за овакав став теорије огледа се у великим приходима које остварују затвори у САД, а путем рада осуђеника. Детаљније видети у: Van der Linden, H., *Democracy, racism and prisons*, Philosophy Documentation Center, Omaha, 2007., стр. 220.

²⁹¹ О напуштању овог система у нашој држави биће више речи у делу који је посвећен националним гаранцијама права лица лишених слободе.

²⁹² Приватни затвори представљају партнерство државе и приватног сектора кроз које се обезбеђује смештај осуђеника у организацији приватних лица. Ова идеја није непозната у нашој правној теорији. Анализа пренасељености установа, са предлозима за превазилажење проблема, изложена је у: Костић,

превазиђу лоши материјални услови у државним затворима, поставља се питање сврхе такве казне. Наиме, не може се очекивати да се приватна лица из алтруистичких разлога баве пеналним системом. Они то раде из економских интереса, обезбеђују смештај осуђеницима који за њих раде.²⁹³ Свакако, осуђеници добијају накнаду за рад који обаве и тиме се не умањује значај рада као основног облика третмана према осуђеницима. Међутим, потребно је обезбедити и остале услове у приватним затворима који ће пратити заштиту осталих права осуђеника и неће пружати могућност да се са радом затвореника манипулише или да се они присиљавају на исти.²⁹⁴ Одсуство адекватне регулативе могло би да створи ситуацију да су осуђеници смештени у приватним затворима у положају сличном ропству, што би умањило значај ове позитивне идеје.

3.3.4. Право на слободу и безбедност

Пре разматрања питања о правима лица лишених слободе, нужно је утврдити да ли је лишење слободе било законито. Као што је већ речено, слобода представља једно од најзначајнијих људских права. Држава може појединцу ускратити ово право само у случајевима који су одређени законом и према законом одређеном поступку. Законско одређење услова за лишење слободе и поступка у којем се лишење слободе може предузети, представља ограничење права државе да својеволјно лишава слободе грађане. У бити, услови за лишење слободе и поступак у којем се лишење слободе спроводи представљају основу права на слободу и безбедност. Без оваквог ограничења, држава би била слободна да ограничава своје грађане у праву на слободу према сопственом нахођењу, када год сматра да је то потребно.²⁹⁵

Већина међународних докумената предвиђа ово право. Од значаја је одређење у Универзалној декларацији о људским правима и Европској конвенцији.

М., Димовски Д., "Пенолошки приступ превеликом броју осуђених лица пенитенцијарном систему Републике Србије", *НБП, Журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Вол. XX, бр. 2, 2015., стр. 167-175.

²⁹³ Са друге стране, казна затвора коју организује држава није економски исплатива, а то се од ње и не очекује. Казна затвора извршава се са циљем да се према осуђеном лицу спроведе адекватан третман који ће обезбедити његово укључивање у нормалне друштвене токове, али и утицај на друге да не врше кривична дела, као генерална превенција. Економски интереси наступају као секундарни, да би се рад осуђеника организовао сврсисходно и смислено, као облик третмана који ће обезбедити њихову ресоцијализацију.

²⁹⁴ Приватни затвори су изложени критици и због цене њиховог рада. Досадашња истраживања су показала да је реч о скупим пројектима. Детаљније видети у: Rodly, N., *Capital Punishment*, Zed Books Ltd, London, 2003., стр. 8.

²⁹⁵ Под овим се подразумева да национално законодавство буде транспарентно и предвидљиво како би се омогућила правна сигурност. Детаљније у: Macovei, M., *The right to liberty and security of the person*, Council of Europe, Germany, 2004., стр. 14.

Универзална декларација о људским правима на уопштен и више информативан начин дефинише питање слободе и безбедности. У члану 9 наведено је да *нико не сме да буде произвољно ухапшен, притворен или протеран*. Нису наведена допунска ограничења у овој области нити стандарди који приликом лишења слободе треба да буду испоштовани.

Доста детаљније се овим питањем бави Европска конвенција. У њој је члан 5 у целости посвећен овом проблему. Наведено је као општа гаранција да *свако има право на слободу и безбедност личности*. Прокламује се општа забрана лишења слободе, са изузетком који се односи на случајеве законитог лишења слободе:

- *на основу пресуде надлежног суда;*
- *због неизвршења законите судске одлуке или ради обезбеђења испуњења неке обавезе прописане законом;*
- *ради привођења лица пред надлежну судску власт због оправдане сумње да је извршило кривично дело, или када се то оправдано сматра потребним како би се предупредило извршење кривичног дела или бекство по његовом извршењу;*
- *у случају лишења слободе малолетног лица, на основу законите одлуке, у сврху васпитног надзора, или законитог лишења слободе ради његовог привођења надлежној власти;*
- *у случају законитог лишења слободе душевно поремећених лица, алкохоличара или уживалаца дрога или скитница;*
- *да би се спречило ширење заразних болести,*
- *да би се спречио неовлашћени улазак у земљу или према лицу против кога се предузимају мере у циљу изгона или екстрадиције.*

Анализом претходног дела Европске конвенције, утврђује се да су разлози за лишење слободе прецизно одређени. Циљ оваквог дефинисања је да се држави јасно одреде границе у слободи поступања. Она ће бити овлашћена да лиши слободе неко лице само у случајевима који су таксативно наведени, што значи да је нужно постојање правног основа за лишење слободе у сваком конкретном случају.

Заштита грађана код овог значајног права овим нису исцрпљена. Европска конвенција предвиђа да се након лишења слободе грађанима гарантују права која ће их заштитити од самовољних поступака државе. У ставу 2 члана 5 Европске конвенције наведено је да *свако ко је ухапшен мора бити обавештен, без одлагања и на језику који разуме, о разлозима за његово хапшење и о свакој оптужби против њега*. Кроз ову

гаранцију отклања се могућност да грађанин након лишења слободе буде у неизвесности о разлозима који су до тога довели.

Како би се спречило да лишење слободе буде само себи циљ, Европска конвенција гарантује да свако ко је ухапшен *мора без одлагања бити изведен пред судију или друго службено лице законом одређено да обавља судске функције и мора имати право да му се суди у разумном року или да буде пуштен на слободу до суђења*. Кроз ову гаранцију омогућава се да лице лишено слободе у том статусу проведе најмање могуће време. У овим околностима мисли се на лишење слободе у сврху притвора, који представља процесно-правну меру. Управо због разлога из којих се притвор одређује, потребно је да његово трајање буде сажето на најмању могућу меру.

И поред претходно датих гаранција, може се десити да лишење слободе не буде законито. Зато Европска конвенција предвиђа да *свако ко је лишен слободе има право да покрене поступак у коме ће суд хитно испитати законитост лишења слободе и наложити пуштање на слободу ако је лишење слободе незаконито*. Уколико се утврди да је лишење слободе било у супротности са датим гаранцијама, предвиђено је право на надокнаду штете.

Право на слободу и безбедност је комплексно. Оно обухвата заштиту од самовољног хапшења, којом се гарантује слобода и безбедност сваког лица. Иако међународни документи дефинишу случајеве у којима се грађани могу лишити слободе, и то као изузетке, јер се у осталим случајевима слобода не може одузети, значајно је указати на ширину овог питања.

На први поглед може деловати да није тешко одредити период у којем је неко лишен слободе. Међутим, у међународној пракси су забележени случајеви у којима се ове чињенице нису могле прецизно утврдити. Наиме, позивање у полицијску станицу ради давања информација формално није лишење слободе, већ процесна радња, али фактички, може бити и мера ограничења слободе. То ће се десити у случајевима када полиција нема намеру или потребу да прикупља податке, већ само да лиши слободе неко лице и ако за то нема правни основ.²⁹⁶

Исто се може очекивати и у случају када се лице пушта на слободу. Уколико се ова радња пролонгира из, наводно, процесних разлога, то доводи до кршења члана 5

²⁹⁶ У оваквим случајевима може се уочити да не долази до кршења права на слободу у целости, већ до његовог извесног ограничења.

Европске конвенције. Такође, ако се лице пусти на слободу, а фактички остане под надзором државе, опет се ради о путативној слободи.²⁹⁷ Место лишења слободе такође може бити различито. У овом смислу, посебно је интересантно питање екстрадиционог притварања на аеродромима или другим местима која нису, барем на први поглед, намењена смештају лица лишених слободе.

Изнети закључци указују на то да је питање заштите слободе и безбедности од велике важности. Оно представља полазну основу за заштиту осталих права лица лишених слободе. Стога државе морају уложити напоре како би се сви покушаји кршења овог права санкционисали.

3.3.5. *Право на смештај*

Лице лишено слободе већину свог времена²⁹⁸ проводи у условима које је држава омогућила, а који можда неће бити усаглашени са навикама, могућностима и потребама које је имао на слободи. Због сврхе којој су намењене, установе за лишење слободе често се не сматрају пријатним и пожељним местима за боравак. Међутим, околност да грађани нерадо бораве у овим установама не значи да услови смештаја у њима морају бити лоши. Напротив, држава је обавезна да обезбеди материјалне услове који ће омогућити да установе за лишење слободе буду опремљене тако да боравак у њима буде хуман. Лишење слободе је довољна казна која се не треба наглашавати лошим условима у установи. Питање смештаја осуђеника не исцрпљује се само кроз материјалне услове смештаја, већ се његов значај сагледава и кроз класификацију и распоређивање лица лишених слободе и особље које је запослено у установама.

Питање смештаја се, такође, не сагледава се само кроз опште стање у установама за лишење слободе у некој држави, већ се мора посматрати и са аспекта сваке установе појединачно. Ово је од значаја уколико се у лошије уређене установе смештају само поједине категорије осуђеника, чиме се врши њихова дискриминација. Овакви примери забележени су на тлу Африке. Према ранијим извештајима, утврђено

²⁹⁷ О овоме указује пример *Гузарди против Италије*, (06.11.1982) у којем се наставила присмотра над лицем и након пуштања на слободу. Он је био смештен на острву и није имао пуну слободу кретања а био је обавезан да се сваког дана јавља у полицију. Значајно је указати и на кућни притвор, који, иако није тема нашег рада, представља облик лишења слободе.

²⁹⁸ Лица лишена слободе могу изванредно део времена провести и на слободи, кроз дневне отпuste, викенде или одморе које не користе у установи.

је да је забрана апартхејда у затворима широм Африке отпочела тек након 1990. године.²⁹⁹

Међународна заједница препознала је значај овог питања и покушала да својом активношћу допринесе побољшању услова за смештај лица лишених слободе. Та активност се одвијала у оквиру ОУН-а и Савета Европе.

Минимална правила за поступање са затвореницима указују на значај услова у затвору. У првом делу (9.1) дефинише се да у ћелијама или собама које су намењене за ноћно осамљење треба држати само једног затвореника, док се о смештају два затвореника говори као о изузетку од правила и то само када тренутна пренасељеност то захтева.³⁰⁰ Када се у спаваонама смешта више осуђеника, њих треба брижљиво одабрати и обезбедити редован надзор током ноћи.

Указано је и на то да затворске просторије треба да одговарају хигијенским захтевима, при чему треба водити рачуна о температури, ваздуху, минималној површини, осветљењу, које треба да буде природно, али и вештачко, те да омогући рад и читање без напрезања, затим о грејању и проветравању (10 и 11).

Осуђеницима је потребно обезбедити и одговарајуће санитарне услове (11) који би им обезбедили *несметано обављање физиолошких потреба, на чист и пристојан начин*, као и одржавање личне хигијене у складу са захтевима опште хигијене, због чега им је потребно обезбедити воду и прибор за тоалет. Затвореницима је потребно обезбедити и адекватно одело, које *одговара климатским условима и редовно се одржава а које ни у ком случају не сме да буде понижавајуће*. Установа је обавезна да обезбеди постељину, која треба да буде редовно одржавана, како би обезбедила чистоћу.

Услови смештаја дефинисани су и у Европским затворским правилима. Правило 18.1 посвећено је условима у затвору. Дефинисано је да услови морају бити такви да обезбеђују *поштовање људског достојанства и обезбеђују, када год је то могуће, поштовање приватности*. Услови у затворима морају бити такви да омогућавају

²⁹⁹ До овог периода осуђеници-белци смештани су у одвојене установе у којима су услови били много бољи у односу на установе у којима су смештани осуђеници црне расе. Детаљније видети у: *Prison Conduction in Saunt Africa*, Human Right Watch, 1994., стр. 17-21.

³⁰⁰ У дневном листу Вечерње новости, дана 12.07.2015. године, објављен је чланак под називом „Забела коначно без кревета на три спрата“. У њему је наведено да је, по препоруци Заштитника грађана, делимично решен проблем пренасељености ове пенитенцијарне установе, у којој је смештено 1600 осуђеника, односно двоструко више у односу на капацитете. Имајући у виду време када су Правила донета и када је код нас објављен овај текст, може се закључити да у нашој земљи још увек постоји проблем пренасељености затвора, али и да су институције система спремне да уложе напор ради његовог решавања.

одржавање хигијене. Приликом обезбеђивања услова у затвору, мора се водити рачуна о климатским приликама, површини пода, запремини ваздуха, осветљењу, грејању и вентилацији. Правила дефинишу (18.2) да *мора постојати систем аларма који омогућује затвореницима да одмах позову особље.*

Решавање питања преоптерећености затвора остављено је на регулисање домаћем законодавству, иако се ради о комплексној области, услед све већег броја лица која су осуђена на затворске казне (18.3 и 4).³⁰¹

Правила предвиђају (18.5) да се осуђеници смештају одвојено за време спавања, а да могу бити смештени у заједничке просторије за спавање само уколико је то за њих боље. Заједно се смештају са лицима са којима могу да се друже и потребно је да се о томе претходно изјасне. Из овакве одредбе произилази да материјални услови нису фактор који утиче на заједничко смештање лица лишених слободе, већ да ће се то чинити само када је погодно за њих, ради бољег третмана.

Правилно разврставање осуђених лица предуслов је за успешну ресоцијализацију. Стога је овом питању посвећено правило 18.8, у којем је наведено да се приликом одлучивања о смештају затвореника у одређене затворе или у посебна одељења затвора, у обзир посебно узима: *да притвореници буду одвојени од затвореника који су на извршењу казне затвора, да су затвореници одвојени од затвореница и да су млађи затвореници одвојени од старијих затвореника.* Изузетно, од овог правила одступиће се како би се затвореницима омогућило да учествују у заједничким активностима. Притом ће се групе увек раздвојити у ноћним сатима, осим ако осуђеници сами не пристану на заједнички смештај, а управа затвора оцени да би то било у најбољем интересу свих затвореника на које се такав изузетак односи. На овај начин, онемогућава се негативан утицај који затвореници могу имати једни на друге.

О условима у установама за лишење слободе изјашњавао се ЦПТ, кроз своје опште годишње извештаје или извештаје о посетама, а и Европски суд се у својим пресудама изјашњавао о овим питањима. Ови органи су сагласни да лоши материјални услови у установама представљају злостављање само по себи, односно кршење члана 3

³⁰¹ Према новијим истраживањима, пренасељеност затвора преставаља горући проблем у савременој пенологији. Детаљније видети у: Brawn, D., Wilmie, M., *Prisoners As Citizens, Human Rights in Australian Prisons*, Soutwood Press Pty Ltd, Leichhard, 2002., стр. 4.

Европске конвенције. Значај рада ових органа везано за смештајне услове је велики, имајући у виду да су одредбе Европских затворских правила оставиле извесна дискрециона овлашћења држави за уређење ове области.³⁰²

У случају *Бензан против Хрватске*³⁰³ указивано је на лоше услове у затвору Лепоглава који су, према наводима подносиоца, сами по себи представљали мучење и повреду члана 3 Европске конвенције. Просторије су биле мале и влажне, са старим и лошим намештајем, а установа пренасељена. Свесна оваквог стања, држава је у конкретном предмету закључила пријатељско поравнање са подносиоцем представке и надокнадила му материјалну и нематеријалну штету.

Према ставу ЦПТ-а, услови у установама су изузетно важни за остварење сврхе лишења слободе и односе се на материјалне услове и обезбеђено особље. Материјални услови су од значаја, јер, уколико су они лоши, а лице у таквим условима треба да проведе дужи временски период, то се може сагледавати као злостављање само по себи или злостављање из нехата.³⁰⁴ Генерално, ЦПТ је против заједничког смештаја већег броја лица лишених слободе или боравка у спаваонама. Указује на то да овакав тип смештаја не може донети ништа добро, јер искључује сваку приватност и пружа могућност организовања криминалних група или вршења насиља над појединцима.³⁰⁵

Поставља се често и питање величине ћелије, о којем се међународни извори не изјашњавају детаљно. Величина ћелије, односно њена кубикажа или простор који је намењен појединцу, варира. Минимум који се од држава очекује је шест квадратних метара за једнокреветну ћелију или девет за двокреветну, а код вишекреветних је потребно обезбедити по четири квадратна метра за свако лице.³⁰⁶ ЦПТ, за разлику од нужних услова, као пожељне прихвата оне у којима је осуђенику на располагању девет квадратних метара простора.³⁰⁷ На сличном становишту је и Европски суд, који налази да је површина од шест до осам квадратних метара довољна за једно лице.³⁰⁸

Обезбеђење довољних материјалних средстава није увек гаранција да ће услови у установи бити на задовољавајућем нивоу. ЦПТ наглашава да су конструктивни односи између затвореника и особља од великог значаја за смањивање напетости у

³⁰² Детаљније видети у Мурдок, Ђ., *Поступање према затвореницима, европски стандарди*, Савет Европе, 2010., превод: Alpha Team One, стр. 205.

³⁰³ *Бензан против Хрватске*, бр. 62912/00, 8.11.2002.

³⁰⁴ *Други општи извештај ЦПТ-а*, 1992. година, став 50.

³⁰⁵ *Једанаести општи извештај ЦПТ-а*, 2001. година, став 29.

³⁰⁶ *Други општи извештај ЦПТ-а*, 1992. година, став 43.

³⁰⁷ Овако је оцењено након посете Аустрији у извештају из 2005. године, став 13.

³⁰⁸ *Јоргов против Бугарске*, бр. 40653/98 (2004)

установама. Чињеница да су државе обезбедиле добре материјалне услове и високе смештајне стандарде није довољна за адекватан третман, ако је не прати стимулативно окружење за лица смештена у њој.³⁰⁹ Као изузетно негативно поступање особља, које не може допринети успостављању добрих односа са лицима лишеним слободе, ЦПТ оцењује одбијање разговора, приморавање затвореника да гледају у под или ка зиду, са рукама на леђима док чекају стражаре, као и да стражари носе уочљиве пендреке или оружје.³¹⁰ Као проблем, истиче се и недовољан број запослених, који, самим тим, не могу адекватно одговорити потребама које су пред њих стављене.

Питању избора особља посвећена су и Минимална правила за поступање са затвореницима ОУН-а. Тако је у правилу 46. 1 наведено да *управа казних завода мора брижљиво одабрати особље свих степена, јер добро управљање казним заводима зависи од честитости чланова овог особља, њихове човечности, њихових личних особина и њихове стручне способности*. Да би се остварили циљеви лишења слободе, потребно је стално улагати напоре *да се у свести особља и у јавном мњењу буди и одржава убеђење да овај задатак представља веома важну друштвену службу*.

Како би уполснени били стимулисани да одговорно обављају своје задатке, потребно им је омогућити адекватну материјалну накнаду. Држава треба да ова лица запосли као сталне службенике казних завода, са статусом државних службеника, док бенефиције и услови службе треба да буду одређени с обзиром на тешку природу посла. Правила, такође, инсистирају на сталној едукацији, која би требало да обезбеди ефикасно обављање поверених задатака, и укључивању особа различитих професионалних опредељења, као што су психијатри, психолози, социјални радници, учитељи и технички инструктори.

Потребно је да између особља и највећег броја лица не постоји језичка баријера, а да се свим осталим лицима обезбеди тумач (51). На овај начин отклониће се проблем језичке баријере, који би онемогућио контакт између особља и лица смештених у установи.³¹¹

Европска затворска правила, такође, обрађују питање одабира особља у установи. Правило 76 предвиђа да *ће особље бити пажљиво одабрано и обучено, како на почетку, тако и током вршења службе; биће плаћени као стручњаци и имаће*

³⁰⁹ Други општи извештај ЦПТ-а, 1992. година, став 43.

³¹⁰ Једанаести општи извештај ЦПТ-а, 2001. година, став 59.

³¹¹ Правила налажу и да се у саставу особља обезбеди лекар (52), али ће о овом питању бити више речи у делу посвећеном здравственој заштити.

друштвено признат статус. Значајно је указати на то да Правило 81.1 предвиђа обуку особља пре ступања на дужност, која обухвата полагање завршног теоретског и практичног испита. Образовање се не завршава на овом нивоу, већ је потребно да се оно настави и све време трајања радног односа у установи. Због тога је предвиђено организовање курсева и обука ради унапређења знања и стручности. Особље које је у контакту са посебним групама осуђеника, као што су жене, малолетници или страни држављани, треба да добије адекватну обуку која би му пружила могућност да одговори на специфичне захтеве ових група.

Европска затворска правила предвиђају да се посебна пажња посвети и одабиру управе у установама. Задатак управе је да обезбеди добру организацију особља, а руководиоца установе треба да буде потпуно посвећен раду у установи и затвореницима. Прописано је да се одредбе које се односе на организацију установе примењују и у затворима којима управља приватни сектор (правило 88).

Одредбе Минималних правила за поступање са затвореницима и Европских затворских правила, као и извештаји ЦПТ-а, показују да је особље значајно за успешан рад установе. Формални систем представља основ за успешан третман и поштовање права лица лишених слободе. Држава, зато, мора уложити значајне напоре како би најпре одабрала адекватан кадар за ово захтевно занимање а затим и обезбедила сталну едукацију и усавршавање, који ће пратити нове стандарде у овој области. Такође, држава треба да обезбеди адекватну зараду за особље, која ће бити добар стимуланс за одговоран рад, али и фактор који ће превенирати ризик од корупције.

Из претходног излагања може се закључити да се стање у установи не може сагледавати само са једног аспекта. Ово питање је комплексно и у себи обухвата већи број елемената који су од значаја за целовито посматрање стања у установи и положаја које лице лишено слободе у њој ужива. Из ових разлога, заузет је став да се стање у установи мора сагледавати кроз „збирне ефекте“ заточења.³¹² Овим стандардом обухваћени су услови у установи који својим скупним деловањем указују да се лицу које је смештено у тој установи крше права зајемчена Европском конвенцијом, док појединачно сагледавање елемената смештаја не би указивало на кршење зајемчених права.

Пракса Европског суда за људска права показује да лоши услови у установи у којој лице борави дуже време могу представљати повреду члана 3 Европске

³¹² *Дугоз против Грчке*, бр. 40907/98 (2000)

конвенције. На овај начин, закључено је у поменутом предмету *Дугоз против Грчке*, у којем је суд нашао да је смештај у неприхватљивим хигијенским условима и са великим бројем осуђеника понижавајуће поступање у смислу одредбе члана 3 Европске конвенције. Исто је закључено и у случају *Перс против Грчке*,³¹³ у којем је подносилац био смештен у ћелији без прозора и могућности за проветравање, у којој је било неиздрживо топло. Такође, у ћелији је постојао тоалет који није био адекватно издвојен а који су затвореници морали да користе наизменично. У оба случаја суд је утврђивао услове у затворима на основу претходних извештаја ЦПТ-а.³¹⁴

Суд је у случају *Калаишњиков против Русије*³¹⁵ утврдио да смештај до 24 осуђеника у ћелији од 17 метара квадратних, у којој је лоше осветљење и проветравање и која нема одговарајуће хигијенске услове и пуна је мрва и бубашваба, представља понижавајуће поступање, у смислу одредбе члана 3 Европске конвенције. У конкретном случају, здравствено стање подносиоца представке значајно се погоршало због боравка у оваквим условима, јер је добио бројне кожне болести и инфекције.

Налазимо да је међународна регулатива и пракса умногоме допринела да се препознају услови који су неприхватљиви за смештај лица лишених слободе. Такође, међународна заједница дала је значајан допринос у дефинисању услова који су прихватљиви и пожељни у установама за лишење слободе.

3.3.6. Право на слободно време и хигијену

Права на слободно време и хигијену биће обрађена заједно, јер су међусобно повезана, будући да се хигијенске активности предузимају најчешће у периоду слободног времена. Стицање добрих навика у установи за лишење слободе је пожељно и такво понашање треба подстицати. Лица лишена слободе долазе из различитих средина и имају различите навике по питању коришћења слободног времена и хигијене, како личне, тако и простора у којем бораве. Задатак установе је да омогући стандарде за одржавање хигијенских услова у установи и одржавање личне хигијене. Такође, потребно је адекватно организовати слободно време у установи, како би се спречило ширење штетних утицаја, стварање конфликта и вршења кривичних дела

³¹³ *Перс против Грчке*, бр. 28524/95 (2001)

³¹⁴ ЦПТ извештај за Грчку из 1994.

³¹⁵ *Калаишњиков против Русије*, бр. 47095/99 (2002)

међу лицима која бораве у установи. Оба питања изискују активно учешће формалног система како би се постигли позитивни ефекти.

Одржавање личне хигијене и хигијене животног простора је сасвим лично опредељење сваког појединца, које се других људи, генерално, не тиче. У пенитенцијарним установама стање је другачије. Одржавање хигијене утиче на све осуђенике, јер непосвећивање довољне пажње овом питању може имати штетне последице.³¹⁶

Посебна пажња мора бити посвећена питању одржавања личне хигијене жена. Оне, због свог пола, имају потребу за другачијим хигијенским стандардима. Наиме, за време менструације, женама је потребно обезбедити да се чешће туширају, као и да имају приступ свим хигијенским средствима која су им потребна. Нажалост, не обезбеђују све установе овакве стандарде, те су жене често приморане да се саме сналазе како би оствариле своје основне физиолошке потребе.³¹⁷ Од значаја је установити обавезу да установа обезбеди сва хигијенска средства која су женама потребна током менструације. Установе које женама не обезбеђују бесплатно хигијенске улошке или тампоне, а ако оне себи не могу да обезбеде ова средства у мери која им је потребна, доводе их у ситуацију да њихово здравље може бити нарушено. Сматра се да је понижавајуће поступање према затвореници када она током менструације не користи хигијенска средства, већ само гардеробу.³¹⁸

Минимална правила за поступање са затвореницима предвиђају да се од затвореника треба *захтевати лична чистоћа*, а да му за ове потребе установа обезбеђује прибор и средства. Посебно се захтева одржавање хигијене косе и браде (правила 15 и 16). Све просторије које затвореници користе треба да буду уредне и чисте. Хигијенске услове у заводу и хигијену затвореника контролише лекар (правило 266).

Европска затворска правила детаљније уређују ово питање. Поред захтева да се просторије одржавају чистим, потребно је да оне буду очишћене пре пријема новог лица (правило 19.2). Ради одржавања личне хигијене у установи, стално морају бити

³¹⁶ Питање одржавања хигијене у затворима постало је актуелно тек након 19. века. Детаљније видети на: *An Overview of Medical Provision and Hygiene*, <https://translate.google.rs/?hl=en&tab=wT#en/-st/An%20Overview%20of%20Medical%20Provision%20and%20Hygiene>; приступљено 15.12.2015. године.

³¹⁷ Ronan, A., *Menstruation Can Become Humiliation in Prisons*, преузето са: <http://nymag.com/thecut/2015/06/menstruation-can-become-humiliation-in-prisons.html>, приступљено 15.12.2015. године.

³¹⁸ *Ibid*

доступна хигијенска средства и санитарни уређаји. Предвиђено је да се лицима лишеним слободе омогући купање сваког дана или најмање два пута недељно (правило 19.4). Хигијенске потребе жена су другачије од оних које имају мушкарци. Зато је правило 19.7 створило обавезу за државу да обезбеди посебне услове за хигијенске потребе жена.

Одржавање личне хигијене и хигијене простора је значајно са више аспеката. Кроз јачање хигијенских навика код лица која бораве у установи, они се навикавају на бригу о простору који користе и потребама других лица. Такође, одржавање хигијене превенира развој и ширење заразних болести и инфекција у установи. Установе за лишење слободе су затворени простори у којем стално борави већи број људи, који користе исте просторије, прибор за јело и санитарне уређаје. Ако се томе дода да је највећи број установа старијег датума, може се закључити да представљају изузетно погодно тле за развој и ширење различитих заразних болести.³¹⁹ Стога је задатак формалног система да створи услове за одржавање личне хигијене и хигијене простора на високом нивоу, уз посвећивање довољне пажње посебним категоријама осуђеника.

Питање слободног времена је комплексно. Наиме, лица лишена слободе морају имати довољно времена да се посвете себи и својим мислима, да им се обезбеди приватност и право да раде ствари које им пријају, наравно, у складу са правилима установе. Али, потребно је да то време не буде посвећено лошим навикама или удруживању са другим лицима ради вршења кривичних дела. Иако би поједине групе лица лишених слободе желеле да слободно време утроше баш овако, потребно је да установа то спречи. То и чини питање организације слободног времена доста комплексним. Наиме, формални систем, са једне стране, мора оставити лице лишено слободе „на миру“, будући да је највећи део његовог времена организован од стране установе. Са друге стране, мора га и спречити у стварању и неговању лоших навика, чиме се и остварује сврха казне затвора која се односи на ресоцијализацију. Формални систем, зато, мора имати индивидуални приступ сваком лицу, како би правилно приступио овом сложеном питању.

У теорији се поставља питање да ли осуђеници уопште имају слободно време у установи.³²⁰ Чињеница да формални систем тежи ка контроли понашања осуђеника у

³¹⁹ О проблему заразних болести у установама биће више речи у делу посвећеном здравственој заштити.

³²⁰ Holley, C., *How Does a Prison Inmate Spend a Day?*, преузето са: <http://peopleof.oureverydaylife.com/prison-inmate-spend-day-11128.html>, приступљено 08.11.2015. године.

сваком тренутку, може оправдати оваква питања, али не може бити оправдање да се затвореници заиста лише овог права. На организовање слободног времена у установи утичу разни фактори, који могу бити везани за безбедност установе, број осуђеника који у њој бораве, третман који се према њима примењује, али и заинтересованост формалног система да се посвети организовању активности за затворенике.

У вези са слободним временом, Минимална правила за поступање са затвореницима истичу значај доколице за телесно и душевно здравље. Правило 78 предвиђа да у ове сврхе у свим заводима треба организовати забавну и културну делатност. Такође, правило 21 истиче значај активности које се организују на свежем ваздуху. Лице лишено слободе на свежем ваздуху треба да проведе најмање сат времена сваког дана - у физичким вежбама. Физичке активности могу бити организоване и кроз спортове, те је потребно да се обезбеде терени и реквизити за то.

Европска затворска правила, такође, гарантују право на свакодневну физичку активност на свежем ваздуху (правило 27). Алтернативно, ове активности се могу обављати и у просторијама које су намењене рекреацији, уколико временски услови не дозвољавају да се борави на отвореном простору. За слободне активности у установи, потребно је да се обезбеде реквизити и опрема. Током слободних активности, затвореницима се омогућава међусобно дружење (правило 27.7).

Из изнетог се може закључити да је слободно време од великог значаја у установи. Међународни извори истичу велики значај телесних вежби и боравка изван затвореног простора. На овај начин, тежи се ка очувању физичког здравља лица лишених слободе и усмеравању њиховог времена на позитивне и корисне активности. Међутим, установа не може организовати нити контролисати све слободно време осуђеника. Њима мора бити гарантовано време које ће посветити себи. У установама у којима осуђеници заједнички издржавају казну, то није увек лако остварити, али установа треба да тежи ка препознавању потребе да осуђеници буду сами, да се посвете својим мислима и себи самима. Тим осуђеницима мора се обезбедити простор и време за овакве активности.

3.3.7. Право на исхрану и рубље

Ово право у тесној је вези са смештајним условима у установи, односно, може се сагледавати у склопу смештаја. Међутим, због значаја који има, одлучено је да се обради у посебној теми.

Установа је у обавези да обезбеди адекватну исхрану свим лицима која су смештена у њој. Затвореници исхрану често у сленгу описују као „три топла obroка и кревет“, али ово питање је компликованије и обухвата буџетска ограничења,³²¹ посебне прехранбене потребе које затвореници имају, због стања као што су дијабетес, високи крвни притисак, проблеми холестерола, алергије, верских опредељења и веганских склоности³²².

Лишењем слободе, држава преузима обавезу да подмири основне нутритивне потребе затвореника.³²³ Обезбеђена исхрана мора да задовољи нутритивне и санитарне стандарде. Забележена су сведочења осуђеника да се храна служи у неадекватним условима, близу прљавих тоалета или без прибора за ручавање. У појединим установама, осуђеницима се obroци служе у ћелијама.³²⁴ Сва лица смештена у установи морају добити свеже и квалитетне obroке одговарајуће енергетске вредности и несметан приступ пијаћој води. Затвореници често истичу да је исхрана коју добијају једнолична и безукусна, те да јој недостају витамини. Овакву потешкоћу могу превазићи они затвореници који имају средстава да себи купују храну у кантини или им храну достављају са слободе. Остали затвореници су принуђени да се хране онако како је то установа обезбедила.³²⁵ Такође, затвореници се често жале на својеврсну корупцију у кантини, односно, да морају да подмите особље или друге затворенике, који ту раде, како би добили квалитетнији оброк.³²⁶ Постоје и установе у којима осуђеници тврде да гладују, добијају дневно по два obroка, чија количина не би задовољила нутритивне потребе петогодишњег детета.³²⁷ Позитивна искуства забележена су у установама које се храном снабдевају у локалним ресторанима и дају могућност затвореницима да бирају недељни мени.³²⁸

³²¹ Ово питање је од велике важности уколико се има на уму да се у САД годишње подели око 227 милиона obroка; видети у: Marcason, W., *Nutrition for Inmates*, <http://www.eatrightpro.org/resource/news-center/in-practice/dietetics-in-action/nutrition-for-inmates>, 12.11.2015. године.

³²² Monthly, A., „Prisoner Diet Legal Issues“, *Law Journal, Jail & Prisoner Law Section* –July, 2007, стр. 301.

³²³ Ви не треба да их задржавате ако их не можете нахранити... детаљније у: *The Human Right Watch Global Report on Prisons*, Human Right Wach, 1993., стр. 57.

³²⁴ *Prison Condition in South Africa*, Human Right Watch, 1994., стр. 14-15.

³²⁵ Детаљније у: *The Human Right Watch Global Report on Prisons*, стр. 18-21.

³²⁶ Видети у: *Prison Condition in South Africa*, стр. 14-15.

³²⁷ Овакви случајеви забележени су у САД, где затвореници наводе да једу пасте за зубе, тоалет папир и сличне ствари које нису намењене исхрани. Овакво стање повећава њихову међусобну агресивност и нетрпељивост према формалном систему. Детаљније видети у: Santo, A., Iabonip, L., *What's in a Prison Meal?*, <https://www.themarshallproject.org/2015/07/07/what-s-in-a-prison-meal#.sv57dFp4u>; приступљено 12.11.2015. године.

³²⁸ Оваква пракса забележена је у Енглеској и Велсу. Детаљније у: Robinson, B., *British Prison Cuisine Today, Past And Present Prison Cuisine*, <http://www.foodreference.com/html/british-prison-cuisine-2.html>; приступљено 12.11.2015. године.

Минимална правила за поступање са затвореницима налажу државама да свим затвореницима обезбеде храну доброг квалитета, чија је *храњива вредност довољна за одржавање њиховог здравља и снаге* (правило 20.1). Да ли је количина, квалитет, спремање и расподела хране на задовољавајућем нивоу - оцењује лекар (правило 26а).

Европска затворска правила одређују (правило 22) да исхрана треба да буде прилагођена индивидуалним потребама лица лишених слободе. Као критеријуми се узимају старост, здравствено стање, вероисповест, култура и природа посла којим се баве. Исхрана се додатно може прилагодити конкретном лицу, уколико за то постоје препоруке здравственог особља (правило 22.6). Државама је остављено да уреде детаљније ово питање домаћим правним прописима. Такође, предвиђено је да затвореници имају сталан приступ пијаћој води и да им се обезбеђују три obroка дневно, у хигијенским условима.

Навике у исхрани лица лишених слободе вероватно су се значајно разликовале на слободи, а исто важи и за њихове могућности да себи обезбеде исхрану. Смештени у установу, они више нису у могућности да самостално организују своју исхрану у складу са претходним навикама, већ се морају прилагодити режиму који важи за све. Из ових разлога, значајно је да формални систем, али и држава, обезбеде адекватну исхрану која ће бити здрава, разнолика и свеже припремљена. Неадекватна исхрана може изазвати здравствене проблеме, али и осећај понижености код лица лишених слободе, посебно уколико је сервирана у нехигијенским условима. Зато је потребно да исхрана у установи буде на одговарајућем нивоу, који ће спречити да дође до оваквих последица. Непоштовање овог права чест је повод за тужбе затвореника против државе. Грубо кршење овог права често се карактерише као злостављање и мучење.³²⁹

Држава је у обавези да сваком затворенику обезбеди рубље (под чиме се подразумева одећа, обућа и постељина), које ће бити чисто и пристојног изгледа, без било којих обележја која могу бити понижавајућа.

Историјски гледано, затвореници су униформе добили у 18. и 19. веку, приликом реформе установа. Требало је да оне обезбеде једнакост међу затвореницима и да их одвоје од ранијег живота. У сврху потпуног стицања новог идентитета,

³²⁹ У САД, суд је одлучио да чињеница да је осуђеник изгубио 45 килограма за годину дана, услед неадекватне исхране, представља повреду његовог права на адекватну исхрану, али не представља злостављање и мучење. Детаљније о пракси судова видети у: Monthly, A., *Prisoner Diet Legal Issues*, стр. 305.

затвореницима су додељивани и бројеви. Првобитна одела су била неудобна и начињена од лошег материјала.³³⁰

Минимална правила за поступање са затвореницима одређују да затвореницима треба омогућити да носе сопствену гардеробу, а уколико то није могуће, доделиће им се одело које ни у ком случају не сме да буде понижавајуће (правило 17.1). Гардероба коју лица лишена слободе носе мора бити чиста и уредна, за шта ће установа обезбедити адекватне мере. У случајевима када лица лишена слободе напуштају установу, треба им дозволити да носе сопствену, или им обезбедити гардеробу која својим изгледом не привлачи пажњу (правило 17.3).

Европска затворска правила на сличан начин дефинишу ово питање. Правила 20 и 21 посвећена су рубљу и ту је наведено да лица лишена слободе првенствено облаче сопствену гардеробу, а уколико немају могућности за то, установа им обезбеђује гардеробу која мора одговарати временским приликама. Приликом одсуства из установе, потребно је да им се обезбеди гардероба *која их неће идентификовати као затворенике*. Затвореницима се обезбеђује засебан кревет и постељина која је чиста и довољно често се мења.

Обезбеђивање рубља је још једна од обавеза установе. Лица лишена слободе треба да носе сопствену гардеробу, јер се очекује да ће им у њој бити пријатније, док установа треба да обезбеди услове за одржавање гардеробе чистом и уредном.³³¹ Али, уколико лице лишено слободе нема услове да самостално обезбеди гардеробу, установа треба то да учини за њега, а тада гардероба не сме бити понижавајућа или деградирајућа, већ усклађена са временским приликама и потребама лица лишеног слободе.

3.3.8. Право на контакт са спољним светом

Улазак у установу за лишење слободе прекида несметани контакт са спољним светом. Контакти са породицом и пријатељима више се не могу обављати стално и спонтано, већ у складу са режимом установе. Режим установе значајно диктира остварење овог права, које ће се теже остваривати у установама са строжим

³³⁰ Pishko, J., *What Inmates Really Wear in Prison, An orange jumpsuit isn't the only thing inmates wear*, преузето са: <http://www.racked.com/2015/6/24/8834387/why-inmates-wear-prison-uniforms>; приступљено 12.11.2015. године.

³³¹ Ово је од изузетне важности када затвореник напушта установу. Наиме, према истраживањима, униформа психолошки делује на затвореника, али и на цивиле. Поротници су склонији да верују да је затвореник крив уколико носи затворску униформу, те је потребно да он на суђењима носи своју гардеробу. Детаљније: *Ibid*.

безбедносним режимом у односу на установе отвореног типа. Свакако, ово право је у вези и са самим лицем лишеним слободе, односно оценом његовог безбедносног ризика.

Чињеница да се лице лишено слободе после напуштања установе поново враћа у друштво, ствара потребу да оно задржи контакте са породицом и пријатељима. У одређеним случајевима, биће потребно да установа, зарад правилног и потпуног третмана према лицу лишеном слободе, тежи да се ти односи унапреде и интензивирају. У прилог овоме иде и чињеница да је лице лишено слободе и даље део друштва, којем треба да се врати и које треба да га прихвати поново. Зато контакт са спољним светом не треба сагледавати само са аспекта третмана или права лица лишеног слободе, него и као опште корисну друштвену радњу.

Истраживања која су у прошлости обављана указала су на снажну везу између контакта са породицом и каснијег поврата. Осуђеници који су током издржавања казне успели да одрже контакт са члановима своје породице, ређе су се јављали као повратници; с друге стране, они који нису имали подршку породице, враћали су се у установу у кратком року.³³²

Такође, раздвајање од породице и недовољна информисаност о значајним дешавањима доводи до губитка контроле над функционисањем породичних односа, што изазива анксиозност затвореника.³³³ Њима мора бити омогућено да наставе континуирану комуникацију са блиским лицима као би били адекватно информисани.

Питање које је у вези са одржавањем контакта са спољним светом односи се на трошкове ове комуникације. Ово се посебно одражава на телефонску комуникацију, али и трошкове посете удаљенијим установама. Затвореници који, као ни њихове породице, немају довољно средстава, биће ускраћени за редовно одржавање контакта.³³⁴ Како би се ове потешкоће превазишле, установе могу обезбедити затвореницима одређен број бесплатних телефонских позива породици.³³⁵

³³² О истраживањима у овој области детаљније видети у: Friedmann, A., „Lowering Recidivism through Family Communication“, *Prison Legal News*, April, 2014.

³³³ *Communicating Behind Bars: A Guide for Prison Inmates, Family and Friends*, стр. 12., преузето са: http://www.prisonerresources.com/docs/Communicating_Behind_Bars_A_Guide_for_Prison_Inmates_and_Family.pdf; приступљено 12.11.2015. године.

³³⁴ Higgins, M., and all, „Phone Calls Creating Lifelines for Prisoners and Their Families“, *Community Justice Project*, Minesota, 2007., стр. 11.

³³⁵ У прилог оваквој идеји иде и истраживање о значају комуникације затвореника са члановима породице које је обављено у САД. Према овом истраживању, затвореници су често истицали да су чланови њихове породице принуђени да бирају између комуникације са њима и задовољења основних животних потреба. Детаљније видети у: Gross, L., „Access to Communication in United States Prisons:

Право на одржавање контакта са породицом у основи произилази из члана 8 Европске конвенције, којим је дефинисано право на поштовање приватног и породичног живота. Ово право гарантује да *свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке*. Ограничење овог права могуће је само у случајевима када то захтевају разлози *националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других*.

Минимална правила за поступање са затвореницима предвиђају да им треба омогућити да, уз потребан надзор, одржавају везу са својом породицом пријатељима путем посета и преписке. У случајевима када су затвореници држављани неке стране земље, треба им пружити подршку ради одржавања везе са њиховим дипломатским и конзуларним представницима (правила 37 и 38).

Европска затворска правила прописују да лица лишена слободе *имају право да комуницирају, без ограничења, писмима, телефонски или на други начин са својом породицом и другим лицима* (правило 24.1). Оваквим одређењем се омогућава пуна слобода у наставку комуникације са спољним светом. Комуникација ће, ипак, и према Правилима, бити ограничена када то захтевају разлози безбедности, кривичног поступка или заштите жртава (правило 24.2). Установа треба да обезбеди просторије за посете, које ће омогућити развијање породичних односа на што нормалнији начин. Ради остваривања контакта, лицу лишеном слободе установа треба да обезбеди материјалну подршку, уколико му је она потребна. У ове сврхе, лицима лишеним слободе омогућено је и да комуницирају са медијима (правило 24.12), сем у случају када би то представљало безбедносни ризик или претњу по интересе жртве, других затвореника или особља.

Од значаја је и регулатива из Конвенције УН-а о правима детета. Њоме је, у члану 3, прописано да ће у *свим активностима које се тичу деце, без обзира на то да ли их предузимају јавне или приватне институције социјалног старања, судови, административни органи или законодавна тела, најбољи интереси детета биће од првенственог значаја*. Деци која одрастају без једног или оба родитеља биће омогућено да *редовно одржавају личне односе и непосредне контакте са оба родитеља*, осим ако је то у супротности са њиховим најбољим интересом (члан 9 став 3).

Извештаји ЦПТ-а, такође, указују на велики значај адекватног контакта са спољним светом, који може бити ограничен само из значајних безбедоносних разлога.³³⁶ Писма која лица лишена слободе упућују из установе не треба да буду обележена тако да указују да су послата из установе,³³⁷ док је забрана телефонског контакта са члановима породице, посебно у условима ограничених посета, сасвим неприхватљива.³³⁸ Такође, ЦПТ сматра да је ограничење посета због статуса посетилаца неприхватљиво, а овакав став заузет је код ограничења посета од стране малолетника³³⁹ или лица која су претходно кривично одговарала.³⁴⁰ ЦПТ указује у својим извештајима³⁴¹ да је за квалитетне односе са породицом потребно обезбедити пријатне услове у којима се посете остварују. Као лоши су оцењени услови у којима особље захтева да се говори гласније како би се пратили разговори или у којима се контакт остварује уз физичке баријере у виду заштитног стакла.

У претходном периоду, везано за контролу преписке и телефонских разговора, Европски суд је заузео значајне ставове. Најпре, закључено је да су својеволјна ограничења преписке или наметање непотребних услова да би се она остварила, од стране затворског особља – неприхватљиви.³⁴² У предмету *Кампел против Уједињеног Краљевства*³⁴³ утврђено је да није прихватљив став државе да се само читањем може утврдити да садржина писма није опасна, иако се затвореник дописивао са Европском комисијом за људска права. У истом случају, Суд је закључио да контакт са адвокатом мора бити организован тако да омогућује „*потпуну неометану размену мишљења*.“ Слично је закључено и у предмету *Перс против Грчке*,³⁴⁴ у којем су отворана писма Секретаријата Европске комисије, уз образложење да се то радило из сумње да писмо садржи наркотице. Суд је нашао да је овакво оправдање неадекватно, јер је таква могућност била занемарљива. Суд иде и корак даље, те захтева да установа обезбеди материјалне услове за преписку, посебно са међународним институцијама. Овакав став

³³⁶ *Други општи извештај ЦПТ-а 1992. година*, стр. 51.

³³⁷ *Извештај ЦПТ-а за Велику Британију, 1991. година*, стр. 115

³³⁸ *Извештај ЦПТ-а за Француску, 1993. година*, стр. 135

³³⁹ *Извештај ЦПТ-а за Шведску, 1992. година*, стр. 95. У овом извештају наведено је да је недопустива пракса да се посете малолетника спроводе уз стални надзор како би се избегао претрес телесних шупљина.

³⁴⁰ *Ibid* str. 107-108.

³⁴¹ *Извештај ЦПТ-а за Мађарску, 2004. година*, став 50.

³⁴² *Калогеро Диана против Италије*, из Извештаја Европског суда за људска права за 1996. годину, став 32-33.

³⁴³ *Кампел против Уједињеног Краљевства*, бр. 32819/96

³⁴⁴ *Перс против Грчке*, бр. 28524/95

заузет је у предмету *Котлет против Румуније*,³⁴⁵ где је Суд закључио да пропуштање установе да достави материјал за преписку са Судом представља кршење права на преписку.

Телефонски разговори који се обављају у установи такође могу бити контролисани. Контрола телефонских разговора у појединим случајевима биће нужна из разлога безбедности. Али, у свим осталим случајевима, где разлози нужде то не захтевају, телефонске разговоре не треба снимати и архивирати. Суд је овако закључио у предмету *Дорга против Холандије*.³⁴⁶

Право на посете требало би да обезбеди најинтензивнији контакт лица лишеног слободе са породицом и пријатељима.³⁴⁷ Пракса Суда о овом питању је шаренолика, јер је закључено да оно зависи од околности конкретног случаја. Суд је у одређеним предметима³⁴⁸ закључио да је ограничење права на контакт са породицом у време лишења слободе било легитимно и неопходно да би се спречило вршење кривичних дела, ометање истраге или да би се заштитили други јавни интереси. Са друге стране, имамо предмет *Левенс против Литваније*,³⁴⁹ у којем је подносиоцу било онемогућено да контактира са женом и ћерком за време док је био у установи, а након периода у којем је био у кућном притвору - у стану који дели са њима, где није злоупотребио контакт са породицом ради вршења кривичних дела или ометања истраге.

Слично је и са брачним посетама.³⁵⁰ Ове посете не одобравају све држављанице Савета Европе, најчешће из разлога безбедности. У државама које дозвољавају овакве посете, ЦПТ захтева да се оне обављају уз поштовање људског достојанства и приватности.³⁵¹ Државе које не допуштају брачне посете, према мишљењу Европског

³⁴⁵ *Котлет против Румуније*, бр. 38565/97

³⁴⁶ *Дорга против Холандије*, бр. 50210/99.

³⁴⁷ Уколико се изостави могућност отпуста из установе на викенд или одређено време, која није пружена свим лицима лишеним слободе.

³⁴⁸ *Ван дер Ван против Холандије*, бр. 50301/99 и *Калињиков против Русије* 47095/99

³⁴⁹ *Левенс против Литваније*, бр. 58442/00

³⁵⁰ У овом делу, не треба се само разматрати питање учесталости посете брачног друга или деце, већ је потребно указати и на потребу да се деца правилно информишу да су њихови родитељи на издржавању казне затвора. Нису ретки случајеви да се деца не каже истина о томе, већ да се говори да су родитељи на службеном путу, као би се сакриво да су на издржавању затворске казне. Овакво понашање онемогућава одржавање породичних односа, што штети породици у целости. Детаљније видети у: Finney H., C., Addams J., *From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities, Prisoners and Families: Parenting Issues During Incarceration*, University of Illinois at Chicago, December 2001; преузето са: <https://aspe.hhs.gov/basic-report/prisoners-and-families-parenting-issues-during-incarceration>; приступљено 12.11.2015. године.

³⁵¹ *Извештај ЦПТ-а за Ирску за 1995. годину*, став 161.

суда, требало би да омогуће одржавање породичних односа уз помоћ савремених медицинских средстава, као што је вантелесна оплодња.³⁵²

У току лишења слободе, затвореника могу задесити породичне трагедије. Потребно је, из људских и моралних разлога, омогућити затворенику да у тешким тренуцима буде са својом породицом. О питању присуствовања сахрани родитеља, Суд се изјаснио у предмету *Полски против Пољске*,³⁵³ у којем је нашао да разлози безбедности нису налагали да се захтев за присуство сахранама одбије, јер је подносилац био у притвору због имовинског кривичног дела а опасност од бекства се могла спречити пратњом.

Посебно је осетљиво питање контакта родитеља и деце за време лишења слободе. Контакт детета и родитеља је значајан за правилан развој деце, али је и веома позитиван за стање родитеља. Међутим, установе за лишење слободе не представљају најпријатније окружење за дете, нити основу за срећно детињство. Свакако да околност да је родитељ лишен слободе лоше утиче на дете у осетљивом периоду његовог развоја. Стога је нужно утврдити колики обим посета је потребан и користан, првенствено за дете. Административна правила у установи не могу бити одлучан фактор приликом регулисања овог питања. Оно би се требало решити у сваком конкретном случају, према потребама и интересима детета. Треба утврдити да ли родитељ и поред лишења слободе наставља да адекватно остварује своју улогу. О овом питању суд се изјаснио у предмету *Сабу и Пиркалб против Румуније*.³⁵⁴ У њему је закључено да није било разлога да се онемогући контакт детета са оцем који је у затвору, за све време издржавања казне, јер је он осуђен за клевету и није било околности које би указивале на то да је „*посебно недолечним понашањем оправдао лишење родитељског права*“.

Налазимо да је још комплексније питање останка новорођенчета уз мајку. Решавање овог питања у директној је вези са материјалним условима у установи. Наиме, останак новорођенчета уз мајку без сумње је користан и потребан, али само у условима који су прилагођени боравку беба. Установе које смештају жене треба да буду опремљене посебним одељењем за смештај мајки са децом, посебно прилагођеним за све њихове потребе. Како мајка у установи може провести дужи временски период, потребно је одредити колико времена је пожељно да дете буде уз

³⁵² *Г.С. и Р.С. против Уједињеног Краљевства*, бр. 17142/90.

³⁵³ *Полски против Пољске*, бр. 26761/95.

³⁵⁴ *Сабу и Пиркалб против Румуније*, бр. 46572/99, (2004).

њу, односно у ком моменту је боље становање детета у установи заменити другим обликом контакта са мајком. Не може се очекивати да дете у установи оствари све своје потребе, жеље, нити да је то право место за одрастање. Не постоји јасан став о овом питању на међународном плану, посебно зато што се и законска регулатива о овом питању знатно разликује међу државама. ЦПТ заузима став да је нужно да се сва питања која се односе на дете решавају у складу са најбољим интересом детета.³⁵⁵

3.3.9. Права по основу рада

О раду лица лишених слободе говорили смо и приликом дефинисања забране принудног рада, ропства или положаја сличног ропству. У овом делу сагледаћемо то питање са аспекта радног ангажовања у установи и права која проистичу из обављеног рада.

Уопште гледано, рад је од изузетне важности за човека, оплемењује га и ствара осећај корисности. Рад лица лишених слободе има и шире позитивне ефекте, који се огледају у превазилажењу штетног утицаја боравка у установи, стицању нових вештина и позитивних навика, као и радног искуства, што ће дати позитивне ефекте по изласку из установе.

Као што је већ напоменуто, рад у установама за лишење слободе има одређене специфичности у односу на рад изван установе. Најпре, он се не организује у циљу остварења профита, мада је профитабилан; његов циљ је третман према лицима која га обављају. Ослања се на едукативну улогу и усмерен је преваходно на јачање добрих навика код лица лишених слободе. Да би у највећој мери пратио редован радни однос, и рад лица лишених слободе је плаћен.

Историјски гледано, рад затвореника представља својеврстан наставак ропског положаја. То се посебно може уочити на примеру САД-а, где је рад затвореника постао посебно актуелан након завршетка Грађанског рата, када су већину затвореника чинили црнци. Они су у овом периоду били изнајмљивани за рад изван установе и обављали су послове сличне онима које су раније обављали робови.³⁵⁶

Забрињавају подаци према којима се положај затвореника који раде није значајно побољшао у савременом добу. Наиме, затвореници представљају изузетно погодну радну снагу, која је увек доступна, не касни на посао, не одсуствује са рада

³⁵⁵ *Трећи општи извештај ЦПТ-а за 1993. годину*, став 66.

³⁵⁶ *Penal labor in the United States*, From Wikipedia, the free encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Penal_labor_in_the_United_States; приступљено 08.11.2015. године.

због породичних или приватних обавеза и увек је „расположена“ за прековремени рад.³⁵⁷ Затвореници су плаћени веома мало, а свако одбијање рада кажњава се боравком у самици. На овај начин, затворска индустрија у САД се издвојила као значајни економски фактор на тржишту капитала.³⁵⁸ Стиче се утисак да због позитивних финансијских ефеката које остварује, рад затвореника више не представља превасходно облик третмана, што га удаљава од пеналне сврхе коју треба да оствари.

Као значајном облику третмана, Минимална правила за поступање са затвореницима раду посвећују одредбе 71-76. Ова Правила дефинишу рад као обавезу сваког затвореника. Рад не сме имати понижавајући карактер, а приликом организовања рада треба водити рачуна о душевним и физичким способностима осуђеника, које ће утврдити лекар, и жељама затвореника, увек када је то могуће. Рад који се организује у заводу треба да буде продуктиван, те да, пружајући осуђеницима едукацију и усавршавање, створи могућност да и на слободи часно зарађују. Са тим у вези, потребно је да организација и методи рада у казним заводима буду што приближнији организацији и методама које важе за сличан рад изван завода, како би се затвореници припремили за нормалне услове рада у слободи. Рад осуђеника не треба да буде усмерен превасходно ка економском интересу, а *радним погонима и економијама у затвору треба да руководи првенствено управник завода*. Рад се може организовати и изван установе, код других послодаваца, за шта ће установа наплаћивати тржишну накнаду а затвореници ће остајати под њеним надзором. Мере предострожности које су прописане ради заштите, сигурности и здравља слободних радника, треба да важе и у казним заводима. Потребно је предвидети максималан број радних сати осуђеника, водећи рачуна о времену које је потребно за одмор, едукацију и разоноду. Рад затвореника треба да буде правично награђен, а треба им омогућити и да употребе део своје награде за намирење личних употреба, а да други део награде пошаљу својој породици.

Европска затворска правила, такође, значајну пажњу посвећују раду (Правила 26.1-26.17). *Рад се сматра позитивним аспектом затворског режима и не сме се користити као казна*. Установа треба да настоји да обезбеди користан рад за лица лишена слободе, који ће им помоћи да на слободи зарађују за живот. Правило 26.5

³⁵⁷ Pelaez, V., *The Prison Industry in the United States: Big Business or a New Form of Slavery?*, *Global Research*, El Diario-La Prensa, New York, 2016., стр. 4.

³⁵⁸ Bennis, W., *American Slavery, Reinvented*, *The Atlantic*, 21.09.2015., преузето са: <http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/09/prison-labor-in-america/406177/>, приступљено 12.11.2015. године.

дефинише да се стручно оспособљавање за рад пружа затвореницима млађе животне доби или онима који ће од тога имати корист. Да би рад био продуктивнији, затвореницима се пружа могућност да изаберу врсту посла који ће обављати у складу са својим афинитетима, а у границама могућности које установа има. Организација рада треба што више да прати услове рада на слободи, али економски интереси не смеју надвладати интересе затвореника. Рад се може организовати унутар завода или изван њега, код приватних субјеката. Приликом обављања рада, потребно је да се затвореницима пружи одговарајућа здравствена заштита и надокнада штете приликом настанка евентуалних повреда. Број радних сати и одмори за време рада треба да буду организовани према правилима која важе за слободне раднике. Правила препоручују да затвореници који су радно ангажовани буду укључени у национални систем социјалног осигурања.

Раду осуђеника Европска затворска правила посвећују Правило 105. Рад осуђеника *треба да допринесе испуњењу сврхе режима за затворенике*. У овај процес треба да буду укључени сви затвореници који не испуњавају старосни услов за пензију и који, по процени лекара, могу бити укључени у процес рада. Рад затвореника треба да буде организован према условима који постоје на слободи и за обављен рад он добија накнаду. Део зараде коју оствари може бити коришћен за обештећење жртве.

Горе наведена правила указују на то да је рад од велике важности у установама за лишење слободе. Он се треба организовати ради стварања и неговања радних навика и вештина затвореника. Да би био продуктиван, треба га организовати као занимљив, уз адекватну новчану накнаду. Рад се може организовати у установи или код приватних послодаваца. Рад изван установе би требало да обезбеди да лица лишена слободе буду сасвим прилагођена да наставе да обављају такав рад и након изласка из установе. Приликом рада изван установе потребно је обезбедити довољан безбедносни ниво заштите, посебно кроз избор затвореника, како би се спречили ризици од бекства а и потреба за предузимањем безбедносних мера које би онемогућавале процес рада. Ради сигурног обављања рада потребно је обезбедити одговарајуће мере заштите на раду.

Посебно треба сагледавати рад затвореника у приватним затворима. Имајући у виду да приватни затвори преваходно треба да буду економичнији, код њих постоји већа опасност од злоупотребе затвореничког рада. Приватни затвори који се организују у САД су економични, јер су организовани са минималним бројем запослених по броју

затвореника. Оваква организација мора бити изложена критици јер, и поред позитивних аспеката радног ангажовања, оно не представља сврху затворске казне, већ се према затвореницима треба позитивно деловати и осталим облицима третмана.³⁵⁹ Овакви услови рада у затворима довели су до великог незадовољства затвореничке популације.³⁶⁰

3.3.10. Право на здравствену заштиту

Након лишења слободе, држава у потпуности преузима бригу за здравље затвореника. Потребно је да држава предузме активне радње у циљу превенције и лечења болести. Ово из разлога што је недопустиво да лишење слободе има последице које се огледају у погоршању здравственог стања, било физичког или психичког.

Питање здравствене заштите комплексно је и када се сагледава са аспекта сталног увећавања затворске популације. На примеру САД-а може се закључити да скоро половина затвореника пати од неке хроничне болести, а да им у установи није од почетка пружена адекватна здравствена заштита.³⁶¹ Такође, уочава се повећана смртност затвореника у сиромашним земљама, због одсуства адекватне здравствене заштите. Бројне установе немају стално запослене лекаре, већ они периодично долазе у установу.³⁶² Још ређе су у установама стално запослени психијатри, мада су у теорији изражена мишљења да би свака установа требало да има лекара ове струке који би ту стално радио.³⁶³

Растући проблем хроничних болести затвореника уочен је и на тлу Европе. Пораст инфекције вируса ХИВ, туберкулозе, али и болести зависности, узроковао је потребу да се издају смернице за поступање према затвореницима како би се ови проблеми решили.³⁶⁴ Није довољно само лечење већ оболелих затвореника, већ је потребно добро организовати превенцију ширења болести у установама. Разлог за то је право сваког лица лишеног слободе, баш као и сваког слободног грађанина, да ужива

³⁵⁹ Pelaez, V., *The Prison Industry in the United States: Big Business or a New Form of Slavery?*, Global Research, 2016, El Diario-La Prensa, New York, стр. 4.

³⁶⁰ Њихово незадовољство кулминирало је великим штрајком 09.09.2016. године, када су истакнути захтеви за хитно побољшање стања у затворима и олакшавање услова рада. Детаљније видети у: Е. Tammy, K., *A National Strike Against "Prison Slavery"*, The New Yorker, 3.10.2016, преузето са: <http://www.newyorker.com/news/news-desk/a-national-strike-against-prison-slavery>; приступљено 10.11.2016. године.

³⁶¹ Wilper, P., and all, „The Health and Health Care of US Prisoners: Results of a Nationwide Survey Andrew“, *Public Health*, 2009., 99(4), стр. 666–672.

³⁶² *The Human Right Watch Global Report on Prisons*, стр. 22.

³⁶³ Padfield, N., „Who to Release?“, *Fairness and criminal justice*, Willan Publishing, 2007., стр. 8.

³⁶⁴ Пример оваквих смерница издала је Светска здравствена организација – Европа; детаљније видети у: *Health in prisons, A WHO guide to the essentials in prison health*.

највеће могуће стандарде физичког и менталног здравља.³⁶⁵ Да би се ово остварило, потребно је да се затвореницима пружи исти ниво здравствене заштите који уживају и лица на слободи.³⁶⁶

Доступност здравствене заштите затвореницима у вези је и са ценом здравствених услуга. Оне су доступније у системима где је здравствена заштита бесплатна. Под тиме се не подразумевају медицинске услуге које нису препоручене од стране затворског лекара, те их затвореник може себи обезбедити самостално. Здравствена заштита, пак, није у истој мери доступна у системима где затвореник партиципира у накнади трошкова пружених медицинских услуга. Оправдање за партиципацију затвореника налази се у чињеници да и слободни грађани имају ову обавезу, те би се укидањем партиципације за затворенике они ставили у неправедно погоднији положај.³⁶⁷ Оправдан аргумент против оваквог става налази се у могућности слободних грађана да зараде више, будући да су на слободи, док затвореници, чак и када остварују зараду у установи, значајно мање зарађују.

Међународни акти посвећују значајну пажњу овом питању. Минимална правила за поступање са затвореницима посветила су овом питању део од 22 до 26 правила. Најпре је указано на то да сваки казнени завод треба да располаже услугама *бар једног лекара опште праксе и једног лекара који би требало да познаје психијатрију*. Лекарске услуге треба да буду организоване у тесној сарадњи са општом управом здравствене службе, уз пружање *психијатријског лечења и стоматолошких услуга*. Приликом теже болести затвореника, потребно је обезбедити адекватно специјалистичко лечење у посебним затворским болницама, које располажу потребним медикаментима или у болницама општег типа. За заводе у којима бораве жене нужно је обезбедити специјалистичку лекарску негу за одржавање трудноће, порођај и опоравак после порођаја. Када год је то могуће, порођај треба обавити у болницама општег типа, а уколико се порођај обави у установи, то не сме бити наведено у документацији детета (правило 23.1).

Лекар је дужан да прегледа сваког затвореника што је пре могуће, одмах после пријема у установу (правило 24), а доцније кад год је то потребно. То је важно да би се осигурало одвајање затвореника који су под сумњом да болују од неке инфективне или

³⁶⁵ Члан 12 Пакта о економским, социјалним и културним правима, ОУН 1966. године.

³⁶⁶ Lehtmets, A., Pont, J., *Prison health care and medical ethics*, Council of Europe, 2007., стр. 20.

³⁶⁷ Детаљније видети у: Anderews, M., *Even In Prison, Health Care Often Comes With A Copay*, преузето са: <http://www.npr.org/sections/health-shots/2015/09/30/444451967/even-in-prison-health-care-often-comes-with-a-copay>, приступљено 12.11.2015. године.

заразне болести, као и да би се установили физички или душевни недостаци који би могли бити сметња у раду са таквим затвореником, као и утврдила његова радна способност. Лекар је дужан да сваког дана обилази све болесне затворенике, оне који се жале да су болесни, као и све оне који су на себе нарочито скренули пажњу. Прописана је и дужност лекара да поднесе извештај директору увек кад сматра да је телесно или душевно здравље неког затвореника нарушено или да ће бити нарушено услед продужења затвора или услед било којег начина извршења затвора. Такође, он је укључен и приликом контролисања obroка, хигијене, санитарних уређаја, грејања, осветљења и проветравања завода, одећа и постељине.

Европска затворска правила део III посвећују организовању и пружању здравствене заштите. Најпре се одређује да *управа води рачуна о здравственој заштити свих затвореника под њеним надзором* (правило 39). Здравствена заштита која се организује у установи треба у највећој могућој мери да прати општи режим здравствене заштите. С тим у вези, затвореницима треба омогућити да несметано користе услуге здравствених установа у земљи *без дискриминације засноване на њиховом правном статусу*. Затвореницима морају бити на располагању све *медицинске, хируршке и психијатријске услуге које у сврху лечења постоје у заједници* (правило 40.5). Установа је дужна да обезбеди барем једног лекара опште праксе, који би требало да буде стално запослен у установи или да хонорарно ту ради и стално посећује затворенике. Поред лекара, потребно је обезбедити и здравствено особље које је адекватно обучено. Потребно је да се лицима лишеним слободе обезбеде услуге стоматолога и офтамолога. Правило 42.1 предвиђа да се здравствени преглед обави одмах након пријема у установу, *сем у случајевима када то очигледно није потребно*, као и у току боравка у установи, увек када се за тим укаже потреба. Нејасно је ко одређује када то „очигледно није потребно обавити преглед“. Уколико о томе одлучује лекар, нужно је да ипак обави преглед, само он не мора бити детаљан, уколико нема показатеља који указују на неко обољење. Међутим, не би било примерено да одлуку о томе доноси остало затворско особље, које није у довољној мери квалификовано да оцени када је преглед потребан. Ово је од велике важности, јер је потребно утврдити у ком здравственом стању затвореник улази у установу, да би се могло уочити и евентуално погоршање његовог здравственог стања. Држава, наиме, не може бити одговорна за оштећење здравља које је наступило пре смештаја у установу. У правилу 42.3 наведено је да здравствено особље треба да обрати посебну пажњу на:

- поступање у складу са уобичајеним правилима медицинске етике и поверљивости односа;
- дијагностицирање физичких или душевних обољења и предузимање свих мера потребних за лечење истог или наставак лечења које је у току;
- евидентирање и извештавање надлежних органа о било ком знаку или индикацији да се према затвореницима поступа насилно;
- лечење симптома одвикавања услед употребе дрога, лекова или алкохола;
- идентификовање било каквог психолошког или другог стреса изазваног лишавањем слободе;
- изолација затвореника за које се сумња да болују од инфективних или заразних болести за време трајања инфекције и обезбеђивање одговарајућег лечења;
- старање о томе да затвореници заражени ХИВ вирусом не буду изоловани само из тог разлога;
- физички или ментални недостаци који могу отежати реинтеграцију у друштво након отпуштања;
- утврђивање физичке способности сваког затвореника за рад и вежбање;
- прављење договора са институцијама локалне заједнице за наставак сваког потребног медицинског и психијатријског лечења након отпуштања уколико се затвореници сложе са таквим договором.

Предвиђено је да се посебна пажња треба пружити осетљивим категоријама затвореника, као што су они смештени у самице. Њих здравствено особље треба свакодневно да обилази (правило 42). Здравствено особље је у обавези да извести управу о сваком случају у којем постоји опасност да се услед наставка лишења слободе здравствено стање затвореника погорша. Здравствено особље ће бити надлежно и за контролу хигијенских услова у установи, квалитет хране, стању санитарних уређаја и рубљу које затвореници добијају.

Поред основне здравствене неге која се пружа у установи, правило 46 предвиђа лечење и у специјалистичким установама општег типа. Правила посебно истичу (48) да није допуштено спроводити било какве експерименте над затвореницима без њихове сагласности, а уколико експеримент може да доведе до физичке повреде, душевне патње или другог нарушавања здравља, не може се обавити према затвореницима (правило 48).

У претходном периоду ЦПТ је, такође, посветио пажњу питању здравствене заштите у установама - кроз своје опште извештаје. Трећи општи извештај ЦПТ-а³⁶⁸ указује на то да је потребно обезбедити *једнакост заштите*, јер и лица лишена слободе имају право на исти ниво здравствене заштите као и слободни грађани. Уколико се не би поступило на овакав начин, *то би могло да убрзано доведе до стања која спадају у област примене појма „нечовечно и понижавајуће поступање“*. Установе треба да обезбеде да се преглед затвореника обави одмах након пријема у установу и да постоје леци или други облици информисања који ће упознати затворенике са правима везаним за здравствену заштиту. Уколико се у установи не може обезбедити адекватна здравствена нега, потребно је затвореника пребацити у болницу општег типа, *брзином и на начин који одређује његово здравствено стање*. У здравственој установи општег типа у коју се смештају лица лишена слободе не могу се примењивати мере безбедности као што је везивање за кревет или слично, већ се безбедност мора осигурати на други начин.³⁶⁹

Услед све бројнијих сведочења затвореника да им се у установи не пружа адекватна здравствена заштита,³⁷⁰ потребно је снажније деловати на систем како би се прихватили постојећи стандарди. На овај начин, треба обезбедити једнакост здравствене заштите на слободи и у установама.³⁷¹

Једнакост здравствене заштите која се пружа лицима лишеним слободе обухвата и широк круг здравствених услуга које се могу користити. Најпре, то је могућност лечења код лекара одговарајуће специјализације а затим и приступ свим доступним средствима лечења.³⁷² На овај начин треба пружити здравствену негу која ће довести до оздрављења, али и превенцију која ће спречити погоршање здравственог стања за време боравка у установи.

Посебно осетљиво питање у установама јесте преношење заразних болести као што су ХИВ, хепатитис и туберкулоза. Ове болести се лако и брзо шире у затворским условима, те је потребно доста пажње како би се спровела адекватна превенција. ЦПТ

³⁶⁸ *Трећи општи извештај ЦПТ-а за 1993. годину*, став 30.

³⁶⁹ *Ibid*, став 36-37.

³⁷⁰ *Promoting fair and effective criminal justice*, <https://www.penalreform.org/priorities/prison-conditions/key-facts/health/>, приступљено 11.12.2015. године.

³⁷¹ О значају увођења бољих здравствених стандарда у затворима детаљније видети у: *Prisoners „should get same healthcare as general population“*, <https://www.theguardian.com/society/2016/nov/02/prisoners-should-get-same-healthcare-as-general-population>, приступљено 11.08.2015. године.

³⁷² *Ibid*, став 38-42.

налази да је, без обзира на материјалне услове, држава дужна да заштити здравствено стање лица лишених слободе - кроз лечење или превентивне прегледе.³⁷³ Иако су заразне болести велики проблем у установама, ЦПТ налази да оне не треба увек да буду разлог за изолацију заражених. Као пример се наводи да ХИВ позитивна лица не треба због таквог статуса да буду изолована од осталих, већ да се саветодавним и едукативним радом утиче на њихов бољи положај у установи.³⁷⁴

Због брзог начина преношења, туберкулоза представља велики проблем у установама источне Европе.³⁷⁵ ЦПТ налази да би се овакво стање могло поправити бољим материјалним условима у установи, омогућавањем проветравања просторија и смањењем броја затвореника који бораве у истој просторији.³⁷⁶

Неодговарајућа здравствена заштита у установи може, у драстичним случајевима, довести и до повреде члана 3 Европске конвенције. Везано за пружање здравствене заштите у установама за лишење слободе, Европски суд се изјашњавао у више наврата у претходном периоду. Сагледавањем праксе о овом питању стиче се утисак да је она различита и да зависи од околности сваког конкретног случаја, али се може уочити да је скорија пракса суда доста строжа по питању оцена обавеза које држава има. Везано за обољевање од заразне болести у установи, конкретно - туберкулозе, за Суд није представљало повреду члана 3 и ако се затвореник заразио од другог затвореника са којим је делио собу, јер је држава пружила обојици адекватну здравствену негу и спречила да се након излечења поново заразе овом болешћу.³⁷⁷ Другачије је одлучено и предмету *Мек Глинчи и остали против Уједињеног Краљевства*.³⁷⁸ У овом предмету, затвореница је умрла осам дана након пријема у установу, од последица апстиненцијалне кризе. У овом периоду она је озбиљно дехидрирала и није могла да узима храну, јер је неконтролисано повраћала. Међутим, и посред сталног погоршавања њеног здравственог стања, током два дана јој није пружена здравствена нега, јер лекар није радио за викенд. Суд је нашао да овакво поступање државе представља повреду члана 3.

³⁷³ *Једанаести општи извештај ЦПТ-а, 2001. година*, став 31.

³⁷⁴ Детаљније о положају ХИВ позитивних особа у установама за лишење слободе видети у: Watt, B., „HIV/AIDS and European Human Rights Law“, *European Human Rights Law Review*, 2000, стр. 54-65.

³⁷⁵ Постоје подаци да је око 10 посто затворске популације у Руској федерацији заражено туберкулозом; детаљније о овом проблему видети у Stern, V., *Sentenced to Die? The Problem of TB in Prison in Eastern Europe and Central Asia*, International Center for Prison Studies, London, 1999.

³⁷⁶ *Једанаести општи извештај ЦПТ-а, 2001. година*, став 31.

³⁷⁷ *Хохич против Украине*, бр. 41707/98 (2003).

³⁷⁸ *Мек Глинчи и остали против Уједињеног Краљевства*, бр. 50390/99 (2003).

На сличан начин Суд је одлучио и у предмету *Кенан против Уједињеног Краљевства*.³⁷⁹ У овом случају, затвореник који је патио од хроничног душевног поремећаја извршио је самоубиство у установи. Суд није могао да утврди да ли је боравак у установи или поступање према њему, односно његово претходно дисциплинско кажњавање, узроковало самоубиство затвореника. Али, утврђено је да нису постојали било какви наговештаји о ризику од самоубиства нити је његово психичко стање континуирано праћено, већ му је изречена строга дисциплинска казна и продужење боравка у установи. Ово је, према налажењу Суда, представљало нечовечно и понижавајуће поступање или кажњавање у смислу члана 3 Европске конвенције, јер се нису поштовали прописани стандарди за поступање са лицима која имају психичке поремећаје.

На основу приказане правне регулативе и праксе на међународном нивоу, може се закључити да је питање здравствене заштите лица лишених слободе од велике важности. Државе су у обавези да предузму све потребне мере како би очувале здравствено стање лица лишених слободе, и у том циљу им треба обезбедити сталну здравствену негу, медикаменте и адекватне услове за лечење.

3.3.11. Право на информисање

Установе за лишење слободе представљају места на којима информације нису тако доступне као на слободи. Питање информисања посебно је интересантно у модерном добу, када се информације шире великом брзином путем интернета и мобилних телефона, које готово сви поседују. Лица лишена слободе код себе не могу имати мобилне телефоне, рачунаре или друга средства која би им омогућила да се брзо и лако информишу о питањима која су им важна, из разлога безбедности. Како се налазе у изолацији, затвореници све информације добијају од особља установе. Од велике је важности да затвореници остану у току са најзначајнијим друштвеним догађајима у земљи и свету, да им се благовремено доставе информације о питањима која се тичу режима и правила у установи, али и лично њих или њима блиских лица.

Затвореницима установа треба да обезбеди право на пуно информисање и о правима које имају у установи, режиму установе, разлозима због којих су лишени

³⁷⁹ *Кенан против Уједињеног Краљевства*, бр. 27229/95 (2001).

слободе и њиховом здравственом стању.³⁸⁰ Посебно је значајно истаћи право породице лица лишеног слободе да добије све информације које се тичу његовог статуса.³⁸¹

Минимална правила за поступање са затвореницима предвиђају да чим буде лишен слободе, сваки затвореник *мора добити писмено обавештење о режиму затвореника његове категорије, о дисциплинским правилима затвора, о дозвољеним средствима за добијање обавештења и за састављање жалби*. Ова обавештења се усмено дају затворенику који је неписмен. Значајно је да затвореници буду упознати са најзначајнијим догађајима, те ће се редовно обавештавати преко дневних листова, часописа, радио емисија или на други погодан начин. Поред осталих информација, које су свакако важне, нужно је да затвореник буде упознат са значајним питањима која се тичу лично њега, о односе се на здравствено стање. О свим променама здравственог стања затвореника које су значајне, обавештавају се чланови његове породице или лица која је он одабрао. У случајевима када дође до тешке болести или смрти блиског лица затвореника, управа мора о томе доставити благовремено обавештење (правило 44).

Европска затворска правила, такође, гарантују да ће затвореник бити благовремено информисан о свим питањима која се тичу здравља његове породице или блиских лица. Уколико у току периода лишености слободе премине неко блиско лице затвореника, он о томе мора бити благовремено обавештен (правило 24). Такође, породица затвореника мора добијати све значајне информације о њему, од места и времена његовог лишења слободе, информација о установи у којој се налази, разлозима хапшења, здравственом стању и евентуалној смрти у установи.

Затвореници морају бити обавештени о режиму установе и правилима понашања у њој, о чему им се доставља писани информатор (правило 30). Такође, њима треба пружити могућност да користе адекватну правну помоћ (правило 23). Суштински, право на коришћење правне помоћи у великој мери се ослања на адекватно информисање затвореника. Наиме, да би он могао користити право на

³⁸⁰ Ради пуног поштовања овог права, поједине државе припремају информаторе са упутством како затвореници могу остварити своје право на информисање. Као пример овакве праксе може послужити Аусралија, која овакав информатор има на веб сајту Владе. Видети на: *Queensland Government* <https://www.qld.gov.au/law/sentencing-prisons-and-probation/prisons-and-detention-centres/prisoners-rights/>, приступљено 07.12.2015. године.

³⁸¹ Детаљније видети на: *Jail Superintendent fined for not giving details under Right to Information Act*, <http://www.thehindu.com/today's-paper/tp-national/tp-tamilnadu/jail-superintendent-fined-for-not-giving-details-under-right-to-information-act/article91174.ece>; приступљено 07.12.2015. године.

правну помоћ кроз коју ће заштитити своја права, потребно је да претходно добро упозна права која су му у установи гарантована.

Право на информисање у установама за лишење слободе ослања се и на члан 10 Европске конвенције, који гарантује право на слободу изражавања, која у себи садржи слободу саопштавања и примања информација. Европски суд је заузео становиште да за лица лишена слободе ово право треба тумачити са аспекта по којем је нагласак на примању информација.³⁸²

Након изласка из установе, затвореник треба поново да се врати у друштвене токове, те је потребно да редовно буде информисан. У одређеним случајевима затвореник може бити ограничен у овом праву због разлога безбедности и очувања реда у установи, када му се не дозвољава информисање путем телевизије или радио пријемника са осталим затвореницима.³⁸³ У таквим случајевима потребно је затворенику омогућити алтернативне начине информисања како би остао у току са значајним догађајима.

Из људских и моралних разлога, затвореника је нужно обавестити о свим питањима која се тичу њега лично или чланова његове породице. Чињеница да је у установи за лишење слободе не сме представљати околност која искључује његово право да суделује у значајним питањима која се односе на његову породицу.

3.3.12. Право на образовање

Стицање знања и вештина је корисно јер оплемењује човека. Кроз нова сазнања он шири своја интересовања и афинитете. У установе за лишење слободе долазе лица различитог образовања, од факултетски образованих до неписмених. Потребно је свим овим лицима обезбедити програме кроз које би проширили своје образовање, а у складу са својим потребама.

Приликом организовања образовног процеса у затворима, потребно је сагледати реалне потребе затвореника. Према раније обављаним истраживањима, скоро трећина затвореника је неписмена,³⁸⁴ а половина је функционално неписмена.³⁸⁵ Такође,

³⁸² *Рамирез Санчез против Француске*, бр. 59450/00 (2005).

³⁸³ *Мек Фил против Уједињеног Краљевства*, бр. 8317/78 (1980).

³⁸⁴ Ове податке објавило је Министарство правде САД 2003. године, након анализе података од 1991. године. Према тако добијеним подацима, 68% затвореника није имало диплому средње школе пре доласка у установу. Око 28% затвореника је било укључено у неки програм писмењавања током извршења казне. Детаљније видети у: *Education and Correctional Populations*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Special Report, Revised 4/15/03, стр. 4.

затвореници често немају основна знања из математике, не знају да сабирају и множе, не познају ни основне економске термине, што им отежава функционисање на слободи.³⁸⁶

Због оваквог образовног статуса затвореника, потребно је да се они едукују усвајајући практична и примењива знања, која ће им бити корисна на слободи.³⁸⁷ Услови под којима се образују треба да у највећој мери прате оне услове који су обезбеђени на слободи. Поред основног знања које затвореници треба да стекну у установи, потребно је да се онима који су за то заинтересовани обезбеди наставак школовања и стицање факултетске дипломе.³⁸⁸

У сагледавању образовног процеса затвореника, потребно је имати на уму трошкове које оно ствара за државу. Овде се првенствено мисли на то на ком нивоу се завршава обавеза државе да финансира школовање затвореника. Да ли она то треба да чини као и када су у питању слободни грађани, где се најчешће финансирају основни нивои образовања, или је потребно да се у случају затвореника ова обавеза прошири и на највише нивое образовање. Са тим у вези је и питање да ли су користи од образовања затвореника толике да оправдавају њихово стављање у повољнији положај што се тиче доступности образовања.³⁸⁹ Посматрајући целокупну заинтересованост осуђеничке популације да се укључи у факултетске образовне токове, која је готово занемарљива, тиме се не ствара значајни трошак за државу. Али, постоје аутори³⁹⁰ који

³⁸⁵ Иако се затвореници изјашњавају као писмени, јер су завршили неки ниво формалног образовања, они често нису у могућности да самостално попуњавају формуларе или читају. Детаљније видети на: Gove, M., *Prison education still at the back of the class, as Gove takes new course*, преузето са: <https://www.theguardian.com/education/2015/aug/04/michael-gove-prison-education-justice-secretary-jail>; приступљено 08.07.2015. године.

³⁸⁶ Brazzell, J., at. al., *From the Classroom to the Community: Exploring the Role of Education During Incarceration and Re-entry*, The Urban Institute, Justice Policy Center, John Jay College of Criminal Justice (2009), стр. 18.

³⁸⁷ Овакви програми су посебни у односу на редован образовни процес. Такође, не осмишљавају се исти програми за старије затворенике и малолетнике. Пример једног од таквих програма доступан је на сајту Министарства образовања САД. Детаљније видети на: *Correctional Education*, <http://www2.ed.gov/about/offices/list/ovae/pi/AdultEd/correctional-education.html>; приступљено 12.11.2015. године.

³⁸⁸ Ово је од велике важности за затворенике млађе животне доби. Према истраживањима у Африци постоји велики број млађих затвореника који немају приступ образовању током издржавања казне. Детаљније видети у: *Prison Conditions in South Afrika*, стр. 60.

³⁸⁹ Током 2015. године у САД је оформљен пилот пројекат који је имао за циљ да укључи затворенике у образовне процесе на колеџима. Детаљније видети у: Westervelet, E., *Measuring The Power Of A Prison Education*, преузето са: <http://www.npr.org/sections/ed/2015/07/31/427741914/measuring-the-power-of-a-prison-education>, приступљено 11.12.2015. године.

³⁹⁰ Bozelko, C., *Yes, prisoners need college education. But they need to get their geds first*, преузето са: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/03/prisoners-college-education-need-geds-first>, приступљено 08.12.2015. године.

сматрају да је корисније унапредити елементарне нивое образовања, него улагати у непримењиве образовне процесе.

Одговор на претходну дилему најбоље даје статистика³⁹¹ која указује на везу између већег образовног нивоа и смањења стопе рецидивизма. Затвореници који у установи стекну образовање, посебно факултетско, лакше се запошљавају након изласка из установе. Такође, заједница је спремнија да прихвати такве особе, јер су током издржавања казне учинили нешто корисно. На овај начин, улагање у образовање затвореника представља и улагање у њихов постпенални статус, али и у превенцију рецидивизма, чиме свакако оправдава своју сврху.³⁹²

Минимална правила за поступање са затвореницима предвиђају (правило 77.1) да треба предузети мере како би се *развила настава за све затворенике који су у стању да је користе и религиозну наставу*. Поред овако дефинисане наставе, која је факултативна и зависи од афинитета лица лишеног слободе, предвиђено је да се организује обавезна настава за млађе затворенике који нису били укључени у образовни процес на слободи. Прописано је и да у установи треба обезбедити довољно књига различитог жанра и подстицати затворенике да читају.

Европска затворска правила детаљније обрађују ово питање. Овоме је посвећено правило 28, којим је предвиђено да свака установа треба да настоји *да свим затвореницима омогући приступ образовном програмима, који треба да буду што свеобухватнији и који задовољавају њихове индивидуалне потребе, истовремено водећи рачуна о њиховим тежњама*. Предност у образовању треба да имају лица која немају основно образовање, али и млађи затвореници (правило 28). Приликом реализације образовног процеса, установа треба да се посебно посвети неписменим затвореницима или онима који нису завршили основну школу, млађим затвореницима и онима који имају посебне потребе. Затвореници који су укључени у образовни процес не смеју бити доведени у неповољнији положај због тога. У циљу успешног спровођења образовног процеса потребно је да установе буду снабдевене довољним

³⁹¹ У просеку, осуђеници са вишим образовним нивоима се 45% ређе враћају у пеналне установе. Детаљније податке видети у: *Education and Correctional Populations*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Special Report, Revised 4/15/03, стр. 8.

³⁹² Занимљиво је сведочење Лорете Телор, задужене за едукацију затвореника у САД. Она указује да пружање бесплатног образовања затвореницима чини вишеструки бенефит друштву. Иако као мајка издваја новац за образовање своје деце, а учествује у бесплатном образовном процесу затвореника, сматра да је то исправно. Овакав став оправдава тиме што сваки уложени долар у образовање осуђеника штеди пет долара за њихов поновни смештај у установу. Детаљније видети у: Taylor, L., *Prison education is a smart investment, reduces crime*, преузето са: <http://www.seattletimes.com/opinion/prison-education-is-a-smart-investment-2/>; приступљено 08.07.2016. године.

бројем књига и да сарађују са локалним библиотекама. образовање које се пружа у установама треба да буде интегрисано у образовни процес који је организован на слободи како би се и изван установе успешно наставило.

Правило 106 посвећено је образовању осуђеника. Наводи се да системско образовање представља кључни фактор у третману осуђеника. Због тога све затворенике треба подстицати на учешће у програму обуке и образовања. Образовни програми треба да буду осмишљени према дужини боравка осуђеника у установи.

Установе морају имати библиотеку снабдевену довољним бројем књига различитих жанрова. На овај начин задовољиће се потреба затвореника да своје слободно време испуне корисним садржајима. Постоје препоруке око избора литературе за затворске библиотеке, према којима затвореницима треба обезбедити избор између различитих жанрова, почев од класичних до нових аутора, без избегавања популарне, еротске или крими литературе.³⁹³

Виши ниво образовања омогућава лакшу реинтеграцију осуђених лица у редовне друштвене токове. Из овог разлога у већини установа организује се едукација која треба да буде примењива и усклађена са потребама и афинитетима лица лишених слободе. Али, да би се лица лишена слободе укључила у образовни процес и да би он дао ефекте, потребно је да буде брижљиво осмишљен и занимљив.

3.3.13. Верска права

У савременом свету постоји велики број признатих религија. У установама за лишење слободе могу бити смештени припадници различитих верских заједница, којима је потребно гарантовати иста верска права. Такође, у установама могу бити и лица која су по верском опредељењу атеисти или агностици, којима установа не сме наметати доминантну религију нити их на било који начин наводити на учествовање у верским обредима или их због исказаног става стављати у неповољнији положај.

Историјски сагледавано, религија је имала значајан рехабилитациони потенцијал.³⁹⁴ Молитва и покајање били су основни облици третмана према преступницима. Ова ситуација се касније променила, те су затвореници истицали да им

³⁹³ Овакве препоруке издало је Удружење америчких библиотекара. Детаљније видети на: The American Library Association, *Prisoners' Right to Read*, <http://www.ala.org/advocacy/prisoners-right-read>; приступљено 05.08.2015. године.

³⁹⁴ King, D., „Religious Freedom in the Correctional Institution“, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Volume 60, 1970., стр. 299.

је угрожено право на вероисповест, јер приликом дисциплинског кажњавања нису имали могућност да присуствују црквеним обредима.³⁹⁵ Такође, значајан број затвореника муслиманске вероисповести истиче да им током издржавања казне затвора нису у довољној мери поштована верска права.³⁹⁶

Да би се обезбедило шире поштовање верских права муслимана у затворима, од стране ОУН-а издате су смернице о верским правилима муслиманске вероисповести.³⁹⁷ Она се односе на исхрану, молитву, хигијенске навике и све остале аспекте који су од суштинског значаја за ову вероисповест. На овај начин, тежи се ка отклањању самовоље формалног система приликом одлучивања шта ће се сматрати верски допуштеним а шта ће бити мимо затворских правила.³⁹⁸ Такође, онемогућавају се затвореници да позивањем на поштовање верских права истичу непотребне захтеве према управи.

Поред католичанства, као доминантне религије у установама за лишење слободе у Европи и САД, и ислама као прве пратеће религије, не треба занемарити и остале вероисповести којима затвореници могу припадати. Затвореницима мора бити признато право на вероисповест свих признатих религија. Уколико формални систем препозна њихове духовне потребе, време проведено у установи за затворенике ће бити прихватљивије.

Минимална правила за поступање са затвореницима прописују обавезу да установа обезбеди поштовање верских права затвореника. Ако у затвору постоји довољан број затвореника који припадају истој вероисповести, биће омогућена служба

³⁹⁵ Суд је нашао да у овим случајевима није повређено право затвореника на вероисповест јер су интереси одржања реда превасходни. Детаљније видети на примеру случаја: *McBride v. McCorkle*, 44 N.Y. Super. 468, *Amicus Court Reporters*, преузето са: <http://www.amicusreporters.com/>; приступљено 07.08.2015. године.

³⁹⁶ Аргументи управе којима се оправдава овакво поступање најчешће су се односили на повећану агресивност припадника муслиманске заједнице или сагледавање исламске вероисповести као социјалног, а не верског покрета. Детаљније у: King, D., *Religious Freedom in the Correctional Institution*, стр. 305.

³⁹⁷ *The Religious Rights and Duties of Muslim Inmates in Prisons a Guide for Criminal Justice Personnel*, The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and International Institute of Higher Studies in Criminal Science (ISISC) Penitentiary Project – Publication 2 of the Series, стр. 3.

³⁹⁸ Затвори још увек различито гледају на допуштеност браде код муслимана. Раније се захтев управе за бријањем и шишањем оправдавао медицинским и хигијенским разлозима. Након што је овакав став напуштен, аргумент против допуштености браде био је могућност да се у њој сакрије оружје. Овакво становиште све чешће се напушта. То су учинили и судови широм САД-а, који сматрају да се тиме крше религијска права муслимана и да је немогуће да се у бради сакрије оружје. Детаљније видети у: Wolf, R., *Supreme Court upholds religious rights of prisoners*, преузето са: <https://www.nronline.org/news/politics/supreme-court-upholds-religious-rights-prisoners>; приступљено 07.11.2015. године.

признатог представника те религије. Жеља затвореника да се придржава верских обичаја не треба да додатно отежа или компликује његов положај у установи.

Европска затворска правила, такође, поклањају пажњу овом питању у правилу број 29. Дефинисано је да се слобода мишљења, савести и вероисповести мора поштовати. Затвореницима треба омогућити да *исповедају своју веру и следе своја верска убеђења, да присуствују службама или скуповима које воде одобрени представници њихове вере и да поседују књиге и литературу везану за њихову веру или уверење* (29.2). Такође, затвореници не могу бити приморавани да учествују у верским активностима.

Слобода вероисповести гарантована је и Европском конвенцијом, која у члану 9 гарантује да *свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести*. Поштовањем овог права, грађани имају *слободу промене вере или уверења и слободу сваког да, било сам или заједно с другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, подучавањем, обичајима и обредом*. Европска конвенција прописује ограничење овог права *само законом прописаним ограничењима неопходним у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других*.

Захтев за заштитом духовних потреба лица лишених слободе представља комплексно питање, о којем се изјашњавао и Европски суд. Суд налази да је потребно промовисати верски плуралитет као заштитни знак у демократском друштву, мада приликом одлучивања о заштити члана 9 избегава да одлучује о питању шта треба сматрати вером.³⁹⁹ У току лишења слободе потребно је да установа обезбеди исхрану прилагођену верским потребама⁴⁰⁰ и услове за изражавање вероисповести.⁴⁰¹ Питање пуне слободе вероисповести у директној је вези са безбедносним режимом установе. Тако ће, по ставу Суда, установа имати могућност да одлучи да ли ће изаћи у сусрет захтевима за пуштање браде, ношење молитвених ланаца или других верских реквизита, које неће бити обавезна да набавља за лица лишена слободе.⁴⁰²

Иако су верска права широко гарантована међународним актима, стиче се утисак да установе нису увек „расположене“ да те акте спроведу у дело. Затвореници су често принуђени да се одрекну својих верских права, јер су услови за њихово

³⁹⁹ *X против Уједињеног краљевства*, 7291/75, (1977).

⁴⁰⁰ *X против Уједињеног краљевства*, 5947/72 (1976).

⁴⁰¹ *Гузарди против Италије*, пресуда од 6.11.1980. године, серија бр. А, бр. 39.

⁴⁰² *X против Аустрије*, бр. 1753/63, (1965).

остварење у установи отежани. Посебно су угрожени затвореници који нису припадници доминантних вероисповести у установи. То често представља разлог за њихову дискриминацију. Стога је потребно да се јачају капацитети формалног система, у циљу препознавања и поштовања религиозних потреба затвореника.

3.3.14. Заштита људских права посебних категорија лица лишених слободе

Затвореничку популацију доминантно чине осуђени пунолетни мушкарци. Поред ове већинске затворске популације, у установама за лишење слободе бораве и друге категорије лица. То су лица лишена слободе из процесно-правних разлога - притвореници, малолетна лица, жене, затвореници старије животне доби, особе истополне сексуалне оријентације и трансродне особе. Набројане категорије лица лишених слободе карактеришу се особеним статусом, који захтева другачије поступање према њима у односу на општу затворску популацију. У наставку ће бити указано на посебна правила која се примењују према овим категоријама затвореника.

Притворена лица. Права лица лишених слободе која нису осуђена разликују се од права осуђеника. Лица која су лишена слободе без осуђујуће пресуде су притворена лица или ухапшена лица. Како против њих није донета правоснажна осуђујућа пресуда, они су још увек невини а смештени у установу за лишење слободе, што њихов статус чини специфичним. Зато је потребно да њихова права буду у најмањој могућој мери ограничена.⁴⁰³

Лишење слободе које дуже траје а није праћено правоснажном судском одлуком може штетно утицати на затвореника.⁴⁰⁴ Из ових разлога, потребно је детаљније регулисати гарантована права притворених лица.⁴⁰⁵ Државе настоје да уведу уједначену праксу у поступању са лицима лишеним слободе,⁴⁰⁶ како би она уживала

⁴⁰³ Mršić, G., "Pritvor kao mjera osiguranja nazočnosti okrivljenika u kaznenom postupku", Hrvatska pravna revija, 2002., 11, 143-149.

⁴⁰⁴ Podfild, N., Release From Prison, European Policy and Practice, Wilan Publishing, Devon, 2010., стр. 21.

⁴⁰⁵ То се најчешће чини кроз процесно законодавство, али нису ретки случајеви у којима државе доносе посебне правне акте који се односе на притворенике. Такав пример има САД, која је усвојила принципе поступања према лицима лишеним слободе - *The Principles and Best Practices on the Protection of Persons Deprived of Liberty in the Americas*, Inter-American Commission on Human Rights, 2008.

⁴⁰⁶ Најчешће се правна акта из ове области доносе на међудржавним скуповима. Тако су права притворених лица у Азији регулисана од стране Азијске лиге, која је донела Арапску повељу о људским правима. *The Arab Charter on Human Rights*, adopted on 22 May 2004, entry into force on 15 March 2008. Интегрални текст може се преузети са: *Arab Charter on Human Rights*, <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/loas2005.html>; приступљено 07.12.2015. године. Исто је учињено и на тлу Африке, доношењем *Декларације о затворским правилима у Африци* на Пан-Афричкој конференцији у Кампали 1997. године. Интегрални текст може се преузети на: *The Kampala Declaration on Prison Conditions in Africa*, <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/06/rep-1996-kampala-declaration-en.pdf>; приступљено 07.11.2015. године.

минимум признатих светских стандарда у овој области. Такође, међународне организације залажу се за што бољу информисаност притвореника о правима која су им гарантована. Ради остварења овог циља издају информаторе који се уручују притвореницима након лишења слободе.⁴⁰⁷

У медијима и широј јавности често се поставља питање нивоа заштите права који притворена лица „заслужују“ уколико су осумњичена за тешке злочине.⁴⁰⁸ Оваквом ставу често су изложени терористи, јер су делима због којих су лишени слободе, повређени недужни грађани. Поједине државе поседују посебне установе⁴⁰⁹ за смештај оваквих притвореника и према њима примењују строже безбедносне режиме. Поред специфичности дела за које ове категорије притвореника одговарају, са ума не сме бити сметнута чињеница да они још увек нису правноснажно осуђени, те се мора поштовати претпоставка њихове невиности, без обзира на јачину доказа или последице које је извршење дела изазвало.

Услед постојања значајне разлике између лица која издржавају казну затвора и оних која су притворена, Правила у делу VII одређују да се на притворенике примењују одредбе које се односе на све затворенике, уз додатна обезбеђења (правило 95). Она се односе на обезбеђивање потребних просторија за припремање одбране и састајање са правним заступницима (правило 98.2). На овај начин жели се постићи додатна заштита притворених особа, јер и поред постојања претпоставке невиности, оне пролазе третман гори од оног који пролазе осуђене особе. Зато се предвиђа њихов смештај у одвојене делове затвора, могућност да раде, те примена режима за осуђене затворенике уколико то одаберу, јер сврха због које се они налазе у установи није ресоцијализација, већ остварење других, процесних циљева.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ ОЕБС је недавно издао такву брошуру за притворена лица на територији Албаније. *Informer Brochure on The Rights of Detainees and Pre-trial Detainees*, OSCE Presence in Albania.

⁴⁰⁸ Детаљније о оваквим ставовима и осталим проблемима са којима се ове категорије притвореника сусрећу видети на: *Detention and Imprisonment*, Amnesty International, <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/detention/>; приступљено: 08.11.2015. године.

⁴⁰⁹ САД је за ове намене оформио посебан затвор Гватанамо, у којем је у претходном периоду боравило преко 700 људи а сада их је укупно 59. Детаљни подаци доступни на: *Human Rights First*, <https://www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/gtmo-by-the-numbers.pdf>; приступљено 15.12.2016. године.

⁴¹⁰ Потребно је истаћи и специфичан положаја „међународних“ притвореника. То су лица против којих се води кривични поступак пред Међународним кривичним судом ОУН-а за бившу Југославију. Овај суд основан је 1993. године и био је први суд за ратне злочине који су основале Уједињене нације, као и први међународни суд за ратне злочине након судова у Нинбергу и Токију. Основао га је Савет безбедности Уједињених нација, у складу са главом VII Повеље Уједињених нација. Детаљније видети на: *Ujedinjene nacije, Medunarodni krivichni sud za bivšu Jugoslaviju*, <http://www.icty.org/bcs/o-mksj>, приступљено 07.08.2015. године. У притворској јединици овог суда боравили су држављани бивших

Минимална правила за поступање са затвореницима посебну пажњу посвећују овом питању. У правилу 84 дефинисано је да се *свако лице ухапшено или окривљено због неке повреде кривичног закона, које је задржано у полицијском притвору или затвору, али које још није осуђено, назива „окривљеним“*. Најпре се указује на то да се окривљени сматра невиним и са њим се мора поступати као таквим, а треба га сместити одвојено од затвореника. По правилу, они ће бити *смештени у посебним собама, уколико нису у питању различити месни обичаји, с обзиром на климу*. Посебно је одређено и право на исхрану (правило 87), те окривљени могу, ако то желе, *да се хране о свом трошку, набављајући храну споља посредством администрације, преко своје породице или преко својих пријатеља. У противном, администрација је дужна да се стара о њиховој исхрани*. У правилу 88 дефинисано је да окривљеном треба да буде дозвољено да носи *своје лично одело, ако је оно чисто и пристојно*, а ако окривљени носи *униформу завода, она се мора разликовати од униформе окривљених лица*. Окривљени може бити укључен и у процес рада, али само у случају када то жели, уз адекватну накнаду. Здравствена заштита која се пружа окривљеном првенствено треба бити обезбеђена од његовог изабраног лекара (правило 89).

Од изузетне је важности правило 92, које окривљеном *треба да пружи могућност да одмах обавести своју породицу о свом лишењу слободе, као и да ужива све разумне повластице да би могао бити у вези са својом породицом и својим пријатељима и да би могао примати посете тих лица. Једина ограда се односи на ограничења и надзор који су потребни у интересу судске истраге, безбедности и доброг рада у установи*. Како би окривљени могао да се адекватно брани у поступку који се води против њега, установа му мора обезбедити да ангажује адвоката и да са њим несметано општи писаним и усменим путем. *Састанци окривљеног и његовог адвоката могу бити надамак вида службеника полиције или завода, али не и надамак његовог слуха* (правило 93).

Европска затворска правила, такође, посебно одређују положај лица лишених слободе без правоснажне пресуде. Ова категорија лица у Правилима се ословљава термином притвореници, који обухвата сва лица лишена слободе по одлуци суда до суђења, осуде или изрицања пресуде, као и периода по правоснажности пресуде (правила 94).

југословенских република, против којих се водио поступак. Детаљније о правима притворених лица у притворској јединици Међународног кривичног суда за бившу Југославију видети у: Simović, V., „Prava pritvorenih lica u pritvorskoj jedinici međunarodnog krivičnog suda“, *Godišnjak fakulteta ravnih nauka*, 2/ 2, Banja Luka, 2012, стр. 237-251.

Суштински, Европска затворска правила на исти начин дефинишу положај притвореника као што то чине Минимална правила за поступање са затвореницима. Њима се гарантује поштовање претпоставке невиности (правило 95). Притвореници ће, тако, имати право да се у установи посвете припремању своје одбране и сусретима са адвокатом (правило 98).

Европски суд је у својим одлукама по представкама притворених лица усвојио неке опште принципе. Првенствено, то је принцип сразмерности, према којем притвор може бити примењен у казненом поступку само кад је то апсолутно нужно, односно као крајња мера, и само толико колико је то нужно. Суд је у више наврата рекао да се продужење притвора може оправдати само на темељу релевантних и довољних разлога за заштиту јавног интереса који, успркос претпоставци невиности, претежу над начелом поштовања личне слободе.⁴¹¹ Овом критеријуму суд додаје још једно ограничење - у виду арбитрарности, према којем притвор неће бити одређен када су испуњени формални услови, уколико је то у несразмери са сврхом која треба да се постигне овом мером.⁴¹²

Од важности је и став Европског суда правде да притвореник може оспоравати законитост лишења слободе, без обзира на то да ли је о лишењу слободе одлучивао управни орган⁴¹³ или суд.⁴¹⁴ Европски суд ствара обавезу да се законитост одређеног притвора проверава периодично, од стране редовних судова.⁴¹⁵ Развијена су два механизма за испуњење обавезе периодичне контроле законитости притвора. Један је одређивање притвора на одређено разумно време, након којег се он аутоматски укида, а може се продужити само ако се поново утврди, уз поштовање истих гаранција, да и даље постоје разлози за притвор. Други механизам је лишење слободе на неодређено време или дуже одређено време, уз обавезну контролу постојања претпоставки у разумним интервалима.⁴¹⁶

ЦПТ је у својим извештајима оцењивао услове притвора и оштро критиковао услове који су гори од оних који су предвиђени за осуђенике.⁴¹⁷ Препоручује се да носе сопствену одећу за време трајања ове мере и да им буде омогућена адекватна накнада

⁴¹¹ Овакав став заузет је у пресуди *Крепс против Пољске*, 34097/96 (2001).

⁴¹² Clayton, R., Tomlinson, H., *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2001., стр. 483.

⁴¹³ *Де Вил, Омс и Версин против Белгије* (1971) 1 EHRR 373.

⁴¹⁴ *Х. против Уједињеног Краљевства* (1982) 7215/75.

⁴¹⁵ *Безичери против Италије*, (1989) 114000/85, *Херзегфали против Аустрије*, (1993) 15 EHRR 437.

⁴¹⁶ Đurđević, Z., Tripalo, D., „*Trajanje pritvora u svjetlu međunarodnih standarda te domaћeg prava i prakse*“, *Hrvatski ljetopis za kazнено право i praksu*, Zagreb, vol. 13, broj 2/2006, стр. 564.

⁴¹⁷ *Извештај ЦПТ-а за Русију за 2003. годину*, ставови 51-54.

за обављени рад.⁴¹⁸ ЦПТ износи захтев да се притвореници превасходно смештају у установе за лишење слободе у којима су запослена специјално обучена лица и да што мање буду под надзором и контролом полиције.⁴¹⁹ Такође, ЦПТ се негативно изјашњава и по питању усамљења притвореника,⁴²⁰ које може имати штетне последице а ипак се примењује у бројним установама.⁴²¹

Из представљених извора произилази да је значајно пружити додатну заштиту овој категорији лица лишених слободе, због специфичности њиховог правног положаја.

Малолетна лица лишена слободе. Малолетници који су лишени слободе уживају посебну заштиту због свог узраста. Најчешће су препознати као посебна категорија у току целог кривичног поступка, те се овакав њихов положај наставља и у периоду лишења слободе.

Уочено је да према малолетницима у већој мери делују затворске депривације, што ствара потребу за формирањем јачег неформалног система.⁴²² Уопштено, малолетници су изложенији свим ризицима које затворска средина носи са собом. Чешће су жртве насиља,⁴²³ сексуалних преступа, лошије психички подносе одвојеност од породице, изложенији су ризику од самоубиства⁴²⁴ и чешће су повратници. Посебно су осетљива деца, којима се у појединим системима⁴²⁵ може судити за кривична дела

⁴¹⁸ Извештај ЦПТ-а за Велику Британију, 1991. годину, став 78.

⁴¹⁹ Други општи извештај ЦПТ-а, став 78.

⁴²⁰ Ibid, став 46

⁴²¹ Овај проблем је доста изражен у скандинавским земљама, детаљније у: Evans, M., Morgan, R., *Preventing Torture*, Clarendon Press, Oksford, 1998. стр. 247-249.

⁴²² Мирић, Ф., „Затворенички друштвени систем са посебним освртом на заједницу малолетних осуђеника“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Тематски број „Савремене тенденције у развоју правног система Републике Србије“ Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2012., оп. cit., стр. 71.

⁴²³ Постоје бројна сведочења о насиљу међу малолетницима у установама, што сведочи да су затвори превише окрутни за младу популацију. Занимљиво је сведочење Гарија Скота, који је са 15 година био осуђен за убиство а сада се бави рехабилитацијом малолетника. Према његовим речима, посебно је штетно затварање младих затвореника у затворе у којима су смештени пунолетни осуђеници. Систем према којем се малолетнику због тежине дела суди као пунолетном лицу погрешан је, јер малолетници немају могућност да на исти начин адекватно одреагују. Детаљније видети у: Scott, G., *Prison Is Too Violent for Young Offenders*; преузето са: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2012/06/05/when-to-punish-a-young-offender-and-when-to-rehabilitate/prison-is-too-violent-for-young-offenders>, приступљено 08.12.2015. године.

⁴²⁴ У последњих осам година у Великој Британији више од 100 малолетника извршило је самоубиство у затвору. Детаљније у: Owen, J., *More than 100 young prisoners have taken their own lives in past eight years, says review*, преузето са: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/more-than-100-young-prisoners-have-taken-their-own-lives-in-past-eight-years-says-review-10358828.html>; приступљено 08.12.2015. године.

⁴²⁵ Бројне државе заузимају став да ако је дете способно да учини дело, способно је да за исто и одговара. Примери за то су поједине државе САД, Енглеска, Јужна Африка.... Податке о деци која издржавају казну затвора у Јужној Африци погледати на: *Correctional services in gauteng province*,

која учине. Према њима се мора поступати са још већом пажњом у односу на ону која се пружа старијим малолетницима. Према малолетницима, због њиховог посебног статуса, треба применити модел процесне протективности у свакој фази кривичног поступка и током боравка у специјализованим институцијама.⁴²⁶ Само друштвена заштита младих учинилаца кривичних дела довешће и до заштите друштва.⁴²⁷

Ради превазилажења штетног утицаја затворског система на малолетнике, бројне невладине организације имају програме за подршку током и након извршења казне.⁴²⁸ Њихови програми усмерени су ка пуној ресоцијализацији младих и њиховом поновном укључивању у друштво.

Европска затворска правила предвиђају да се малолетницима мора обезбедити приступ социјалној, психолошкој или образовној служби (правило 35.1), религиозним и рекреативним програмима и осталим програмима који су доступни малолетницима на слободи. Посебно се наглашава потреба наставка образовног процеса и након лишења слободе (правило 35.2). Потребно је да се малолетници сместе у одвојени део установе у односу на пунолетне затворенике.

У оквиру УН, као што је већ било речи, постоји посебан документ посвећен положају лица лишених слободе која су малолетна - Хаванска правила. У суштини, ова правила се значајно ослањају на Минимална правила УН о поступању са затвореницима, само су прилагођена малолетницима и њиховим специфичним правилима и потребама.⁴²⁹

Правила се примењују на све малолетнике који су лишени слободе. Под лишењем слободе подразумева се смештај особе у јавну или приватну затворену институцију, на основу наредбе суда, административног или другог јавно овлашћеног тела. Основни принципи Правила огледају се у следећем: лишавање слободе је последња могућност која треба да буде искоришћена према малолетном преступнику;

<http://pmg-assets.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/docs/1999/minutes/991117correctGauteng.htm>;
приступљено 08.12.2015. године.

⁴²⁶Симовић, М., и остали, „Пракса Уставног суда Босне и Херцеговине и Европског суда за људска права о малолетницима као учиниоцима и жртвама кривичних дјела“, *Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, АТЦ Београд, Београд, 2012., *op.cit.* стр. 90

⁴²⁷ Илић, З., Маљковић, М., „Извршење кривичних санкција према малолетницима“, *Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 110.

⁴²⁸ Организација „Млади у затвору“ делује на тлу Африке, кроз програме рехабилитације и ресоцијализације. Детаљније видети на: *Young in Prison*, <http://www.younginprison.org.za/>, приступљено 07.08.2016. године. У САД је овој проблематици посвећена организација „Дечији трендови“. Детаљније видети на: *Child Trends*, <http://www.childtrends.org/about-us/>; приступљено 08.12.2015. године.

⁴²⁹Игњатовић Ђ., *Право извршења кривичних санкција, op. cit.*, стр. 52

лишавање слободе треба да буде временски ограничено на минимално трајање; лишавање слободе малолетника треба да буде у складу са принципима и процедуром међународног закона; брига за малолетнике лишене слободе је друштвена брига од посебног значаја; свим малолетницима лишеним слободе треба помоћи како би схватили и разумели своја права и обавезе током трајања лишени слободе.⁴³⁰

Малолетник лишен слободе има право да се сматра невиним и да се тако према њему поступа, право на стручну помоћ и сталну комуникацију са својим адвокатом. Прилику за рад уз надокнаду и наставак образовања или обуке обезбеђује се малолетнику ако за то постоје могућности.

Европски суд се у претходном периоду изјашњавао о статусу малолетника у установама за лишење слободе. Посебно је осетљиво питање дужине времена које малолетници треба да проведу у установи. Суд је у предмету *Викс против Уједињеног Краљевства*⁴³¹ заузео став да држава има право да према малолетнику изрекне казну затвора у доживотном трајању како би остварила своје обавезе које се односе на заштиту јавности. Исто је одлучено и у случају *Т.в. против Уједињеног Краљевства*,⁴³² у којем је доживотни затвор досуђен десетогодишњацима који су отели и убили бебу. И у овом случају Суд је закључио да је улога државе да обезбеди заштиту својих грађана значајна и да стога оправдава овакво поступање. Суд је, пак, одлучио да је дошло до повреде права на суђење у разумном року, када је малолетник провео у притвору две године а скоро годину дана нису предузимане било какве процесне радње према њему.⁴³³

Нормативно, права малолетника лишених слободе адекватно су гарантована. Стога је потребно уложити додатне напоре од стране државе како би особље које са њима ради било адекватно обучено за специфичности малолетничке популације која се смешта у пенитенцијарне установе. Ово је важно зато што ни у једној друштвеној области улога превенције и свеобухватног сагледавања свих криминогених фактора није од толиког значаја као у случају малолетничке делинквенције. Јер, малолетни делинквенти, због својих година и живота који је пред њима, обично имају довољно

⁴³⁰ Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, *op. cit.*, стр. 281.

⁴³¹ *Викс против Уједињеног Краљевства*, 2.03.1987. године, серија А бр. 114.

⁴³² *Т.в. против Уједињеног Краљевства*, бр. 24724/94 (1999).

⁴³³ *Асенов против Бугарске*, бр. 24760/94 (1998.)

времена да усвоје правилне обрасце понашања и живота у друштву уређених односа, уколико им исто то друштво у томе на прави начин помогне.⁴³⁴

Жене лишене слободе. У укупној затворској популацији жене чине занемарљив проценат,⁴³⁵ те су њихова права у установама везана за прописе који се примењују према мушкарцима. Налазимо да се жене у биолошко-социјолошком смислу разликују од мушкараца, што ствара потребу да се према њима поступа другачије иако казну затвора издржавају по правилима која важе за мушкарце.⁴³⁶

Једини међународни правни акт који је посвећен правима жена које су лишене слободе су Бангочка правила – Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама.⁴³⁷ Циљ овог документа није да замени остале међународне правне акте о правима лица лишених слободе, већ да пружи одређена прецизирања и додатна појашњења за ситуације у којима би женама ваљало гарантовати посебна права и специфичан положај.⁴³⁸

Текст Бангочких правила почиње основним принципом да се *задовољавање посебних потреба жена неће сматрати дискриминаторским поступањем, јер је такав приступ заправо неопходан како би жене оствариле родну равноправност*. На овом принципу утемељена су сва остала правила. Тако већ правило број 2 сугерише да при пријему жена треба обратити посебну пажњу на њихово свеукупно стање, због изражене рањивости жена у овом критичном тренутку. Женама ће се неодложно омогућити контакт са лицима изван установе, у циљу збрињавања деце, па и ограничено одлагање почетка извршавања казне, уколико је то неопходно и у најбољем интересу деце. У вези са положајем деце је и правило 4, према којем жене треба да буду смештене што ближе месту свог пребивалишта.

⁴³⁴ Стевановић, З., и остали, „Извршење казне малолетничког затвора“, *Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја*, Институт за криминолошка и социјолошка истраживања, стр. 376.

⁴³⁵ У Белгији у протеклој деценије 4% затворске популације чиниле су жене. Детаљније видети у: Nuutiens, A., Christiaens, J., „Female Offenders’ Pathways to Prison in Belgium“, *Темид*, бр. 4, година 15, 2012., стр. 10.

⁴³⁶ Ђопић, С., Шаћири Б., „Жене у затвору у Србији: услови за живот осуђеница у Казнено- поправном заводу за жене у Пожаревцу“, *Темид*, бр. 4, година 15, 2012., ор. cit., стр. 27.

⁴³⁷ Усвојена од стране ОУН Резолуцијом број 65/229 од 21. децембра 2010. године, интегрални текст на: Бангочка правила – Правила ОУН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама, <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2010/res%202010-16.pdf>; приступљено 08.07.2015. године.

⁴³⁸ Ковачевић, М., „Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Бангочким правилима“, *Темид*, бр. 4, година 15, 2012., ор. cit., стр. 80.

Правило 5 односи се на хигијенске и здравствене потреба жена. Тако се државама сугерише да би требало да обезбеде просторије и средства за задовољавање специфичних хигијенских потреба жена, а особито потреба у вези са трудноћом, дојењем и месечним циклусом. Жене треба да буду детаљно прегледане приликом доласка у установу, да би се утврдило њихово здравствено стање (правило 6). Посебна пажња се посвећује женама које су биле жртве насиља, те њима треба омогућити посебан медицински третман (правило 7).

Ради избегавања угрожавања достојанства жене, предвиђено је да претрес обављају само особе женског пола (правило 20). Такође, предвиђено је да одређене категорије затвореница треба да буду изузете од могућности дисциплинског кажњавања, због трудноће, дојења или боравка са децом (правило 22 и 23).

Уочавајући посебну осетљивост ове категорије лица лишених слободе, Банкочка правила предвиђају да особље које поступа са женама лишеним слободе мора бити посебно едуковано. Овом питању посвећена су правила од 29 до 35.

Препознато је да малолетнице имају лошији положај у затворима у односу на малолетнике. Зато је посебно истакнуто да се њима мора обезбедити приступ свим образовним процесима, како је то гарантовано малолетницима који су лишени слободе (правила 36-39).

Инсистира се да женама буде омогућен адекватан контакт са спољним светом (правила 43-47) а такође се и детаљно уређује положај породиље у завору (правило 48-52). Детаљно уређење ових области има за циљ да се жени која је лишена слободе омогући да и током лишења слободе остварује своју породичну улогу. Правила се настављају регулативом за жене које издржавају ванинституционалне казне.

Да би боравак у установи за жене био прихватљивији а и да би се постигла њихова каснија реинтеграција у друштво, постоје бројне невладине организације које кроз своје програме помажу женама лишеним слободе.⁴³⁹

Због специфичног положаја жена, држава је дужна да омогући њихов развој када се нађу у некој тоталитарној установи и да потпомогне њихову реинтеграцију након изласка на слободу. У том светлу је потребно посматрати посете, социјалне

⁴³⁹ Ово је од изузетне важности, јер као категорија која ређе врши кривична дела жене су изложене већој друштвеној стигматизацији. Рад невладиног сектора управо треба да сруши баријеру између друштва и затворенице која треба да преузме своје породичне и друштвене улоге. Неке од организација су: *Sisters Inside Inc*, <http://www.sistersinside.com.au/>; приступљено 01.11.2015. године и *Women in Prison*, <http://www.womeninprison.org.uk/>; приступљено 01.11.2015. године.

контакте, приступ образовању, стручном оспособљавању, рад и слободне активности, не као погодности, већ као основна права која лица лишена слободе имају.⁴⁴⁰ Инсистирање на увођењу овакве праксе од великог је значаја уколико се имају у виду подаци према којима број жена које се смештају у пенитенцијарне установе стално расте.⁴⁴¹

Затвореници старије животне доби, затвореници истополне сексуалне оријентације и трансродне особе. Према наведеним категоријама затвореника поступа се уз примену општих правила. Не постоје посебни међународни правни акти који би њихов положај издвојили или детаљније уредили. Мишљења смо да такво решење није сасвим исправно, јер старији затвореници, затвореници истополне сексуалне оријентације или трансродне особе због специфичности свог статуса исказују потребу да се према њима поступа другачије у односу на општу затвореничку популацију. У наредном делу укратко ће бити приказано које специфичности ових категорија затвореника захтевају шире гарантовање њихових права.

Сагледавајући, најпре, старије осуђенике, нужно је указати на то да развој друштва доприноси сталном продужењу људског века. Такође, променио се и стил живота, те се људи од 65 година не сматрају више старим особама. Без обзира на другачије сагледавање животног века, налазимо да осуђеници старије животне доби ипак имају одређене специфичне потребе.⁴⁴² Њих је у затворској популацији мало, али ипак њихов број није тако занемарљив да им на овом месту пажња не би била посвећена. Наиме, различита питања која се односе на „старе особе иза решетака“ постала су, временом, предмет интересовања не само криминолога и пенолога, или државне администрације, већ и међународних организација које се залажу за примену људских права. Нека њихова истраживања, за разлику од опште увреженог мишљења, полазе од претпоставке да нема разлике између старијих и млађих осуђеника, и да су

⁴⁴⁰ Топић, С., и остали, „Третман и остваривање права у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу“, *Телида*, бр. 4, година 15, 2012., ор. cit., стр. 48.

⁴⁴¹ Према истраживањима у САД, број осуђеница које су издржавале казну у неком од затвора износио је 26378; овај број се са годинама стално повећавао, да би у току 2014. године у установама било смештено 215331 жена. Детаљне податке о истраживању видети на: *Incarcerated Women and Girls*, <http://www.sentencingproject.org/wp-content/uploads/2016/02/Incarcerated-Women-and-Girls.pdf>, приступљено 01.11.2015. године.

⁴⁴² У светлу нових истраживања која указују на стални пораст броја старијих осуђеника у затвору, ово питање је још значајније. На примеру САД-а то се јасно може уочити. Наиме, у 2007. години њих је било 16.200, а у 2010. години већ 26.200, или за 63% више. Детаљније видети у: *Old Behind Bars, The Aging Prison Population in the United States*, Human Rights Watch, 2012; преузето са: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/usprisons0112webwcover_0.pdf; приступљено 08.11.2015. године.

осуђеници од седамдесет и пет година старости активнији, независнији и здравији од оних много млађег узраста. Међутим, услед биолошког старења организма, код њих се много чешће јављају хроничне болести и стална погоршања здравља.⁴⁴³

Утамничени мушкарци и жене уобичајено пате од физичких и психичких потешкоћа које карактеришу особе на слободи, али бар десетак година старије.⁴⁴⁴ Разлог за убрзано старење затвореника може се пронаћи у страху од чињенице да затвореник неће доживети излазак из затвора, али и скупу фактора стреса који карактеришу боравак у затвору, као што су одвојеност од породице, анксиозност и насиље.

Резултати научних студија указују да се јасно издвајају три категорије старијих осуђеника.⁴⁴⁵ Прву групу чине они који су осуђени на дуге временске казне затвора за дела која су извршили у младости. Најчешће је реч о извршиоцима тешких насилних злочина. Како су остарели у затвору, они се, најчешће, добро прилагођавају условима живота у затвору и често служе за узор другима. Међутим, дугачки период институционализације, мањак социјалних веза и ограниченост у радном искуству утичу на то да се ова група суочава с највећим тешкоћама у социјалној реинтеграцији по отпусту.

Другу групу чине делинквенти из навике, односно повратници. Они се рационално прилагођавају животу у затвору, често пате од хроничних здравствених проблема, укључујући и историју злоупотребе опојних дрога. Друштвене везе су им лимитиране, а прошлост радног искуства спорадична.

Трећу групу чине они који су били осуђени због тешких облика криминалитета у каснијем периоду живота. Најтеже се прилагођавају условима живота у затвору и најчешће су у ситуацији да буду виктимизирани од стране других осуђеника. Највећи број њих су сексуални делинквенти.

Поред постојања горе наведених разлика, старији осуђеници имају израженије потребе за здравственом негом и смештајним условима. Установе за лишење слободе пројектоване су за млађу популацију, те нису адекватне за старија лица, која често не могу да се пењу уз степенице, дуго стоје у реду или користе заједничке просторије за

⁴⁴³ Костић, М., „Старији осуђеници“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 67, година LIII, Центар за издаваштво Правног факултета у Нишу, Ниш, 2014, стр. 106.

⁴⁴⁴ Из ових разлога, у САД доња граница класификовања старе затворске популације износи 50 а горња 70 година, док се на слободи лица старости од 50 до 55 година не сматрају старим особама. *Ibid*, op. cit., стр. 107.

⁴⁴⁵ Овакав став заузет је и од стране ОУН-а. Детаљније видети у: *Handbook on Prisoners with special needs*, Criminal Justice Handbook Series, UNODC, Vienna, 2009., стр. 126.

туширање.⁴⁴⁶ Из ових разлога, поједини системи стару популацију потпуно издвајају из затвора и смештају је у посебне установе. На овај начин, старијим осуђеницима пружа се већи конфор, али се ускраћује позитиван утицај који имају у односу на општу затворску популацију. Наиме, уочено је да се смештајем у посебне установе, налик на старачке домове, стара осуђеничка популација осећа запостављено и непотребно, а такође, примећено је да старији осуђеници уносе мирноћу и ред у затворе општег типа.⁴⁴⁷ Стога је нужно помирити ова два супротстављена критеријума и обезбедити старијој популацији достојанствене и адекватне услове за издржавање казне.

Иако не постоји посебан међународни акт који регулише права старијих затвореника, потребно је указати на то да у овој области има места примени Принципа ОУН за старије особе.⁴⁴⁸ Према њима, старијим особама треба пружити сву институционалну подршку у циљу остварења њихових права, те се према њима треба поступати са пуним уважавањем њиховог достојанства. Посебно се истиче да се према старијим особама радње предузимају без дискриминације у погледу њихових година.

На основу изнетог, налазимо да постоји потреба за детаљнијом регулативом положаја старијих особа које бораве у затворима. Регулатива би за циљ требало да има омогућавање старим осуђеницима да казну затвора издржавају достојанствено, у складу са својим годинама. Стога је потребно створити јасне механизме који би гарантовали адекватне смештајне услове, здравствену заштиту и психолошку подршку за превазилажење страхова са којима се ова популација суочава.

Питање положаја затвореника истополне сексуалне оријентације и трансродних особа у затворима такође је актуелно у савременом систему извршења кривичних санкција. Сексуална привлачност према истом полу се у савременом друштву не сагледава више као душевна болест, али и даље изазива одређену друштвену реакцију.⁴⁴⁹ Од увођења заједничког извршавања казне затвора, хомосексуалност прати односе међу затвореницима.⁴⁵⁰ Она се може сагледавати као ситуациона

⁴⁴⁶ *Old Behind Bars, The Aging Prison Population in the United States*, Human Rights Watch, 2012., стр. 14.

⁴⁴⁷ *Handbook on Prisoners with special needs*, Criminal Justice Handbook Series, стр. 140.

⁴⁴⁸ *United Nations Principles for Older People, resolution 46/91*, интегрални текст доступан на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>; приступљено 07.12.2015. године.

⁴⁴⁹ Постоје аутори који сматрају да је ново сагледавање хомосексуалности, када је она престала да се сматра психичком болешћу - 1973. године у САД, довело до највећег масовног оздрављења у новијој историји. Детаљније видети у: Peruško, A., *Homoseksualnost sa znanstvenog gledišta*, преузето са: http://www.svetlost.org/podaci/homoseksualnost_nauka.pdf; приступљено 12.04.2015. године.

⁴⁵⁰ Изражено је мишљење да је хомосексуалност честа у затворској средини. Ту се посебно мисли на ситуациону хомосексуалност, која за циљ има тренутно остварење сексуалних потреба. Детаљније

хомосексуалност и права или природна хомосексуалност. Прва је изазвана немогућношћу да се сексуалне потребе задовоље природним путем и представља класичну депривацију. Друга је, пак, саставни део личности затвореника, те је постојала и пре његовог доласка у установу.

Затвореници истополне сексуалне оријентације који издржавају казну затвора често су изложени сексуалним нападима осталих затвореника. То најчешће чине хетеросексуални затвореници који на овај начин задовољавају свој сексуални нагон.⁴⁵¹ На овај начин, поред сексуалних напада, они су изложенији ризику да добију неку полно-преносиву болест. Такође, због анимозитета осталих затвореника према другачијим сексуалним оријентацијама, често су жртве насиља и уопште су лошије прихваћени у установама.⁴⁵²

Хомосексуалност жене у установама за лишење слободе прати хомосексуалност мушкараца. Такође може бити ситуациона или права, природна. Међутим, као и сама сексуалност жене, и хомосексуалност је у значајнијој вези са губитком њених друштвених и породичних улога које је остваривала на слободи.⁴⁵³ Ту се, наравно, мисли на ситуациону хомосексуалност која, као облик депривације, не представља само начин задовољења полног нагона него и тежњу да се остваре социјални контакти који су ускраћени доласком у установу.

Из изнетог се може закључити да су особе истополне сексуалне оријентације изложеније ризицима у затворима. Посебно забрињава чињеница да је и формални систем често незаинтересован за проблеме ове категорије затвореника.⁴⁵⁴ Из ових разлога, нужно је радити на доношењу нормативних аката који би гарантовали веће поштовање њихових права и предвидели обуку затворског особља како би могло да одговори на потребе ове специфичне затворске популације.

Питање лишења слободе трансродних особа још је сложеније. Трансродност се дефинише као жеља да се живи и да се буде прихваћен као особа супротне полне припадности, што је обично праћено осећајем нелагоде и неприлагођености свом

видети у: Haberle, E., „Хомосексуалност“ од понашања до стања-два пута тамо и два пута овамо, преузето са: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/67/287.pdf>; приступљено 12.08.2015. године.

⁴⁵¹ *Handbook on Prisoners with special needs*, Criminal Justice Handbook Series, op. cit., стр. 105.

⁴⁵² *Ibid*, op.cit., стр. 106.

⁴⁵³ Радовановић, У., Поповић, М., „Хомосексуални односи у женским затворима: девијација или депривација?“ *Темид*, бр. 4, година 15, 2012., op. cit., стр. 90.

⁴⁵⁴ Приликом пријављивања сексуалних напада формални систем сматра да су хомосексуалци њих иницијали и желели. Такође, хомосексуалци ретко пријављују нападе због страха од реакције осталих затвореника. *Handbook on Prisoners with special needs*, Criminal Justice Handbook Series, op. cit., стр. 110.

анатомском полу, и жељом да се уз помоћ операције и хормоналног третмана постигне што већа телесна подударност са жељеним полом.⁴⁵⁵ Према Џорџакартанским принципима ОУН-а,⁴⁵⁶ државе су у обавези да пруже психолошку и социолошку подршку трансродним особама. Како се ради о особама које су, условно речено, „заробљене“ у погрешном телу, остаје нејасно у које установе их сместити. Да ли је погодније да они буду смештени у установе које прате њихов биолошки или психолошки пол.

До сада постојећа решења у погледу смештаја и третмана трансродних осуђеника лишених слободе, односе се најчешће на оне који нису прошли процес оперативног родног прилагођавања. Она се углавном могу груписати у две групе. Једну чине праксе организовања посебних затворских установа за трансродне осуђенике, а другу различити флексибилни приступи у класификацији и третману трансродних осуђеника у затворским установама, у складу са њиховим родним идентитетом различитим од њихове анатомије или организовања посебних заштитних третмана у општој затворској популацији.⁴⁵⁷

Значајно је уредити и питање затворског третмана у који улазе: начин вршења личног претреса, поседовање и употреба специфичних предмета, затворска одећа, и здравствени третмани пре, за време и после хормонално-оперативне транзиције, употребе имена и заменица приликом службеног обраћања.

Сва питања која су горе наведена указују на специфичности у положају трансродних особа приликом њихове лишениости слободе. Стога је потребно ову област детаљно регулисати правним актима како би се њихова права декларисала и поштовала. У том процесу потребно је усагласити потребе трансродних осуђеника са затворским правилима, затворским безбедносним захтевима, али и са правима и потребама осталих осуђеника.

⁴⁵⁵ Према Међународној класификацији болести Светске здравствене организације. Видети на: *Međunarodna klasifikacija bolesti*, <http://www.mkb10.rs/novosti/21/medunarodna-klasifikacija-bolesti-mkb>; приступљено 01.12.2015. године.

⁴⁵⁶ *Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity*, http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm, приступљено, 20.11.2015. године.

⁴⁵⁷ Мршевић, З., *Анализа положаја трансродних осуђеника/ца на извршењу казне затвора*, преузето са: www.ombudsman.rs; приступљено 12.11.2016. године, стр. 7.

4. ИЗВОРИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ЗЕМЉАМА БИВШЕГ ЈЕДИНСТВЕНОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРАВНОГ ПРОСТОРА

4.1. Словенија

Извршење кривичних санкција у Словенији регулисано је Законом о извршењу казних санкција⁴⁵⁸ и бројним подзаконским актима.⁴⁵⁹ Законом је регулисано извршење казни које су изречене од стране домаћих судова, али и Међународног кривичног суда. Средства за извршење санкција обезбеђују се из државног буџета, а њима се финансирају и истраживања из пенологије.

Према члану 8 овог Закона, осуђеницима се јамчи право да изјаве жалбу против одлука донетих у првом степену од стране Генералног директора затвора Словеније. О изјављеним жалбама одлучује Министарство правде. Жалбе против одлука донетих у првом степену од стране руководиоца установа изјављују се Генералном директору затвора. Осуђеници своја права могу заштитити и пред Омбудсманом.

Установљена је обавеза установе (члан 10) да донесе лични план индивидуализованог програма на основу процене потреба и ризика код осуђеног за период извршења казне и пуштања на слободу. Циљ је да се осуђеник припреми за живот на слободи, у складу са друштвеним нормама и да се елиминише ризик од понављања кривичних дела. Установа обавља и процену фактора ризика код осуђеника, ради обезбеђивања реда и безбедности у установи. Такође, у истом члану, закон забрањује сваки облик тортуре.

Први део закона у потпуности је посвећен казни затвора. Највећа особеност система извршења казне затвора у Словенији огледа се у установи викенд затвора, коју остале државе у окружењу не познају. Наиме, у члану 12 уређено је питање викенд

⁴⁵⁸ *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij*, Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečišćeno besedilo, 76/08, 40/09, 9/11 – ZP-1G, 96/12 – ZPIZ-2, 109/12 in 54/15.

⁴⁵⁹ За питање извршења казне затвора од значаја су Правилник о извршењу казне затвора (*Pravilnik o izvrševanju kazni zapora*, Uradni list RS, št. 102/00, 127/06, 112/07, 62/08, 76/08 – ZIKS-1C, 19/09, 86/09, 109/12 – ZIKS-1E in 51/13) и Правилник о организовању верских и духовних обреда у затворским установама, који је проистекао из Закона о верским слободама. Овај закон у члану 24 прописује обавезу доношења правилника ради остваривања верских права за време издржавања казне (*Pravilnik o organizaciji in izvajanju verske duhovne oskrbe v zavodih za prestajanja kazni zapora, vzgojnih zavodih, prevzgojnih domovih in v zavodih za usposabljanje*, Uradni list RS, št. 101/2008 и *Zakon o verski svobodi*, Uradni list RS, št. 14/07).

затвора, те је осуђенима дозвољено да у току радне недеље обављају своје уобичајене обавезе а да казну издржавају за време викенда. Казна затвора се може извршавати на овакав начин у случајевима када из особина личности осуђеног произилази закључак да он неће злоупотребити свој статус. Казна се извршава према лицима која су запослена или студирају на територији Републике Словеније. Изузетно, овакав начин извршења може се применити и према лицима која раде или студирају у иностранству.

Овакво решење има бројне позитивне стране, које се огледају у одржавању нормалних односа са породицом, пријатељима и друштвеном заједницом уопште, али и могућности наставка образовања или рада.⁴⁶⁰ Мишљења смо да викенд затвори, уколико се примењују према адекватној категорији осуђеника,⁴⁶¹ могу имати само предности у односу на класични затворски систем.

Казна затвора извршава се са циљем (члан 14) да допринесе побољшању квалитета живота и веће социјалне инклузије. Осуђеника треба подстицати на активно учествовање у извршењу казне затвора.

Осуђеника који је способан да ради треба укључити у овај процес како би се очувале и повећале његове професионалне вештине (члан 15). Такође, установа је у обавези да обезбеди обавезно образовање осуђеницима који га нису стекли на слободи. Установе треба да обезбеде и културне, спортске и рекреативне активности, праћење дешавања у земљи и иностранству, као и друге активности које су корисне за физичко и ментално здравље осуђеника (члан 16).

Поред основних начела поступања према затвореницима, Закон дефинише и конкретна права која им припадају, а она ће бити изложена у наредном делу.

а) Просторије и храна (чланови 42-44). Просторије у којима осуђеници бораве морају испуњавати здравствене и хигијенске услове. Осуђеници могу спавати са осталим затвореницима (максимално осморо) или самостално, у зависности од могућности установе. Закон посебно издваја осуђенике који су укључени у процес заштићених сведока и одређује да се према њима поступа са већом пажњом.

Осуђено лице добија храну која је довољна да сачува своје здравље и комплетне физичке способности.

⁴⁶⁰ Критичари овог система указују на то да се према осуђенику не може спровести третман у тако кратком периоду, од само два дана недељно, те да ова казна онда не испуњава своју основну сврху у ресоцијализацији осуђеног.

⁴⁶¹ То, свакако, треба да буду осуђеници који на слободи имају уређен друштвени и професионални живот и који уживају подршку породице. Сматрамо да је овакав начин извршења казне посебно погодан код нехатних или ситуационих дела, извршених од стране лица која не потичу из криминогеног окружења.

б) Рад затвореника (чланови 45-57). Осуђеници који су радно ангажовани могу користити сва права из општег законодавства о раду које се односи на дужину радног времена, дневни, недељни и годишњи одмор, престанак радног односа услед непоштовања радне дисциплине и штете проузроковане на раду. Осуђеници могу бити радно ангажовани у установи или изван ње, код другог послодавца, са којим се закључује уговор о уређењу међусобних права и обавеза. Закон дефинише обавезу обављања лекарског прегледа пре радног ангажовања и периодично у току рада, како би се испитале радне способности осуђеника. За време рада осуђеник остварује зараду, која се одређује према количини и квалитету оствареног рада. У случају већег залагања и труда, осуђеник може бити посебно награђен; 20% остварене зараде установа депонује на чување осуђенику а са осталим делом он може самостално располагати.

в) Здравствена заштита и здравствено осигурање (чланови 58-63). Установа је у обавези да обезбеди основну медицинску и стоматолошку помоћ осуђеницима. Компликованији медицински третмани обављају се у медицинским установама општег типа. Осуђеницима је обезбеђено здравствено осигурање за време издржавања казне. Установе у свом склопу морају имати и апотеке које послују према општим правилима.

Бременитим женама обезбеђена је посебна медицинска пажња и нега у току трудноће и за време порођаја. Дете може остати са мајком до навршене прве године живота, а уколико то посебне околности конкретног случаја захтевају - до навршене друге године живота.

г) Пензијско и инвалидско осигурање (чланови 64-69). Осуђеник има право на осигурање у случају несреће на раду која је проузроковала инвалидитет, као и право на накнаду зараде за време незапослености проузроковане болешћу или телесним оштећењем насталим за време рада. Чланови породице осуђеника који је преминуо за време издржавања казне а био је радно ангажован, имају право на породичну пензију.

д) Преписка, пријем посета и пошљици (чланови 70-76). Затвореници могу примати писма од представника државе којима су се обраћали ради заштите својих права и интереса. Такође, писма могу примати и страни држављани од конзуларних представника своје државе или међународних организација које се баве заштитом људских права. Дозвољена је и неограничена преписка са члановима уже породице, која се не контролише, сем у случајевима када постоји сумња да се иста користи у недозвољене сврхе.

Питање посета у Словенији је уређено на другачији начин у односу на остале земље у окружењу. Наиме, Закон обезбеђује пријем посета од чланова породице два пута недељно, док је у суседним земљама то значајно мање, најчешће два пута месечно. Посете трају најмање сат времена. Осуђеницима је дозвољен контакт са медијима, осим уколико постоје оправдани разлози за забрану који се односе на питање безбедности, заштите јавног интереса или заштите интегритета жртава, других затвореника или особља администрације.

Осуђеници имају право на телефонски разговор са блиским члановима породице, хранитељем, старатељем, конзуларним представником или представником међународних или невладиних организација, али и представницима Завода за запошљавање и омбудсмана. Трошкове телефонских разговора сноси осуђеник. Значајна је одредба која омогућава затвореницима примену других облика електронских комуникација (e-mail, интернет, мобилни телефони, факс поруке, СМС услуге), под условом да примена ових комуникација не угрожава безбедност установе. Ова одредба, која је свакако позитивна и у потпуности усклађена са савременим облицима комуникације, забележена је само у Законодавству Републике Словеније, док је остале земље у окружењу не познају.

Право на пријем пакета зависи од установе у којој осуђеник издржава казну. Тако осуђеници који издржавају казну у затвореним установама имају право да приме пакете са храном једном у три месеца, а месечно пакете са рубљем и личним предметима, док новине, књиге и часописе могу примати неограничено. Осуђеници који су у установама полуотвореног типа могу примати пакете са храном четири пута годишње, а сваке недеље пошиљке са рубљем и личним стварима. Такође, пошиљке новина, часописа или књига могу примати неограничено. Осуђеници у установама отвореног типа све пошиљке могу примати неограничено.

ђ) Посебне погодности (чланови 77-78а). Осуђеницима који поштују кућни ред и са успехом испуњавају лични план, директор установе може омогућити посебне погодности. Оне се огледају у: неконтролисаним или продуженим посетама, посетама изван затвора, излаз из затвора уз пратњу овлашћених лица, самостално напуштање установе (сем посете месту на којем је учињено дело), слободно напуштање затвора, коришћење годишњег одмора изван затвора, продужење годишњег одмора и додатне погодности у установи.

Излазак из затвора може трајати до 53 сата месечно, а значајно је напоменути да осуђеник може, уз сагласност министра, да напусти земљу када је то потребно. Лица која издржавају казну по одлуци Међународног суда, уз сагласност ове институције могу уживати посебне погодности.

Осуђеницима се омогућава право на мирно уживање верских права, исповедање вероисповести, посету верских представника и обезбеђење адекватних услова за одржавање верских обреда, сагласно одредбама Правилника о организовању верских и духовних обреда у затворским установама.

Поступак извршења казне малолетничког затвора у Словенији регулисан је члановима од 112 до 118 Закона о извршењу кривичних санкција.⁴⁶² Ову казну малолетници издржавају у посебним установама за малолетнике, у којима могу остати до навршене двадесет и треће године живота. Након навршене двадесет и треће године, уколико нису издржали казну у целости, настављају са њеним издржавањем у заводима општег типа. Изузетно, малолетна лица могу остати у посебним установама за малолетнике и након навршене двадесет и треће године живота, ако је то неопходно за завршетак школовања или професионалног усавршавања. Казну малолетничког затвора лица мушког пола издржавају у Заводу за служење казне малолетничког затвора у Цељу, док малолетна лица женског пола ову казну издржавају у Заводу за служење казне затвора у Игу.⁴⁶³

Рад малолетника у наведеним установама организован је у складу са његовим способностима и у његовом интересу. Радно време малолетника потребно је организовати на такав начин да му се након рада остави довољно времена за образовање и обуку, као и за рекреацију. Приликом организовања образовања и стручног оспособљавања малолетника, узимају се у обзир његове личне особине, способности и интересовање за одређену професију. Малолетници уживају посебну заштиту за време рада, у складу са општим прописима о запошљавању. Установе за извршење казне малолетничког затвора посебну пажњу посвећују педагошким, психолошким и специјално-терапеутским третманима малолетника, као и потреби за наставком школовања и стручног оспособљавања малолетника. Такође, у установама

⁴⁶² *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij*, Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečišćeno besedilo, 76/08, 40/09, 9/11-ZP-1G, 96/12-ZIPS-2 in 109/12.

⁴⁶³ Министарство правде Словеније,

http://www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/izvrsevanje_kazenskih_sankcij, приступљено дана 23.4.2015. године).

за малолетнике води се рачуна о спортским и другим активностима малолетника. Малолетницима који су дисциплиновани и марљиви на послу и у учењу током издржавања казне малолетничког затвора, директор Установе може дозволити да посете родитеље или друге блиске сроднике. У сваком случају, малолетницима се мора обезбедити да најмање три сата дневно бораве на отвореном простору, обично у слободно време.

Чланом 118 Закона о извршењу кривичних санкција, прописана је могућност упућивања малолетника у самицу - за теже дисциплинске прекршаје, у максималном трајању до три дана. Приликом изрицања дисциплинске казне малолетнику, директор Установе је у обавези да обавести Генералног директора за администрацију.

4.2. Хрватска

Извршење казне затвора у Хрватској регулисано је Законом о извршавању казне затвора.⁴⁶⁴ У овом правном акту дата су основна начела извршења казне затвора. Предвиђено је да затвореник ужива заштиту основних права утврђених Уставом Републике Хрватске, међународним уговорима и Законом о извршавању казне затвора и да се извршењем казне затвора може лишити основних права само у границама нужним за остваривање сврхе казне. То може бити само изузетно и то ако је преко потребно, ради заштите реда и сигурности казнионице или затвора и самих затвореника, а ограничења морају бити сразмерна разлозима због којих се примењују (члан 3).

У глави II дата су темељна начела за извршавање казне затвора. Ова казна се извршава на начин који осуђенику гарантује поштовање људског достојанства, забрану сваког облика дискриминације и било ког облика злостављања и мучења. У циљу остваривања ових права, затвореници се смештају у различите установе, према личним својствима, изреченој казни и учињеном кривичном делу.

Концепција закона је таква да је најпре дат преглед свих права које осуђеници уживају и механизам њихове заштите, а касније у тексту закона - и детаљније образложење гарантованих права. Бројна питања везана за права осуђеника регулисана су подзаконским актима, односно правилницима. Ради лакше прегледности најпре ће

⁴⁶⁴ Закон о извршавању казне затвора, прочишћен текст закона, Народне новине, бр. 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

бити изложена права⁴⁶⁵ која су осуђеницима гарантована а затим и поступак њихове заштите.

а) Смештај, опрема и исхрана затвореника (глава XI) Смештај затвореника мора бити организован тако да одговара здравственим, хигијенским и просторним захтевима, као и климатским приликама. Сваком осуђенику припада најмање 4 м² и 10 м³ простора (према домаћем ЗИКС-у то је 9м³ простора). Осуђеници се, по правилу, смештају у засебне просторије, а заједно само ако неће имати међусобан штетни утицај. Санитарни уређаји и вода за пиће морају бити стално доступни. Посебан члан (75) посвећен је смештају особа са инвалидитетом, који мора бити прилагођен врсти и степену њихове инвалидности. Осуђеници су у обавези да одржавају личну хигијену и хигијену просторија у којима бораве, за шта им средства обезбеђује установа.

Установа обезбеђује рубље, одећу, обућу и постељину свим затвореницима. Такође, омогућено им је да сами обезбеде ове ствари. Исхрана осуђеника организована је у правилним размацама, уз поштовање санитарних стандарда. Осуђеницима који обављају тешке физичке послове и трудницама омогућен је посебан режим исхране. У продавници у оквиру установе затвореник може о свом трошку набављати прехранбене и друге ствари за личну употребу.

б) Рад затвореника (глава XII). Затворенику се обезбеђује рад у складу са његовим здравственим способностима, стеченим знањима и могућностима установе. Организација и начин рада морају бити што сличнији онима на слободи. Осуђеник се може запослити на пословима у установи или код другог послодавца, изван казнионице, односно затвора. Рад изван установе, код другог послодавца, могућ је једино уз пристанак осуђеника. У овим случајевима послодавац закључује уговор са установом. Осуђеници су осигурани од незгода на послу и професионалних обољења.

Различито је регулисано и питање наставка рада по изрицању казне. Наиме, то је могуће уз сагласност послодавца у случајевима када је изречена казна затвора до годину дана (према нашем ЗИКС-у изречена казна може бити до шест месеци а на исти начин ово питање регулисано је у Македонији). Уређено је и питање обављања самосталних делатности, те се осуђенику може дозволити наставак обављања ових

⁴⁶⁵ Према члану 14 сваки затвореник има право на: смештај примерен људском достојанству и здравственим стандардима, заштиту личности и гаранцију тајности личних података, редовне оброке хране и воде у складу са здравственим стандардима, рад, образовање, стручну правну помоћ и правно средство за заштиту својих права прописаних Законом, здравствену заштиту и заштиту мајчинства, додир са спољним светом, боравак на отвореном простору најмање два сата дневно, дописивање и разговор са својим браниоцем, верска права, венчање у установи гласање на општим изборима и друга права предвиђена законом.

делатности у случајевима када је изречена казна затвора до годину дана. Делатности се могу обављати изван установе или у самој установи. Док затвореник самостално обавља сопствену делатност, сам сноси трошкове свог смештаја и обављања делатности у установи. Питања дужине радног времена, одмора у току дана и недеље, као и годишњег одмора, уређена су сагласно општим прописима из ове области. Накнада за рад утврђује се „тако што се основица која износи 20% бруто основице која се користи за обрачунавање зарада државних службеника и намештеника помножи са коефицијентом који је одређен Правилником о раду и струковној изобразби, попису и опису радних места затвореника, те накнади за рад и награди.“⁴⁶⁶ Од укупног износа накнаде за рад 30% се одваја, и као обавезна уштеђевина и полаже у банку или штедионицу, а преосталим делом затвореник може слободно располагати у складу са одредбама кућног реда. Закон регулише и повреде радне дисциплине и то: кашњење на посао, неоправдано одсуствовање са посла, напуштање посла, намерно довођење у стање умањене радне способности, намерно оштећивање средстава за рад, те непоштовање организације и начина рада. Све оне се санкционишу умањењем зараде.

в) Образовање затвореника (глава XII). Образовање осуђеника организује се у установама и изван њих. Описмењавање затвореника спроводи се независно од њиховог узраста, а основно образовање намењено је осуђеницима до навршене двадесет прве године живота. Врста образовања одређује се у складу са афинитетима затвореника и дужином његове казне. Осуђеник се може школовати и на високошколским установама - о властитом трошку.

г) Верска права (глава XIV). Осуђеници имају право на исповедање вере и коришћење сопствене верске литературе. У установама у којима је смештен већи број лица исте вероисповести организује се верска служба. Ова права могу бити ограничена из разлога сигурности.

д) Организовање слободног времена (глава XV). Закон установљава обавезу установама да обезбеде простор и опрему за сврсисходно коришћење слободног времена. Активности које се у том правцу организују треба да задовоље физичке, духовне и културне потребе осуђеника. Осуђеницима је, такође, дозвољено да самостално организују своје слободно време, за шта могу користити сопствена средства, само ако тиме не нарушавају сигурност и ред у установи (члан 97). Установе

⁴⁶⁶ Правилник о раду и струковној изобразби, попису и опису радних места затвореника, те накнади за рад и награди, Народне новине, бр. 24/02, 43/02, 55/10.

су у обавези да опреме библиотеку довољним бројем књига, а књиге се могу позајмљивати и из градских библиотека. Такође, установе су у обавези да набављају часописе, а и сами осуђеници то могу чинити, о свом трошку. Интересантно је напоменути да су установе у обавези да једанпут у три месеца организују спортска такмичења или предавања и уметничке приредбе, а једанпут годишње и продајне изложбе уметничких предмета које су израдили затвореници.

ђ) Здравствена заштита осуђеника (глава XVI). Свим осуђеницима обезбеђена је здравствена заштита о трошку установе. Осуђеници су дужни да се придржавају савета лекара и адекватно спроводе терапију. Лекарски преглед обавезан је приликом пријема у установу и пре отпуштања из ње, као и сваки пут када постоји бојазан да је здравствено стање затвореника угрожено. Затвореник има право на преглед код лекара специјалисте и у случају када тај преглед није препоручен од стране лекара из установе, али тада сам сноси трошкове прегледа. Законом је забрањено подвргавање затвореника медицинским експериментима за време издржавања казне.

Посебна пажња посвећена је заштити материнства (члан 111). Наиме, породиља се шест недеља пре порођаја смешта у посебно одељење за породиље, а након порођаја у посебно одељење за боравак деце. У току трудноће женама је обезбеђена сва потребна здравствена нега и помоћ. Значајно је указати на позитивно решење везано за боравак деце у установи. Закон омогућава да дете буде уз мајку до навршене треће године живота (док је у нашем закону предвиђен период од годину дана). Установа је у обавези да обезбеди сву потребну опрему за дете, а представници Центра за социјални рад су у обавези да дете обиђу једном у три месеца.

Закон посебно регулише и питање душевно оболелих лица (члан 112). Тако ће време проведено на лечењу од душевних обољења бити урачунато у казну, а за заштиту права ових лица биће надлежан судија за извршење кривичних санкција.

е) Додир са спољним светом (глава XVII). Затвореник има право на посете чланова породице два пута месечно, у трајању од најмање једног сата. Малолетна деца могу посећивати родитеља - затвореника сваке недеље и празницима, за шта се обезбеђују посебне просторије. Ово решење омогућава хуманији контакт са породицом и очување присних односа.

Осуђеницима је омогућено дописивање, које се по правилу не надзире, сем у установама затвореног типа. Они се могу дописивати са браниоцем, телима државне власти и са међународним организацијама за заштиту људских права.

Контакт са спољним светом може се одржавати и телефонским путем. Осуђеницима је дозвољено да телефонирају о свом трошку, а разговори са браниоцем и међународним организацијама се не надзиру.

Осуђеник може примати пакете једанпут месечно од чланова породице а и од осталих лица, са допуштењем директора установе. Пакети се отварају и прегледавају пред осуђеником. Омогућен је и трансфер новчаних пошиљки посредством установе.

Осуђеник има право да у одређеним случајевима ванредно напусти установу. То му је омогућено у случају: присуствовања погребу члана породице, посети тешко болесном члану породице, рођења, крштења и венчања у породици, одласка на суд или пред орган управе, обављања неодложног и важног посла који нико други не може обавити и испуњавања обавеза утврђених програмом извршавања.

ж) Посебне погодности (глава XVIII). Погодности су дефинисане као скуп подстицајних мера усмерених на смањивање негативних последица затварања и подстицаја у остваривању програма извршавања казне затвора. Оне су организоване као побољшање услова у установи и чешћи контакт са спољним светом. Интересантно је напоменути да су као посебне погодности предвиђени и: поседовање сопственог телевизора, самостално припремање хране и напитака, награђивање у новцу или стварима, незакључавање просторија у којима осуђеник борави, излазак из установе са посетиоцем или самостално, коришћење годишњег одмора изван установе или посета породици за празнике.

з) Заштита права осуђеника. Према члану 15 затвореници имају право притужбе на поступак и одлуку запосленика у установи. Притужба се подноси усмено или писаним путем управнику установе или Централном уреду Управе за затворски систем. Интересантно је напоменути да у дисциплинском поступку осуђеник има право на браниоца када се поступак води за преступ који се може казнити упућивањем у самицу.

Заштита права осуђеника обезбеђена је и кроз установу Судије за извршење кривичних санкција (члан 17 и чланови од 42 до 47), задуженог између осталог и за надзор над законитошћу у поступку извршавања казне затвора и осигурање равноправности и једнакости затвореника пред законом. Тако затвореник може поднети захтев за судску заштиту против поступка или одлуке којом се затворенику незаконито ускраћује или ограничава неко право гарантовано Законом. Када је захтев основан, судија ће га усвојити и решењем наложити установи да отклони уочене

неправилности. Уколико отклањање није могуће, судија ће неправилност утврдити и забранити њено понављање. Значајно је напоменути да судија најмање једанпут годишње обилази затворенике, разговара са њима и упућује их у њихова права гарантована законом (члан 47).

Заштита права лица лишених слободе омогућена је и кроз надзор над радом установа, који се спроводи од стране Министарства надлежног за послове правосуђа, са циљем да се обезбеде адекватни услови за извршење казне затвора кроз законитост рада и поступања (члана 18).

Извршење казне малолетничког затвора регулисано је Законом о судовима за младеж⁴⁶⁷ и Законом о извршењу санкција изречених малолетницима за кривична дела и прекршаје.⁴⁶⁸

Одредбом члана 101 Закона о „судовима за младеж“, прописано је да казну малолетничког затвора осуђени малолетници издржавају у специјализованим казнионицама за малолетнике или у специјализованим одељењима казнионица у којој могу остати до навршене двадесет и треће године живота. Ако до тог времена не издржи казну, упућује се у казнионицу у којој пунолетне особе издржавају казну. Изузетно, у специјализованим казнионицама малолетник може остати и након навршене двадесет и треће године, ако је то потребно ради завршетка школовања или стручног оспособљавања. Та могућност постоји и ако остатак неиздржане казне није дужи од шест месеци, али ни у којем случају након навршене двадесет седме године живота. Казна малолетничког затвора извршава се у затвореним и полуотвореним условима Казнионице у Пожеги, а у отвореним условима у Казнионици у Валтури.⁴⁶⁹

Поступак извршења казне малолетничког затвора је регулисан Законом о извршењу санкција изречених малолетницима за кривична дела и прекршаје.

а) Основна права. Одредбом чл. 3 предвиђено је да малолетник или млађе пунолетно лице ужива заштиту основних права предвиђених Уставом Републике Хрватске, Конвенцијом Уједињених нација о правима детета и другим међународним уговорима, Законом о судовима за младеж и Законом о извршењу санкција изречених малолетницима за кривична дела и прекршаје. Малолетник се може ограничити у

⁴⁶⁷Закон о судовима за младеж, Народне новине Републике Хрватске бр. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15.

⁴⁶⁸Закон о извршавању санкција изречених малолетницима за казнена дела и прекршаје, Народне новине Републике Хрватске бр. 113/12.

⁴⁶⁹Детаљније видети на: Министарство правосуђа Републике Хрватске, <https://pravosudje.gov.hr/-UserDocsImages/6565>, приступљено 23.6.2015. године.

основним правима само изузетно и у границама нужним за остваривање сврхе извршења санкција, у поступку прописаном Законом о извршењу санкција изречених малолетницима за кривична дела и прекршаје. Уколико дође до ограничења основних права, дужност је установе која је малолетнику ограничила права да о разлозима за ограничење и његовом трајању обавести суд, Центар за социјални рад и родитеље, односно старатеља малолетника.

б) *Темељна начела (Глава II).* Као темељна начела извршавања санкција према малолетнику предвиђена су начела заштите људског достојанства и заштите личних и имовинских права и интереса. Током извршења санкција, зајемчено је поштовање људског достојанства малолетника, подстиче се његов телесни, интелектуални и морални развој и чува телесно и душевно здравље. Забрањена је дискриминација малолетника по било ком основу, као и његово подвргавање било каквом облику мучења, злостављања и понижавања, као и медицински и научни експерименти. Забрањеним се сматрају и поступци који су несразмерни потребама одржавања реда и дисциплине и који могу произвести трпљење или непримерено ограничење основних права малолетника. Уколико је малолетник био жртва забрањених поступака, признаје му се право на надокнаду штете. Током извршавања санкције, Центар за социјални рад је надлежан да предузима мере за заштиту људских и имовинских права и интереса малолетника.

в) *Смештај.* Законом кккј је предвиђено да ће малолетник бити смештен у специјализованим казнионицама за малолетнике или у специјализованим одељењима казнионица, са другим малолетницима, изузетно са млађим пунолетницима, са ограничењем да у истој просторији не може бити више од три затвореника.

г) *Право на посете и боравак на отвореном простору.* Током издржавања казне затвора, малолетник има право на посете чланова породице четири пута месечно и за празнике, у трајању од најмање два сата, а по одобрењу управника, могу га посећивати и друге особе још најмање два пута месечно у трајању од најмање један сат. Малолетнику је потребно обезбедити и боравак од најмање три сата дневно на отвореном простору.

У специјализованим казнионицама за малолетнике забрањена је употреба ватреног оружја, изузев у законом прописаним ситуацијама, када се другим мерама не може спречити напад којим малолетник угрожава живот другог лица. На крају је битно

напоменути да се малолетнику, током издржавања казне малолетничког затвора, за дисциплинске прекршаје не може изрећи мера усамљења, већ само посебна мера за одржавање реда и сигурности - одвајање малолетника у максималном трајању до седам дана. На остала питања примењује се Закон о извршавању казне затвора, уколико Законом о извршењу санкција изречених малолетницима за кривична дела и прекршаје и Законом о судовима за младеж није другачије одређено.

4.3. Македонија

Систем извршења кривичних санкција у Македонији регулисан је Законом о извршавању казни.⁴⁷⁰ Овим Законом регулисана су и права лица лишених слободе, као и механизам њихове заштите. У бити, овај законски текст на сличан начин регулише права лица лишених слободе као и ЗИКС Републике Србије. Тако Закон о извршавању казни положају осуђених лица у установи посвећује главу X, у којој су наведена гарантована права која осуђено лице ужива.

а) Смештај осуђеног лица (чланови 100 до 104). Просторије за смештај осуђених лица треба да испуњавају основне хигијенске услове, да буду снабдевене свежим ваздухом и дневном светлошћу и прилагођене климатским условима. Сваком осуђенику припада минимум 9м³ простора. Просторије у којима осуђеници бораве и раде треба да буду опремљене санитарним уређајима и водом за пиће. Осуђена лица, уколико то могућности установе дозвољавају, спавају у одвојеним собама, осим у случајевима када је корисно да су смештена заједно. Уколико више осуђеника спава у истој просторији, потребно је ставити заједно лица која иначе показују афинитет за међусобно дружење. У случају заједничког смештаја, максимални број лица која могу спавати у истој просторији не може бити већи од пет, и потребно је обезбедити стални надзор. Интересантно је напоменути да је осуђеницима омогућено да самостално уреде просторије у којима бораве, као облик погодности.

б) Одећа, постељина и лична хигијена (чланови 105 до 108). Осуђеницима је обезбеђена одећа, али им је дозвољено да носе и своју гардеробу. Одећа коју добијају мора бити адекватна временским условима и не сме бити деградирајућа или понижавајућа. Уколико осуђеници излазе из установе на викенд или одмор, добијају одећу која неће привлачити пажњу грађана. Постељина коју осуђеници добијају мора бити чиста и адекватна временским условима. Одржавање личне хигијене представља

⁴⁷⁰*Zakon na izvršavanje na sankcii*, Služben vesnik na Republika Makedonija, broj 02/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015 i 98/2015.

дужност осуђеног лица, а установа је дужна да за те потребе обезбеди адекватан прибор и услове.

в) Исхрана (чланови 109-110). Исхрана која се обезбеђује осуђеницима треба да има најмање 12500 џула дневно. Одређује је Министарство здравља. Исхрана је базирана на три оброка дневно, док осуђеници који обављају тешке послове добијају четири оброка дневно. Посебном режиму исхране подлежу лица на лечењу и бремените жене и породиље.

г) Радно ангажовање и одмор осуђеника (чланови 111-122). Осуђеници раде према својим физичким и психичким могућностима које одреди лекар. Приликом одређивања радних задатака имају се у виду могућности установе и афинитети осуђеника. Рад се, по правилу, обавља у установи, док осуђеници који бораве у отвореном и полуотвореном одељењу могу обављати рад и изван установе. На исти начин као и у нашем ЗИКС-у, одређено је да лице које је осуђено на казну затвора до шест месеци за кривично дело које није у вези са послом који обавља, може наставити са радом код истог послодавца и за време извршавања казне.

Одредбе о дужини радног времена такође су одређене на исти начин као у српском закону, те радна недеља траје 40 часова, а осуђеник може бити ангажован још по два сата дневно ради одржавања хигијене у просторијама у којима борави. Осуђеници који учествују у процесу образовања биће радно ангажовани у краћем временском периоду, у складу са обавезама које имају на том пољу.

Осуђеницима припада право на накнаду за рад, а значајно је напоменути да она зависи од вида, количине, квалитета производа и рада који је осуђеник остварио, као и његове ангажованости на раду и доприносу смањењу трошкова производње. Од остварене зараде, 70% осуђеник може да потроши за своје потребе а 30% се депонује на чување и даје осуђенику по одслужењу казне.

Осуђеници имају право на осмочасовни дневни одмор и право да два сата проведу на свежем ваздуху. Недељно, осуђеници имају право на један дан одмора.

д) Пензијско и здравствено осигурање (чланови 123 до 134). Казнени систем Републике Македоније, једини у региону, познаје право на пензијско осигурање лица лишених слободе. Чланом 123 прописано је да се осуђеницима за време издржавања казне признаје право на пензионо осигурање за време које су непрекидно провели на раду, с тим да доприносе морају уплатити од остварене зараде.

У установи за извршење санкција осуђеницима мора бити обезбеђена здравствена служба. Осуђеницима је обезбеђена здравствена заштита на терет буџета Републике Македоније.

Лекар је у обавези да прегледа сваког осуђеника приликом пријема у установу и пре отпуста, како би утврдио његово здравствено стање. Поред бесплатног лечења од стране установе, осуђеник има право и на лечење о сопственом трошку, код лекара којег сам изабере.

Посебно је нормирано поступање са бременитом женом, те је потребно да јој се пружи сва потребна здравствена нега у току трудноће и након порођаја. Порођај се обавља у општим здравственим установама, а након тога породиља се са бебом смешта у посебно породично одељење, у којем борави до навршене прве године дететовог живота. У матичним књигама за дете не сме се унети податак да је дете рођено у казненој установи.

ђ) *Образовање осуђених лица, слободне активности и верска права (чланови 135-141).* Установа је у обавези да обезбеди услове за образовање осуђеника који нису били укључени у образовни процес пре упућивања на издржавање казне. Уколико осуђеник жели да се образује изван установе о свом трошку, то ће му бити омогућено уколико се тиме не крши кућни ред установе. Установе могу организовати и посебне форме за стручно оспособљавање осуђених лица у виду курса, семинара или стручних обука.

Пажња се посвећује и спортским активностима, рекреацији и културним дешавањима. Овакве активности требало би да испуне слободно време осуђеника на користан начин, а сагледавају се као део третмана. Са овим циљем осуђеницима се обезбеђује приступ библиотеци и дневним часописима.

Осуђеницима је омогућено да остварују своја верска права у установи, сагласно могућностима које она поседује.

е) *Контакт са спољним светом и пријем пакета (чланови 142-151).* Осуђеницима је омогућен контакт са спољним светом кроз дописивање, телефонске разговоре и посете. Дописивање је омогућено свим осуђеницима, са том разликом што осуђеници смештени у затворена одељења ово право могу користити уз надзор установе. На исти начин регулисано је питање телефонских позива, који се у установама затвореног типа надзиру.

Као значајан облик третмана, осуђеницима је дато право да примају посете. Чланови породице и бранилац могу посетити осуђеника слободно, док је за посете других лица неопходна сагласност директора установе. У случајевима када је осуђено лице страни држављанин, он може примати посете од свог конзуларног представника.

Осуђеници имају право да примају пакете. Садржина пакета проверава се у присуству осуђеника. Такође, они могу примати и новчане пошиљке.

Према одредбама члана 153, права која осуђена лица уживају могу се проширити у случајевима када осуђено лице то својим понашањем заслужи. Тако, осуђеник може имати право на пријем посета у посебним просторијама или на одсуство из установе у периоду од 15 дана у току године. Такође, концепт извршења казне подразумева прогресивно поступање, те се, према одредбама члана 154, осуђеници у току издржавања казне распоређују у установе различитог степена строгости, сагласно свом раду и залагању. Прогресија у поступању према осуђеницима не мора бити само позитивна, односно усмерена ка смештању осуђеника у либералније установе, већ се може кретати и обратно, ка смештају у установе са строжим режимом.

Заштита права осуђених лица регулисана је на више нивоа. Најпре, установљена је функција Судија за извршење кривичних санкција, са задатком да штити права осуђених лица, врши надзор над законитости поступања са осуђеницима и обезбеђује равноправност и једнакост међу осуђеницима.

Такође, дефинисано је постојање стручно-инструктивног надзора над извршавањем санкција (члан 78). Овим надзором обезбеђује се да поступање приликом извршавања санкција буде сагласно савременим пенолошким принципима и позитивним искуствима у овој области.

На крају, осуђеници имају право на употребу адекватних правних средстава ради заштите својих права и интереса (члана 166). Из ових разлога, установа је у обавези да осуђенику омогући коришћење правних средстава и несметану комуникацију са надлежним држаним органима. Уколико је до повреде одређених права дошло од стране установе, осуђеник има право да поднесе притужбу директору установе, а он је у обавези да исту размотри и одлучи о њој.

Начин и поступак извршења казне малолетничког затвора регулисан је Законом о извршењу санкција, у глави XXII. Чланом 258. је прописано да малолетници казну малолетничког затвора до навршене 23. године живота издржавају у специјалним установама за извршење малолетничког затвора, одвојено од пунолетних лица, а

малолетници мушког пола смештени су одвојено од малолетница, изузев у оквиру образовних, социјалних и забавних програма.

Казна малолетничког затвора се издржава у Казнено-поправном дому – Идризово, са отвореним одељењем у Велесу.⁴⁷¹ Овај дом има минимум сигурносних и физичких препрека. Број малолетника је ограничен у установи у оној мери која омогућава индивидуализацију третмана. Пријем малолетника у установу одвија се на начин којим ће се смањити негативне психолошки ефекти на малолетника. Третман који се спроводи треба да подстиче малолетника да развија позитивне особине, као и да омогући његово образовање и стручну обуку, уз коју ће се лакше припремити за живот на слободи. Правило је да је малолетник ноћу сам у спаваоници. Међутим, ако није могуће ноћу одвојити све малолетнике понаособ, потребно је, у спаваоницама где је смештено минимум пет малолетника, обезбедити константан надзор.

Установа за малолетнике може организовати наставу за основно образовање и друго стручно оспособљавање малолетника у зависности од услова и могућности установе. Избор рада, тип наставног и стручног усавршавања врши се у складу са капацитетом установе за малолетнике, узимајући у обзир физичке способности, личне особине и склоности малолетника одређеног типа струке.

Малолетнику ће се обезбедити исхрана која свакодневно мора да има најмање 14,600 џула. Малолетнику треба обезбедити услове за бављење физичким, културним и спорским активностима, такође, потребно је да се њима обезбеди да проведу два сата дневно на свежем ваздуху. Најмање два сата дневно треба да им прође у забави а такође најмање два сата дневно треба да проведу у обуци и обављању занатске делатности. Директор установе за малолетнике може дозволити малолетнику да посети родитеље и породицу два пута у току једне године а посета може трајати најдуже до 14 дана, у зависности од понашања малолетника и посвећености учењу. Малолетнику се може изрећи дисциплинска казна упућивања у самицу, у трајању до десет дана, која се одмах обуставља када се процени да више нема потребе за њеним извршењем.

4.4. Босна и Херцеговина

Према Уставу,⁴⁷² Босна и Херцеговина се састоји од два ентитета - Федерације Босна и Херцеговина и Републике Српске, и дистрикта Брчко. Једно од питања за које

⁴⁷¹ Министарство правде Македоније, <http://www.pravda.gov.mk/tekstoviuis.asp?lang=mak&id=uis01>, приступљено дана 13.03.2016. године.

⁴⁷² Устав Босне и Херцеговине је саставни део Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, који је познат под називом Дејтонски мировни споразум. Парафиран је 22. новембра 1995. године у Дејтону, а потписан 14. децембра 1995. године у Паризу.

је надлежна држава Босна и Херцеговина је и провођење међународних и међуентитетских кривично правних пописа,⁴⁷³ тако да су и на нивоу државе Босне и Херцеговине и на нивоу ентитета и дистрикта Брчко донети посебни закони који се односе на извршење кривичних санкција. На нивоу државе Босне и Херцеговине донет је Закон Босне и Херцеговине о извршењу казних санкција, притвора и других мјера,⁴⁷⁴ који се односи на извршење кривичних санкција, притвора и других мера које изрекне Суд Босне и Херцеговине. На захтев осуђеног лица, по овом закону извршиће се и санкције изречене у ентитетским судовима за дела предвиђена Кривичним законом Босне и Херцеговине. На нивоу Федерације Босна и Херцеговина донет је Закон о извршењу кривичних санкција Федерације Босне и Херцеговине⁴⁷⁵ и он се примењује на извршење кривичних санкција и других мера изречених у кривичном поступку утврђених законима Федерације Босна и Херцеговина. На нивоу Републике Српске донет је Закон о извршењу кривичних санкција,⁴⁷⁶ а за Брчко дистрикт је донет Закон о извршењу кривичних санкција Брчког дистрикта Босна и Херцеговина,⁴⁷⁷ који се примењује на извршење кривичних санкција и других мера изречених за кривична дела Основног и Апелационог суда Брчког дистрикта.

Иако постоје четири закона, они у основи на исти начин регулишу питања извршења кривичних санкција и правни положај осуђених лица.⁴⁷⁸

Сва четири закона, најпре, предвиђају да се лица према којима се извршавају кривичне санкције лишвају права или се ограничавају у правима само у границама нужним за остваривање сврхе појединих санкција, у складу са законом и међународним уговором (чл. 3 БИХ, чл. 2 ст.2 РС, чл. 2 Ф БИХ и чл. 3 ДБ). Према осуђеним лицима мора се поступати човечно и са поштовањем њиховог људског достојанства, телесног и душевног здравља (чл. 45 ст.1 БИХ, чл. 11 ст.1 РС и чл. 2 ст.6

⁴⁷³ Устав Босне и Херцеговине, чл. III ст.1 тач. г.

⁴⁷⁴ Закон Босне и Херцеговине о извршењу казних санкција, притвора и других мјера, Службени гласник БиХ, бр. 12/10 (пречишћен текст).

⁴⁷⁵ Закон о извршењу кривичних санкција Федерацији Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, број 44/98, 42/99 и 12/09.

⁴⁷⁶ Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 12/2010.

⁴⁷⁷ Закон о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера у Брчко дистрикту, Босна и Херцеговина, Службени Гласник Брчког дистрикта БиХ, бр. 2/10.

⁴⁷⁸ Постојање разуђености законске регулативе превазиђено је активностима Уставног суда који ставовима заузетим у одлукама које доноси уједначава праксу. Као орган државне власти ужива високи углед и представља највиши правни ауторитет. Детаљније о улози уставног суда Босне и Херцеговине видети у: Симовић, Н., М., Симовић М., М., *Мјесто и улога Уставног суда Босне и Херцеговине у заштити људских права*, ГрафоМарк, Бања Лука, 2009., стр. 43.

Ф БИХ). Забрањено је спровођење било какве тортуре и других сурових, нељудских или нехуманих и понижавајућих поступања или дискриминације према осуђеницима (чл. 45 ст.2 и 3 БИХ, чл. 2 ст.4 и 5 РС и чл. 11 ст.2 и 3 Ф БИХ). Осуђеницима је омогућено задовољавање верских потреба, а установа је у обавези да створи услове за њихово несметано задовољење (чл. 46 БИХ, чл. 89 РС и чл. 12 Ф БИХ). Затвореници издржавају казну затвора заједно, и то мушкарци одвојено од жена, као и пунолетни од малолетних. Само изузетно, уколико то захтевају разлози безбедности, здравствено стање или лична својства осуђених лица или је то предвиђено законом, може се одредити да осуђено лице издржава казну затвора одвојено од осталих (чл. 467 БИХ, чл. 7 РС и чл. 15 Ф БИХ).

а) Право на смештај. Смештај у установи мора одговарати хигијенским захтевима и климатским приликама. Сваком осуђенику се, по правилу, за спавање обезбеђује посебна соба, сем у случајевима када је њихов заједнички смештак оправдан у циљу успешнијег спровођења третмана. У том случају сваки осуђеник мора имати свој кревет и постељину. Просторије морају бити добро осветљене и загрејане, а сваком осуђенику припада најмање 10м³ простора. Санитарни уређаји морају омогућити свакој осуђеној особи задовољавање физиолошких потреба у чистим и пристојним условима. Свакој осуђеној особи мора се омогућити коришћење прикладних уређаја за купање и туширање, при температури која одговара климатским условима. То треба да буде у размацима који омогућавају одржавање нормалне личне хигијене, али најмање једном дневно, с тим да су осуђеници дужни да одржавају личну хигијену (чл. 54-57 БИХ, чл. 75 РС и чл. 38-41 Ф БИХ) .

б) Право на одећу и исхрану. Осуђеницима је допуштено да носе сопствену одећу. Уколико осуђеници не носе сопствену, установа им обезбеђује одећу и обућу која одговара климатским условима и која не сме бити деградирајућа или понижавајућа (чл. 58 БИХ, чл. 43 РС и чл. 43 Ф БИХ).

Установа у правилним размацима обезбеђује храну припремљену у оброцима који квалитетом и количином задовољавају прехранбене и хигијенске стандарде, калоричне вредности од 12.500 џула. Исхрана треба да буде прилагођена старости, здрављу, ангажованости на послу и верским захтевима осуђеника (чл. 59 БИХ, чл. 80 РС и чл. 44 Ф БИХ).

в) Право на здравствену заштиту. Осуђеницима се обезбеђује лекарска помоћ и болничко лечење увек када је потребно. Трошкове лечења сноси установа, сем у

случајевима када потребу за лечењем изазове сам осуђеник. Основна здравствена нега и заштита обезбеђује се у свакој установи, док се сложенији медицински третмани могу обављати и у здравственим установама општег типа. Осуђеник о свом трошку може организовати преглед лекара специјалисте којег сам обезбеди (чл. 60-63 БИХ, чл. 97-99 РС и чл. 45-47 Ф БИХ).

Бременитим женама обезбеђена је посебна нега у току трудноће и порођаја. Дете може остати уз мајку, на њен захтев, до навршене треће године живота - у Федерацији Босна и Херцеговина, односно до навршене прве године - у Републици Српској. Након тога предаје се, у споразуму с мајком, породици или надлежном органу социјалне заштите, који ће подузети потребне мере за смештај детета (чл. 100 РС и чл. 48 Ф БИХ).

Запослени у установама имају право да употребе средства за ограничавање кретања, као што су лисице, кошуље и остала слична средства - само као меру за спречавање бекства за време спровођења осуђене особе. То може бити и из здравствених разлога, по налогу и уз контролу лекара, да би се осуђена особа заштитила од самоповређивања или спречило њено насртање на друге осуђене особе, као и да би се спречило уништавање имовине. Оваква средства и поступци не могу се користити као облик кажњавања (чл. 31 БИХ, чл. 145 РС и чл. 52 Ф БИХ).

з) Права по основу рада. Значајан број одредби закона посвећен је раду осуђеника. Врста посла коју ће осуђеници обављати одређује се у складу са потребама њиховог третмана, њиховим психофизичким способностима, склоностима, личним својствима и стеченим стручним способностима. Такође, одређује се и према могућностима које постоје у установи, потребама одржавања дисциплине, али и њиховим жељама. Организација и методе рада у привредним јединицама установе треба да одговарају савременим радним стандардима и техникама који су заступљени и на слободи. Поред рада у установи, осуђеници могу бити ангажовани и изван установе или код других послодаваца. Законодавство Босне и Херцеговине, такође, познаје могућност наставка рада код истог послодавца и након изрицања казне, ако она не траје дуже од шест месеци. За ову могућност потребна је сагласност предузећа и осуђене особе, ако и адекватна просторна удаљеност установе и радног места. Радно време осуђених особа, мере заштите на раду, осигурање од могућих повреда, дневни, недељни и годишњи одмор регулишу се према општим прописима о раду. Осуђене особе имају право на накнаду за свој рад. Висина накнаде за рад зависи од врсте посла,

количине и квалитета рада, дужине радног времена, као и доприноса остваривању продуктивности и економичности пословања. Накнада за рад износи од једне четвртине до једне половине плате која се може остваривати на истим или сличним пословима у предузећима. Осуђеници су слободни да располажу својом зарадом у целости (за разлику од решења које познају државе у окружењу, укључујући и нашу, где се део зарађеног новца депонује на чување). Део зараде може бити предмет извршења, по одлуци надлежног суда којом је осуђеник обавезан да издржава децу, брачног друга, родитеље или да накнади штету проузроковану кривичним делом. Такође, зарада може бити умањена ради накнаде штете коју је осуђеник намерно проузроковао или ради намирења трошкова који су настали спровођењем осуђеног услед његовог бекства. Осуђеним особама које не раде, а немају властитих средстава, осигурава се подмиривање најнужнијих потреба давањем потребних ствари (за одржавање личне хигијене, дописивања и сл). Осуђеном лицу које оболело на раду или у вези с радом у Заводу, припада накнада за време спречености за рад по прописима о здравственом осигурању, осим у случају намерног самоповређивања. Кад се, по прописима о раду, и само време проведено на раду у одређеној врсти посла признаје као основ за стицање квалификације, за ту квалификацију признаће се и време проведено на истој врсти посла у Заводу (чл. 76-87 БИХ, чл. 90-96 РС и чл. 62-80 Ф БИХ).

У случају несреће на послу или професионалног обољења, осуђене особе имају право на инвалидско осигурање по прописима о инвалидском осигурању (чл. 58 БИХ, чл. 101 РС и чл. 49 Ф БИХ).

д) Право на информисање и правно средство. Осуђеницима је омогућено да упућују молбе, жалбе и друге поднеске надлежним органима ради заштите својих права и исте се морају решавати без одгађања. Такође, могу да у поверењу разговарају са инспектором, државним омбудсманом, надлежним државним и регионалним судом, и адвокатом по свом избору, а разговор се обавља без присуства службеног особља Завода. Осуђеницима је дозвољено да пишу писма, за њима се омогућити писма и коверте, а осуђеник предаје своје писмо затворено у коверти и ниједан службеник не сме отворити писмо. Законом је регулисано и право да се информишу о новостима у свету путем дневне или периодичне штампе, радија, телевизије и на други погодан начин о чему се стара руководилац установе. Установа је у обавези да осуђеника обавести о тежој болести члана његове породице, као и да му омогући посету истог, а у

случају смрти члана породице осуђенику ће бити омогућено да присуствује сахрани. Осуђеницима је омогућено да контактирају са члановима своје породице и представницима организација које могу помоћи у њиховом третману, а осуђеницима из иностранства омогућено је да контактирају са конзуларним представницима своје државе (чл. 68-71 БИХ, чл. 83-84 РС и чл. 53-56 Ф БИХ).

ђ) Право на образовање. Установе су у обавези да малолетним и старијим пунолетним осуђеницима обезбеде основно образовање уколико исто нису стекли на слободи. Остали осуђеници могу се укључити у образовни процес уколико је то потребно и корисно. На неуобичајан начин решено је питање организовања образовања. Наиме, оно се може организовати у сарадњи са месним школама. Овакво решење омогућава потпуно укључивање у редовни образовни процес, што је свакако корисно за осуђенике, јер стичу образовање као да су на слободи. Свака установа треба да има библиотеку која је на располагању свим категоријама осуђених особа. Библиотека треба да буде снабдевена широким асортиманом књига за разоноду, као и научном литературом. Такође, осуђеницима је допуштено да користе своје књиге за читање (чл. 134-135 БИХ, чл. 109-110 РС и чл. 81-84 Ф БИХ).

е) Право на посебне погодности. За добро понашање и залагање на раду, управник завода или лице које он овласти може затвореницима одобрити погодности. То је скуп подстицајних мера усмерених на пружање поверења затворенику, ублажавање последица депривације, подстицање властитог учешћа у остваривању програма третмана, јачање одговорности и самопоуздања ради оспособљавања затвореника за самосталан живот у складу с правним поретком и нормама грађанског друштва. Законима су предвиђене следеће погодности као што су: слободно кретање ван круга установе у трајању до 24 сата, након сваких издржаних седам дана казне затвора, слободан излаз у град у трајању до пет сати, једном у месецу. Ту је и погодност боравка шест дана изван установе у току једне године издржавања казне затвора, затим отпуст до седам дана у току једне године издржавања казне затвора у случају тешке болести или смрти члана породице, елементарних непогода или тешких социјалних случајева. Погодност је и слободно кретање ван круга установе, до два дана у току једне године - за верске празнике; за сваки државни празник - слободно кретање ван круга установе до један дан у току једне године и право на коришћење годишњег одмора у кругу породице. Наведене погодности у потпуности могу користити лица осуђена на казну затвора до пет година, која нису повратници или зависници од

опојних дрога или алкохола, и то након што издрже једну четвртину казне. Остале групе осуђеника ове погодности могу користити уз надзор и након што издрже дужи период казне (чл. 139-142 БИХ, чл. 113-115 РС и чл. 85-92 Ф БИХ).

ж) Заштита права лица лишених слободe. Механизам заштите права лица лишених слободe организован је пред више органа. Тако осуђеник своја права најпре може штитити у самој установи, подношењем жалби или приговора. Такође, притужбе против одлука о коришћењу погодности могу се подносити Омбудсману за људска права Босне и Херцеговине. Осуђеници имају право притужби и Федералном министарству, односно одговарајућем органу управе ентитета, на рад службених особа установе, због повреде њихових права.

и) Права малолетника који су лишени слободe. Када је реч о извршењу казне малолетничког затвора, и она је регулисана у четири закона. На нивоу државе Босне и Херцеговине - Законом о извршењу казних санкција, притвора и других мјера Босне и Херцеговине,⁴⁷⁹ који се односи на Босну и Херцеговину, Законом о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Федерације Босне и Херцеговине,⁴⁸⁰ Законом о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Републике Српске⁴⁸¹ и Законом о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине.⁴⁸²

Закон о извршењу казних санкција, притвора и других мјера Босне и Херцеговине, у члановима од 167. до 174, посебним одредбама регулише извршење казне малолетничког затвора, док се на остала питања примењују одредбе закона које се односе и на пунолетна лица. Казна малолетничког затвора извршава се у посебном одељењу за малолетнике у заводу или у посебном заводу у ентитету у коме затворено лице има пребивалиште. Уколико се налазе у посебном одељењу, малолетници морају имати посебне просторије одвојене од осталих затвореника.

Правило је да малолетници у посебном одељењу за малолетнике у заводу или у посебном заводу могу остати до навршене 23. године живота, а ако до тада не издрже

⁴⁷⁹ Закон Босне и Херцеговине о извршењу казних санкција, притвора и других мјера, Службени Гласник БиХ, бр. 12/10, пречишћен текст.

⁴⁸⁰ Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, бр. 7/14.

⁴⁸¹ Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Републике Српске, Службени Гласник РС“ бр.13/10, 117/11, 98/13.

⁴⁸² Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Брчког дистрикта Босна и Херцеговина, Службени гласник Брчког дистрикта БиХ, бр. 2/10.

казну, упућују се у завод у коме пунолетна лица издржавају казну затвора. Изузетно, малолетник може остати у посебном одељењу за малолетнике у заводу или у посебном заводу и након навршене 23. године живота, ако је то потребно ради завршавања школовања или стручног оспособљавања, али најдуже до навршене 25. године живота. У посебном одељењу за малолетнике у заводу или у посебном заводу постоји основна и средња школа, у складу са прописима о основној и средњој школи, или се, у сарадњи с одговарајућом основном, односно средњом школом, оснивају одељења ових школа за образовање малолетника. Изузетно, малолетник може, ради завршетка започетог школовања, похађати школу изван завода, под надзором васпитача, ако то дозвољавају сигурносна ситуација и програм третмана. Лицу које се добро понаша и залаже у учењу и раду, управник завода може одобрити отпуст ради посећивања родитеља и других блиских сродника, и то два пута у току године. Отпуст ниједном не може трајати дуже од 20 дана, а одобрава се само лицима која нису навршила 23 године живота. Лицима која издржавају казну малолетничког затвора омогућава се бављење спортом и не може им се ограничити дописивање са родитељима и другим блиским сродницима. Лицу које издржава казну малолетничког затвора, а није навршило 23 године живота, може се изузетно изрећи дисциплинска мера упућивања у самицу, највише до пет дана. Уколико то лице похађа наставу, омогућиће му се да за време издржавања казне самице редовно похађа наставу, чита стручну литературу и ради школске задатке. Према лицу које издржава казну малолетничког затвора, а није навршило 23 године живота, не може се применити мера усамљења. Осуђеници на казну малолетничког затвора упућују се у одељење малолетничког затвора у Казнено-поправном заводу Источно Сарајево или у Казнено-поправном заводу у Зеници.⁴⁸³

Посебне одредбе о извршењу казне малолетничког затвора садрже и закони који су донети у ентитетима и у дистрикту Брчко. Док је Законом о извршењу казних санкција, притвора и других мјера Босне и Херцеговине предвиђена могућност да малолетна лица казну малолетничког затвора извршавају у посебном одељењу за малолетнике у заводу или у посебном заводу, Законима о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и дистрикта Брчко је изричито прописано да се казна малолетничког

⁴⁸³ Специјални извештај, млади и дјеца у сукобу са законом, Институција омбудсмана Босне и Херцеговине уз подршку организације „Save the Children“, Бања Лука, октобар 2012. године, стр. 21 и 25. преузето са http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013020406490195bos.pdf приступљено дана 21.4.2015. године.

затвора извршава у посебном казнено-поправном заводу за малолетнике. Он не може имати додир са казнено-поправним заводом у којем одрасле особе издржавају казну затвора. Исто се односи и на малолетнице, с тим што је допуштено да ову казну издржавају у одвојеном одељењу казнено-поправног завода за малолетнике (чл. 175 РС, чл. 176 Ф БИХ и чл. 175 ДБ).

Такође, сва три закона садрже идентичне одредбе и о свим осталим питањима која се тичу извршења казне малолетничког затвора. Када је реч о времену останка малолетника у посебном казнено-поправном заводу за малолетнике, то је на исти начин регулисано као и Законом о извршењу казних санкција, притвора и других мјера Босне и Херцеговине, с тим што ови закони дозвољавају останак у заводу и након навршене 23. године живота, уколико је неиздржани део казне мањи од 6 месеци (чл. 176 РС, чл. 177 Ф БИХ и чл. 176 ДБ). У току извршавања кривичних санкција према малолетнику, треба поступати на начин који одговара његовом узрасту, степену зрелости и другим карактеристикама личности. Треба да буде присутно поштовање достојанства малолетника, подстицање његовог целовитог развоја и учешћа у сопственој ресоцијализацији, придржавајући се савремених педагошких, психолошких и педолошких знања и искустава (чл. 126 РС, чл. 127 Ф БИХ и чл. 126 ДБ). Малолетницима се омогућавају услови за стицање основног и средњег стручног образовања и радног оспособљавања, као и слободно креативно изражавање и изражавање верских осећања и вршење верских обреда.

Здрављу малолетника посвећује се посебна брига, у складу са прихваћеним медицинским стандардима који се примењују према малолетницима у широј заједници. Предвиђен је и систематски преглед, најмање једном годишње, од стране одговарајуће здравствене установе, а посебна пажња се посвећује потребама трудних малолетница и мајки са бебама, затим наркомана, алкохоличара и малолетника са посебним потребама. Најмање два пута годишње саставља се извештај о психичком стању малолетника и доставља судији који врши надзор, односно има увид над извршењем кривичне санкције, затим тужиоцу, родитељима, односно старатељу или усвојитељу, као и органу старатељства (чл. 127 РС, чл. 128 Ф БИХ и чл. 127 ДБ).

Малолетник који сматра да је лишен одређених права или да су му она повређена, као и да су учињене друге незаконитости или неправилности у току извршења казне малолетничког затвора, има право приговора управнику установе или завода у којој се та кривична санкција извршава. Овај је дужан да у року од три дана

донесе образложено решење којим се приговор одбија као неоснован, или се утврђује његова потпуна или делимична основаност, у ком случају се хитно предузимају одговарајуће мере за отклањање учињених повреда или лишавања права малолетника, односно других незаконитости или неправилности. Против решења управника установе или завода о приговору, малолетник може у року од осам дана од дана пријема решења поднети жалбу судији који је изрекао казну малолетничког затвора (чл. 131-132 РС, чл. 132-133 Ф БИХ и чл. 131-132 ДБ).

У посебном члану (чл. 151 РС, чл. 152 Ф БИХ и чл. 151 ДБ), који у сва три закона носи назив „Права малолетника“, детаљно су регулисана права малолетника. Тако је предвиђено да малолетник према којем се извршава заводска мера има права на дозволу да носи властиту одећу, ако је погодна, а да ће му се, ако нема своју одећу, обезбедити доњи веш, сезонска одећа и обућа примерена локалним временским условима. Погодном одећом се сматра она која није деградирајућа или понижавајућа и која не представља ризик за сигурност.

Гарантовано је и право на исхрану која је дијететски, хигијенски и здравствено прилагођена узрасту малолетника, која га одржава у добром здрављу и снази и омогућује му нормалан психофизички развој. Исхрана је организована тако да малолетник добије најмање три оброка дневно, чија је укупна вредност најмање 16.000 цула.

Слободно време је организовано тако да малолетници имају право на боравак ван просторија установе и на свежем ваздуху најмање три сата дневно, као и могућност да учествују у културним, спортским и другим прикладним активностима ван установе и да се баве физичком рекреацијом и спортом.

Гарантовано је и право на образовање, те малолетници могу похађати наставу и ван установе, ако у тој установи није организована настава одређеног смера или образовања и ако то оправдавају досадашњи успеси у васпитању и школовању малолетника, као и под условом да не штети извршењу одгојне мере.

Малолетници лишени слободе имају право на неограничен пријем пакета, чија се тежина и допуштена садржина одређују актом о кућном реду. Такође, они могу примати пошту и комуницирати телефоном најмање два пута седмично. Да би остали у контакту са блиским лицима, гарантовано им је право на посете једном недељно од стране родитеља, усвојитеља, старатеља, брачног друга, особе са којом су засновали ванбрачну заједницу, усвојеника, деце и осталих сродника у правој линији, а у

побочној линији до четвртог степена сродства. У случајевима када су малолетници у браку или ванбрачној заједници, обезбеђено им је право на боравак са брачним другом или особом са којом је засновао ванбрачну заједницу једном месечно, до три сата насамом, у за ту сврху одређеној просторији у оквиру установе. Малолетника могу посећивати и друге особе - два пута месечно, ако не ометају извршење казне малолетничког затвора, с тим да забрану посете ових особа може изрећи управник установе образложеним решењем. Због положаја малолетника, одређено је да га могу посећивати представници владиних и невладиних организација, институција и других који су заинтересовани за пружање помоћи малолетнику у облику образовања, запошљавања или смештаја у сврху припреме за повратак у заједницу.

За време боравка у установи за лишење слободе, малолетници имају право на примање информација праћењем штампе и других публикација, радио и телевизијског програма, играног филма, приступом библиотеци, интернету или на други прихватљив начин који промовише добробит малолетника.

Малолетник који је лишен слободе има право на радно ангажовање. Рад малолетника треба да буде организован сагласно њиховим могућностима, у складу са обавезама у похађању наставе. За малолетника који не похађа наставу, радно време траје у складу са општим прописима. Малолетник се ван радног времена може радно ангажовати највише два сата дневно на одржавању чистоће и другим текућим пословима установе. За обављени рад, малолетник има право на накнаду и новчане награде за посебне успехе у раду, чије најниже и највише износе одређује управник установе. Такође, има право да половином накнаде и награде слободно располаже, а остатак му се ставља на штедњу, с тим да му, изузетно, управник установе може одобрити коришћење целе накнаде. Ни у којем случају интерес малолетника и његов рад не смеју бити подређени циљевима остваривања профита установе или за неког трећег. Малолетнику који је радно ангажован припада право на дневни и недељни одмор у складу са општим прописима.

Током лишења слободе, малолетнику је гарантовано право на здравствену заштиту. Ова заштита се може остварити ван установе ако установа не може пружити одговарајућу здравствену заштиту.

Малолетник има право да у најкраћем могућем року буде обавештен о смрти, озбиљној болести или повреди било којег члана уже породице и да му се осигура посета члану породице или присуство сахране.

Малолетницима су гарантована и верска права. Тако они имају право учествовања у верској служби и у вези са тим могу поседовати и задржати потребне верске књиге и предмете за вероисповедање. Малолетник не сме бити приморан да учествује у верским и религиозним службама и образовању.

Приликом извршења казне малолетничког затвора, на многа битна питања примењују се одредбе Закона о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичном поступку које се односе на извршење заводских васпитних мера. Таква су питања: пријем малолетника на издржавање казне малолетничког затвора, затим права малолетника, погодности, дисциплински прекршаји, поступак и дисциплинске мере, забрана ношења и употреба оружја и ограничења употребе силе и принуде, обилазак малолетника смештеног у казнено-поправном заводу за малолетнике, прекид извршења казне малолетничког затвора и одлагање извршења казне малолетничког затвора. С друге стране, на остала питања у вези са извршењем казне малолетничког затвора, доследно се примењују одредбе Закона о извршењу кривичних санкција, уколико нису у супротности за наведеним законом.⁴⁸⁴

4.5. Црна Гора

Питање извршења кривичних санкција у Црној гори регулисано је Законом о извршењу казни затвора, новчаних казни и мера безбедности.⁴⁸⁵ Закон најпре дефинише сврху извршења санкција, која се огледа у ресоцијализацији и реинтеграцији осуђеника у друштво (члан 3). Налаже се хумано поступање и забрана сваког облика мучења и нечовечног поступања према осуђеницима, као и било ког облика дискриминације (чланови 4 и 5).

У наставку Закон дефинише права осуђеника (чланови 10-14). Најпре је дефинисано да затвореници имају право на заштиту права утврђених Уставом, међународним уговором, општеприхваћеним правилима међународног права или законом. Зарад заштите права, гарантована је судска заштита. Услови живота у затвору треба да буду што сличнији условима живота на слободи. Захтева се минимално ограничавање права осуђеника, само у мери у којој то одговара природи изречене санкције.

⁴⁸⁴ Simović M., Jovašević D., Mitrović Lj., Simović M., *Maloljetničko krivično pravo*, Banja Luka 2015. godina, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, str. 500.

⁴⁸⁵ Закон о извршењу казни затвора, новчаних казни и мера безбедности, преузет са: <http://www.pravda.gov.me/biblioteka/zakoni>, приступљено 25.01.2016. године.

Затвореницима је гарантовано право на правну заштиту и у самој установи, подношењем притужбе њеном директору. Одлука по притужби мора бити донета у року од 15 дана, а против исте се може уложити жалба Министарству правде. У случају када надлежни органи не поступе по изјављеној притужби или жалби, затвореник може покренути управни спор због ћутања администрације.

а) Смештај (члан 27 и 38-39). Затвореници казну затвора издржавају најчешће заједно, а одвојено само када разлози безбедности или здравствене заштите то захтевају. Труднице и породиље смештају се одвојено од других затвореника. Закон, такође, издваја категорију осуђеника са инвалидитетом, за чији смештај кључну улогу има степен њиховог инвалидитета. Такође, посебна брига посвећена је затвореницима који су укључени у процес заштићених сведока, те се и они смештају одвојено од осталих осуђеника.

Ради спречавања криминалне инфекције, осуђеници који су први пут осуђени смештају се одвојено од повратника. Приликом смештаја осуђеника, води се рачуна и о дужини казне, учињеном делу, годинама живота и осталим особинама личности.

Просторије у којима осуђеник борави морају бити у складу са одговарајућим климатским и здравственим условима, величине од најмање 4м² по затворенику. Просторије морају бити опремљене адекватним санитарним уређајима за одржавање личне хигијене. Ради рекреације, осуђеницима је омогућено да проведу по два сата дневно на отвореном простору.

б) Погодности (чланови 31-33). Ради побољшања положаја осуђеног лица а као подстицај за остварење планираног програма, Закон предвиђа одређене погодности. Погодности могу бити: коришћење викенда у кругу уже породице, одсуство у трајању од седам дан у току једне године, коришћење сопственог телевизијског пријемника, самостално припремање хране и сокова, чешће примање пакета, новчано награђивање, дужа посета од стране члана уже породице. Такође, погодности су: коришћење затворског телефона о трошку установе, дуже коришћење библиотеке и читаонице, посета тешко болесном члану уже породице, присуство сахрани члана уже породице, присуство рођењу, венчању или другом важном догађају у ужој породици, одлазак на суд или пред други орган ради заштите својих права. Ове погодности осуђеник може остварити након процене ризика и степена реализације одређеног програма.

в) Хигијена и одећа (чланови 40 и 43). Хигијена затвореника и просторија у којима бораве мора се редовно одржавати. Из ових разлога установа је у обавези да

обезбеди адекватне количине хладне и топле воде и хигијенских средстава. Осуђеницима може бити наложено да два сата дневно проведу у чишћењу затворских просторија. Просторије се, генерално, чисте најмање једном месечно.

Затвореник може носити сопствену одећу и обућу. Приликом ангажовања на пословима, установа обезбеђује адекватну радну одећу и обућу. Уколико затвореник није у могућности да сам набави одећу и обућу, то ће му обезбедити установа.

з) Рад и друге активности (чланови 41-42 и 55-64). Време рада и слободних активности осуђеници проводе заједно. Изузетно, заједничке активности затвореника могу бити ограничене, ако негативно утичу на неке затворенике или ремете безбедност и ред у затвору.

Затвореници могу самостално да уреде просторије у којима бораве, али да тиме не ремете правила кућног реда установе.

Осуђеници имају право и обавезу да раде и на то се подстичу од стране установе. Сврха рада је стицање и усавршавање радних способности, како би се обезбедила боља реинтеграција у друштво. Рад обављен у установи не улази у радни стаж.

Затвореник рад може обављати у установи и ван ње. Уколико обавља рад ван установе, то ће чинити код послодавца чија је делатност погодна за обављање тог рада.

Затвореник који ради у заводу или изван њега има право на накнаду за обављени рад, која се одређује према минималној заради у држави. Остварена зарада у целости припада затворенику, не оставља се на штедњу, а од исте се може одбити део ради извршења судских одлука.

На питања радног времена, дневног, недељног и годишњег одмора, као и штете претрпљене на раду, примењују се опште одредбе закона о раду.

д) Исхрана (44-46). Осуђеник има право на три obroка дневно која су прилагођена његовој старосном доби, здравственом стању и верским потребама. Храну која се припрема у установи контролише лекар, као и Институт за јавно здравље. Осуђеник може сам куповати храну у затворској продавници. Осуђеници који су ангажовани на тежим пословима имају право на појачану исхрану.

ђ) Здравствена заштита (чланови 47-54). Свим затвореницима припада право на здравствену заштиту према општим прописима о тој области. Установе обезбеђују примарну здравствену заштиту, док се компликованији медицински захвати обављају у здравственим установама општег типа.

Посебна пажња се поклања очувању репродуктивног здравља жена и бризи о трудницама и породиљама. Установе су у обавези да обезбеде адекватан простор за смештај детета и жене након порођаја, али закон не наводи период који дете може провести у установи са мајком.

Затворенику се омогућава да изврши увид у свој здравствени картон и да добије информације о свом здравственом стању.

е) Стручна обука и образовање осуђеника (чланови 65 и 66). Закон предвиђа да се осуђеницима који нису стекли основно образовање на слободи, могућност за то може пружити у установи. Такође, установа организује курсеве описмењавања осуђеника. Осуђеницима се може обезбедити и средњошколско образовање у установи и обука на посебним курсевима за стручно оспособљавање.

ж) Верска права (чланови 67-69). Осуђеницима је дозвољено да учествују у верским активностима. Представници верских заједница могу у установама одржавати верске обреде. Такође, осуђеници могу поседовати предмете за верске обреде уколико се тиме не ремети кућни ред.

з) Спортске, рекреативне и друге активности (чланови 70 и 71). Установа мора обезбедити услове за спортске, рекреативне и културне активности којима се испуњава слободно време осуђеника. Установе такође, поседују библиотеке и у обавези су да редовно набављају књиге, часописе, дневну штампу и важеће прописе. Осуђеници имају право да о свом трошку набављају књиге, часописе и публикације.

и) Право на посете, преписку и пријем пакета (чланови 72-87). Осуђеник има право на пријем посета од стране блиских чланова своје породице. Осуђеника могу посећивати и бранилац, пуномоћник, нотар или представник невладине организације, ради остваривања и заштите његових права и интереса. Страног држављанина могу посећивати и конзуларни представници његове државе.

Једном месечно, у трајању од три сата, затвореника могу посећивати брачни или ванбрачни партнер и деца - у посебним просторијама које се не надзиру.

Затвореник има право на дописивање о свом трошку. Контрола писаних пошиљки врши се од стране надлежних органа установе, без читања садржаја, сем писама упућених браниоцу или државном органу.

Затвореник о свом трошку може користити телефон у установи. Ради безбедности, разговори могу бити визуелно надзирани. Једном месечно, затвореник може примити пакет тежине до пет килограма, који не може садржати храну. Садржина пакета проверава се у присуству осуђеника. Затвореник може примити новац, који се чува у депозиту.

Установа је у обавези да обезбеди правну помоћ осуђенику као би могао да заштити своја права и интересе.

Извршење кривичних санкција према малолетницима регулисано је Законом о поступању према малољетницима у кривичном поступку⁴⁸⁶, у коме постоји посебна глава под називом „Извршење кривичних санкција“. Казну малолетничког затвора старији малолетници издржавају у посебној организационој јединици за малолетнике органа управе који је надлежан за извршење кривичних санкција, где могу остати до навршене 23. године живота. Ако до тада казна не буде извршена, осуђеник ће се на казну малолетничког затвора упутити у одељење у којем пунолетна лица издржавају казну затвора. Изузетно, ако је то потребно ради завршетка школовања или стручног оспособљавања, малолетник може остати до 25. године.

Казна малолетничког затвора у Републици Црној Гори се извршава у Казнено-поправном дому у Подгорици, у посебном павиљону „F“.⁴⁸⁷ Казну малолетничког затвора лица женског пола издржавају одвојено од лица мушког пола, а малолетници се, по правилу, током ноћи смештају у индивидуалне спаваће собе.

Чланом 169. Закона о поступању према малолетницима у кривичном поступку, прописано је да се, током издржавања казне затвора, малолетницима, у складу са могућностима, пружи прилика за образовање, стручно и радно оспособљавање за занимање према њиховим способностима, склоностима и дотадашњем школском и радном ангажовању.

Права малолетника током издржавања казне малолетничког затвора, његова одсуства и посебне погодности регулисане су члановима 171-173 овог закона.

Установа је дужна да малолетнику обезбеди цивилну одећу и обућу која је примерена годишњем добу и климатским приликама. Такође, припада му право на исхрану која је дијететски, хигијенски и здравствено прилагођена његовом узрасту и која ће га одржавати у добром здрављу и снази, омогућивши му нормалан психофизички развој.

Гарантовано је и право на слободно време и рекреацију. Тако, малолетник има право да изван затворених просторија, у слободно време, на свежем ваздуху проведе најмање три часа дневно. Такође, он има право да учествује у културним, спортским и

⁴⁸⁶ Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку, Службени лист ЦГ, бр. 64/2011.

⁴⁸⁷ *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 47 i 59. Преузето са: [http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf](http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf), приступљено 03.04.2015. године.

другим прикладним активностима. Установа је у обавези да обезбеди услове за бављење физичким активностима и спортом.

У току трајања лишења слободе, малолетника могу четири пута месечно да посете законски заступник, брачни друг, ванбрачни друг, деца и остали сродници у правој линији, а у побочној линији до четвртог степена сродства. Ради одржавања емотивних односа, малолетник има право да са брачним или ванбрачним другом једном месечно проведе до четири сата насамо.

Малолетник ће бити укључен у процес рада уколико га то не омета у похађању наставе. Рад малолетника биће организован у складу са општим прописима о раду.

Гарантовано је да ће здравствена заштита бити обезбеђена у установи за лишење слободе. Уколико се потребна здравствена нега не може пружити у установи, биће обезбеђена изван ње. Време проведено на лечењу у здравственој установи урачунава се у трајање казне малолетничког затвора.

Малолетнику се гарантује уживање верских права. Он има право да га посети верско лице. Такође, малолетник може да се дописује, без ограничења, са законским заступником, брачним другом, ванбрачним другом, децом, усвојеником, браћом и сестрама, као и другим сродницима у правој линији.

Малолетнику који се примерно понаша и залаже у учењу и раду може се одобрити одсуство ради посећивања законског заступника, брачног друга, ванбрачног друга, деце, усвојеника, браће и сестара, као и других сродника у правој линији - два пута у току једне године. То може трајати сваки пут до 14 дана, а по правилу се одобрава у време кад се не одржава настава. Такође, малолетнику који се примерно понаша и залаже на раду, руководиоца одељења за малолетнике може доделити и погодности. Оне могу бити у виду проширеног права на пријем посета, затим посета спортским, културним или другим прикладним догађајима изван одељења за малолетнике и посета породици, сродницима или другим блиским лицима за време викенда и празника, као и других погодности које повољно утичу на малолетника.

Када је у питању дисциплинско кажњавање малолетника због повреда правила кућног реда о боравку у одељењу за малолетнике, као и радне дисциплине, обавеза из појединачног програма поступања и налога овлашћених лица, могу се изрећи дисциплинске мере. Такве мере су: опомена, одузимање додељених погодности и издвајање у посебну просторију максимално до 15 дана.

5. ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ДОМАЋИМ ИЗВОРИМА

Сва права и дужности лица лишених слободе проистичу из универзалних начела о људским правима из међународних аката, а односе се на право на човечно поступање.⁴⁸⁸ Зарад остварења овог базичног принципа нормирају се правила поступања према лицима лишеним слободе, којима се забрањује свако њихово физичко и психичко злостављање за време лишења слободе. Најчешће, такво нормирање представља скуп забрана које онемогућавају нехумано поступање према затвореницима, односно уздржавање од таквог поступања. Постоје и аутори који сматрају да је нужно увођење „активног односа“ према осуђеном лицу,⁴⁸⁹ који би омогућио афирмацију гарантованих права и истинско поштовање њихове личности.

Права лица лишених слободе заштићена су и на унутрашњем нивоу. Наша држава у претходном периоду приступила је већем броју међународних конвенција које су, након ратификације, постале део нашег позитивног законодавства и могу се непосредно примењивати. Поред ових извора, постоје и чисто национални извори донети од стране наше државе, који су посвећени заштити права лица лишених слободе непосредно или на посредан начин. Кроз правне изворе који су донети у овој области, тежи се стварању правног оквира који ће омогућити да положај лица лишених слободе прати достигнуте стандарде у овој области.

Имајући у виду да је приликом образлагања положаја лица лишеног слободе, према међународним изворима, детаљно приказан каталог права која су им гарантована, на овом месту биће представљена само национална гаранција тако представљених права, како би се избегло понављање већ написаног.

5.1. Преглед најзначајнијих домаћих извора којима су гарантована права лица лишених слободе

У домаћем праву највећу правну снагу има Устав Републике Србије (у даљем тексту Устав РС), затим потврђени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права, који не смеју бити у супротности са Уставом РС, као и закони и друге општа акта која не смеју бити у супротности са Уставом РС или

⁴⁸⁸ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, стр. 70.

⁴⁸⁹ Радомир, М., *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, стр. 306.

прихваћеним међународним изворима.⁴⁹⁰ Придржаваћемо се овог редоследа приликом излагања извора о правима лица лишених слободe, с тим да међународни извори неће бити поново представљани.

Устав Републике Србије

Основни извор људских права у нашој држави је Устав Републике Србије донет 2006. Године.⁴⁹¹ Устав РС посвећује значајну пажњу питањима која се односе на људска права, посвећујући овој области значајан број чланова у делу под називом „Људска и мањинска права и слободe“. Правила гарантована у овом делу у свему прате достигнуте међународне стандарде у области људских права. Посебна пажња посвећена је допунским правима, која се гарантују лицима која су лишена слободe или су учесници у кривичном поступку. Устав РС на општи начин дефинише питање људских права, дајући основе за њихово утемељење у законским текстовима.

Устав, поред права која су нормирана, прописује и гаранције за њихово несметано остваривање. Тако је у члану 18 прописана непосредна примена зајемчених људских и мањинских права. Ова уставна гаранција односи се и на права која произилазе из општеприхваћених правила међународног права, потврђених међународних уговора и закона. Ономогућено је било какво ограничење права законом, већ се, само у случајевима кад је то неопходно, у закону могу прописати начини остваривања права.

Права која су гарантована тумаче се афирмативно, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење.

Закон о извршењу кривичних санкција

Основни извор права лица лишених слободe свакако је Закон о извршењу кривичних санкција.⁴⁹² Њиме се на најшири начин регулише статус лица која су смештена у установама за извршење кривичних санкција на територији Републике Србије. Првенствено је посвећен лицима која издржавају казну затвора, али се његове одредбе односе и на притворенике.

Према ЗИКС-у, кривичне санкције могу се извршити по правоснажности и извршности осуђујуће пресуде, уколико не постоје друге законске сметње. Са

⁴⁹⁰ Члан 194 Устава РС.

⁴⁹¹ Објављен у Службеном гласнику РС бр. 98/2006.

⁴⁹² Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/14.

извршењем казне затвора може се отпочети и пре правоснажности пресуде, што представља изузетак од овог општег принципа, када то сам окривљени изричито захтева.⁴⁹³ Казна затвора може се у току извршења прекинути а њено извршење се може и одложити.⁴⁹⁴

Сам закон најпре указује на опште принципе који се морају поштовати приликом извршења казне затвора. Значајно је указати да законодавац посебно истиче принцип сразмерности принуде, односно указује да принуда која се употребљава приликом извршења казне мора бити сразмерна потребама њеног извршења, чиме се затворском особљу постављају јасна ограничења. Оваквим одређењем у закону тежи се ка успостављању равнотеже између поштовања људских права осуђеника и ефикасног извршења казне затвора (члан 6 ЗИКС-а).

Забрану дискриминације осуђених лица ЗИКС истиче у члану 7. У њему је наведено да осуђеници не смеју бити стављени у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства.

Кажњавањем, осуђена лица лишена су неких од основних права, док су друга у значајној мери ограничена. Како би ограничење права било у сврху извршења казне а не одмазде над осуђеником, законом је гарантовано да су ограничења у основним правима могућа само у мери неопходној за извршење санкције и у поступку

⁴⁹³ Члан 5 ЗИКС-а.

⁴⁹⁴ Члан 59 ЗИКС-а предвиђа ову могућност. Извршење казне затвора може се одложити:

- 1) ако је осуђени оболео од тешке акутне болести - док болест траје, или због тешке хроничне болести, ако се стање осуђеног знатно погорша, а нема услова за лечење у заводу или Специјалној затворској болници;
- 2) ако је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године - најдуже до навршене треће године живота детета;
- 3) због смрти или тешке болести брачног друга, детета, усвојеника, родитеља или усвојитеља осуђеног - најдуже три месеца од дана одлагања;
- 4) ако је супруга осуђеног на три месеца пред порођајем или је од њеног порођаја протекло мање од шест месеци, а нема других чланова домаћинства који би јој помогли - најдуже шест месеци од дана одлагања;
- 5) ако су заједно са осуђеним на извршење казне позвани његов брачни друг или други члан заједничког домаћинства или је неко од њих већ у затвору - најдуже шест месеци од дана одлагања;
- 6) ако је осуђеном одлагање потребно због неодложних пољских или сезонских радова или радова изазваних каквим удесом, а у породици осуђеног нема потребне радне снаге - најдуже три месеца од дана одлагања;
- 7) ако је осуђени обавезан да заврши започети посао услед чијег неизвршења може настати знатна штета - најдуже три месеца од дана одлагања;
- 8) ако је осуђеном одлагање потребно због завршетка школовања - најдуже шест месеци од дана одлагања;
- 9) ако је осуђеном одлагање потребно за полагање већ пријављеног испита - најдуже два месеца од дана одлагања.

прописаном овим законом. Осуђеницима је гарантовано право на заштиту основних права прописаних Уставом, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и ЗИКС-ом. Зарад што ефикаснијег коришћења права на правну заштиту, осуђеницима је гарантовано да против аката којима се одлучује о њиховим правима и обавезама могу затражити и судску заштиту од судије за извршење кривичних санкција у поступку који је за њих бесплатан (члан 8).

Сами осуђеници, али и притворена лица, не сnose трошкове извршења кривичних санкција, јер су за те намене средства обезбеђена у буџету Републике Србије. На овај начин сви затвореници уживају исти статус у установама, односно обезбеђени су им исти услови (члан 11).

У складу са применом начела, модерни системи за извршење казне затвора, међу којима и домаћи, прописују широк круг права и обавеза осуђеника, као и могућност уживања извесних погодности, под условима прецизно прописаним законом. Исто тако, прописане су дисциплинске и друге мере за повреду права кућног реда установе.⁴⁹⁵

По пријему осуђеника у установу, приступа се утврђивању идентитета осуђеног,⁴⁹⁶ након чега је завод у обавези да обави његов лекарски преглед, имајући у виду да од тог момента држава постаје одговорна за здравствено стање осуђеног.

Закон о извршењу кривичних санкција шести део посвећује правима осуђеника. У овом делу детаљно су нормирана сва права која осуђеницима припадају. Такође, у подзаконским актима могу се наћи детаљне одредбе о појединим правима осуђеника.

Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала

За извршење казне затвора за кривична дела организованог криминала примењује се посебан закон - Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.⁴⁹⁷ Овим законом уређује се поступак извршења казне затвора за кривична дела која се, у смислу Закона о организацији и надлежности

⁴⁹⁵ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, стр. 65.

⁴⁹⁶ Предвиђено је и да се по пријему обави претрес окривљеног, детаљније у члану 4 *Правилника о кућном реду у казнено-поправним заводима*, Службени гласник РС, број 110/2014).

⁴⁹⁷ *Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала*, Службени гласник РС, бр. 72/2009 и 101/2010.

државних органа у сузбијању организованог криминала,⁴⁹⁸ сматрају кривичним делима организованог криминала,⁴⁹⁹ затим организација и надлежност државних органа у поступку извршења казне, положај осуђених и надзор над извршењем казне затвора. Под организованим криминалом подразумева се вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника. Организована криминална група представља *групу од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи.*⁵⁰⁰

Овај Закон има специјални карактер, те ће се одредбе ЗИКС-а примењивати у свим случајевима када то није другачије прописано.

Законик о кривичном поступку

Материја кривичног поступка регулисана је Закоником о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП).⁵⁰¹ Ради успешног вођења кривичног поступка, ЗКП у осмој глави предвиђа мере за обезбеђење присуства окривљеног. Најрепресивнија мера за

⁴⁹⁸Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - др. закон, 101/2011 - др. закон и 32/2013.

⁴⁹⁹Закон се примењује на извршење казне затвора за следећа кривична дела: 2) кривично дело убиства највиших државних представника, члан 310. Кривичног законика) и кривично дело оружане побуне (члан 311. Кривичног законика); 3) кривична дела против службене дужности (чл. 359, 366, 367. и 368. Кривичног законика), када је окривљени, односно лице којем се даје мито, службено или одговорно лице које врши јавну функцију на основу избора, именован или постављен од стране Народне скупштине, Владе, Високог савета судства или Државног већа тужилаца; 4) кривично дело злоупотреба положаја одговорног лица (члан 234. став 3. Кривичног законика), кривично дело злоупотреба у вези са јавном набавком (члан 234а став 3. Кривичног законика) и кривично дело злоупотреба службеног положаја (члан 359. став 3. Кривичног законика), када вредност прибављене имовинске користи прелази износ од 200.000.000 динара; 5) кривично дело тероризам (члан 391. Кривичног законика), кривично дело јавно подстицање на извршење терористичких дела (члан 391а Кривичног законика), кривично дело врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (члан 391б Кривичног законика), кривично дело употреба смртоносне направе (члан 391в Кривичног законика), кривично дело уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г Кривичног законика), кривично дело финансирање тероризма (члан 393. Кривичног законика) и кривично дело терористичко удруживање (члан 393а Кривичног законика); 6) кривично дело прања новца (члан 231. Кривичног законика), ако имовина која је предмет прања новца потиче из кривичних дела из тач. 1), 3), 4) и 5) овог члана; 7) кривична дела против државних органа (члан 322. ст. 3. и 4. и члан 323. ст. 3. и 4. Кривичног законика) и кривична дела против правосуђа (чл. 333. и 335, члан 336. ст. 1, 2. и 4. и чл. 336б, 337. и 339. Кривичног законика), ако су извршена у вези са кривичним делима из тач. 1) до 6) овог члана као и за кривично дело тероризма из члана 312. Кривичног законика и кривично дело међународног тероризма из члана 391. Кривичног законика, кривична дела из чл. 370. до 384. и чл. 385. и 386. Кривичног законика, тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1991. године која су наведена у Статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију, кривично дело помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333. Кривичног законика, ако је извршено у вези са кривичним делима из тач. 2) и 3) овог става.

⁵⁰⁰ Члан 3 став 2 Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала.

⁵⁰¹Законик о кривичном поступку, Службени гласник РС, бр. 72/11 и 101/11.

обезбеђење присуства окривљеног је мера притвора дефинисана члановима 210-223 ЗКП-а, као и Правилником о извршењу мере притвора.⁵⁰²

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

Малолетна лица издвојена су као посебна категорија учесника у кривичном поступку. Њихов положај регулисан је Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.⁵⁰³ Овим Законом у потпуности је регулисано поступање са малолетним лицима, од надлежних органа за вођење поступака, самог поступка до санкција које се могу изрицати малолетним лицима и начину њиховог извршења. Законодавац предвиђа да се према малолетним лицима може изрећи једино казна малолетничког затвора, која уједно представља најстрожу кривичну санкцију за малолетна лица.

Кривични законик

Кривични законик⁵⁰⁴ (у даљем тексту КЗ) је основни материјални извор кривичног прва. Њиме су дефинисани елементи кривичне одговорности и кривична дела. Посредно, он се односи и на положај и права лица лишених слободe због инкриминисања, радњи злостављања и мучења као кривичног дела. Такође, овим законом уређени су институти помиловања⁵⁰⁵ и амнестије⁵⁰⁶, који се односе на лица лишена слободe. Такође, КЗ дефинише застарелост извршења кривичних санкција.⁵⁰⁷

Породични закон

Породични закон⁵⁰⁸ уређује породичне односе у Републици Србији. Будући да ови односи не престају након лишења слободe, он се посредно односи и на положај лица лишених слободe. Значај Породичног закона за положај лица лишених слободe преваходно се огледа у обављању родитељског права у периоду лишења слободe и боравку детета у установи за лишење слободe у којој се налази мајка.

⁵⁰² Правилник о извршењу мере притвора, Службени гласник РС, бр. 132/14.

⁵⁰³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник, бр. 85/2005.

⁵⁰⁴ Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009 и 111/2009.

⁵⁰⁵ Члан 109 КЗ.

⁵⁰⁶ Члан 110 КЗ.

⁵⁰⁷ Чланови 105-107 КЗ.

⁵⁰⁸ Закон је објављен у Службеном гласнику РС, бр. 18/2005 од 24.2.2005. године. Види: Решење УС РС, IY бр. 296/2005 - 101/2009-39. Види: Одлуку УС РС, IY бр. 347/2005 - 18/2011-55. Види: чл. 507. ст. 2. Закона - 72/2011-73.

Подзаконски акти

Права лица лишених слободe у домаћем законодавству регулишу се и бројним подзаконским актима. Ови акти имају задатак да детаљније регулишу поједина питања у области лишења слободe. Тиме се суштински разрађују законске гаранције у одређеној ужој области. Подзаконски акти који су од значаја за положај лица лишених слободe регулишу материјалне услове у установама. Тиме се баве Правилник о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица⁵⁰⁹ и Правилник о таблицама исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора.⁵¹⁰

Питању третмана и програма који се примењује према лицима лишеним слободe, уз поступак њиховог разврставања, баве се Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица⁵¹¹ и Директива о начину рада службеника третмана у Заводима Управе за извршење кривичних санкција.⁵¹²

Подзаконским актима регулисано је и питање кућног реда у установама за смештај лица лишених слободe, као и њихова дисциплинска одговорност уколико прекрше правила понашања. Овим питањима посвећени су Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора,⁵¹³ Правилник о кућном реду специјалне затворске болнице,⁵¹⁴ Правилник о кућном реду за примену мере притвора,⁵¹⁵ Правилник о дисциплинским преступима, мерама и поступку према осуђеним лицима⁵¹⁶ и Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција.⁵¹⁷

Због статуса лица смештених у Посебном одељењу за кривична дела организованог криминала, поступање према њима у извесној мери је другачије у

⁵⁰⁹Правилник о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица, Службени гласник РС, бр. 137/2014.

⁵¹⁰Правилник о таблицама исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора, Службени гласнику СРС, бр. 30/78.

⁵¹¹Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, Службени гласник РС, бр. 72/10.

⁵¹²Директива о начину рада службеника третмана у Заводима Управе за извршење кривичних санкција Број: 110-00-1/13-03, од 24.02.2013. године, Министарство правде РС.

⁵¹³Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, Службени гласник РС, бр. 72/2010 од 8.10.2010. године.

⁵¹⁴Правилник о кућном реду специјалне затворске болнице, Службени гласник РС, бр. 145/2014.

⁵¹⁵Правилник о кућном реду за примену мере притвора, Службени гласник РС бр.35/1999.

⁵¹⁶Правилник о дисциплинским преступима, мерама и поступку према осуђеним лицима, Службени гласник РС, бр.59 од 11.7.2006.

⁵¹⁷Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција, Службени гласник РС, бр.105/06.

односу на остала лица лишена слободe. На њихов статус односе се Правилник о организацији и раду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала,⁵¹⁸ Правилник о организацији, раду и поступању са притвореницима у Посебној притворској јединици⁵¹⁹ и Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала.⁵²⁰

Подзаконским актом регулисан је и положај малолетних лица која су лишена слободe. Овом питању посвећен је Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике.⁵²¹

5.2. Преглед права лица лишених слободe гарантованих у домаћем права

Као што је већ указано, домаћи правни извори детаљно регулишу права лица лишених слободe. Ниво гарантованих права у највећој мери усклађен је са важећим стандардима у области заштите права лица лишених слободe који су достигнути на међународном нивоу. Права која су гарантована лицима лишеним слободe детаљно су разрађена и обухватају различите аспекте њиховог положаја у установама. Правни положај лица лишених слободe у значајном обиму се променио задњих година, што је последица измене концепта извршења казне затвора.⁵²²

У наредном делу биће представљена најзначајнија права која су гарантована националним законодавством лицима лишеним слободe.

5.2.1. Право на живот

Неприкосновеност људског живота представља темељ свих осталих права. У домаћем правном систему ово право гарантује Устав РС, као Право на живот, у члану 24. Ово право није у директној вези са правима лица лишених слободe, али је значајно и за ову категорију лица. Наша држава укинула је смртну казну 2002. године, те Устав задржава ову гаранцију. Међутим, значај права на живот који држава гарантује не завршава се укидањем смртне казне; улога државе је значајна и за очување живота

⁵¹⁸ Правилник о организацији и раду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 37/2010.

⁵¹⁹ Правилник о организацији, раду и поступању са притвореницима у Посебној притворској јединици, Службени гласник РС, бр. 81/2005.

⁵²⁰ Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 18/2010.

⁵²¹ Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике" Службени гласник РС, бр. 71/2006.

⁵²² MacKanzie, D., L., *What Works in Corrections*, Cambridge University Press, 2006., стр. 5.

њених грађана. Држава је обавезна да обезбеди сигурност и безбедност за све своје грађане. Ова гаранција посебно је значајна за лица лишена слободе, где је заштитна улога државе двострука - она мора заштитити затворенике од напада осталих затвореника, али и неправилних поступака формалног система. Стога је улога државе у гаранцији неповредивости права на живот лица лишених слободе комплексна и значајна.

5.2.2. Забрана мучења

У домаћем правном систему прокламована је забрана мучења. Ову гаранцију износи најпре Устав РС у члану 24, као гаранцију *неповредивости физичког и психичког интегритета*. Према уставном одређењу, *нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка*. Како је лицу лишеном слободе одузето једно од основних права, те се мимо своје воље нашло под ингеренцијом државне власти, нужно је да му се обезбеди третман којим се гарантује заштита осталих права његове личности. Устав (члан 28) посебно истиче потребу да се према лицу лишеном слободе поступа човечно и с уважавањем достојанства његове личности. Забрањује се свако насиље и изнуђивање исказа према лицу лишеном слободе.

Овакву забрану понавља и ЗИКС - у члану 6, где је прокламовано да је злостављање и мучење забрањено и кажњиво. Такође, према ЗИКС-у, истакнуто је право лица лишеног слободе на човечно поступање према њему, које јасно указује на то да губитак слободе не може значити и губитак личног достојанства. Из ових разлога, сви морају поштовати достојанство осуђеног, као и његов телесни и душевни интегритет (члан 76).

Поред опште забране да се други злостављају и муче, наше право овакве радње третира као кривично дело. Наиме, КЗ у глави четрнаест нормира кривична дела против слобода и права човека и грађана. У ову групу кривичних дела спада *Изнуђивање исказа из члана 136, којим се санкционише службено лице које у вршењу службе употреби силу или претњу или друго недопуштено средство или недопуштен начин у намери да изнуди исказ или неку другу изјаву од окривљеног, сведока, вештака или другог лица*. Квалификовани облик овог дела, за који је прописано теже кажњавање, постојаће у случајевима када је изнуђивање исказа или изјаве *праћено*

тешким насиљем или ако су услед изнуђеног исказа наступиле нарочито тешке последице за окривљеног у кривичном поступку.

Кривични законик познаје и посебно дело којим је санкционисано злостављање и мучење уопште. У члану 137 прокламовано је кривично дело злостављање и мучење, према којем је ће бити санкционисан свако *ко злоставља другог или према њему поступа на начин којим се вређа људско достојанство.* Уколико се радњама злостављања и мучења *другоме нанесе велики бол или тешке патње с циљем да од њега или од трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се он или неко треће лице застраши или незаконито казни, или то учини из друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације,* постојаће квалификован облик овог кривичног дела. У случајевима када се као извршилац овог кривичног дела јавља службено лице у вршењу службе, закон за њега предвиђа строже кажњавање.

Из наведених гаранција може се закључити да наша држава одлучно забрањује све облике злостављања и мучења. Одређење овог права у домаћем правном систему у потпуности је усклађено са најзначајнијим међународним актима који гарантују људска права.⁵²³ Посебно је значајно то што домаће право радње злостављања и мучења или изнуђивања исказа инкриминише као кривична дела, за која су запрећене затворске казне.

5.2.3. *Забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада*

Домаће законодавство познаје забрану ропства и принудног рада. Ова забрана дефинисана је у Уставом РС, у члану 26. Према Уставном одређењу, *нико не може бити држан у ропству или положају сличном ропству.* Такође, забрањен је и принудни рад, сексуално или економско искоришћавање лица које је у неповољном положају.

Према домаћем праву, принудним радом неће се сматрати случајеви рада који је *организован према лицима која су на издржавању казне лишења слободе, ако је њихов рад заснован на принципу добровољности, уз новчану надокнаду (члан 26, став 2 Устава РС).*

Изнета Уставна гаранција одређује да се лишење слободе може спровести само на основу одлуке која је донета у складу са законом, а да положај лица лишених слободе не сме асоцирати на ропски положај, већ да они морају остати титулари свих

⁵²³ Не постоји разлика између одређења овог права у нашем Уставу (члан 25) и Европској конвенцији о заштити људских права (члан 3).

осталих права која су им гарантована. Са посебном пажњом треба приступити питању рада лица лишених слободе, превасходно са аспекта добровољности тог рада. Уколико се принцип добровољности не би испоштовао, позитивни аспекти рада не би могли да остваре своју сврху.

Као и код претходног права, и у овом случају у законодавац је у потпуности испратио међународне стандарде достигнуте у заштити овог прва. Чак је ово право у Уставу РС прокламовано тако да дозвољава рад лица лишених слободе само као добровољан, док Европска конвенција у члану 4 оставља могућност да се рад лица лишених слободе уреди унутрашњим правом, не истичући као обавезан услов добровољност.

5.2.4. Право на слободу и безбедност

У ранијим излагањима указано је на значај права на слободу и безбедност као предуслова за остваривање осталих права која су гарантована лицима лишеним слободе. Поштовање слободе грађана представља темељно начело демократског друштва. До ограничења грађана у овом праву може доћи само *из разлога и у поступку који су предвиђени законом* (члан 27 Устава РС). Ограничење овог права представља значајно задирање државе у права грађана; стога је детаљно регулисано законом, у погледу основа за лишење слободе, као и поступка под којим се оно може предузети. У случајевима када до лишења слободе дође, државни орган је у обавези да лице које је лишено слободе одмах на језику који разуме, обавести о разлозима лишења слободе, о оптужби која му се ставља на терет, као и о његовим правима. Гарантовано је и право да се о лишењу слободе обавести лице по избору оног ко је лишен слободе. Имајући у виду значај ограничења слободе, гарантовано је да свако ко је лишен слободе има право жалбе суду, који је дужан да хитно одлучи о законитости лишења слободе и да нареди пуштање на слободу ако је лишење слободе било незаконито. Уколико се лишење слободе представља казну, иста може бити изречена само од стране суда.

Да би се спречио сваки облик својеволјног кршења овог права, држава је противправно лишење слободе инкриминисала као кривично дело - у члану 132 КЗ. Према овом кривичном делу биће кажњен свако ко *другог противправно затвори, држи затвореног или му на други начин противправно одузме или ограничи слободу кретања*. Квалификовани облик овог кривичног дела постоји када га чини *службено лице злоупотребом свог положаја или овлашћења*, у ком случају је предвиђено строже

кажњавање. Закон прописује строже кажњавање и у случајевима када је *противправно лишење слободе трајало дужи од тридесет дана или је вршено на свиреп начин или је лицу које је противправно лишено слободе услед тога тешко нарушено здравље или су наступиле друге тешке последице*, односно, ако је услед извршења кривичног дела наступила смрт лица које је *противправно лишено слободе*. Такође, закон прописује кажњавање и за покушај овог кривичног дела.

Налазимо да је донетим прописима држава знатно допринела заштити слободе и безбедности грађана. Најпре је дефинисана општа гаранција овог права, али су и радње којима се оно крши инкриминисане као кривично дело за које је запређена затворска казна. Законодавац уочава ризик да се ово право повреди од стране службених лица у кривичном поступку, те за овакве случајеве предвиђа строже кажњавање. Дате националне гаранције усклађене су са међународним стандардима и требало би да допринесу пуном поштовању овог права.

5.2.5. Право на смештај

Држава је у обавези да обезбеди адекватан смештај лицима лишеним слободе. Смештај који се обезбеђује затвореницима треба да испуњава хигијенске и санитарне стандарде како би боравак у таквим условима био хуман. Лице лишено слободе не лишава се свих права, већ само права на слободу кретања, стога услови у којима се смешта не треба да буду такви да се он у њима осећа понижено или деградирано.

Питање права на смештај не обухвата само просторије у којима лице лишено слободе борави, већ и остале, шире аспекте смештаја, који се односе на особље у установи и њихово поступање према затвореницима. Смештајни услови у установи у директној су вези са материјалним стањем у држави. Богатије државе су чешће у могућности да обезбеде добре материјалне услове смештаја, док оне са нижим стандардом не улажу довољно у изградњу и одржавање установа. Нажалост, наша држава сврстава се у другу групу, те је материјално стање у установама за извршење кривичних санкција на незадовољавајућем нивоу. Без обзира на овакво стање ствари у пракси, законски стандарди о смештају затвореника су на задовољавајућем нивоу.

Питању смештаја ЗИКС посвећује чланове 77-79. Одредбе о смештају које су нормиране у нашем закону у великој мери прате савремене тенденције на том пољу, па је тако дефинисано да смештај треба да одговара савременим хигијенским стандардима

и месним климатским приликама. Приликом смештања осуђеника⁵²⁴ у спаваоне и заједничке просторије, морају се имати у виду узраст, личне особине и склоности, као и друга својства од којих зависи међусобни утицај и опасност од међусобног физичког и психичког угрожавања.⁵²⁵ Водило се рачуна и о лицима са инвалидитетом, којима је гарантовано право на смештај примерен врсти и степену његовог инвалидитета. Такође, труднице и жене са малом децом казну затвора издржавају одвојено од осталих осуђеница.

Законодавац нормира и да просторије у којима се казна издржава морају бити чисте и суве, са довољном количином свежег ваздуха, проветрене и загрејане. Осуђеницима је потребно обезбедити довољно природног и вештачког светла, које ће омогућити несметано читање и рад. Просторно, спаваоница треба да буде уређена тако да на сваког осуђеног дође најмање осам⁵²⁶ кубних метара и четири квадратна метра простора, са адекватним санитарним уређајима и средствима за личну хигијену.⁵²⁷

Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора (у даљем тексту Правилник), у члану 16, предвиђено је да се затвореницима обезбеђује заједничка просторија за дневни боравак која је опремљена довољним бројем столица за све затворенике, телевизијским и радио пријемником.

Када је реч о санитарним условима, Правилник у члану 16 став 6 дефинише да просторије у заводу имају примерену санитарну опрему која омогућава обављање физиолошких потреба у чистим условима и када год затвореник то жели, уз поштовање приватности. Обезбеђење пристојних санитарних услова у установи је нужно да би се обезбедило поштовање достојанства затвореника. У претходном периоду, стање санитарних уређаја у нашим установама за лишење слободе наилазило је на оштре критике ЦПТ-а.⁵²⁸

⁵²⁴ Детаљне одредбе о разврставању осуђеника дате су у *Правилнику о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица*, Службени гласник РС, бр. 66/2015, чланови 16-31.

⁵²⁵ Недостатак простора представља највећу препреку примени овог члана; стога је неопходно додатно улагање ради решења овог проблема.

⁵²⁶ Већина држава у окружењу (Хрватска, Словенија, Македонија) прописују обавезу обезбеђивања већег простора за сваког осуђеника, од по 9 или 10м³.

⁵²⁷ Залагање државе да се у заводима створе услови који одговарају европским стандардима не наилазе увек на одобравање јавности. Наиме, у КПЗ Падинска Скела отворена је нова зграда затвора, тзв. „Нова Скела“, која обезбеђује хуманије услове за издржавање казне, где су осуђеници смештени у ћелије величине преко 9 квадратних метара. Рад ове установе прате наслови у медијима попут овог: *Убице, дилери, силоватељи у најбољем затвору у Србији лежи 300 хајгорих*, који је објављен у дневном листу „Блиц“, 12. 8.2015. године, а и већина осталих штампаних медија имала је сличне наслове.

⁵²⁸ *Извештај ЦПТ-а за Србију*, 2011. година, стр. 42.

У случају лица која су осуђена за кривична дела организованог криминала важе нешто другачија правила смештаја.⁵²⁹ Чланом 29 Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала прописано је да се казна затвора по правилу издржава појединачно,⁵³⁰ односно осуђени се смешта одвојено од других осуђених. Осуђени се смешта у просторију од најмање четири квадратна метра, која је загрејана, довољно осветљена природним и вештачким светлом, које омогућава читање и рад без сметњи за вид.⁵³¹

Материјални услови који су обезбеђени у посебном одељењу су бољи у односу на остале установе код нас, што треба да представља стандард којем би тежиле и друге установе.⁵³²

5.2.6. Право на слободно време и хигијену

Питање хигијене у установама за лишење слободе у тесној је вези са материјалним условима које држава може да обезбеди. Држава је у обавези да обезбеди средства за одржавање личне хигијене и хигијене простора (члан 81 ЗИКС). Одржавање хигијене у установи дефинисано је као обавеза затвореника, а стање хигијене се стално контролише. Правилник о кућном реду, у члану 20, предвиђа да се затворенику омогућава *купање и топла вода за купање најмање три пута недељно, а радно ангажованом осуђеном свакодневно, у условима којима се обезбеђује његова приватност.*

Према правилима која важе у нашој земљи, није обавезно бријање главе затвореника, већ су они у обавези да своју косу и браду одржавају уредно и чисто (Правилник о кућном реду, члан 20).

Истим чланом прописано је да установа обезбеђује место за чишћење и одржавање одеће и обуће, док се прање, сушење и пеглање рубља и одеће, као и постелине, обавља у заједничкој перионици завода.

⁵²⁹ Казна затвора за ова кривична дела издржава се у посебној организационој јединици која је основана *Правилником о организацији и раду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала*, Службени гласник РС 37/10, у КПЗ Забела у Пожаревцу.

⁵³⁰ Разлози безбедности захтевали су да на овакав начин буде организовано извршење ове казне, што представља велики ризик по затворенике. О проблемима тоталног усамљења у овој установи биће више речи у делу који је посвећен слободном времену и контакту са спољним светом.

⁵³¹ У просторији у којој је осуђени смештен обезбеђује се лежај, сто, столица и орман за одлагање ствари, (члан 16 Правилника о кућном реду посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала).

⁵³² По сличним принципима уређен је и део КПЗ-а у Београду - Нова Скела, док остале установе нису на овом нивоу.

Нажалост, материјални услови у појединим установама нису задовољавајући, што онемогућава коришћење права везаних за одржавање хигијене. Установама често недостаје одговарајући број тушева, док су на појединим местима тоалети на незадовољавајућем нивоу, што онемогућава пристојно обављање физиолошких потреба.⁵³³

Поред третмана који се према осуђеницима спроводи, њима је обезбеђено и слободно време, које могу провести изван затворених просторија, и то најмање два часа дневно. То време осуђеници могу посветити спортским активностима, уз могућност организовања са другим осуђеницима и коришћење спортских терена и опреме (члан 80 ЗИКС-а). Организовање слободног времена представља комплексан задатак за установу. Осуђеници су све време смештени са осталим осуђеницима, са којима могу размењивати искуства о вршењу кривичних дела (тзв. криминална зараза), посебно у време доколице. Стога је нужно мотивисати осуђенике да слободно време конструктивно употребе како би се избегле штетне последице заједничког затварања.

Правилник о кућном реду у члану 42 дефинише обавезу установе да обезбеди простор и опрему за коришћење слободног времена. Такође, предвиђа обавезу организовања културних, спортских и забавних активности.

У посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, затвореници такође имају право да бораве два сата дневно на свежем ваздуху (члан 32 Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала). Међутим, током овог периода они нису у могућности да контактирају са затвореницима по свом избору,⁵³⁴ већ су у групи од највише пет затвореника. Услови у којима те групе затвореника проводе своје слободно време, према ЦПТ-у, такође су неприхватљиви. Наиме, обезбеђен је простор који нема реквизите за спортске активности и који је покривен жицом. Режим коришћења слободног времена за рекреацију потребно је прилагодити потребама затвореника. Држава је у обавези да безбедносни режим организује на начин који неће на овакав начин ограничавати права затвореника.⁵³⁵

⁵³³ Детаљније видети у извештају ЦПТ-а за Србију, 2011. година.

⁵³⁴ Што не могу ни иначе, јер казну затвора издржавају у усамљењу.

⁵³⁵ Детаљније видети у *Извештају ЦПТ-а за Србију, за 2011. годину*.

5.2.7. Право на исхрану, одећу и обућу

Установа је у обавези да свим затвореницима обезбеди адекватну исхрану. Према члану 82 ЗИКС-а, у заводима се обезбеђује исхрана у складу са препорукама лекара, који учествују у сачињавању јеловника како би се очувало добро здравље осуђеника. Такође, стално им је на располагању пијаћа вода. Дневно су обезбеђена три obroка, док је лицима која се баве тешким физичким пословима, трудницама и болесницима намењена посебна исхрана. Приликом сачињавања јеловника у обзир се узимају и верска опредељења осуђеника. Лекар или друго стручно лице пре деобе obroка проверава квалитет истих. Неретко су и сами осуђеници укључени у процес припреме хране, као облик радног ангажовања.

Правилник о третману допуњава ЗИКС тиме што у члану 33 наводи да се најмање пет пута недељно затвореницима обезбеђује свеже воће и поврће. Такође, предвиђа и да се сачињава недељни јеловник, од стране куvara, уз прибављено мишљење лекара, а одобрава га управник установе. Са јеловником за следећу недељу затвореници се упознају раније.

Правилником о кућном реду прописано је (члан 35) да се затвореници могу о свом трошку, радним даном, два пута недељно снабдевати намирницама у затворској кантини. Приликом снабдевања кантине, уважавају се оправдани захтеви затвореника. *Ако у кантини завода није могуће обезбедити одговарајуће ствари, завод обезбеђује набавку ствари на други одговарајући начин.* Могућност куповине у кантини ограничена је новчаним износом просечне зараде у Републици Србији за претходни месец.

Намирнице се затворенику (члан 45 Правилника о кућном реду) могу достављати и пакетима, с тим да морају бити фабрички упаковане. У изузетним случајевима дозвољава се пријем другачијих намирница, које се морају употребити истог дана.

Налазимо да ова правила омогућавају адекватну исхрану затвореника. Најпре, прописан је довољан број obroка чију контролу обавља здравствено особље, а затвореницима је дозвољено да исхрану прилагоде својим потребама - куповином намирница у кантини или кроз пакете које добијају.

Обавеза установе према ЗИКС-у је да свим затвореницима обезбеди обућу и одећу, која мора бити адекватна временским приликама и не сме бити понижавајућа (чланови 84-85). Уколико су осуђеници запослени, током рада добијају посебну

одећу.⁵³⁶ У заводу и одељењима отвореног и полуотвореног типа, осуђени има право да носи сопствену одећу и обућу. Поред гардеробе, затворенику се обезбеђује сво потребно рубље и постељина.

Ово питање детаљније је уређено Правилником о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица. Овај правилник предвиђа да сви осуђеници добијају одећу, обућу и рубље за зимски и летњи период. Одећа мушкараца је сиве боје, док жене добијају одећу у бордо боји и могу носити сукњу или панталоне. Прописано је да се одећа мења сваких недељу дана, док се рубље мења најмање три пута недељно. Затвореницима који су на лечењу такође се обезбеђује адекватна одећа.

Важећи прописи који регулишу одевање у установама омогућавају да се лица лишена слободе снабдевају чистом и погодном одећом. Нејасно је само шта законодавца наводи да ограничи ношење сопствене одеће на отворени и полуотворени режим установе. Одевање затвореника не може утицати негативно на безбедносни режим у установи, те се може закључити да се овом одредбом на неки начин стигматизују затвореници из строжег режима, што свакако није прихватљиво.

5.2.8. Право на контакт са спољним светом

Очување веза са породицом и пријатељима од велике је важности за реинтеграцију затвореника у нормалне друштвене токове по изласку из установе за извршење кривичних санкција. Из ових разлога потребно је омогућити адекватне услове за контакт са спољним светом и подстицати затвореника да одржава везе са блиским лицима.

ЗИКС овом праву посвећује чланове 86-97, у којима се уређују начини комуникације са спољним светом. Зарад очувања контакта са спољним светом и остварења својих права, осуђеницима је зајемчено право на несметану преписку. Они могу упућивати поднеске надлежним органима, а уколико је реч о страном држављанину, постоји могућност комуникације са дипломатско-конзуларном представником земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе. Осуђени чије интересе не штити ниједна држава може се поднеском обратити надлежним органима Републике Србије и надлежним међународним организацијама.

⁵³⁶Уочене су жалбе осуђеника на обућу неадекватне величине, која, поред тога што може бити омаловажавајућа за самог осуђеника, може утицати негативно на његово здравље. Детаљније у емпијском делу рада.

Дописивање је слободно и по правилу се не надзире, али постоје случајеви када је оно ипак под надзором установе. Ову ситуацију треба сматрати изузетком и допуштена је само у случајевима у којима то судија за извршење кривичних санкција одреди а по претходно испуњеним законским условима. Наиме, у установама затвореног типа и затвореном одељењу завода, ради одржавања реда, сигурности и безбедности, спречавања кривичних дела и ради заштите оштећених, може се донети одлука о надзирању комуникације или се привремено она може ускратити (ово се односи на писану и телефонску комуникацију). Против ове одлуке осуђени има право жалбе већу суда, у року од три дана. У случају сумње да се писмена кореспонденција користи за слање и примање недозвољених ствари, писмо упућено осуђеном, као и писмо које он упућује, отвориће се у његовом присуству и прегледати. Уколико том приликом буду откривене недозвољене ствари, исте ће бити одузете а против осуђеног ће бити покренут адекватан поступак санкционисања (члан 87 ЗИКС-а).

Дописивање са браниоцем, Заштитником грађана или другим државним органима и међународним организацијама за заштиту људских права осуђеник може обављати слободно, без надзора. Завод издаје осуђеном потврду о преузимању писмена које садржи име пошиљаоца, датум и број под којим је заведено писмо. Осуђени поднеске прима и упућује преко завода, о свом трошку, а уколико није у могућности да сам сноси трошкове, може упутити молбу управнику завода да га ослободи те обавезе.

Веома је значајно право осуђеника на посете (члан 90 ЗИКС-а). Осуђени има право на посету брачног друга, деце, родитеља, усвојеника, усвојитеља и осталих сродника у правој линији и у побочној линији до четвртог степена крвног и тазбинског сродства, као и хранитеља, храњеника и старатеља. Осуђеника, уз претходну сагласност управника завода, могу посећивати и друга лица, која му нису сродници. Учесталост посета зависи од групе у коју је осуђеник сврстан. Тако они са најповољнијим статусом (група А) могу очекивати посете једанпут недељно, насупротив осуђеницима који су разврстани у најризичнију - В групу, који посете могу очекивати једном месечно. Осуђени, такође, има право да једном у три месеца борави с брачним другом, децом или другим блиским лицем три часа у посебним просторијама завода.

Везано за посете браниоца, постоји специфичност, јер он може посећивати осуђеног уз поштовање пословне тајне, имајући у виду да се његов разговор са окривљеним надзире само визуелно (члан 91). Страни држављанин има право на посету дипломатско-конзуларног представника земље чији је држављанин, односно

државе која штити његове интересе, по претходном одобрењу директора управе. Осуђени чије интересе не штити ниједна држава има право на посету надлежних органа и организација Републике Србије и надлежних међународних организација.

Правилник детаљније регулише начин остваривања посета (чланови 45-48). Тако је прописано да се оне могу остварити суботом или недељом и у дане државног празника, у времену од 9 до 17 часова, а другим данима уз допуштење управника завода, уколико за то постоје оправдани разлози. Просторија за посете мора бити пространа, чиста, осветљена, загрејана према потреби, проветрена, са одговарајућим санитарним уређајима и одговарајућим бројем столица и столова. Посета се може обавити и на погодним отвореним просторима у заводу. Све посете се евидентирају у књигу посета, а сваком посетиоцу се најпре утврђује идентитет,⁵³⁷ а затим се врши његов претрес као би се онемогућило уношење недозвољених предмета у установу.

Посете које осуђеник прима од великог су значаја за његову успешну ресоцијализацију. Смештањем у установу он је у потпуности истргнут из редовног друштвеног окружења. Посете омогућавају одржавање контакта са социјалним окружењем и добијање подршке која осуђенику треба да наговести да је добродошао у друштво. Поред неспорног значаја за третман према осуђеницима, право на посете у себи сублимира и право на контакт са породицом. Оно се не може сагледавати само кроз призму права осуђеника, већ и права његове породице да буде са њим у контакту. Из ових разлога, посебно у случајевима када осуђеник има малолетну децу, потребно је омогућити интензивније сусрете осуђеника и породице.⁵³⁸

Питање посета малолетника родитељима који су у установи за лишење слободе је веома комплексно. Наиме, потребно је у сваком конкретном случају проценити да ли ће боравак детета у таквој установи имати штетне последице и да ли ће њихов утицај бити претежнији у односу на позитивне ефекте контакта са родитељем. Питање најбољег интереса детета зато би требало да оцени Центар за социјални рад, који треба да буде једини позван да одређује начин обављања посећивања родитеља који су у установама за лишење слободе.⁵³⁹

Обратно питање постоји у случајевима када је и дете у установи за лишење слободе са мајком, а постоји потреба за уређењем односа са родитељем који је на

⁵³⁷ Уколико окривљени да нетачне податке о лицу које ће га посетити тиме чини дисциплински прекршај према члану 46 Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора.

⁵³⁸ Као позитивно решење истакла бих оно које познаје законодавство Словеније. Наиме, према одредбама члана 73 Закона о извршењу казне затвора Републике Словеније.

⁵³⁹ Ово из разлога што наш Породични закон у члану 6 дефинише да је свако дужан да се руководи најбољим интересом детета у свим активностима које се тичу детета.

слободи. Не би се могло очекивати да се контакти у овом случају одржавају у редовним терминима за посете, јер се не посећује затвореник, већ дете. Међутим, у претходном периоду уочени су случајеви у којима није постојала могућност адекватног одржавања породичних односа у оваквим случајевима.⁵⁴⁰

Ради побољшања услова издржавања казне, осуђеном се могу слати пакети. Учесталост права на пријем пакета зависи од статуса осуђеника, па их у тако могу примати у распону од једном недељно до једном месечно. Правилником је прописано шта се у пакетима може налазити,⁵⁴¹ а непоштовање ових правила води ка дисциплинској или кривичној одговорности.⁵⁴² Максимална тежина пакета који осуђени може примити је 10 килограма, а ствари које су у њему послате прегледају се од стране затворског особља у присуству окривљеног, након чега му се предаје оно што може поседовати у затвору.

Осуђеници имају право да неограничено примају и упућују новчане пошиљке. Новац се чува у депозиту осуђеника, а он може располагати месечним износом који одговара износу просечне зараде у Републици Србији за претходни месец, према последњим подацима органа надлежног за послове статистике.

5.2.9. Права по основу рада

Право на рад и остала права која из њега произилазе од великог су значаја за положај осуђеника. Радно ангажовање осуђеника има низ позитивних страна, које доприносе стицању радних навика, овладавању новим вештинама, као и усвајању нових знања. Међутим, рад у затвору не може се сагледавати само као облик третмана, већ се морају имати у виду и његови економски бенефити. Стога закон прописује начин организовања рада у установама, као и права која из њега проистичу (чланови 98-112).

Најпре је наведено да рад осуђеника не може бити омаловажавајући или понижавајући, већ мора бити сврсисходан. Такође, економске користи које рад доноси не смеју бити приоритет у односу на сврху самог организовања рада у установама.

⁵⁴⁰ Заштитник грађана реаговао је препоруком да се у оваквим случајевима мора поштовати најбољи интерес детета.

⁵⁴¹ Овом питању посвећени су чланови 20 и 49 Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора.

⁵⁴² Нису ретки случајеви у нашој судској пракси да окривљени путем пакета покушавају да у установу унесу психоактивне супстанце. На овај начин они и чланове своје најуже породице уводе у криминални миље, будући да су они тада одговорни за поседовање опојних дрога.

Врста посла одређује се према психичким и физичким способностима које оцењује стручни тим, при чему се у виду имају и стручне квалификације, жеље осуђеног, али и могућности завода.

Осуђеници могу бити радно ангажовани у заводу, а у том случају је потребно да се организују услови рада слични онима на слободи. Осуђеник може бити упошљен и изван завода, када тржишна вредност рада осуђеника припада заводу.

Радно време затвореника може трајати до четрдесет сати недељно, а изузетно, може трајати и дуже, уколико је то неопходно, а према одредбама Закона о раду. Мимо радног времена, осуђени може бити додатно ангажован ради одржавања хигијене у установи, али не дуже од два сата дневно. Уколико је осуђени укључен у програм обуке или додатног школовања, радно време ће бити сразмерно скраћено.

Затвореник има право на одмор - дневни, недељни и годишњи, а у складу са правилима предвиђеним Законом о раду. Приликом коришћења годишњег одмора осуђени се смешта у посебне просторије завода, и за то време прима накнаду зараде као да обавља рад. Осуђеница која је запослена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, на исти начин као и да је на слободи.

Време за које је осуђени био радно ангажован у установи, неће се рачунати као његов радни стаж, али ће имати право да се време проведено на раду призна за стицање стручне квалификације.

Осуђеном припада и накнада за рад, која се исплаћује једном месечно, док се порези и доприноси не уплаћују. Накнада за рад износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим да се за рад дужи од пуног радног времена увећава за 50%. Уколико осуђеник постигне успехе у раду, управник му за то може доделити новчану награду.

Осуђени није у могућности да располаже свом зарадом коју оствари, већ му је на располагању 70% накнаде и награде за рад, док се остатак оставља на штедњу која се може користити по истеку казне, односно раније, уколико за тим постоји потреба, а по одобрењу управника.

У случајевима неспособности за рад коју осуђени није скривио, њему припада право на накнаду зарада, а уколико окривљени не ради без своје кривице и нема других извора прихода, завод му подмирује најнужније трошкове.

Законско одређење радног односа у установама за извршење кривичних санкција конципирано је тако да у највећој мери прати организацију и услове рада на

слободи. То омогућава осуђенику да се не удаљи од радних навика уколико их је на слободи стекао, односно да их стекне у установи.

Значајно је истаћи да законодавац омогућава да окривљени настави са обављањем својих редовних послова и док издржава затворску казну. Наиме, чланом 102 ЗИКС-а пружена је могућност директору управе да, у случајевима када нађе да је то оправдано, дозволи осуђенику који је први пут осуђен на казну затвора до шест месеци да настави са радом на радном месту на коме је био запослен у време пријема налога за извршење казне. Ово је могуће уколико учињено кривично дело није у вези са тим послом. Овим се пружа могућност да лица која су осуђена за лакша кривична дела, а немају криминалну прошлост, остану у чврстој вези са својим професионалним ангажманом.

Законодавац је настојао да истакне све позитивне ефекте радног ангажовања у периоду лишења слободе. Налазимо да је потребно обезбедити бољу новчану стимулацију за рад, будући да је законски минимум који је одређен изузетно низак. Адекватна накнада би требало да боље стимулише затвореника да приступи испуњењу радних задатака који су му поверени.

5.2.10. Право на здравствену заштиту

Као веома осетљиво, издваја се питање здравствене заштите осуђеника. Сам боравак у затвору са собом може носити штетне последице по психичко здравље осуђеника, имајући у виду да је изложен бројним депривацијама, али постоји могућност да дође и до оштећења физичког здравља. Како је након смештаја осуђеника у установу, држава преузела бригу о његовом здравственом стању, нужно је обезбедити адекватан правни оквир за пружање здравствене заштите (чланови 112-121 посвећени су овом питању).

На саму бригу о здрављу осуђеника примењују се исти прописи који важе за лица на слободи, јер осуђеник због свог тренутног статуса не може бити стављен у неравноправан положај. У заводима је обезбеђена примарна здравствена заштита осуђеницима, а уколико природа лекарског захвата који се предузима према затворенику то захтева, он ће бити смештен у Специјалну затворску болницу или другу здравствену установу општег типа. Осуђеницима ће бити пружене и стоматолошке услуге, а уколико потребе то налажу, може бити установљена клиника за одвикавање од психоактивних супстанци. Време проведено на лечењу урачунава се у казну затвора.

Сви медицински захвати предузимају се уз пристанак затвореника. Само у случајевима када одбијањем лечења или хране озбиљно угрози своје здравље или живот, примениће се медицинске мере које одреди лекар. Затвореника ће прегледати здравствени радник без присуства другог затворског особља, сем у изузетним случајевима, када здравствени радник захтева асистенцију чувара.

О здравственом стању осуђеника води се медицинска документација. Осуђени има право да буде упознат са налазима о његовом здравственом стању и садржином здравственог картона, осим у случајевима предвиђеним општим медицинским прописима.

Сваки осуђеник ће приликом пријема у установу бити прегледан од стране лекара, а исто ће бити учињено и приликом повратка у установу након одсуства и пре отпуштања из завода, али и сваки пут када указује на то да има одређене здравствене тегобе.

О здравственом стању осуђеника лекар ће сачињавати периодични писани извештај, који ће достављати управнику завода. Он ће управника обавештавати о свим случајевима у којима установи да је физичко или душевно стање осуђеног нарушено или угрожено због продужења или начина издржавања казне, уз предлог мера за поступање са тим лицем, укључујући и могућност прекида извршења казне.

Осуђеник има право да га о његовом трошку прегледа лекар специјалиста и када нема индикација за такав преглед од лекара из установе у којој издржава казну.

О озбиљној угрожености здравља или живота осуђеног, или о његовом премештају у заводску болницу или другу здравствену установу, завод ће одмах обавестити његовог брачног друга или друго блиско лице.

У установама у којима бораве жене биће обезбеђена и гинеколошка амбуланта. Посебна пажња биће посвећена бременитим женама, којима се мора обезбедити нега за време трудноће, порођаја и каснијег опоравка. Закон посебно истиче права осуђеница које имају децу. Тако осуђеница која добије дете може задржати своје дете до истека казне а најдуже до његове навршене друге године живота. После тога родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде.

У установи ће бити организована стручна служба за помоћ у нези детета, као и посебна просторија која одговара стандарду дечијих јасли. Све услуге које се односе на помоћ и бригу око детета а везане су за порођај осуђене жене, њену негу и смештај и негу детета, у заводу су бесплатни.

За потребе лечења затвореника које превазилазе могућности установе, оформљена је Специјална затворска болница. Ова установа намењена је за извршавање мера безбедности, али се у њој лече и затвореници који издржавају затворске казне или су у притвору.

Правни оквир за пружање здравствене заштите задовољава стандарде који су о овом питању достигнути на међународном нивоу. Проблем се уочава у материјалним недостацима који се огледају у недовољном броју здравственог особља и лекова. Ради превазилажења уочених недостатака, нужно је да држава уложи додатна материјална средства у ову област.⁵⁴³

5.2.11. Право на информисање

Како је осуђеник смештен у специфичне услове, без сталне комуникације са спољним светом, нужно је обезбедити му адекватно информисање. Право на информисање има основу у Уставу РС, који у члану 46 гарантује слободу мишљења и изражавања, а ова у себи садржи и право на пријем обавештења.

Овом питању посвећен је члан 121 ЗИКС-а. Затвореник има право да набавља дневну и периодичну штампу о свом трошку, као и да користи друга средства јавног обавештавања, као што су телевизијски пријемници и радио апарати. Веома је интересантно питање интернета у домаћим затворима. Наиме, коришћење интернета је уобичајено и свима доступно у савремено доба, а пружа погодност брзог и лаког информисања корисника. И поред бенефита које он са собом носи, наши затвори нису опремљени интернетом те овај начин информисања осуђеницима није доступан. Бојазан од злоупотребе интернета у затворима не може бити оправдање, имајући у виду могућност ограничења адреса које се могу посећивати.

Право на информисање не исцрпљује се само претходном гаранцијом; нужно је да затвореник одмах по пријему у установу буде упознат са правним режимом установе, који обухвата његова права и обавезе. Како права осуђеника не би остала

⁵⁴³ Детаљније видети у *Извештају ЦПТ-а за Србију*, 2011. година.

само мртво слово на папиру, потребно је обезбедити адекватан механизам за њихово остваривање (чланови 126-129). То значи да затворски систем мора остати отворен за све захтеве осуђеника, уз обавезу поштовања свих правила процедуре. Зато је осуђеницима гарантовано право на поднесак, али и на адекватан правни лек.

Питање притужби осуђеника дефинисано је као право у глави осам, са свим осталим правима која су осуђенику гарантована. Ради боље систематике рада, ово ће бити детаљније обрађено у делу који је посвећен механизму заштите права лица лишених слободе пред установом.

У установи морају бити обезбеђени сви релевантни правни акти који гарантују права осуђеника и они морају бити постављени на видном месту које је осуђеницима доступно. Осуђеник који је неписмен, не може да чита, глумом је или не познаје језик, о правима и обавезама биће упознат усмено или уз помоћ тумача (чл.71).

Окривљеном је гарантовано право да се по пријему у установу јави својој породици, а бригу о лицима о којима се искључиво он старао преузима надлежни центар за социјални рад (члан 71).

5.2.12. Право на образовање

Смештајем у установу, осуђенику се онемогућава укључење у редован образовни процес. Из тих разлога закон нормира право на образовање у установи. образовање треба да прошири видике осуђенику, усмери га ка правим животним вредностима и да му пружи могућност да по изласку из затвора обезбеди себи егзистенцију кроз употребу стечених знања. Стога је значајно обезбедити адекватан образовни процес у установама.

ЗИКС питању образовања посвећује чланове 122-124. Осуђеници имају право на основно и средње образовање, које се, сходно општим прописима, организује у заводу, али и стручно оспособљавање и остале видове образовања. Осуђеници који имају афинитета према школовању могу о свом трошку похађати и ванредно школовање, уколико се програм образовања може ускладити са безбедносном проценом. У потврди о стеченом образовању не сме писати да је оно стечено за време издржавања затворске казне.

У циљу образовања, али и корисне употребе слободног времена, установе оснивају библиотеке. Затвореници могу из њих позајмљивати књиге и часописе. Ради

боље информисаности затвореника, било би пожељно организовати сарадњу са локалним библиотекама.

5.2.13. Верска права

Духовна права која се односе на поштовање признатих религија гарантована су свим грађанима. Ова гаранција произилази из члана 43 Устава РС, који гарантује слободу мисли, савести и вероисповести. Ова гаранција даје пуну слободу да се остане при својој вероисповести или да се она промени по сопственом избору. Устав гарантује да нико није дужан да се изјасни о свом верском уверењу. Ово право може бити ограничено само законом, ако је то неопходно у демократском друштву, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње.

Затвореници остају титулари својих верских права и након лишења слободе. Тако они имају право на верски обред, сагласно правилима своје вере. Све вероисповести су равноправно признате, без фаворизовања оних које су у нашој земљи доминантне (члан 125). Осуђеник може у установи поседовати и читати верску литературу. Посете свештених лица могуће су у установи на захтев осуђеника. Ако у заводу постоји довољан број осуђених исте вероисповести, на њихов захтев управник ће дозволити свештеном лицу те вероисповести да их редовно посећује или да у заводу има редовну службу или наставу.⁵⁴⁴ Осуђеници ни на који начин неће бити приморавани да присуствују верском обреду, већ ће то зависити само од њихове воље. Обреди ће се обављати у посебној, прикладној просторији завода, а у појединим нашим заводима изграђена је и православна црква.⁵⁴⁵

5.2.14. Посебне категорије лица лишених слободе

Затвореничку популацију у Републици Србији доминантно чине осуђени пунолетни мушкарци. Поред ове већинске затворске популације, у установама за лишење слободе бораве и друге категорије лица. То су лица лишена слободе из процесно-правних разлога - притвореници, малолетна лица, жене, затвореници старије животне доби, затвореници истополне сексуалне оријентације и трансродне особе.

⁵⁴⁴ Члан 44 Правилника о третману у казнено-поправним установама и окружним затворима.

⁵⁴⁵ У КПЗ Ниш изграђена је црква Светог краља Стефана Дечанског која је освештана 24.11.2014. године.

Набројане категорије лица лишених слободe карактеришу се особеним статусом, који захтева другачије поступање према њима у односу на општу затворску популацију. У наставку ће бити указано на посебна правила која се примењују према овим категоријама затвореника.

Права притворених лица. До лишења слободe у одређеним условима може доћи мимо одлуке суда. Наиме, процесни закони омогућавају органима гоњења, тужилаштву и полицији, да лише слободe лице за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело, а ради потреба кривичног поступка. У овим случајевима лицу лишеном слободe гарантују се допунска права.

Према члану 29 Устава РС, лицу лишеном слободe без одлуке суда, одмах се саопштава да има право да ништа не изјављује и право да не буде саслушано без присуства браниоца кога само изабере или оног који ће му бесплатно пружити правну помоћ ако не може да је плати. Овакав облик лишења слободe сматра се изузетком и може трајати до 48 сати, након чега се лице пушта на слободу, уколико суд не одлучи другачије.

Устав РС у члановима 30 и 31 дефинише права везана за притвор. Притвор представља меру обезбеђења присуства окривљеног ради ефикаснијег спровођења кривичног поступка. Мера притвора спроводи се према лицу које није осуђено за кривично дело, већ смо постоји одређени степен сумње (основана сумња) да је исто учинило. Ова мера може се спровести само на основу одлуке суда, ако је притварање неопходно ради вођења кривичног поступка. Писмено и образложено решење суда о притвору уручује се притворенику најкасније 12 часова од притварања. Одлуку о жалби на притвор суд доноси и доставља притворенику у року од 48 часова.

Трајање притвора суд своди на најкраће неопходно време, имајући у виду разлоге због којих је до њега дошло. Притвор одређен одлуком првостепеног суда траје у истрази најдуже шест месеци. У фази поступка после подизања оптужнице пак трајање притвора није временски ограничено, већ је у Уставу наведено да ће трајати најкраће неопходно време, које је потребно за окончање поступка.⁵⁴⁶

Као институт кривичног поступка, притвор одређује Законик о кривичном поступку. Притвор представља меру превентивног⁵⁴⁷ лишења слободe према лицу за

⁵⁴⁶ Нису ретки случајеви у нашој судској пракси у којима притвор траје и више година, те из процесне улоге добија казнену.

⁵⁴⁷ Овакво дефинисање притвора заступљено је у нашој правној теорији; опширније видети у: Шкулић, М., *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011., стр. 151.

које постоји основана сумња да је учинило кривично дело и неки од законских разлога из члана 211 став 2 ЗКП.⁵⁴⁸ Због чињенице да се притвор изриче лицу које је формално правно невино, односно против кога се још увек води кривични поступак, али се у значајној мери ограничавају његова права, ЗКП предвиђа рестриктивну примену притвора, само када се иста сврха не може постићи другим мерама.⁵⁴⁹ Наше позитивно законодавство познаје само факултативни притвор, односно не постоје околности у којима суд мора одредити притвор осумњиченом, док је та обавеза у ранијем законодавству постојала код кривичних дела за која је забрањена најстрожа казна.⁵⁵⁰

Поред разлога за одређивање притвора, његовог трајања и поступка за његово одређивање, ЗКП дефинише и положај притворених лица. Забрањено је вређање личног достојанства притвореника или непотребно ограничавање његових права. Наиме, сврха притвора огледа се у обезбеђењу присуства окривљеног, као и спречавању његовог утицаја на доказни поступак уништењем доказа или утицајем на сведоке. Стога, ограничења права притвореника треба да буду усмерена у овом правцу, док би сва остала права могао несметано да ужива.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Поред постојања основане сумње да је осумњичени учинио кривично дело, законодавац у члану 211 ЗКП-а дефинише и остале услове за одређивање притвора, који су дати алтернативно: 1. да се осумњичени крије или се не може утврдити његова истоветност или у својству оптуженог очигледно избегава да дође на главни претрес, као и ако постоје друге околности које указују на опасност од бекства; 2) постоје околности које указују да ће осумњичени уништити, сакрити, изменити или фалсификовати доказе или трагове кривичног дела или ако особите околности указују да ће ометати поступак утицањем на сведоке, саучеснике или прикриваче; 3) особите околности указују да ће у кратком временском периоду поновити кривично дело или довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети; 4) да је за кривично дело које му се ставља на терет прописана казна затвора преко десет година, односно казна затвора преко пет година за кривично дело са елементима насиља или му је пресудом првостепеног суда изречена казна затвора од пет година или тежа казна, а начин извршења или тежина последице кривичног дела су довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка.

⁵⁴⁹ Кумулативни услови за одређивање притвора могу се дефинисати на следећи начин: 1. судски карактер притвора (може се одредити само одлуком суда); 2. законска утемељеност (може се одредити само под условима које ЗКП предвиђа); 3. кривичнопроцесна сврсисходност (може се одредити само ако је неопходан за вођење поступка); 4. одређује се само ако се иста сврха не може постићи на други начин. Шкулић, М, стр.151.

⁵⁵⁰ Раније важећи законик о кривичном поступку предвиђао је ову могућност у члану 142 став 2; видети детаљније у: *Законик о кривичном поступку*, Службени лист СРЈ, број 70/2001, 68/2002, Службени гласник РС, бр. 58/2004

⁵⁵¹ Чињеница да је невин човек лишен слободе по одлуци државе - представља максимум њеног репресивног деловања. Базира се на претпостављеној кривици учиниоца, која је оборива. Из ових разлога питање одређивања притвора у великој мери је комплексно. Свакако, потребе вођења кривичног поступка захтевају да се окривљени, посебно они који су у дуготрајном бекству, притворе. И само друштво има овакве захтеве, нису ретки случајеви који доводе до значајног узнемирења јавности и притиска на суд да се у таквим случајевима одреди притвор осумњиченом. У значајном броју предмета притворена лица бивају касније ослобођена оптужбе, најчешће услед недостатка доказа. То отвара питање правилне оцене основане сумње, која представља значајан степен поуздања, приликом одређивања притвора. Ова ситуација често се посматра као штетна за државу, из финансијских разлога, због одштете која се за неосновано притварање исплаћује. Са таквим схватањем се не бих сложила, јер је

Притвореници су смештени одвојено од осуђених лица (члан 217 ЗКП). Мушкарци и жене ову меру издржавају у посебним одељењима, а одвојено су смештена и лица за која постоји сумња да су заједно учествовала у извршењу кривичног дела или да су вишеструки учиниоци кривичних дела.

ЗКП регулише и остала права притворених лица. Тако, они имају право на ноћни одмор од најмање осам сати и могућност кретања на свежем ваздуху у трајању од барем два сата дневно (члан 218 ЗКП).

Правила везана за одећу, исхрану и постељину, као и остале потрештине, флексибилнија су у односу на она која важе за осуђена лица. Наиме, притвореници су слободни да носе своју одећу, да сами организују своју исхрану и набављају постељину, као и публикације, штампу, књиге и друге ствари које су им потребне. Они једино не могу поседовати предмете за наношење повреде, нарушавање здравља или организацију бекства (члан 218 ЗКП). Уколико немају могућности, завод се стара о њиховој исхрани и осталим потребама.

Право притвореника на информисање може бити, по одлуци суда, ограничено за време трајања истраге (члан 218 став 4 ЗКП). Закон дефинише да судија за претходни поступак у току истраге може ускратити или ограничити коришћење штампе притворенику ако је вероватно да би то ометало истрагу. Овакво законско одређење је, у најмању руку - чудно. Наиме, иако је јасна намера законодавца да спречи да се притвореник упозна са исказима осталих сведока или саокривљених, односно доказима који су прикупљени, сасвим се занемарује одредба члана 212 став 3 ЗКП по којој се осуђеник пре одлучивања о предлогу за одређивање притвора саслушава. Притвореник има право да изјави жалбу против оваквог решења, о којем одлучује кривично ванрасправно веће.⁵⁵²

Радно ангажовање притвореника регулисано је чланом 218 став 5 ЗКП-а. По правилу, притвореник је ангажован само на пословима који су везани за одржавање хигијене у просторијама у којима бораве. По захтеву притвореника и уз сагласност директора установе, надлежни судија⁵⁵³ може дозволити да притвореник буде ангажован на пословима у установи који су адекватни његовом психичком и физичком стању а за које ће примити накнаду.

оштећена страна бивши притвореник, који је био лишен слободе иако је (сада већ доказано) невин. Штетне последице неоснованог лишења слободе су многоструке, како на самог учиниоца тако и на његово окружење и породицу. Он најчешће у средини остаје стигматизован, а чињеница да је ослобођен схвата се пежоративно, као да се криминалним радњама ослободио оптужбе.

⁵⁵² Веће тројице судија предвиђено чланом 21 став 4 ЗКП-а.

⁵⁵³ У фази истраге, то је судија за претходни поступак а након оптужења, до правоснажности пресуде - председник већа, сагласно члану 219 став 4 ЗКП-а.

Притвореник има право на посете (члан 219 ЗКП) блиских сродника, а уколико он то захтева, и лекара и других лица. Посете се организују у складу са кућним редом установе и надзиру се. Ово право, такође, може бити ограничено у фази истраге, по одлуци судије, уколико се оцени да би ометало правилно вођење истраге. За разлику од ограничења права на информисање, у овом случају притворенику је гарантовано право на жалбу о којој одлучује кривично ванрасправно веће.⁵⁵⁴ Дипломатско-конзуларни представник и представници међународних организација могу посетити притвореника који је страни држављанин или избеглица, према међународним правилима. За ове посете није потребна сагласност судије, већ се он о њима само обавештава.

Без надзора и присуства других лица, притвореника могу посетити бранилац, Заштитник грађана, овлашћени представници Народне скупштине и представници невладиног сектора.

Право на дописивање (члан 220 ЗКП-а) притвореник може користити уз допуштење и надзор судије. Закључак је да је ово право у највећој мери ограничено, јер се свако писмо које притвореник упуту најпре доставља судији, који се упознаје са његовом садржином. Закон контролу дописивања не ограничава на фазу истраге, у току које се спречава притисак на сведоке и саокривљене - што може имати оправдања, већ се проширује и на целокупан ток поступка. Истоврсној контроли подлежу и писма која притвореник прима. Нејасно је који разлози наводе законодавца да на овакав начин ограничи комуникацију притвореника током целог кривичног поступка. Притвореник се без надзора може дописивати са браниоцем, представницима међународних организација, међународним судовима, Заштитником грађана или судским, односно државним органима Републике Србије.

Права притвореника штити суд. За то је, према одредбама члана 222 ЗКП-а, надлежан судија за извршење кривичних санкција. Он има право да посети притворенике без присуства особља из установе у свако доба а у обавези да једном у 15 дана то учини и упозна се са условима у којима су смештени, њиховом исхраном, као и поступањем према њима. Уколико уочи неправилности, обавезан је да о њима обавести Министарство правде и Заштитника грађана.

Поред притвора, ЗКП дефинише још један облик лишења слободе - задржавање осумњиченог, предвиђено чланом 294 ЗКП-а. Задржавање ухапшеног лица је мера предистражног поступка која се спроводи ради саслушања осумњиченог. Њено трајање

ограничено је на 48 сати и одређује се решењем надлежног тужиоца, односно полиције коју је тужилац за то претходно овластио. Против решења о задржавању осумњиченог жалба се може изјавити судији за претходни поступак. Чланом 69 ЗКП-а гарантована су права ухапшеног лица,⁵⁵⁵ како би се додатно заштитио његов положај.

Ово ограничење права свакако је највеће. Иако је ограничено на релативно кратак временски период (48 сати), ово лишење слободе није последица одлуке суда, већ јавног тужиоца, односно полиције. Стога се мора рестриктивно користити.

Извршење мере притвора такође је у одређеном делу регулисано ЗИКС-ом (чланови 235-250). Одредбе ЗИКС-а секундарне су по овом питању. Њиме је регулисано право на здравствену заштиту притвореника, уз обавезу обављања лекарског прегледа приликом пријема у установу. Закон притворенику гарантује и сва остала права уколико су у сагласности са одредбама Законика о кривичном поступку. Притворенику се посебно гарантује право на подршку и помоћ службе за третман у заводу, посебно у случајевима када он показује аутодеструктивно понашање. Ова подршка је значајна имајући у виду да се према притворенику не спроводи третман, јер за то формално-правно нема разлога. Наиме, реч о невином лицу, према којем не треба спроводити процес ресоцијализације, али које је ипак смештено у установу за извршење кривичних санкција затвореног типа, са свим ризицима које такав поступак са собом носи.

Питање притвора ствара проблеме у нашој судској пракси. Наиме, и дужина притвора неретко превазилази ограничења која су постављена. Вишемесечни, па чак и вишегодишњи притвор често је основ за надокнаду штете, када притвореник буде правноснажно ослобођен оптужбе. Из ових разлога је нужно да суд приступа опрезно одређивању ове мере.

Услови притварања су, такође, веома лоши, почев од услова у полицијским станицама па до одељења притвора у установама за извршење кривичних санкција.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Он има право да: 1) одмах, на језику који разуме, буде обавештен о разлогу хапшења; 2) пре него што буде саслушан, има са браниоцем поверљив разговор који се надзире само гледањем, а не и слушањем; 3) захтева да без одлагања о хапшењу буде обавештен неко од чланова његове породице или друго њему блиско лице, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, ако је у питању избеглица или лице без држављанства; 4) захтева да га без одлагања прегледа лекар кога слободно изабере, а ако он није доступан, лекар кога одреди јавни тужилац, односно суд. Лице ухапшено без одлуке суда, односно лице ухапшено на основу одлуке суда које није саслушано, мора бити без одлагања, а најкасније у року од 48 часова, предато надлежном судији за претходни поступак или, ако се то не догоди, пуштено на слободу.

⁵⁵⁶ О овом проблему детаљније се може видети у: *Извештај ЦПТ-а за Србију*, за 2011. годину.

Држава мора да уложи додатне напоре како би се овај проблем адекватно решио у наредном периоду.

Права малолетних лица лишених слободе. Малолетна лица сматрају се посебно осетљивом категоријом због животне доби. Иако се налазе у осетљивом узрасту, могу се јавити као учиниоци кривичних дела, па чак и оних за које су запрећене строге затворске казне. Поступање према малолетницима који су лишени слободе регулисано је Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

Малолетнички затвор предвиђен је чланом 29 и може бити изречен у трајању од шест месеци до пет година. Изузетно, он може трајати до 10 година, када је малолетник учинио неко од најтежих кривичних дела за које је запрећена казна затвора од двадесет година или два и више кривичних дела за која је запрећена казна од десет година. Значајно је поменути да приликом одмеравања казне суд није везан посебним минимумом прописане казне за конкретно дело.

Казна малолетничког затвора извршава се, према члану 137, у казнено-поправном заводу за малолетнике. Осуђеници мушког пола казну издржавају у посебној установи у Ваљеву, док осуђенице женског пола казну издржавају у посебном одељењу Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу. Осуђена лица, по правилу, казну малолетничког затвора издржавају заједно, а одвојено само ако то захтева здравствено стање осуђеног или потреба осигурања безбедности и одржавања реда и дисциплине у казнено-поправном заводу.

Пунолетна лица којима је изречена казна малолетничког затвора смештају се у посебно одељење завода, као и малолетници који за време извршења казне малолетничког затвора постану пунолетни. Осуђена лица у заводу за малолетнике могу остати најдуже до навршене двадесет треће године живота (члан 139), након чега се премештају у заводе у којима пунолетна лица издржавају казну затвора. Изузетно, у казнено-поправном заводу за малолетнике осуђени на казну малолетничког затвора може остати до двадесет пете године, ако је то потребно ради завршавања школовања или стручног оспособљавања, или ако остатак неиздржане казне није већи од шест месеци.

Закон дефинише права која су гарантована малолетницима током издржавања казне малолетничког затвора, а она су детаљно регулисана Правилником о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике, Службени гласник РС, бр. 71/06

а) *Забрана дискриминације (члан 88)*. Приликом извршавања казне забрањен је сваки облик дискриминације према малолетним лицима. Такође, Закон истиче осетљивост узраста у којем се малолетник налази, те одређује да санкције према малолетнику треба да буду спроведене на начин који одговара његовом узрасту и степену зрелости. Током издржавања казне потребно је подстицање развоја и учешћа у ресоцијализацији малолетника, уз придржавање савремених педагошких, психолошких и педолошких знања и искустава (члан 89).

Закон гарантује одређивање појединачног програма поступања са малолетником који је прилагођен његовој личности и усклађен са савременим достигнућима науке, педагошке и педолошке праксе. Малолетник не сноси трошкове извршења казне, већ они падају на терет буџетских средстава.

б) *Право на правну заштиту (члан 96 и 140)*. Заштита права малолетника у току извршавања казне малолетничког затвора може се вршити на више начина. Најпре, постоји превентивни облик заштите: када судија за малолетнике у току извршења кривичне санкције утврди да су права малолетника повређена или угрожена, дужан је да о томе обавести надлежни орган старатељства у пребивалишту или боравишту малолетника.

Поред превентивне заштите, гарантовано је и право на притужбу малолетнику за време издржавања казне. Тако, малолетник који сматра да је лишен одређених права или да су му она повређена, као и да су учињене друге незаконитости или неправилности у току извршења казне малолетничког затвора, има право притужбе управнику завода. Поводом изјављене притужбе, управник завода у обавези је да у року од три дана донесе у писаном облику образложено решење којим се притужба одбија као неоснована или се утврђује њена потпуна или делимична основаност. Уколико се утврди да је притужба основана, Закон налаже да се хитно предузимају одговарајуће мере за отклањање учињених повреда или лишавања права малолетника, односно других незаконитости или неправилности.

Уколико је незадовољан донетим решењем, малолетник може у року од осам дана од пријема решења поднети жалбу већу за малолетнике првостепеног суда који је судио у поступку у коме је изречена казна малолетничког затвора.

У делу закона који је посвећен казни малолетничког затвора, у члану 140, прописано је да осуђени који издржава казну малолетничког затвора има право на

судску заштиту против мера и одлука управника казнено-поправног завода у коме издржава казну. И у овом случају надлежно је веће које је донело првостепену одлуку.

в) Право на здравствену заштиту (члан 90). Здравствена заштита обезбеђена је свим малолетницима на издржавању казне, а установе једанпут годишње организују систематски преглед, у сарадњи са одговарајућом здравственом установом. Такође, два пута годишње проверава се психичко стање малолетника, о чему се извештај доставља суду који је донео првостепену одлуку.

г) Право на образовање (члан 138). Као значајно право, имајући у виду узраст малолетника, издваја се право на образовање, стручно и радно оспособљавање за занимање. Усмеравање малолетника ка едукацији обавља се сагласно са њиховим способностима, склоностима и дотадашњем школском и радном ангажовању, а у складу са могућностима казнено-поправног завода.

д) Рад и слободне активности (чланови 140, 141 и 143). Малолетници се подстичу на укључивање у васпитно корисно радно ангажовање уз одговарајућу накнаду, које код њих треба да створи радне навике. Радно време осуђеног на казну малолетничког затвора одређује се тако да му се омогућава школовање и стручно оспособљавање, као и да има довољно времена за телесно васпитање, културно-уметничку активност, вршење верских обреда и разоноду. Подстиче се и сваки облик укључивања у спортску, културну, уметничку и забавну активност.

Лицу које издржава казну малолетничког затвора мора се омогућити да у слободно време, изван затворених просторија, на свежем ваздуху, проведе најмање три часа дневно.

ђ) Право на посете и одсуства (члан 142). Управник завода у коме се извршава казна малолетничког затвора може одобрити осуђеном лицу које се примерно понаша и залаже у учењу и раду, одсуство ради посећивања родитеља, усвојиоца, стареоца, брачног друга, лица са којим је засновало ванбрачну заједницу, деце, усвојеника, браће и сестара, односно другог блиског лица. Одсуство се може одобрити два пута у току једне године, у периоду када се настава не одржава, а може трајати до 14 дана. Ради одржавања што бољих односа са блиским особама, малолетник се може без ограничења дописивати са родитељима, усвојиоцем, стареоцем, брачним другом, лицем са којим је засновало ванбрачну заједницу, децом, усвојеником, браћом и сестрама.

Из наведених законских одредби може се закључити да постоји јасна тежња да време проведено у установи за лишење слободе на малолетника не остави штетне последице. Зато се инсистира на његовом образовању и оспособљавању које ће му помоћи да се на слободи укључи у легалне друштвене токове.

Жене лишене слободе. У претходном делу рада, приликом приказивања правне регулативе која се односи на гарантована права лица лишених слободе у Републици Србији указано је и на положај који је гарантован женама. Оваква систематика изабрана је јер у нашој држави не постоји правни акт који је посвећен регулисању положаја жена. Из ових разлога ћемо у овом делу истаћи питања која могу бити предмет посебне правне регулативе а односе се на положај жена.

Важећи ЗИКС истиче као значајно материнство жене која је лишена слободе. Ипак, овај правни акт, према нашем мишљењу не регулише ову област довољно детаљно. Налазимо да би због значаја породичних односа за жену било нужно да се њима обезбеди учесталије виђање са породицом а посебно са децом.⁵⁵⁸

Специфичности криминалитета жена⁵⁵⁹ стварају могућност да се према њима примењују алтернативе класичном затвору, који би дао адекватне пеналне резултате и смањио штетан утицај потпуног издвајања из породице. Налазим да је ова категорија лица лишених слободе погодна да казну затвора издржи кроз викенд затворе, који постоје у земљама у окружењу.⁵⁶⁰

Као проблем који се уочава у систему извршења казне затвора према женама је њихово смештање само у једну установу на територији Републике Србије.⁵⁶¹ Овакав систем сматрамо лошим из више разлога. Најпре, осуђеницама је ограничено право да остварују контакт са члановима своје породице, који могу бити удаљени и по више стотина километара од места у којем оне издржавају казну, те им долазак у установу може бити отежан и представљати значајан издатак за њих. Исто је и када осуђеница добије одсуство из установе, чији значајан период треба да проведе у путовању до куће и назад у установу.

⁵⁵⁸ Овим не желимо да умањимо значај породичних односа за мушкарце који су лишени слободе, али налазимо да је структура осуђеничке популације код жена, њихова бројност и природа дела које су учиниле, таква да не угрожава даље одржавање односа са породицом. Према раније обављеним истраживањима скоро 70% осуђеница има децу. Видети у: Симић, В., *Криминалитет жена*, Прогрес, Нови Сад, 1966., стр. 122.

⁵⁵⁹ Према истраживањима жене најчешће врше кривична дела без примене насиља. Детаљније видети у Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., Костић, М., *Криминологија*, стр. 236.

⁵⁶⁰ Овакав систем присутан је у Словенији. Он омогућава одржавање породичних односа и наставак радног ангажовања уз примену пеналног третмана у време викенда.

⁵⁶¹ Све осуђенице казну издржавају у КПЗ за жене у Пожаревцу.

Не постоји могућност смештаја осуђеница у адекватне установе према осудама које су изречене. Осуђеници мушког пола могу бити упућени у установе у којима се смештају лица која су први пут осуђена, лица која су осуђена на кратке затворске казне, установе за смештај повратника или оних који су осуђени на вишегодишње казне. Такође, према мушкарцима који су осуђени врши се распоређивање у установе се адекватним степеном обезбеђења.

Налазимо да ситуација у којој све осуђенице казну издржавају у истој установи није добра. Ускраћивање права на адекватан смештај, према висини казне, степену безбедносног ризика и евентуалном повратништву представља дискриминацију жена осуђеница. Заједничко смештање повратнице која је осуђена на вишегодишњу казну затвора са осуђеницом којој је изречена кратка казна затвора која представља њену прву осуду не може омогућити адекватан третман. Посебно указујемо да степен обезбеђења КПЗ за жене у Пожаревцу ставља у неповољнији положај осуђенице које су осуђене на кратке затворске казне и код којих је безбедносни ризик оцењен као низак. Из ових разлога, потребно је да држава у наредном периоду обезбеди додатне просторне капацитете како би се уочени недостаци превазишли.

У односу на тренутно стање ствари у нашем систему извршења казне затвора потребно је посебну пажњу посветити категоризацији осуђеница.⁵⁶² На овај начин треба се тежити превазилажењу негативних утицаја смештања свих осуђеница у исту установу. Стога формални систем мора настојати да овом питању посвети заслужену пажњу.

Затвореници старије животне доби, истополне сексуалне оријентације и трансродне особе. О овим посебним категоријама лица лишених слободе више речи било је у претходном делу рада⁵⁶³ где је указано на особености њиховог положаја, те исто неће бити поновљено на овом месту. Имајући у виду да у нашој држави не постоје прописи који би у целости били посвећени овим категоријама грађана, нити ЗИКС било коју од њих издваја у нормирању, закључујемо да оне нису препознате у нашем правном систему.⁵⁶⁴ Налазимо да овакво решење није адекватно, јер правно не препознавање ових категорија не значи да оне не постоје или да им посебна заштита није потребна. Напротив, оне су у систему без регулативе осећају још угроженијим.

⁵⁶² Симовић, В., стр. 41.

⁵⁶³ Видети од 164 до 171 стране.

⁵⁶⁴ Изузетак могу бити опште одредбе које забрањују дискриминацију по било ком основу.

Сматрамо да оваква ситуација треба да буде повод законодавцу да адекватно регулише правни положај лица лишених слободе која имају специфичне потребе.

У односу на старије осуђенике, налазимо да постоји простора да се питање здравствене заштите која им се обезбеђује детаљније уреди, те да се омогући издржавање казне затвора у установама које би биле прилагођене њиховим потребама и могућностима.

Везано за особе истополне сексуалне оријентације, мишљења смо да је потребно залагање да формални систем буде адекватно обучен да препозна посебну угроженост ових категорија и да им омогући адекватну заштиту током издржавања казне. Издржавање казне затвора код трансродних особа још је компликованије, те налазимо да је потребно тежити ка регулисању статуса ових особа и на слободи, што би створило могућност да се казна затвора према њима адекватно изврши.

6. ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Права лица лишеног слободе могу бити угрожена или повређена од стране особља установе или других лица који са њим у установи бораве. Сва гарантована права остају само на нивоу законске норме уколико их не прати ефикасан механизам заштите. Везано за лица лишена слободе, механизам заштите права двоструко је одређен. Он се може сагледавати кроз превентивну заштиту, која предупредује повреду права, или кроз заштиту права након учињене повреде, по притужби конкретног осуђеника.

Превентивни облик заштите претпоставља да до повреде права није ни дошло. Његов циљ је да утемељи систем који ће функционисати сагласно правним стандардима у области права лица лишених слободе. Кроз превентивни рад тежи се детектовању недостатака у систему извршења лишења слободе и њиховом отклањању. Овај облик заштите је веома значајан јер се односи на сва лица лишена слободе и на све установе у којима се лишење слободе организује. Стога је то универзални систем заштите који унапређује положај лица лишених слободе.

Са друге стране, систем заштите по појединачним представкама дејствује након учињене повреде. Може се сагледавати као изванредан вид корекције првог облика заштите. Њиме се отклањају повреде права које су већ учињене, а на које се није могло деловати кроз превентивни облик заштите. У овом поступку лице лишено слободе износи конкретан случај повреде права, и заштита се обезбеђује само њему, те је самим тим њено дејство уже одређено. Изузетно, када се из конкретне представке уочава да се у одређеним установама или од стране одређених лица системски крше људска права лица лишених слободе, одлуке које се поводом појединачне представке доносе имаће проширено дејство, које ће се односити и на лица која се нису притужила. Кроз механизам заштите по притужби обезбеђује се престанак повреде права које је гарантовано, отклањање штетних последица које су из повреде права произашле и надокнада претрпљене штете.

Оба облика заштите гарантована су на националном и међународном нивоу. Имајући у виду да су лицима лишеним слободе доступнији национални облици заштите и да се путем њих чешће остварује заштита права, најпре ће бити изложен овај

облик заштите. Међународни механизми заштите, иако свакако делотворни и значајни, организовани су на глобалном или регионалном нивоу и нису уско посвећени једној држави, стога ће о њима бити речи у каснијем делу излагања.

6.1. Заштита људских права лица лишених слободе на националном нивоу

На националном нивоу организовани су превентивни механизми заштите и механизми заштите по притужби осуђеника. Оба облика заштите организована су на више различитих начина, који ће у следећем делу бити детаљније приказани. Најпре ће бити изложени превентивни облици заштите, будући да би њихова примена требало да предупреди кршење људских права лица лишених слободе, а самим тим и потребу за пружањем заштите по појединачним захтевима. Како превентивни облик заштите не може отклонити све околности које могу довести до кршења људских права, гарантовани су и облици заштите по појединачној представци, о којима ће бити речи у каснијем делу рада.

6.1.1. Превентивни облици заштите људских права лица лишених слободе у националном систему

Значајнији облик заштите права лица лишених слободе је превентивни облик заштите. Он је усмерен ка обезбеђивању услова у установама који ће омогућити пуно поштовање гарантованих права. Стална контрола стања у установама, едукација особља и јачање капацитета за поштовање права представљају основ законитог поступања према лицима лишеним слободе. Превентивна контрола стања у установама спроводи се од стране већег броја државних органа, али и припадника невладиног сектора. Иако државни органи и независна тела по службеној дужности обављају стални надзор над установама, од изузетне је важности и независни надзор, који спроводе представници невладиног сектора. Извештаји о стању у установама су јасан путоказ у ком правцу треба побољшати положај лица лишених слободе. Такође, ради бољег положаја лица лишених слободе потребно је у установама обезбедити стручан и едукован кадар који ће се стално усавршавати. Циљ превентивног надзора остварује се уочавањем потенцијалних сметњи за остваривање људских права у установи. На овај начин спречава се повређивање права лица лишених слободе, јер се услед превентивног надзора неправилности уочавају и исправљају.

У наредном излагању биће приказани облици превентивног надзора над установама за смештај лица лишених слободе.

6.1.2. Превентивна заштита од стране Управе за извршење кривичних санкција

Управа за извршење кривичних санкција, ради ефикасног превазилажења неправилности, организује сопствени превентивни надзор стања у установама. Превентивни облици заштите права лица лишених слободе који се организују у склопу Управе за извршење кривичних санкција су: надзор над установама за извршење кривичних санкција и едукација особља. Оба облика заштите дефинисана су ЗИКС-ом. На овај начин организује се правилно и законито поступање припадника Управе а тиме, у ширем смислу, и заштита права лица лишених слободе.

а) Надзор над радом завода

Надзор над радом установа за извршење кривичних санкција дефинисан је члановима 270-277 ЗИКС-а. Надзор је поверен посебним организационим јединицама - Одељењу за инспекцију и Организационој јединици надлежној за безбедносно-оперативне послове.

Одељење за инспекцију, између осталих послова, задужено је да контролише статус и заштиту права лица лишених слободе. На овај начин, орган Управе за извршење кривичних санкција контролише како се поступа са лицима лишеним слободе и упознаје се са евентуалним потешкоћама у остварењу њихових права. Кроз инспекцијску контролу надзире се и спровођење програма поступања према лицима лишеним слободе, као и њихова обука и упошљавање.

Из изнетог произилази да се кроз инспекцијски надзор контролише положај лица лишених слободе на свеобухватан начин, укључујући положај и заштиту права и третман који се примењује. Како би надзор био што ефикаснији, у њега се могу укључити научне и стручне установе и појединци.

Питања безбедности у установи поверена су Организационој јединици надлежној за безбедносно-оперативне послове. Она надзире безбедност у установи на спољашњем и унутрашњем нивоу, зарад заштите безбедности лица лишених слободе.

Ради обављања послова надзора, овлашћено лице има право да са лицима лишеним слободе разговара без присуства запослених у заводу, како би прикупило све релевантне податке и правилно утврдило чињенично стање. Из истог разлога обавезује се управник установе да приликом обављања надзора достави све потребне податке.

Приликом обављања надзора сачињава се записник о стању које је утврђено. Уколико су уочене неправилности, могу се наложити мере и одредити рокови за

отклањање уочених недостатака. Овим се остварује суштина превентивног надзора. Наиме, органи које образује сама Управа за извршење кривичних санкција први би требало да препознају недостатке у свом систему и утичу на њихово отклањање. Будући да су и сами упослени у Управи за извршење кривичних санкција, систем рада им је познат „изнутра“, са свим врлинама и манама. Стога, овакав облик надзора треба да буде кључан и да се ради на јачању његових капацитета.

Извештај који се сачињава, са евентуалним предлозима мера за отклањање неправилности, доставља се управнику завода у којем је вршена контрола, директору Управе за извршење кривичних санкција и министру надлежном за послове правосуђа.

У случајевима када је уочено грубље непоштовање прописа од стране управника завода или другог запосленог лица, може се иницирати покретање дисциплинског или кривичног поступка против починиоца.

Значајно је указати на то да се у случајевима када су у установи уочене велике неправилности везане за прописане здравствене и хигијенске услове или је угрожена безбедност у заводу, а исти се не могу у отклонити довољно брзо кроз овај облик надзора, обезбеђују бољи услови за смештај осуђеника. Наиме, поводом записника о извршеној контроли из којег произилази овакво стање ствари у установи која је контролисана, министар надлежан за правосуђе може донети решење о премештају лица лишених слободе у други завод. Овим се спречава даље угрожавање њихових права изазвано лошим условима у установи.

Улога надзора не исцрпљује се само у уочавању и отклањању неправилности. Кроз овај вид контроле тежи се побољшању стања у установама те се након извршене контроле могу дати предлози и у овом правцу. Ти предлози требало би да допринесу унапређењу положаја лица лишених слободе.

Б) Едукација и усавршавање затворског особља

Још један од облика превентивне заштите права лица лишених слободе је едукација особља запосленог у установи. Формални систем установе чини особље које је у њој запослено, од руководећег кадра до стражарског особља. Извршење казне затвора претпоставља учешће стручњака различитих вокација, који ће реализовати постављене циљеве извршења казне. Лица лишена слободе свакодневно су у директном односу са формалним системом. Њихова права у највећој мери зависе од припадника формалног система. То је однос директне комуникације који не мора увек бити пријатан. Често, он не само да није пријатан, већ постаје и конфликтан у

случајевима када лица лишена слободе сматрају да су без разлога смештена у установу. Да би се и у таквим околностима очувала права лица лишених слободе, нужно је да запослено особље буде адекватно одабрано и обучено за рад. Процес едукације у који се особље укључује треба да обезбеди довољан ниво знања о правима која лица у установи уживају, али и о адекватном начину поступања према њима. Имајући у виду да се ради о динамичним областима, које се стално развијају, потребно је да се особље стално усавршава као би у раду остварило задовољавајуће резултате.

У нашем правном систему ЗИКС прописује, у члану 259, да се одржавање и унапређење стручности запослених у Управи обезбеђује стручним усавршавањем. Стручно усавршавање организује Управа за извршење кривичних санкција, и оно је за запослене бесплатно. Запослени имају право, али и обавезу да се укључе у процес едукације.

Стална едукација која се организује за затворско особље треба да допринесе бољој комуникацији са лицима лишеним слободе. Обука запослених у установама од значаја је и за спровођење третмана према осуђеницима, који ће бити делотворнији уколико га примењује лице које је за то адекватно обучено. Стога је едукација кадра од суштинске важности, посебно код извршења казне затвора, јер се кроз рад особља са осуђеником треба постићи његова ресоцијализација.

Значај едукације особља уочава се и код осталих облика лишења слободе, односно код притвора или полицијског задржавања. У овим случајевима особље треба да поступа са појачаном пажњом, будући да је у контакту са лицима против којих се тек води кривични поступак и која су формално-правно невина. Особље мора бити адекватно обучено да уочи штетне последице ових видова лишења слободе и да их благовремено отклони. То је од изузетне важности јер се према лицима која нису правоснажно осуђена не спроводи третман, већ су у установи из процесно-правних разлога. Како постоји реална шанса да притвореник напусти установу без осуђујуће пресуде, рад особља мора бити усмерен ка томе да штетне последице боравка у притвору буду минималне.

6.1.3. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране Народне скупштине Републике Србије

Додатни вид заштите права лица лишених слободе поверен је Народној скупштини Републике Србије. На овај начин највише законодавно тело одређено је да

сасвим независно контролише рад Управе за извршење кривичних санкција. Контрола од стране Народне скупштине предвиђена је чланом 278 ЗИКС-а.

Овим чланом предвиђено је да Народна скупштина образује Комисију за контролу извршења кривичних санкција.⁵⁶⁵ Комисију чини пет чланова које, на предлог надлежног одбора, Народна скупштина бира из реда народних посланика.

Овако образована комисија има широка овлашћења у обављању надзора. Према ЗИКС-у, она у вршењу контроле има право приступа заводу и свим просторијама у заводу, право приступа подацима од значаја за рад, право да несметано посећује лица према којима се извршавају санкције и притворена лица. Такође, комисија има право да разговара са овим лицима, као и са запосленим лицима у заводу, без присуства других лица.

Ради што успешнијег обављања поверених задатака, у контролу могу бити укључени и стручњаци из одговарајућих области.

Управа је дужна да Комисији за контролу извршења кривичних санкција обезбеди несметан приступ подацима од значаја за њен рад, заводима, лицима према којима се извршавају кривичне санкције, притвореним лицима и запосленима у заводима.

Поред непосредне контроле коју обавља, кроз посете и разговоре са лицима лишеним слободе, Комисија за контролу извршења кривичних санкција стање ствари у установама упознаје и на основу извештаја о раду и стању у области извршења кривичних санкција. Ове извештаје Управа за извршење кривичних санкција сачињава по захтеву, а најмање једном годишње.

Комисија за контролу извршења кривичних санкција, према одредбама ЗИКС-а, о свом раду и стању у области извршења кривичних санкција подноси извештај Народној скупштини, најмање једном годишње. У извештају се наводи стање ствари које је уочено у установама за извршење кривичних санкција, на основу непосредног увида или извештаја Управе за извршење кривичних санкција. ЗИКС-с је недоречен у погледу садржине извештаја. Наиме, није наведено на који начин се реагује уколико се уоче неправилности у раду установа. Нејасно је да ли се тада Народној скупштини остављају на располагању инструменти којима би утицала на Управу за извршење кривичних санкција да уочене неправилности отклони или се њен рад окончава на

⁵⁶⁵ Народна скупштина РС, Комисија за контролу извршења кривичних санкција, <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina/sastav/radna-tela/komisija-za-kontrolu-izvršenja-krivicnih-sankcija.899.html>, приступљено 15.02.2016. године.

декларативном закључку да су неправилности уочене. Тумачењем члана 278 ЗИКС-а стиче се закључак да је, нажалост, улога Народне скупштине сведена на информативну, без могућности да она утиче на отклањање неправилности које су уочене. ЗИКС није дефинисао ниједну меру коју Народна скупштина може предузети, те се може закључити да ће њен контролни рад бити окончан сачињавањем извештаја.

Комисија за контролу извршења кривичних санкција је основана 15.7.2014. године и у досадашњем раду одржала је четири седнице, укључујући и прву, на којој је основана. На другој седници (одржаној 8.11.2014. године) утврђена је методологија за вршење контроле у установама за извршење кривичних санкција и мера притвора. Трећа седница (одржана 1.12.2014. године) била је посвећена положају лица лишених слободе у светлу актуелног проблема штрајка адвоката.⁵⁶⁶ Седници Комисије за контролу извршења кривичних санкција су присуствовали директор Управе за извршење кривичних санкција и заменик Заштитника грађана. Након расправе, усвојени су закључци поводом разматрања проблема остваривања права притворених лица у условима штрајка адвоката. Последња седница одржана је 26.1.2016. године. Комисија за контролу извршења кривичних санкција је на одржаној седници размотрила досадашње активности, у оквиру којих су извршене посете Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљеву и Васпитно-поправном дому у Крушевцу, током децембра 2014. године. Договорено је да се у наредном периоду обави посета Казнено-поправном заводу у Пожаревцу и Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици. Чланови Комисије за контролу извршења кривичних санкција на истој седници сагласили су се да се у наредном периоду састану поново како би разматрали извештај са предлогом закључака, који ће бити упућен Народној скупштини на разматрање и усвајање.

На основу података о раду Комисије за контролу извршења кривичних санкција, произилази да она од свог формирања, 2014. године, није сачинила ниједан извештај, иако је обавезна да то чини најмање једном годишње. Нема података ни да је Управа за извршење кривичних санкција достављала извештаје у претходном периоду, што је такође законска обавеза. Такође, посете су обављене у само две установе и то још 2014. године, док у току 2015. године комисија није одржала ниједну седницу нити је посетила било коју установу за извршење кривичних санкција. Мишљења смо да би Комисија за контролу извршења кривичних санкција у току године требало да настоји

⁵⁶⁶ Штрајк адвоката трајао је од 10.09.2014. године до 26.01.2015. године.

да посети што више установа и да се непосредно упозна са стањем у њима. На основу досадашњег рада налазимо да она не остварује сврху због које је основана.

Потребно је преиспитати одредбе које се односе на састав комисије, јер чак и ако се занемари политичка улога народних посланика, они можда нису у довољној мери спремни да одговоре овом озбиљном задатку и савесно обаве контролу рада установа.⁵⁶⁷ Као узор за формирање независног надзорног тела, ако се заиста тежи формирању истог, могу послужити међународна тела сличног типа.

6.1.4. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране Судије за извршење кривичних санкција

Поступање судије за извршење дефинисано је одредбама чланова 33-42 ЗИКС-а. Прописано је да судија за извршење поступа пред Вишим судом, а лице које ће обављати ту функцију одређује председник Вишег суда, из реда судија тог суда. Судија ће своје активности спроводити у сарадњи са стручном службом основаном при суду, а о предузетим активностима и донетим одлукама водиће се посебна евиденција. О његовој функцији било је више речи у претходном делу рада.⁵⁶⁸

Надлежност судије за извршење је значајна и односи се на сва лица која су смештена у установе за извршење кривичних санкција. Основна улога огледа се у заштити права притвореника, осуђеника, лица којем је изречена мера обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи. Поред овога, он је надлежан и да надзире законитост у поступку извршења кривичних санкција и обезбеђује равноправност и једнакост ових лица пред законом. Имајући у виду овако постављену улогу судије за извршење, може се закључити да су његова овлашћења значајна и да се односе на заштиту права, али и контролу поступања према лицима смештеним у установама за извршење кривичних санкција.

На овом месту биће представљена улога судије за извршење у превентивној заштити права лица лишених слободе. Судија за извршење је, према одредбама члана 42 ЗИКС-а, обавезан да најмање четири пута годишње обилази заводе на територији своје месне надлежности, разговара са осуђенима и информисе их о начинима остваривања њихових права.

⁵⁶⁷ У нашој правној теорији исказана је критика овог облика превентивне заштите права лица лишених слободе. Она се посебно односи на укључивање политичара који немају стручног знања из области права лица лишених слободе за рад у овом телу. Детаљније видети: Игњатовић, Ђ., „Новине у праву извршења кривичних санкција“, *Crimen* - часопис за кривичне науке, 2010, бр.2, Београд, op.cit., стр.32.

⁵⁶⁸ Видети стр. 176.

Овакав облик заштите је од изузетне важности, јер судија за извршење, поред података по притужбама, има и непосредан увид у стање у установама. Посетама, које могу бити и чешће уколико потребе то захтевају, он контролише стање у установи и уочава евентуалне пропусте. На овај начин он може савесније и исправније доносити одлуке по захтевима лица лишених слободе, будући да и непосредно уочава стање ствари у установама.⁵⁶⁹

Нејасно је из ког разлога законодавац не овлашћује судију за остале активности, сем за уочавање стања у установи. Наиме, ЗИКС не предвиђа да се по основу тако утврђеног стања у установи било шта предузима, па чак ни да се о томе сачини извештај. Из тога произилази да је посета установи омогућена ради задовољења личне радозналости судије за извршење, будући да нема друге сврхе. Он не може превентивно издавати налоге за отклањање уочених неправилности нити о томе може обавестити надлежног министра.

Приликом периодичних посета, судија за извршење разговара са осуђеницима и информисе их о начинима остваривања њихових права. Ово је од изузетног значаја, јер је осуђеницима потребно пружити све информације како би ефикасно заштитили своја права. Налазимо да би, поред упознавања са поступком за остваривање права, било потребно да се осуђеници упознају и са гарантованим правима.

Улога судије за извршење код превентивне заштите права лица лишених слободе је значајна, јер обезбеђује независан, судски надзор установе. Такође, имајући у виду чињеницу да судија за извршење има надлежност над установама за извршење кривичних санкција која се налазе на територији вишег суда у којем он обавља своју функцију, налазимо да се његова надлежност односи на највише неколико установа. То му пружа могућност да се детаљно упозна са начином рада и особљем у установи и да темељно сагледа услове у којима се налазе лица лишена слободе. Како континуирано прати стање у истим установама, моћи ће да благовремено уочи позитивне и негативне промене. Из изнетог се закључује да улога судије за извршење има снажне капацитете за деловање у превентивној заштити права лица лишених слободе, те је потребно ојачати његову улогу на овом пољу тако што би имао већа законска овлашћења.

⁵⁶⁹ О импресијама судије за извршење везано за превентивни надзор у установи видети детаљније у емпиријском делу рада.

6.1.5. Превентивна заштита права лица лишених слободе од стране Заштитника грађана

Превентивни облик заштите права лица лишених слободе остварује се и путем механизма за превенцију тортуре. Као што је у претходном делу речено, тортуре представља најчешћи облик кршења права лица лишених слободе за време боравка у установи. Поступци који се могу подвести под тортуре врло су разноврсни и особени у сваком конкретном случају. Стални рад међународних тела у области превенције тортуре створио је и унутрашњу обавезу да се образују механизми превенције тортуре. Према самом називу јасно је да се ради о телима која требају да уоче и предупреду све облике тортуре у установама за извршење кривичних санкција.

Потреба за увођењем националног механизма превенције тортуре произилази из немогућности да међународна тела буду једнако посвећена свим установама, са једне стране, и показатеља да је овај облик заштите вишеструко користан, са друге стране. Наиме, иако је рад међународних тела значајан у овој области и резултирао је dobrим резултатима, јер су државе поступале по препорукама које су дате, постоји проблем објективне немогућности да се једнака пажња посвети свим установама.⁵⁷⁰ Конвенције по основу којих су надзорна тела међународног карактера основана потписане су од великог броја држава, а свака од потписница пак има велики број установа за смештај лица лишених слободе. Тако се кроз националне механизме превенције тортуре ово питање рашчлањује на уже територијалне области у којима се врши превентивна контрола, о чему се извештава међународни орган.

Опциони протокол уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака је један од најзначајнијих међународних инструмената за заштиту људских права, чији је непосредни циљ спречавање мучења или било ког другог облика злостављања. Овим Протоколом је предвиђено да свака држава чланица формира или одреди један или више независних механизма за спречавање мучења на националном нивоу - Национални механизам за превенцију тортуре.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Као пример можемо узети рад ЦПТ-а који је свакако значајан за стварање бољих стандарда у установама за извршење кривичних санкција код нас. Ипак, посета нашој држави обављена је свега неколико пута, и до сада нису посећене све установе у којима су смештена лица лишена слободе.

⁵⁷¹ Наша држава приступила је Опционом протоколу 2005. године, али своју обавезу везану за формирање НПМ-а није одмах испунила. Подсетимо, *Закон о ратификацији опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака*, објављен је у Службени листу СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005 и 2/2006.

Национални механизам превенције тортуре код нас је уведен по основу Закона о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака.⁵⁷² Одредбе о националном механизму превенције тортуре налазе се и у ЗИКС-у (члан 279). Овим законским решењима предвиђено је да се улога Националног механизма за превенцију тортуре (у даљем тексту НПМ) поверава Заштитнику грађана.⁵⁷³

Налазимо да је оправдано поверити ову важну улогу Заштитнику грађана. Институција Заштитника грађана показала је значајан успех у заштити људских права и пре него што је основана НПМ. Обављала је редовне посете установама у којима су се налазила лица лишена слободе и, фактички, спроводила активности НПМ-а. Његова активност у овој области препозната је на међународном нивоу, те је априла 2010. године сврстан у „А“ статус и акредитован као Национална институција за људска права у систему Уједињених нација.⁵⁷⁴

Заштитник грађана ову функцију не обавља самостално, већ уз пуну сарадњу са осталим институцијама које се баве унапређењем и заштитом људских права и слобода,⁵⁷⁵ а која су у протеклом периоду посебну пажњу у свом раду посветила правима лица лишених слободе и спречавању мучења и злостављања.⁵⁷⁶

Рад НПМ огледа се у континуираним посетама⁵⁷⁷ установама у којима се налазе лица лишена слободе. Приликом посета, сагледава се стање у установама и евентуални пропусти у поступању, о чему се сачињава извештај. У свом раду НПМ је независан и самосталан. Има право да слободно посећује све установе за смештај лица лишених

⁵⁷² Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, Службени гласник РС – међународни уговори, бр. 7/2011.

⁵⁷³ Детаљније о поступку организовања НПМ-а видети у: *Образовање националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) у Србији*, приредио Милош Јанковић, Заштитник грађана, Београд, 2011.

⁵⁷⁴ Овај статус добијен је јер је ОУН увидео пуно залагање Заштитника грађана у промоцији и заштити људских права према Париским принципима. Ови принципи усвојени су као универзални путоказ за развој националних механизма заштите људских права на националном нивоу, на Првој међународној радионици посвећеној националним институцијама за промоцију и заштиту људских права одржаној у Паризу 1991. године, видети на: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc-2014012212054704ser.pdf, приступљено 16.02.2016. године.

⁵⁷⁵ Блиску сарадњу Заштитник грађана остварује са Покрајинским омбудсманом, са којим има сачињен Меморандум о сарадњи; детаљније видети у: Јанковић, М., *Образовање националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) у Србији*, стр. 15.

⁵⁷⁶ Велики број невладиних организација које делују на територији Републике Србије својим радом доприноси остваривању циљева НПМ-а. О невладиним организацијама које се у највећој мери истичу у овој области биће речи у наставку излагања.

⁵⁷⁷ У досадашњем раду НПМ обавио је велики број посета, а сваке године посети десетак установа за лишење слободе; детаљније видети на: Заштитник грађана РС, <http://www.ombudsman.lis.rs/index.php?limitstart=49&lang=sr>, приступљено 16.02.2016. године.

слободе, изврши увид у документа, обави заговор са смештеним лицима и на погодан начин испита изложеност тортури у контролисаној установи. Најзначајнија улога НПМ огледа се у давању препорука у циљу побољшања начина поступања према лицима лишеним слободе и унапређења услова у којима она бораве, као и у његовом праву да подноси предлоге и даје мишљења у вези са постојећим или предложеним правним актима.

Приликом организовања свог рада, НПМ сачињава стратегију контролних посета. Посете се организују као редовне, накнадне (follow-up), тематске и ванредне (ad hoc), које се обављају када тренутне потребе то налажу. О обављеним посетама сачињавају се извештаји са препорукама за отклањање недостатака. Годишње, извештаји се достављају и Поткомитету за спречавање тортуре.

У свом досадашњем раду, НПМ је обавио значајан број посета. Сваке године они обаве више десетина посета установама за смештај лица лишених слободе.⁵⁷⁸ Том приликом обави се разговор са лицима која су смештена у установи. Ради отклањања уочених неправилности, НПМ сачињава препоруке које се достављају посећеним установама. У току рада НПМ, а пре његовог оснивања – рада Заштитника грађана, сачињен је велики број препорука.⁵⁷⁹ Као значајне, могу се издвојити препорука упућена КПЗ-у за жене у Пожаревцу (12 – 1012/ 12 од 03.10.2012. године) и препорука о смештају психијатријских болесника у специјалну затворску болницу (бр. 12 – 3698 / 11 од 29.12.2011. године). У првој препоруци уочено је да је право детета које је смештено са мајком у КПЗ-у за жене у Пожаревцу да одржава контакт са оцем и осталим сродницима - у значајној мери угрожено ограничењем посета. Предложено је да КПЗ, у сарадњи са органом старатељства, без одлагања предузме одговарајуће мере како би детету обезбедио услове за несметано и квалитетно одржавање личних односа са оцем и сродницима. То треба да буде у складу са најбољим дететовим интересима, које ће проценити орган старатељства. Такође, одржавање личних односа деце која су са мајкама на издржавању казне смештена у КПЗ-у за жене у Пожаревцу, са очевима и сродницима, убудуће неће бити уређени програмом поступања утврђеним у Заводу према осуђеној, мајци детета. Овом препоруком НПМ је истакао значај најбољег

⁵⁷⁸ НПМ сачињава извештаје и о посетама психијатријским установама затвореног типа и установа за појачану бригу о малолетницима. Како је већ објашњено у уводном излагању, у овом раду неће бити речи о овим категоријама лица. Али, потребно је указати на то да сваке године НПМ обавља посете и овим установама.

⁵⁷⁹ Препоруке НПМ-а видети на: Заштитник грађана РС, http://www.ombudsman.lis.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=88&Itemid=76&lang=sr, приступљено 16.02.2016. године.

интереса детета и потребу да се према овом стандарду поступа. Обавеза поштовања најбољег интереса детета - у нашој држави произилази из бројних међународних извора, а гарантована је и домаћим законима. Самим тим, она не може бити умањена одлуком надлежних у установи за извршење кривичних санкција.

У другој препоруци наведено је да је током посета установама за извршење кривичних санкција примећено да су у њима смештена лица оболела од психичких болести. Препоручено је Управи за извршење кривичних санкција да у наредном периоду лица са уоченим психичким сметњама смешта у Специјалну затворску болницу. Смештање болесних лица, посебно психијатријских болесника, у здравствену установу нужно је зарад њиховог оздрављења. У конкретном случају, опасност од смештаја у установе за извршење кривичних санкција не огледа се само у ризику од погоршања здравственог стања, већ и у ризику за безбедност осталих осуђеника. Зато је нужно оваква лица најпре препознати брижљивим прегледима, а затим их упутити у адекватну установу.

Из података о раду НПМ, налазимо да ово тело тежи да на што свеобухватнији начин оствари своју улогу. Значајно је напоменути да НПМ мониторинг не обавља само у установама за смештај лица лишених слободе, већ и у психијатријским установама затвореног типа и полицијским управама, будући да и ово могу бити места на којима се спроводи тортура према грађанима. Имајући у виду обим институција чији се рад надзире, налазимо да је потребно у наредном периоду додатно ојачати улогу НПМ кроз обезбеђење бољих услова за рад. Према извештајима НПМ-а, закључује се да је у рад овог тела укључено свега неколико лица, заменик Заштитника грађана, виши саветник и саветник (укупно четири извршиоца). Како организовање и обављање посета изискује значајне припреме, а након извршене посете је потребно сачинити извештај о стању које је забележено и израдити евентуалне препоруке (уз редовне годишње извештаје), налазимо да је потребно укључити већи број лица у рад овог значајног тела, како би се омогућило ефикасно остварење циљева.

6.1.6. Превентивна заштита људских права лица лишених слободе од стране невладиног сектора

У заштити људских права велику улогу остварују невладине организације (у даљем тексту НВО). Њихов рад је значајан јер су независне од институција система и самостално бирају којој области заштите права ће се посветити, а на основу потреба које су реално уочене. Ове организације посебно су активне у заштити права

угрожених, маргинализованих група као што су лица лишена слободе. Рад на заштити права лица лишених слободе огледа се у едукацији опште популације, али и лица лишених слободе о правима која уживају, контроли поступања надлежних државних органа према овима лицима и указивању на уочене пропусте. НВО су у значајној мери укључене у превенцију тортуре у установама за смештај лица лишених слободе, самостално или са НПМ-ом, о чему је било речи у претходном излагању.

Постоје бројне НВО које се баве заштитом људских права у нашој држави. У наредном излагању биће приказане активности оних које су се у значајној мери истакле у заштити права лица лишених слободе.

Београдски центар за људска права⁵⁸⁰ једна је од најстаријих организација ове врсте основана на нашим просторима. Своју активност отпочела је средином деведесетих година. У рад центра укључени су еминентни стручњаци за област људских права. Од формирања НПМ, Београдски центар за људска права био је укључен у његов рад, везано за област превенције од тортуре приликом полицијског задржавања. Своју активност ова организација остваривала је и кроз различите програме едукације о људским правима.

Од 1998. године Београдски центар за људска права сваке године издаје извештај о стању људских права у нашој држави, са посебним освртом на права лица лишених слободе. Такође, ова НВО издаје и посебне публикације о људским правима, на међународном и националном плану.

Комитет правника за људска права (YUCOM)⁵⁸¹ је основан новембра 1997. године, под именом Југословенски комитет правника за људска права. Ова НВО основана је ради заштите и унапређења људских права према општеприхваћеним цивилизацијским стандардима, међународним конвенцијама и домаћем праву. У свом досадашњем раду, који се односи на права лица лишених слободе, највише се бавила питањем права притвореника. О овој области издата је и посебна публикација – „Људска права и притвор“. У претходном периоду YUCOM је учествовао у раду НПМ, везано за област извршења кривичних санкција.

Виктимолошко друштво Србије⁵⁸² организовано је као је независно и непрофитно удружење грађана, 1997. године. Ова невладина организација бави се правима жртава и унапређењем заштите жртава кривичних дела, кршењем људских

⁵⁸⁰ Београдски центар за људска права, <http://www.bgcentar.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.

⁵⁸¹ Комитетом правника за људска права, <http://www.yucom.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.

⁵⁸² Виктимолошко друштво Србије, <http://www.vds.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.

права и другим облицима страдања у друштву без обзира на пол, верску и религијску припадност, политичка опредељења и друга обележја жртава. Рад ове НВО остварује се и кроз центар за истраживање и едукацију. Четири пута годишње издаје се и научни часопис „Темида“ - о виктимизацији (страдању), људским правима и роду; број 4 у 2012. години у целости је био посвећен положају жена у затворима.

У претходном периоду ова НВО бавила се проблематиком људских права жена у затвору. Током 2012. године обављено је истраживање о условима за издржавање казне у КПЗ-у за жене у Пожаревцу и нивоа поштовања права осуђеница. Везано за права жена у затворима, ова НВО дала је свој допринос и у активностима НПМ.

*Хелсиншки одбор за људска права у Србији*⁵⁸³ од 1994. године делује као невладина организација. Ова НВО сагледава стање људских права и сачињава редовне годишње извештаје о питањима људских права. У публикованим извештајима о стању људских права указује се на тренутно стање ствари у тој области и презентују се одговарајући закључци и препоруке.

Везано за поштовање људских права лица лишених слободе, ова НВО је у претходном периоду сачинила извештаје о тортури у установама за извршење кривичних санкција (2003 и 2004. година) и извештаје о стању у затворима у Републици Србији (за 2005/06 и 2010. годину).

*Центар за људска права*⁵⁸⁴ основан је 1998. године као непрофитна невладина организација. Циљеви и задаци организације су промоција људских права, остваривање, унапређивање, развој и мониторинг људских права, популаризација основних вредности грађанског друштва, борба против дискриминације, нетолеранције и расизма.

Током свог рада, ова НВО била је посвећена заштити права лица лишених слободе. Током овог дела активности, издате су публикације: пет извештаја из реализације пројекта „Ка пуној примени европских стандарда у систему затварања“, Резултати правног заступања и истраживање о корупцији у затворима и Мониторинг услова затварања у КПЗ Ниш. Центар за људска права - Ниш учествовао је у раду НПМ, везано за област права особа са инвалидитетом у затворском систему.

*Одбор за људска права Ваљево*⁵⁸⁵ је невладина организација, удружење грађана које се бави едукацијом, промоцијом и заштитом људских права, развојем цивилног друштва, демократизацијом и успостављањем владавине права.

⁵⁸³ Хелсиншки одбор за људска права у Србији, http://www.helsinki.org.rs/serbian/index_s.html, приступљено 16.02.2016. године.

⁵⁸⁴ Центар за људска права Ниш, <http://www.chr-nis.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.

⁵⁸⁵ Одбор за људска права Ваљево, <http://www.odbor.rs/index.php>, приступљено 16.02.2016. године.

Ова НВО посебно је активна у области заштите прва малолетних лица лишених слободе. Везано за овај свој делокруг активности, Одбор за људска права издао је Приручник за малолетна и пунолетна лица лишена слободе. Свој допринос ова НВО дала је и у раду НПМ, у области права малолетних лица лишених слободе.

6.1.7. Заштита људских права по притужби лица лишеног слободе на националном нивоу

Други облик заштите права лица лишеног слободе је заштита по притужби. Овакав облик заштите претпоставља већ учињену повреду права. Када до поведе права дође, лице лишено слободе може захтевати престанак повређивања његових права, отклањање последице и надокнаду штете. Лице лишено слободе своја права може заштитити пред већим бројем органа, што је добро решење, јер омогућава да се евентуални пропусти учињени од стране једног органа отклоне радом другог. Редовни правни пут притужбе осуђеног лица огледао би се у подношењу притужбе само установи у којој борави, затим судији за извршење, Заштитнику грађана и на крају Уставном суду.

Притворена лица су изван надлежности Управе за извршење кривичних санкција, те притужбе подносе директно судији за извршење, а касније и осталим институцијама којима се могу обраћати осуђеници.

У излагању ће бити приказан поступак пред институцијама за заштиту људских права према редоследу по којем се притужбе подносе.

6.1.2.1. Заштита људских права по притужби лица лишених слободе пред Управом за извршење кривичних санкција

Примарни облик заштите права лица лишених слободе обавља се пред Управом за извршење кривичних санкција и односи се на лица која издржавају казну затвора. Овај начин заштите права осуђеника требало би да обезбеди ефикасан поступак, будући да су и лице чија су права повређена и онај ко их повређује у директној ингеренцији Управе за извршење кривичних санкција. Наиме, Управа за извршење кривичних санкција је, посредством запослених, у директном контакту са осуђеницима, што јој омогућава да се упозна са свим повредама права лица лишених слободе.

Иако има позитивних особина, које су превасходно везане за ефикасност поступања, овај облик заштите права лица лишених слободе сусреће се са једним

значајним ризиком. Наиме, онај ко повређује права истовремено је задужен и за њихову заштиту. Свакако, не мисли се на буквални идентитет заштитника и повредиоца права, али постоји бојазан да се о изјављеном приговору неће увек одлучивати са објективношћу.

Сами односи између затворске популације и формалног система умногоне могу креирати ниво поштовања гарантованих права. Уколико су осуђеници и формални систем у својим односима конфронтирани, то ће се свакако одразити и на поштовање права осуђеника. Особље у установи у тим случајевима не мора директно да крши права затвореника, али може утицати да осуђеници своја права теже остварују, што погоршава њихов положај.

Својим одредбама ЗИКС је настојао да предвиди ефикасан механизам заштите права лица лишених слободе. Заштита права осуђених лица регулисана је у делу ЗИКС-а који се односи на права осуђеног и посвећени су јој чланови 126 до 128.

Закон најпре дефинише да сви осуђеници могу, ради остварења својих права, упућивати поднеске начелнику установе или лицу које он овласти. У погледу поднеска осуђеника, ЗИКС дефинише обавезу да се он детаљно размотри и да се изјавиоцу достави одговор у року од пет дана. Оваквим решењем ствара се правни оквир који установу обавезује на активан рад, како би се осуђенику обезбедило остварење права. Посебно је значајна обавеза установе да достави писани одговор осуђенику, што онемогућава површно сагледавање изјављеног поднеска и давање непотпуних информација везаних за остваривање права.

Као посебну врсту поднеска, ЗИКС издваја притужбу коју осуђеник може изјавити управнику завода када је изложен каквим повредама права која су му гарантована или се према њему поступа уз неправилности. Притужба се може упутити у року од три месеца од догађаја на који се осуђеник притужује а изузетно, и у року од шест месеци, уколико постоје објективни разлози који су до одлагања довели.

У случајевима у којима је садржина притужбе неразумљива, те се по њој не може поступити, иста ће бити враћена осуђенику како би њену садржину појаснио. Према ЗИКС-у, рок за достављање појашњења је 48 сати, а уколико осуђеник притужбу не исправи у овом року, иста ће бити одбачена. С обзиром на то да осуђеници не морају имати правничко знање, а неретко нису образовани, налазимо да установа треба са већом дозом толеранције да сагледава садржину притужбе. Такође, у случајевима када се притужба враћа осуђенику ради појашњења, лице које о њој

одлучује требало би да упозна осуђеника са правцем у којем притужбу треба да уреди како би се по њој поступило.

Управник је у обавези да изјављену притужбу детаљно размотри и да о њој донесе одлуку у року од 15 дана. Законодавац предвиђа општи рок од 15 дана за одлучивање о свим притужбама, без обзира на природу права поводом којег је притужба изјављена. Налазимо да овакво решење може бити унапређено тако што би законодавац препознао права чија повреда захтева да се заштите у хитном року, како би се штетне последице њихове повреде свеле на минимум.

У случајевима када се притужба односи на угрожавање или повреду тела или здравља, управник је у обавези да наложи преглед осуђеног, о чему ће надлежни лекар сачинити извештај. Сем ове обавезе, законодавац не предвиђа друге мере за хитно поступање које би се односиле на заштиту осуђеника приликом изјављивања приговора. Ипак, постоје и друге ситуације које би се могле сматрати алармантним, иако директно не угрожавају здравље осуђеника.⁵⁸⁶

Приликом одлучивања по притужби, уколико управник нађе да је она основана, донеће решење којим је усваја. У овом случају, биће наложено да се одмах отклоне уочене неправилности. Уколико отклањање неправилности није могуће, биће налогом забрањено њено даље понављање.

Одлуке управника установе нису коначне. Осуђеник може, у случајевима када је донетом одлуком незадовољан, изјавити жалбу директору Управе. Жалба се може изјавити у року од осам дана од доношења првостепеног решења. Такође, ово право је гарантовано и у случајевима када управник не донесе одлуку у законском року (ћутање управе).

Директор Управе је обавезан да о изјављеној жалби одлучи у року од тридесет дана. Жалба може бити усвојена као основана а првостепена одлука укинута или преиначена. У колико је неоснована, жалба ће бити одбијена, а неблагоприятна жалба ће бити одбачена.

У случајевима када осуђени сматра да су његова права повређена поступањем управника, може поднети притужбу директору Управе. Тада директор Управе испитује

⁵⁸⁶ Боравак осуђеника који су у конфликту у истој ћелији може носити значајан ризик, те уколико је осуђеник незадовољан извршеним распоређивањем, потребно му је, до одлуке о притужби, обезбедити одвојен смештај. Слично је и са случајевима у којима постоји сукоб између осуђеника и неког од припадника затворског особља. Наиме, осуђеник може бити изложен разним облицима шиканирања у случајевима када је изјавио приговор против неког од особља а наставља свакодневни контакт са тим лицем. Стога је потребно да установа спречи њихову комуникацију до доношења коначне одлуке по изјављеном приговору.

основаност притужбе на адекватан начин, који обезбеђује објективно сагледавање чињеничног стања. У ту сврху се може обавити непосредан увид у сву релевантну документацију завода, разговор са управником и запосленима у заводу, разговором са осуђеним који је поднео притужбу и другим осуђенима, без присуства запослених у заводу.

Ако се утврди да је притужба основана, директор Управе ће наложити да се отклони повреда права осуђеног. Супротно, уколико нађе да иста није основана, одбиће је, односно одбацити услед процесних недостатака.

Овакво решење свакако је логично, јер би, у супротном, управник установе одлучивао о жалби на сопствен рад. Међутим, уочава се једна неправилност у законском решењу. Одлуке директора Управе су у управно-правном смислу коначне, иако их он доноси у својству првостепеног органа. Тако је осуђени ускраћен за могућност да изјави правни лек када је његова притужба одбијена или одбачена, у оквиру истог поступка.⁵⁸⁷ Што је још горе, нема право на правну заштиту ни у случајевима када директор Управе његову притужбу игнорише, односно када не донесе одлуку по њој. Налазимо да би законодавац требало да унапреди ово решење и да омогући жалбу министру надлежном за послове правосуђа, имајући у виду да Управа функционише у склопу овог министарства.⁵⁸⁸

Још један облик заштите који је везан за управни поступак односи се на управно-судску заштиту. Овај облик заштите спроводи се пред Управним судом, по тужби лица чија су права повређена поступањем управе, а регулисан је Законом о управном спору. Спор пред управним судом одликује се бројним особеностима у односу на редовни судски поступак.⁵⁸⁹ Намењен је отклањању процесних неправилности органа који је водио управни поступак, у случају осуђеника - установе у којој издржава казну или Управе. Њиме осуђеници првенствено могу издејствовати доношење одлуке у случајевима ћутања управе, према одредбама члана 15 Закона о управном спору. Такође, осуђена лица могу захтевати отклањање неправилности које су настале у току поступка по притужби, односно жалби. Управно-судска заштита права представља последњи ниво заштите у оквиру управног поступка. Од значаја је,

⁵⁸⁷ Правна заштита обезбеђена је пред судијом за извршење кривичних санкција, о чему ће бити речи у наредном излагању.

⁵⁸⁸ Иако није наведено у ЗИКС-у, такво решење познаје Закон о општем управном поступку (члана 12), те се према аналогiji може применити и у конкретном случају, мада би боље решење било да је то предвиђено и у основном закону.

⁵⁸⁹ Одсуство странака, одлучивање на основу писаних доказа и слично.

јер у потпуности напушта оквира Управе за извршење кривичних санкција и поверена је независном судском органу. Проблем који настаје приликом остваривања овог облика заштите огледа се у сложености процедуре. Наиме, осуђеници морају бити детаљно упознати са одредбама већег броја закона како би остварили овај вид заштите. Наиме, управно-судска заштита је супстидијарна и огледа се у отклањању пропуста који су настали услед непоштовања одредби ЗИКС-а или Закона о општем управном поступку.

6.1.2.2. Заштита људских права по притужби лица лишених слободе пред судијом за извршење кривичних санкција

Новим ЗИКС-ом у наш систем уведен је судија за извршење кривичних санкција (у даљем тексту судија за извршење), као независни бранилац осуђеника. Ово је од изузетне важности јер се тиме уводи нови облик контроле у заводима, поверене судској власти. Значај увођења судске контроле поступања са конкретним осуђеником огледа се најпре у чињеници да суд наставља свој рад са осуђеницима, када је то потребно, и по окончању кривичног поступка. Такође, успостављање посебног стручњака за област извршења кривичних санкција који ће у потпуности бити посвећен овој проблематици гарантује веће уважавање права осуђеника и боље поштовање процедуре од стране затворског система.

Сврха кривичног поступка није изрицање осуђујуће пресуде, већ постизање специјалне и генералне превенције. То доводи до логичне потребе да суд који је спровео поступак буде укључен и у фазу извршења кривичне санкције, како би иста била сврсисходна и ефикасна.

ЗИКС конкретизује овлашћења судије за извршење и прецизно одређује његову стварну надлежност, те је он надлежан да:

- заштити права по притужби притвореника и захтеву за судску заштиту осуђеника и лица којем је изречена мера обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи,

- заштити права осуђеника одлучивањем о жалби против одлуке управника или директора Управе у случајевима предвиђеним овим законом,

- осталим случајевима предвиђеним законом.

За заштиту права осуђеног током издржавања казне затвора, месна надлежност раздваја се од надлежности суда који је водио кривични поступак и образује се према месту у којем је седиште завода у коме осуђени извршава казну затвора. Исти је случај

и са притвореницима, где се месна надлежност образује према месту у којем се спроводи ова мера обезбеђења присуства.

Пред судијом за извршење, поступак је организован као класичан двостраначки поступак, који се по правилу покреће на захтев странке, а изузетно - по службеној дужности. У поступку учествују осуђеник или притвореник и завод, а ту може бити и јавни тужилац, када је Закоником о кривичном поступку то предвиђено. У другом степену поступак се води поводом жалбе осуђеника или завода.

Током поступка, судија за извршење омогућава странкама да се писменим путем изјасне о чињеницама и наводима супротне странке, као и да предложи извођење нових доказа. Како се ради о лицима која су ограничена у могућности да заштите своја права, то им је омогућено да ангажују адвоката који ће им помоћи у вођењу поступка.

Поступак се води по правилима која су предвиђена ЗИКС-ом и Закоником о кривичном поступку. Може се поделити на поступак по захтеву осуђеника или притвореника за пружање судске заштите, поступак по поднетој притужби и поступак по изјављеној жалби на одлуке управника и директора Управе.

Притвореник који сматра да је током извршења мере притвора у заводу повређено неко његово право, има право да усмено (на записник) или писмено поднесе притужбу судији за извршење, у којој ће навести неправилности и пропусте који су у поступању према њему начињени.

Осуђеници своја права најпре штите у поступку пред Управом, подношењем притужбе управнику завода или директору Управе. По окончању тог поступка, супстидијарно, заштиту могу затражити и пред судијом за извршење и то подношењем захтева за судску заштиту против поступања или одлуке управника завода или одлуке директора Управе, у року од три дана од доношења одлуке.⁵⁹⁰

Изузетно, осуђени може поднети захтев за судску заштиту директно судији за извршење, у случају када су му право на живот или телесни интегритет озбиљно угрожени.

У истом члану (37) ЗИКС дефинише рок за подношење притужби, те је наведено да *осуђени или притворени има право да се судији за извршење обрати притужбом у року од три месеца од дана настанка повреде права, а изузетно у року од шест месеци уколико је постојала објективна спреченост.*

⁵⁹⁰ ЗИКС захтева претходно постојање одлуке директора Управе односно управника као услов за покретање поступка судске заштите. На овај начин осуђеник је онемогућен да захтева заштиту својих права пред судом у случајевима „ћутања управе“, што ствара ситуацију да игнорисање притужби од стране Управе оставља осуђеника без судске заштите.

У овом случају, нејасно је како осуђеник према овом члану притужбу најпре треба да упуту управу а онда судији за извршење, кроз поступак судске заштите, када се у ставу пет истог члана наводи се да се притужба може директно упутити судији за извршење. Иако притужба и захтев за судску заштиту формално правно није исти акт, нејасно је зашто ЗИКС судску заштиту дефинише као супстидијарну, након завршетка поступка пред Управом, а затим овлашћује осуђеника и на непосредно подношење притужби судији. Нелогичност би била мања да се прописује различит поступак пред судијом по ова два захтева, али у члановима 38 и 39 ЗИКС не прави разлику између ова два иницијална акта за покретање поступка пред судом, односно одређује исти поступак по њима. У конкретном случају је можда дошло и до техничке грешке приликом израде законског текста, али уколико је реч о начињеној грешци, недопустиво је да она остане неисправљена више од две године, посебно ако се има у виду значај питања које се овим члановима регулишу.

Судија за извршење може одржати рочиште на коме ће се странке усмено изјаснити о чињеницама и доказима важним за доношење судске одлуке. Рочиште пред судијом за извршење потребно је посматрати као изузетак. Оно ће, наиме, бити одржано ако из навода притужбе, односно захтева за судску заштиту и других доказа произилази да су право на живот или телесни интегритет притвореника или осуђеника угрожени.

Судија за извршење током поступка може саслушати, у својству сведока, лица запослена у заводу, друге осуђене, прибавити или извршити увид у документацију завода и других државних органа, посетити просторије завода и утврђивати чињенице на други начин који сматра погодним.

Након спроведеног поступка утврђивања чињеница, судија доноси, у форми решења, одлуку о повреди права осуђеника и притвореника.

Судија за извршење ће решењем одбацити притужбу притвореника, захтев за заштиту права или жалбу осуђеника уколико је неблагоприятна, неуредна или недозвољена. Када одлучује о притужби притвореника, односно захтеву за судску заштиту осуђеника, судија ће решењем одбити притужбу или захтев за судску заштиту уколико утврди да је неоснован.

Ако судија за извршење утврди да је притужба притвореника, односно захтев за судску заштиту осуђеника основан, решењем ће наложити заводу да у одређеном року отклони утврђену незаконитост и да га обавести о мерама предузетим у циљу њеног

отклањања. Уколико отклањање незаконитости није могуће, судија за извршење ће решењем утврдити незаконитост и забранити њено даље понављање.

Посебно је дефинисан поступак по жалби на одлуке управника или директора Управе. Осуђеник може да поднесе жалбу у року од три дана од дана достављања одлуке и у том случају одлаже извршење донете одлуке. У више чланова, ЗИКС дефинише право на изјављивање жалбе судији за извршење. Тако је ово право дефинисано чланом 49 ЗИКС-а, када се одлучује о промени места извршења казне, чланом 52 ЗИКС-а, када се одлучује о накнадном разврставању осуђеника, чланом 130 ЗИКС-а, када се одлучује о накнадном премештају осуђеника и чланом 132 ЗИКС-а, приликом одлучивања о прекиду извршења казне затвора. Значајно је и што се судија за извршење укључује у дисциплински поступак и поступак за одржавање реда и безбедности у установи. Одлуке установе које се односе на одређивање мера усамљења и смештај под појачани надзор подлежу контроли по жалби судији за извршење и приликом одређивања мера и каснијег продужења њиховог трајања. Такође, када се одлучује о дисциплинским преступима, према одредбама члана 174 ЗИКС-а, осуђени има право жалбе судији за извршење.

Жалба мора да садржи податак о одлуци против које се подноси, разлог због кога се жалба изјављује и потпис лица које изјављује жалбу. Осуђени жалбу подноси преко завода, првостепеном органу, који је дужан да жалбу са списима предмета одмах достави судији за извршење.

Странке могу у жалби да предложе утврђивање нових чињеница и прибављање нових доказа, уколико нису били познати у време доношења побијане одлуке.

Након спровођења поступка утврђивања релевантних чињеница, судија може донети одлуку којом ће одбити жалбу као неосновану и потврдити одлуку првостепеног органа. С друге стране, он може усвојити жалбу, укинути побијану одлуку и упутити предмет првостепеном органу на поновно одлучивање или усвојити жалбу и преиначити првостепену одлуку.

Жалба је допуштена и против одлука које доноси судија за извршење. Жалба се подноси Кривичном ванрасправном већу Вишег суда, преко судије за извршење који је донео првостепену одлуку, у року од 3 дана од дана пријема првостепене одлуке. Веће о жалби треба да одлучи у року од 8 дана од дана пријема жалбе.

Улога судије за извршење је од великог значаја у нашем правном систему, и то са више аспекта. Као позитивно, најпре треба истаћи то што се на овај начин

обезбеђује још један механизам заштите права лица лишених слободе. Овај облик заштите омогућава независну и директну контролу рада установе у којој су смештени осуђеници. Судија је у могућности да свеобухватно испита чињенице и да у поступку који је мимо Управе за извршење кривичних санкција донесе одлуку. Његова улога такође је значајна и због продужења судске надлежности на фазу након доношења правоснажне пресуде. Суд остаје у вези са осуђеником и након окончања поступка, што му омогућаје да прати ефекте изречене казне.

6.1.2.3. Заштита права по притужби лица лишеног слободе пред Заштитником грађана

Заштитник грађана је независан државни орган који је задужен за заштиту права грађана и контролу рада органа државне управе.⁵⁹¹ Лица лишена слободе могу своја права заштитити у поступку пред Заштитником грађана, подношењем притужбе. Ради заштите права лица лишених слободе, Закон о заштитнику грађана предвиђа у члану 22 право да Заштитник грађана може несметано приступати заводима за извршење санкција и другим местима на којима се налазе лица која су лишена слободе, као и право да са тим лицима разговара насамо.

Лица лишена слободе могу према члану 25 Закона о заштитнику грађана поднети притужбу ако сматрају да су им актом, радњом или нечињењем органа управе повређена права.

Овај облик заштите је супстидијарног карактера, односно може се остварити тек када су исцрпљена остала правна средства из редовног поступка заштите права пред Управом за извршење кривичних санкција. Заштитник грађана ће у супротном упутити подносиоца притужбе на покретање поступка пред Управом за извршење кривичних санкција или другим органом, и неће покретати поступак док не буду исцрпљена сва правна средства.

Изузетно, Заштитник грађана може покренути поступак и пре него што су исцрпљена сва правна средства. То је могуће у случају када би подносиоцу притужбе била нанета ненадокнадива штета или ако се притужба односи на повреду принципа добре управе, посебно некоректан однос органа управе према подносиоцу притужбе, неблаговремен рад или друга кршења правила етичког понашања запослених у органима управе.

⁵⁹¹ О институцији Заштитника грађана било је више речи у делу који је обрађивао питање заштите људских права (стр. 26).

Лице лишено слободе или чланови његове породице, уколико подносе притужбу у његово име, морају је потписати. По анонимним притужбама Заштитник грађана, по правилу, не поступа, сем ако сматра да у анонимној притужби има основа за његово поступање. Тада може покренути поступак по сопственој иницијативи. Ово ће чинити у случајевима када из притужбе произилазе докази да је орган управе својим радњама и поступцима повредио неко од гарантованих права.

Заштита права пред Заштитником грађана је бесплатна (члана 26 Закона о заштитнику грађана). Поступак се може покренути најкасније у року од једне године од извршене повреде права грађана, односно од последњег поступања или непоступања органа управе у вези са учињеном повредом права грађана.

Од изузетног је значаја могућност пружања стручне помоћи приликом сачињавања притужбе, која се пружа на захтев подносиоца, сагласно одредбама члана 27 Закона о заштитнику грађана. Наиме, притужба треба да садржи назив органа на чији се рад односи, опис повреде права, чињенице и доказе који поткрепљују притужбу, податке о томе која су правна средства искоришћена и податке о подносиоцу притужбе, а уколико није прописно сачињена, о њој се неће одлучивати.

Све установе су у обавези да на видан и јаван начин обезбеде одговарајуће коверте, у којима би лица лишена слободе могла да доставе запечаћену притужбу Заштитнику грађана.

Након што одлучи да покрене поступак (члан 29 Закона о заштитнику грађана), Заштитник грађана о томе ће обавестити подносиоца притужбе и орган против којег је притужба поднета. Орган на чији рад је упућена притужба у обавези је да Заштитнику грађана достави сва потребна документа и обавештења, како би одлучио о изјављеној притужби. Значајно је указати на то да Заштитник грађана може захтевати информације од органа управе, а да притом не открије идентитет подносиоца притужбе. Оваква одредба омогућава да се питања која се односе на прекршаје Управе за извршење кривичних санкција, а погађају све осуђенике, испитају без стигматизације подносиоца притужбе и евентуалних штетних последица по њега.

Након што орган поступка буде обавештен о поднетој притужби, у могућности је да, у складу са њом, сам исправи своје пропусте. Уколико то учини, обавештење ће се доставити подносиоцу притужбе, како би се изјаснио да ли је задовољан поступком органа управе. У случајевима када је подносилац притужбе задовољан отклањањем неправилности од стране органа, даљи поступак ће бити обустављен, док ће се, у

супротно, са истим наставити (члан 30 Закона о Заштитнику грађана). На овај начин Заштитник грађана врши својеврстан притисак на органе управе, како би самостално исправили уочене неправилности. Иако је очекивано да орган поступка сам отклони неправилност у случајевима када је притужба основана, мало је вероватно да ће до тога и доћи, будући да је поступку пред Заштитником грађана претходио онај пред Управом за извршење кривичних санкција, чијим епилогом подносилац притужбе очито није био задовољан.

Након спроведеног поступка утврђивања чињеничног стања, Заштитник грађана одлучује о изјављеној притужби. Уколико нађе да је притужба основана, односно након спроведеног поступка уочи пропусте у раду управе, обавестиће орган управе о томе, и донеће препоруку за отклањање уочених неправилности. Орган управе је дужан да поступи по препоруци и у року од 15 до 60 дана отклони уочене неправилности. Изузетно, то се може захтевати у краћем року, ако постоји опасност да ће због неотклањања недостатака, права подносиоца притужбе бити трајно и у значајном обиму оштећена. После тога, орган управе је дужан да обавести Заштитника грађана о томе да ли је поступио по препоруци и отклонио недостатке, односно да га обавести о разлозима због којих није поступио по препоруци (члан 31 Закона о Заштитнику грађана).

Одлука коју Заштитник грађана доноси је саветодавног карактера и није обавезујућа, те се и доноси у форми препоруке. Иако формално одлука није обавезујућа, Заштитник грађана својим ауторитетом делује на орган управе, који би по донетој препоруци требало да поступи. Ако орган управе не поступи по препоруци, Заштитник грађана може о томе да обавести јавност, Скупштину и Владу, а може и да препоручи утврђивање одговорности функционера који руководи органом управе. Све последице непоступања по препоруци Заштитника грађана у себи сублимирају објављивање података о раду управе којим се крше права грађана. Тиме се ствара притисак јавности који треба да примора орган управе да поступи по препоруци Заштитника грађана, али и да убудуће не чини сличне преступе. Значајно је и то што Заштитник грађана може захтевати да се утврди одговорност руководиоца органа управе. На овај начин се санкционише лице које пропушта да отклони неправилности које је заштитник грађана уочио, јер очигледно не обавља своју функцију савесно и одговорно, са циљем унапређења основних права.

По правилу, Заштитник грађана самостално учествује у поступку заштите права грађана. Како би се права лица лишених слободе што ефикасније заштитила, Заштитник грађана сарађује са надлежним државним институцијама и невладиним организацијама које се баве слободама и правима грађана, пре свега правима лица лишених слободе. Такође, има сарадњу и са одговарајућим међународним телима, као што су Комитет за спречавање тортуре и Поткомитет за спречавање тортуре УН-а и Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.

Улога Заштитника грађана је значајна у поступку заштите права лица лишених слободе, најпре из разлога што је институција Заштитника грађана независна и поверена лицу које ужива углед и ауторитет. Такође, у поступку заштите права лица лишених слободе Заштитник грађана може посећивати све установе за извршење кривичних санкција и обављати разговоре са лицима лишеним слободе. На овај начин њему је омогућено да се непосредно упозна са чињеницама које су од значаја за доношење одлуке по притужби. Одлуке које Заштитник грађана доноси, иако формално-правно необавезујуће, имају снажно дејство на орган који је повреду начинио, јер непоступање по њима за собом повлачи обавештавање јавности и надлежних државних органа о учињеним пропустима.

6.1.2.4. Заштита права по уставној жалби лица лишених слободе пред Уставним судом Републике Србије

Последњи браник права лица лишених слободе у домаћем правном систему је заштита пред Уставним судом. Уставно-судска заштита остварује се у поступку по уставној жалби који је регулисан Уставом Републике Србије, Законом о Уставном суду⁵⁹² и Пословником о раду Уставног суда.⁵⁹³ Пред Уставним судом, лица лишена слободе штите права која су им гарантована Уставом РС, а која су повређена актом или радњама државних органа или организацијама којима је поверено вршење јавних овлашћења.

Уставна жалба мора бити потписана, а суд ће поднесак који је анониман одбацити, сагласно одредбама члана 36 Закона о Уставном суду.

⁵⁹² Закон о Уставном суду, Службени гласник РС, бр. 109/2007, 99/2011, 18/13-Одлука УС, 40/15 и 103/15.

⁵⁹³ Пословник о раду Уставног суда, Службени гласник РС, број 103/13.

Лице лишено слободе може изјавити уставну жалбу, као супсидијарно правно средство, након што исцрпи сва остала правна средства (члан 82 Закона о Уставном суду). Лице лишено слободе уставну жалбу не мора изјављивати лично, већ то може у његово име учинити друго физичко лице, односно државни или други орган надлежан за праћење и остваривање људских и мањинских права и слобода, на основу посебног писаног обавештења. Ова могућност је корисна за лица лишена слободе, јер она могу опуномоћити блиска лица или браниоца да у њихово име покрену поступак пред Уставним судом. Наиме, иако је правна заштита пред Уставним судом свима доступна, поступак је сложен, а суд одбија да поступа по поднесцима који су неадекватно сачињени. Зато је приликом њиховог сачињавања неретко потребна стручна помоћ.

Право на подношење уставне жалбе везано је роком, те се она може изјавити у року од 30 дана од дана достављања појединачног акта, односно од дана предузимања радње којом се повређује или ускраћује људско или мањинско право и слобода зајемчена Уставом РС. Изузетно, то право се може користити и касније, када постоје објективне сметње које су онемогућиле да се искористи у року. Тада Уставни суд може дозволити повраћај у пређашње стање у року од 15 дана од престанка сметњи за подношење Уставне жалбе, али само у току трајања објективног рока од три месеца од пропуштања рока за подношење уставне жалбе (члан 84 Закона о Уставном суду).

Комплексност заштите права лица лишених слободе захтева да овај рок буде флексибилнији. Поједина лица лишена слободе можда неће имати објективних могућности да адекватно учествују у поступку пред Уставним судом, из материјалних или правно-техничких разлога. Наиме, финансијске прилике им неће увек дозвољавати да ангажују пуномоћника, а систем посета у установама са строжим безбедносним системом не обезбеђује да се осуђеници виђају са блиским лицима довољно често да би их могли на време овластити за поступање у овом поступку. Такође, уколико се одлуче да самостално сачине уставну жалбу, могу им недостајати подаци о поступку пред уставним судом, а посете које су од стране судије за извршење кривичних санкција намењене за упознавање осуђеника са поступцима за заштиту права, ЗИКС предвиђа на свака четири месеца. Из ових разлога би било исправно издвојити поступак лица лишених слободе по уставној жалби као особен облик поступка пред Уставним судом.

Закон о Уставном суду детаљно дефинише садржину уставне жалбе, у члану 85. Тако, уставна жалба мора да садржи личне податке подносиоца, пуномоћника и

податке о доносиоцу акта и акту против којег се жалба изјављује. Поред података о идентитету, уставна жалба мора садржати и назнаку људског или мањинског права или слободе зајемчене Уставом за које се тврди да су повређени, са ознаком одредбе Устава РС којом се то право, односно слобода јемчи. Треба, затим, да садржи разлоге жалбе и наводе у чему се састоји повреда или ускраћивање, као и опредељен захтев о коме Уставни суд треба да одлучи. Сачињавање овог дела уставне жалбе може бити најкомпликованије за лице лишено слободе. Наиме, лица лишена слободе која не ангажују пуномоћника из редова адвоката неће увек бити у прилици да адекватно одреде захтев који упућују Уставном суду и да препознају одредбе Устава РС које штите право које им је повређено. Лице лишено слободе, уз уставну жалбу, треба да достави и све релевантне доказе да је дошло до повреде права, као и да су исцрпљена сва редовна правна средства.

Поред заштите права, уставном жалбом се може захтевати надокнада материјалне и нематеријалне штете која је повредом права настала, о чему се подносилац треба изјаснити у моменту подношења жалбе. Након тога губи право да захтева надокнаду штете. Будући да се надокнада материјалне и нематеријалне штете која је настала радњама Управе за извршење кривичних санкција не може захтевати у управном поступку пред самом Управом, нити у поступку пред Судијом за извршење, већ само у редовном парничном поступку, поступак уставно-судске заштите је једини који омогућава истовремено одлучивање о заштити права и надокнади штете.

Поступак пред Уставним судом по изјављеној уставној жалби нема суспензивно дејство, сем изузетно, када се према одредбама члана 86 Закона о Уставном суду одлаже извршење појединачног акта или радње. Реч је о случају у коме би извршење проузроковало ненадокнадиву штету подносиоцу, а одлагање није супротно јавном интересу. Налазимо да би у случају лица лишених слободе ово правило могло бити другачије регулисано. Због специфичности њиховог положаја, било би оправдано да иницирање поступка пред Уставним судом по правилу има суспензивни карактер, односно да зауставља примену оспорених аката или радњи органа управе до доношења одлуке по уставној жалби.

Пословником о раду Уставног суда, чланом 76, дефинисано је да се уставна жалба може, по одлуци судије известиоца, доставити органу против чијег акта или радње је изјављена, ради његовог изјашњења. Органу ће бити остављен примерен рок, који може бити и продужен, да достави своје писано изјашњење и све релевантне доказе којима би оправдао своје поступање, односно доношење спорне одлуке.

Уставна жалба, иако појединачни акт, у одређеним случајевима може имати проширено дејство. Чланом 87 Закона о Уставном суду прописано је да се, у случајевима када је већем броју лица појединачним актом или радњом повређено или ускраћено Уставом зајемчено људско или мањинско право или слобода, а само неки од њих су поднели уставну жалбу, одлука Уставног суда односи и на друге који се налазе у истој правној ситуацији. Овакво решење је корисно за лица лишена слободе, јер повреда права која се односи на услове у установи за извршење кривичних санкција погађа сва лица која су у њој смештена. Остварена заштита по уставној жалби, тако, делује на све који су у тој установи смештени.

У току поступка по уставној жалби, исти може бити обустављен, према одредбама члана 88 Закона о Уставном суду. До тога ће доћи када подносилац одустане од изјављене жалбе, али и у случају када орган који је донео оспорени појединачни акт поништи, укине или измени тај акт у складу са захтевом из уставне жалбе или ако је престала радња која је проузроковала повреду или ускраћивање зајемченог права и слобода, уз сагласност подносиоца уставне жалбе.

Покретање поступка пред Уставним судом свакако треба да буде сигнал Управи за извршење кривичних санкција да је осуђеник истрајан у намери да заштити своја Уставом зајемчена права, јер сматра да је у претходном периоду дошло до њихове повреде. Из тих разлога, Управа за извршење кривичних санкција треба да преиспита поново одлуке или радње које су довеле до изјављивања уставне жалбе и да исте измени уколико уочи да су неправилне, чиме ће престати и потреба за вођењем поступка пред Уставним судом.

Пословником о раду Уставног суда, регулисан је начин поступања по изјављеној уставној жалби. Предлог одлуке о уставној жалби припрема се на надлежном одбору (чланови 76 и 77), пред којим судија известилац износи стање ствари утврђено у прелиминарном испитивању уставне жалбе и све прикупљене доказе. Када одбор утврди да је стање ствари по конкретној уставној жалби потпуно испитано, Уставни суд на седници Малог већа, које сачињавају тројица судија, одлучује о основаности жалбе.

Приликом одлучивања о уставној жалби, Уставни суд је може одлуком усвојити или одбити као неосновану (члан 89 Закона о Уставном суду). Када Уставни суд утврди да је оспореним појединачним актом или радњом повређено или ускраћено људско или мањинско право и слобода зајемчена Уставом РС, односно да постоје

разлози за усвајање уставне жалбе, може, најпре, поништити појединачни акт. Такође, може забранити даље вршење радње или одредити предузимање друге мере или радње којом се отклањају штетне последице утврђене повреде или ускраћивања зајемчених права и слобода и одредити начин правичног задовољења подносиоца. Овако широка овлашћења Уставног суда пружају му могућност да изнађе начин на који ће се најбоље заштитити повређена права и слободе, односно пружити адекватна сатисфакција подносиоцу жалбе.

Уколико Уставни суд нађе да је жалба основана, одлучиваће и о захтеву за надокнаду материјалне и нематеријалне штете, када је такав захтев изјављен. Уставни суд ће у одлуци одредити орган који је обавезан да исплати накнаду материјалне или нематеријалне штете. Рок у којем се досуђени износ штете може исплатити је четири месеца од дана достављања одлуке том органу. Поступак за принудно извршење накнаде материјалне, односно нематеријалне штете, може почети тек по истеку овог рока.

Заштита права лица лишених слободе пред Уставним судом је од изузетне важности, имајући у виду да је Уставни суд браник уставности. Путем ове заштите образују се стандарди у поштовању права лица лишених слободе која су зајемчена Уставом РС. Активност Уставног суда доприноси очувању и унапређењу заштите људских права лица лишених слободе. У досадашњем раду, Уставни суд је донео више одлука које се односе на права лица лишених слободе.⁵⁹⁴

6.2. Заштита људских права лица лишених слободе на међународном нивоу

Заштита права лица лишених слободе у савременом друштву превазилази националне оквири. Она се може сагледавати и са међународног аспекта, у оквиру надзорних институција које постоје при међународним организацијама. Заштита људских права на наднационалном, међународном нивоу је новијег датума и интензивно је развијана у периоду након Другог светског рата.

На међународном нивоу делује велики број организација које се баве унапређењем и заштитом права лица лишених слободе. У претходном периоду неке од најзначајнијих међународних организација основале су своје мисије у Републици Србији.

⁵⁹⁴ Детаљније о пракси Уставног суда видети на: *Уставни суд Републике Србије*, <http://www.ustavni.sud.rs/>, приступљено 20.04.2015. године.

Рад међународних организација у заштити људских права широко је организован и обухвата различите облике деловања у том циљу. Како је деловање међународних организација у области људских права комплексно, у наредном излагању биће приказане активности које су у директно усмерене на заштиту права лица лишених слободе. Заштита права лица лишених слободе на међународном нивоу организује се, баш као и у националном систему, кроз превентивну заштиту и заштиту по притужби. Имајући у виду да најчешће исто тело пружа оба облика заштите, ради боље прегледности, биће изложене активности најзначајнијих међународних тела кроз приказ оба облика заштите. Активност међународне заједнице у погледу заштите права лица лишених слободе може се сагледавати на глобалном нивоу - кроз активност ОУН-а и на регионалном нивоу - кроз активност Савета Европе. На овај начин биће систематизовано и наредно излагање.

6.2.1. Заштита људских права лица лишених слободе у оквиру ОУН-а

Организација УН у претходном периоду значајно је допринела заштити људских права лица лишених слободе. Регулаторна активност ове међународне организације детаљније је приказана у делу рада који се односи на гаранције права лица лишених слободе на међународном нивоу. Заштита људских права остварује се деловањем Генералне скупштине ОУН-а, Економско-социјалног савета и Савета безбедности, као основних органа ОУН-а, и пред уговорним телима ОУН-а.

Генерална скупштина ОУН-а, као највише представничко тело, своју активност спроводи кроз давање препорука и стварање правног оквира за заштиту људских права. Њеним радом успоставља се ближа сарадња између држава - у овој области и стандардизација права лица лишених слободе на глобалном нивоу. У свом раду, Генерална скупштина донела је бројне резолуције и препоруке са циљем да се унапреди заштита права лица лишених слободе. Иако правни акти које доноси Генерална скупштина формално нису обавезујући, она својим међународним ауторитетом обезбеђује њихово пуно поштовање. Значајно је указати на то да Генерална скупштина функционише као својеврсно надзорно тело свих осталих тела која се у оквиру ОУН баве заштитом људских права. Наиме, Генералној скупштини предају се извештаји од стране Савета за људска права, Канцеларије Високог комесара за људска права, али и уговорних тела на нивоу ОУН-а која се баве заштитом људских права. На овај начин Генерална скупштина ОУН-а има потпуне информације о заштити

људских права у конкретној држави, што јој омогућује адекватно деловање. Генерална скупштина посвећена је људским правима уопште а тиме и правима лица лишених слободе. Активности које у овом правцу обавља односе се на регулаторно деловање.⁵⁹⁵

Савет безбедности ОУН-а,⁵⁹⁶ према оснивачком акту ОУН, има овлашћење да, између осталог,⁵⁹⁷ утиче на промоцију људских права. Његова активност огледа се у сталном раду на едукацији и промоцији достигнутих стандарда у области људских права. Посебна пажња се посвећује промоцији права угрожених категорија становништва, где спадају и лица лишена слободе.

Економско-социјални савет, према Повељи ОУН-а, своју активност остварује кроз вршење истраживања и припремање извештаја из области деловања ОУН-а. Значајно је указати на то да овај орган обезбеђује остварење циљева Генералне скупштине ОУН-а, кроз могућност оснивања *ad hoc* механизма.

Када је реч о питањима која се односе на поштовање људских права, Економско-социјални савет основао је посебну Комисију за људска права,⁵⁹⁸ као и Поткомисију за забрану дискриминације и заштиту мањина.⁵⁹⁹ Веома је значајно напоменути да је, у оквиру рада Комисије за заштиту људских права, донета Резолуција 1235,⁶⁰⁰ којом се омогућава дебата о људским правима. Ова резолуција омогућила је и поступак по специјалним процедурама, кроз специјалне известиоце а касније и тематске посете државама.

У погледу права лица лишених слободе, значајно је указати на то да је пред Комисијом за људска права обезбеђен и механизам заштите по појединачним представкама.⁶⁰¹ Овај поступак могао се покренути независно од тога да ли је држава прихватила подношење појединачних представки као своју међународну обавезу. Негативна страна ове процедуре огледала се у чињеници да је појединац након упућивања представке бивао изопштен из поступка, односно, он се након тога спроводио по поверљивим процедурама.

⁵⁹⁵ Реагујући на извештаје о стању људских права лица лишених слободе, Генерална скупштина ОУН-а доноси резолуције и препоруке ради побољшања стања у овој области.

⁵⁹⁶ Сачињен је од пет сталних чланица (Кина, Русија, САД, Француска и Велика Британија) и десет држава које изабере Генерална скупштина ОУН према активности коју су исказале у остварењу циљева ОУН-а.

⁵⁹⁷ Иначе се његова улога остварује у обезбеђењу мира на међународном нивоу и бољој сарадњи између држава, а према Повељи ОУН-а.

⁵⁹⁸ Комисија за људска права основана је 1947. године када је бројала 18 чланова. 2006. године Комисију је заменио Савет за људска права.

⁵⁹⁹ Поткомисија за забрану дискриминације 1999. године преименована је у Комисију за унапређење и заштиту људских права.

⁶⁰⁰ *Resolution 1235, UN Doc E/4393 (1967).*

⁶⁰¹ Ова могућност установљена је *Резолуцијом економско - социјалног савета 1503* из 1970. године, UN Doc E/4832 (1970).

Ради унапређења заштите људских права, Комисија је замењена Саветом за људска права,⁶⁰² коме су дата шира овлашћења. Савет за људска права овлашћен је да промовише и унапређује људска права, организује дијалоге о њиховом унапређењу и контролише поштовање људских права кроз надзорни механизам. Врло је значајна његова улога у остваривању Универзалних периодичних прегледа.⁶⁰³ На овај начин државе су обавезане да достављају извештаје о стању људских права, о којима се касније пред ОУН-ом усвајају извештаји.⁶⁰⁴ У овим извештајима указује се и на положај лица лишених слободе.

Резолуцијом Савета за људска права 5/1 из 2007. године, усвојена је нова процедура жалбеног поступка, која ствара основ за организовање Радне групе за ситуације и Радне групе за комуникацију (представке). И нова процедура је, баш као и стара, задржала поверљив поступак по представци. Представке се упућују Радној групи за комуникацију, која најпре испитује њихову формалну исправност. Када се утврди да се по представци може поступати, она се доставља Радној групи за ситуације, која испитује њену суштину и извештава Савет за људска права о евентуалним мерама које треба предузети.

Пред ОУН-ом се организују и Специјалне процедуре⁶⁰⁵ за заштиту људских права, у којима учествују независни експерти са задатком да се непосредно упознају са кршењем људских права. О поступцима по специјалним процедурама извештај се доставља Савету за људска права. Специјалне процедуре се примењују у случајевима када постоји бојазан да се на некој територији системски крше људска права.

На нивоу ОУН-а функционише и Канцеларија Високог комесаријата за људска права.⁶⁰⁶ Основана је од стране Генералне скупштине ОУН-а 20. децембра 1993, уочи Светске конференције о људским правима.⁶⁰⁷ Суштински, то је агенција ОУН-а која се залаже за заштиту људских права загарантованих међународним правом и утврђених у Општој декларацији о људским правима из 1948. године.

Високи комесаријат предводи Високи комесар за људска права, који координира активностима везаним за људска права широм система ОУН-а и надгледа

⁶⁰² *Resolution A/RES/60/251* од 03.04.2006.

⁶⁰³ Усвојен *Резолуцијом Генералне скупштине ОУН-а 60/251* из 2006 године.

⁶⁰⁴ Велики број држава учествовао је у овом поступку, а Република Србија учествовала је 2013. године.

⁶⁰⁵ До 2015. године спроводила се 51 специјална процедура, опширније на Специјалне процедуре ОУН-а, <http://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.

⁶⁰⁶ Детаљније видети на: Комисије ОУН-а, <http://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx>; приступљено 26.02.2016. године.

⁶⁰⁷ Основан је *Резолуцијом Генералне скупштине ОУН-а 48/141* од 12.12.1993. године. *A/RES/48/141*.

Савет за људска права.⁶⁰⁸ Мандат Високог комесара за људска права траје четири године и он може поново бити биран на ту функцију.⁶⁰⁹

Када је реч о лицима лишеним слободе, значајно је указати на то да је Високи комесар ОУН-а, препознавши проблем тортуре, презентовао Истамбулски протокол⁶¹⁰ као званични документ ОУН-а, 1999. године. Истамбулским протоколом прописан је поступак делотворне истраге и документовања случајева тортуре.⁶¹¹

6.2.1.1. Уговорна тела за заштиту људских права лица лишених слободе пред ОУН-ом

Доношење међународних уговора о заштити људских права створило је потребу да се, поред општих тела за заштиту људских права која функционишу под патронатом ОУН-а, оформе и посебна тела која ће имати задатак да обезбеде поштовање обавеза које проистичу из закључених међународних уговора. За ове сврхе ОУН формира Комитете.⁶¹²

Од посебног значаја за заштиту права лица лишених слободе су Комитет за заштиту људских права,⁶¹³ Комитет против тортуре⁶¹⁴ и Поткомитет за превенцију тортуре.⁶¹⁵

Рад комитета организује се кроз праћење стања у држави везано за потписане конвенције, кроз иницијални извештај државе и касније периодичне извештаје. Поводом извештаја државе, сачињавају се закључна запажања комитета са одговарајућим препорукама. У каснијем периоду прати се активност државе у остваривању издатих препорука. Такође, комитети остварују и едукативну улогу, на тај

⁶⁰⁸ Канцеларија Високог комесаријата обавља функцију Секретаријата савета за људска права.

⁶⁰⁹ Поставља га Генерална скупштина ОУН-а на предлог Генералног секретара ОУН-а.

⁶¹⁰ Текст Истамбулског протокола на српском језику може се преузети на: *Истамбулски протокол*, http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Istambulski_protokol_serbian.pdf, приступљено 28.02.2016. године.

⁶¹¹ Овај приручник представља плод вишегодишњег рада стручњака из области људских права и требало би да служи као водич за спровођење истраге код случајева тортуре. Детаљније о овом документу видети у: Катхер, А., и остали, *Приручник за делотворну истрагу и документовање тортуре, другог свирепог и свирепог нечовечног или понижавајућег поступка или кажњавања*, ИАН Међународна мрежа помоћи, Београд, 2009; превод приредили: Крстић, А., Радовић, Б., стр. 92.

⁶¹² Тренутно по основу донетих међународних уговора функционише десет Комитета у оквиру ОУН-а; детаљније видети на: *Human Rights Bodies*, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/Human-RightsBodies.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.

⁶¹³ Детаљније видети на: *Human Rights Committee, Monitoring civil and political, rights* <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.

⁶¹⁴ *Human Rights Bodies*, <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/catindex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.

⁶¹⁵ Детаљније о раду овог тела видети на: *Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/OPCAT/Pages/OPCATIndex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.

начин што обезбеђују да се на нивоу државе оформе снажни механизми за заштиту људских права.

Комитет за људска права је тело независних експерата које прати спровођење Међународног пакта о грађанским и политичким правима од стране њених држава чланица.⁶¹⁶ У раду комитета учествује 18 независних експерата који се бирају на предлог држава чланица, али функцију обављају у личном својству.

Активност Комитета може се сагледавати са три аспекта. Најпре, он своју активност обавља кроз разматрање појединачних извештаја држава чланица о стању људских права, поводом којих издаје своје коментаре.⁶¹⁷ Затим, Комитет је надлежан за одлучивање по међудржавним и појединачним жалбама о кршењу људских права, што је предмет нашег интересовања. Напослетку, надлежан је за издавање општих коментара о тумачењу чланова Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

Надлежност Комитета за поступање по појединачним жалбама у вези са наводним кршењем Пакта од стране државе потписнице уведена је Првим факултативним протоколом. Треба напоменути да је Комитет у овом погледу заузео став да промене у организацији државе не утичу на гарантована права, те да надлежност комитета прати територију а не државу.⁶¹⁸

Поступак пред Комитетом одликује се одређеним специфичностима. Од подносиоца се захтева да испоштује одређене услове, али они нису тако стриктни као код осталих међународних тела. Представка се подноси у случајевима када је дошло до повреде неког права које је гарантовано Међународним пактом о грађанским и политичким правима. Потребно је да су исцрпљена сва правна средства на унутрашњем плану, мада се испуњење овог услова неће захтевати уколико гарантована правна средства очигледно нису делотворна. Не захтева се ни да представка буде поднета у року од шест месеци од коначне одлуке на унутрашњем нивоу.

⁶¹⁶ Оснивање Комитета предвиђено је чланом 28 Пакта о грађанским и политичким правима.

⁶¹⁷ Годину дана након приступања пакту о грађанским и политичким правима држава је у обавези да достави иницијални извештај. За овим се достављају периодични извештаји. Комитет је у ранијем периоду захтевао да се извештаји достављају сваке пете године или чешће, уколико је то потребно, а након 2001. године заузет је став да се достављају по захтеву Комитета за људска права.

⁶¹⁸ Овај став заузет је након распада СССР-а и СРФЈ. Нове државе нису у почетку биле потписнице пакта, а грађани су били изложени кршењу људских права, те је Комитет за људска права одлучио да је претежнији интерес заштите права од формалне промене у државном уређењу. Детаљније видети у: Нански, Р, Шајнин, М., *Најважнији случајеви пред Комитетом за људска права, Београдски центар за људска права*, Београд, 2007.; превод приредио Београдски центар за људска права, стр. 19.

Након подношења представке, уколико она испуњава формалне услове, доставља се држави на одговор, а затим се по њој одлучује. Комитет најчешће одлучује о прихватљивости представке и о њеној суштини на једном заседању.

У случају кад утврди да је представка основана, Комитет доноси Констатацију са предлогом мера, која се упућује држави. Констатација коју доноси Комитет није правно обавезујући акт за државу. Међутим, својим значајем ОУН и Комитет делују на државу, те је констатација од велике важности. Њен значај произилази и из самог Међународног пакта о грађанским и политичким правима, те је сасвим очекивано да ће држава у свему поступити према донетој Констатацији и применити предложене мере. Од државе се захтева да достави извештај о предузетим мерама у року од 90 дана од доношења Констатације.

У претходном периоду Комитет је својим радом значајно допринео заштити права лица лишених слободе. То је учињено у поступцима у којима су подносиоци указивали на кршење права гарантованих Међународним пактом о грађанским и политичким правима. У наредном излагању биће приказано само пар кључних примера који говоре о пракси суда у овој области.

У односу на право на живот, које је гарантовано чланом 6 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, Комитет је у случају Ланцов против Русије⁶¹⁹ нашао да је држава прекршила одредбе Пакта, јер није обезбедила адекватно лечење притвореника. У случају се радило о лицу које је било у истражном притвору, у којем је и преминуло након месец дана, од упале плућа изазване лошим условима у установи. То је отворило питање обавезе државе да обезбеди адекватну здравствену заштиту лицима лишеним слободе и обезбеди хумане услове у установама за лишење слободе. Кроз овај случај указује се на позитивну обавезу државе у заштити здравља лица лишених слободе.

Значајно је поменути и примере о забрани мучења и нечовечног поступања (гаранције из чланова 7 и 10 Пакта о грађанским и политичким правима). Комитет за људска права не упушта се у подвођење конкретне повреде под „мучење“, „нечовечно поступање“ или „сурово поступање“ а као оправдање за то наводи да ни сам Пакт о грађанским и политичким правима не даје списак радњи којима се права могу повредити.⁶²⁰

⁶¹⁹Представка бр. 763/1997, *Јекатарина Павловна Ланцова у име свог сина Владимира Албертовича Ланцова против Русије*.

⁶²⁰ Такође, указује се да затворске установе не смеју поседовати било какве справе или просторије које могу бити коришћене за мучење. Детаљније видети у: Општем коментару број 20, члан 4, који је

Сагледавајући услове у затворима, Комитет за људска права заузео је став да лоши материјални услови државе не могу бити оправдање за лоше услове у затворима. Државе су обавезне да обезбеде хумане услове за смештај лица лишених слободе. Разлог за овакав став Комитета за људска права лежи у чињеници да су уочени случајеви у којима је боравак у затвору, због услова који су владали, могао да се окарактерише као мучење.⁶²¹

Комитет за људска права је у случају *Силбер Дејли против Јамајке*⁶²² закључио да је дошло до повреде чланова 7 и 10, јер је подносилац био тучен после хапшења и смештен у ужасне затворске услове. Утврђено је и да показивање окривљеног медијима док је он у кавезу директно вређа његово урођено људско достојанство.⁶²³ Комитет за људска права заузео је становиште да је свако телесно кажњавање повреда члана 7, те да је и само изрицање телесних казни облик мучења.⁶²⁴ За време боравка у затвору, лицу лишеном слободе не сме бити ускраћено право на лекарску помоћ, нити право да изврши увид у медицинску документацију. У супротном, према налажењу Комитета за људска права, држава чини повреду члана 7.⁶²⁵

Комитет против тортуре основан је уз Конвенцију ОУН-а против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака.⁶²⁶ Циљ Комитета против тортуре (у даљем тексту ЦАТ) је праћење и спречавање мучења и другог суровог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања. Овај Комитет сачињен је од 10 независних експерата који прате спровођење Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих поступака или кажњавања од стране њених држава чланица.

заменио ранији општи коментар бр. 7. UN7HRI/GEN/1/Rev 8, стр. 191. Супротно становиште заузео је Европски суд за људска права.

⁶²¹ Из ових разлога Комисија за људска права донела је Општи коментар бр. 21 (44) на члан 10, UN7HRI/GEN/1/Rev 9, стр. 182.

⁶²² *Силбер Дејли против Јамајке* представка 750/1997, Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет трећа седница, додатак број 40 (A/ 53/40) стр. 235-241.

⁶²³ Иако се представка у конкретном случају односи на право на правично суђење износимо је у овом делу због значаја који има на забрану мучења. Детаљније видети у: *Полај Кампос против Перуа*, представка бр. 577/1994 (Перу 06/11/1997 CCPR/C61/D577/1994).

⁶²⁴ Овакав став заузет је у случају *Џорџ Озборн против Јамајке*, представка број 759/1997, Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет пета седница, додатак број 40 (A/ 55/40) стр. 133-139.

⁶²⁵ Овакав став заузет је у случајевима *Јутон Луис против Јамајке* представка бр. 527/1993, Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет прва седница, додатак број 40 (A/ 51/40) стр. 89-97 и *Александар Желутков против Украине*. представка бр. 276/1996, Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет осма седница, додатак број 40 (A/ 58/40) стр. 12-24.

⁶²⁶ Произилази из члана 17 Конвенције и почео је са радом 1988. године. На првом заседању Комитет је донео Пословник о раду.

Поред поступања по извештајима држава чланица, ЦАТ је успоставио и друге механизме кроз које обавља своје функције. Тако је ЦАТ овлашћен да у одређеним случајевима спроводи истрагу о кршењу људских права⁶²⁷ и поступа по међудржавним⁶²⁸ и појединачним жалбама⁶²⁹ и да комуницира са појединцима који тврде да су прекршена њихова права из Конвенције. У овим случајевима предвиђено је и ограничење, те се по представци неће поступати уколико је питање разматрано или се разматра пред неком другом међународном инстанцом надлежном за истрагу или решавање спора и да је појединац исцрпео сва интерна расположива средства. По представци ће се, ипак, поступати ако жалбени поступци премашују разумне рокове или ако је мало вероватно да ће они дати задовољење појединцу који је жртва кршења Конвенције. Овај орган надлежан је и за издавање мишљења у вези са тумачењем одредби конвенције.

Поткомитет за превенцију тортуре и других сурових, нехуманих или понижавајућих поступака или кажњавања (у даљем тексту СПТ)⁶³⁰ предвиђен је Опционим протоколом уз Конвенцију ОУН против тортуре.⁶³¹ То је нова врста уговорног тела у систему заштите људских права Уједињених нација, који је почео са радом 2007. године. Остварује своју улогу кроз иновативан, одржив и проактиван приступ превенцији тортуре и злостављања.

Мандат СПТ-а има две основне оперативне функције. Прва се огледа у посетама државама потписницама, током којих се може посетити било које место где се могу

⁶²⁷ Према одредбама члана 20 Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака државе могу ставити резерве на овај поступак и тиме онемогућити Комитет да истражује системско кршење људских права.

⁶²⁸ Уколико је држава депоновала инструменте којима прихвата ову обавезу према члану 21 Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака.

⁶²⁹ Само када је држава ову обавезу прихватила, сагласно члану 22 Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака. Комитет најпре испитује прихватљивост представке у формалном смислу. Уколико је она поднета након исцрпљивања свих унутрашњих правних лекова а односи се на повреду права које је гарантовано Конвенцијом против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака, приступа се оцени њене суштине. Комитет у овом поступку захтева изјашњење државе и на основу свих прикупљених доказа утврђује да ли је дошло до повреде гарантованог права. Значајно је рећи да Комитет може издати привремену меру према држави како би спречио даље кршење људских права и пре доношења мериторне одлуке. У свом годишњем извештају о раду, Комитет износи податке и по појединачним представкама.

⁶³⁰ СПТ се састоји од 25 независних и непристрасних стручњака из различитих средина и из различитих региона света. Чланови се бирају од стране држава чланица, мандат траје четири године, уз могућност поновног избора.

⁶³¹ Опциони протокол донет је 18.12.2002. године а ступио је на снагу 2006. године. Наша држава приступила му је протоколом из 2005. године. *Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака* објављен је у Службеном листу СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005, 2/2006 и Службеном гласнику РС - Међународни уговори", бр. 7/2011.

налазити лица лишена слободе. Друга се односи на саветодавну функцију која обухвата пружање помоћи и савете државама потписницама о оснивању националних механизма за превенцију тортуре. Поред тога, СПТ сарађује са осталим телима ОУН-а, као и са међународним, регионалним, националним институцијама или организацијама. СПТ сачињава јавни годишњи извештај о својим активностима, који се представља на Комитету против тортуре и Генералној скупштини ОУН-а.

Најзначајнија активност СПТ-а су свакако посете земљама чланицама.⁶³² Према Опционом протоколу, државе су обавезне да омогуће члановима СПТ-а да посете сва места на којима се налазе лица лишена слободе. Приликом посете може се обавити разговор са лицима лишеним слободе, представницима установа у којима су они смештени, али и осталим стручњацима. Током посета прикупљају се подаци о условима притвора, свакодневном животу лица лишених слободе, укључујући и начин на који су третирани, релевантним законским и институционалним оквирима и другим питањима која могу бити у вези са спречавањем мучења и злостављања. На овај начин омогућава се да мисија СПТ-а приликом посете стекне пуна сазнања о стању људских права и поступању према лицима лишеним слободе. На крају својих посета, СПТ саставља писани извештај који садржи запажања и препоруке држави. Држава је у обавези да на извештај одговори у року од 6 месеци од његовог пријема. Тиме се успоставља процес континуираног дијалога СПТ-а и државе у циљу пуне имплементације донетих препорука.

На сличан начин организоване су и саветодавне посете. Приликом ових посета СПТ се фокусира на питања која се односе на рад НПМ-а, док се приликом посета везаних за имплементацију Опционог протокола, СПТ фокусира на састанке са државним врхом, ради стварања услова за његову пуну имплементацију. Активност СПТ-а је превентивног карактера, усмерена ка успостављању система из кога ће тортура бити сасвим искорењена.⁶³³ Међутим, ако држава одбије да сарађује са СПТ-ом или не предузме кораке да поправи ситуацију у светлу препорука СПТ-а, Комитет против тортуре може изнети овакво поступање кроз јавну изјаву или објављивање извештаја СПТ-а.

⁶³² Посете се организују као: прва посета након приступања Опционом протоколу, контролне посете, посете ради саветовања НПМ и саветодавне посете о питањима која произилазе из Опционог протокола.

⁶³³ У свом раду СПТ се руководи принципима поверљивости, непристрасности, неселективности, универзалности и објективности. СПТ спроводи свој посао у духу сарадње. Она има за циљ да се ангажује са државама чланицама кроз процес конструктивног дијалога и сарадње, а не осуде.

Прегледом активности тела за заштиту људских права која делују на нивоу ОУН-а, може се закључити да та међународна организација на озбиљан и свеобухватан начин приступа овој области. Људска права лица лишених слободе штите се и пред основним телима ОУН-а, као и пред телима насталим на основу међународних уговора. ОУН је организовао два тела: Комитет и Поткомитет за спречавање тортуре - као специјализована тела за заштиту права лица лишених слободе. Обезбеђени су превентивни нивои заштите њихових права, али и могућност остварења појединачне заштите по притужби.

6.2.2. Заштита људских права лица лишених слободе пред Саветом Европе

На регионалном нивоу људска права лица лишених слободе штите се кроз активности Савета Европе. О овој организацији више је било речи у делу који је био посвећен изворима права лица лишених слободе. На овом месту биће приказана активност Савета Европе у заштити права лица лишених слободе. Ова активност се спроводи, као и код ОУН-а, кроз превентивно деловање и рад по представкама. Свеобухватна активност Савета Европе треба да обезбеди пуно поштовање гарантованих права на тлу Европе. Ова организација није посвећена искључиво заштити права лица лишених слободе, али је у свом раду препознала значај овог питања и организовала специјализована тела која су посвећена заштити права лица лишених слободе.

Активност Савета Европе у заштити права лица лишених слободе најбоље се сагледава кроз активност Поткомитета за превенцију тортуре и Европског суда за људска права. Потребно је напоменути да Савет Европе и кроз рад осталих тела промовише људска права.

6.2.2.1. Поткомитет за превенцију тортуре

Поткомитет за превенцију тортуре⁶³⁴ је специјализовано међународно тело које се бави забраном тортуре, а тиме и заштитом људских права лица лишених слободе. Опционим протоколом уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака успостављен је Поткомитет за превенцију тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (у даљем тексту ЦПТ). Ово стално тело ОУН-а овлашћено је да обилази сва места задржавања и

⁶³⁴ Поткомитет за превенцију тортуре, <http://www.cpt.coe.int/>, посећено 16.02.2016. године.

да даје препоруке државама чланицама у вези са заштитом лица лишених слободе од тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака.⁶³⁵ О регулативи овог тела било је више речи у делу који се односи на међународне изворе права лица лишених слободе, те ће на овом месту бити указано на конкретне активности овог тела.

Од када је Република Србија приступила Опционом протоколу уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, ЦПТ је обавио четири посете нашој држави о чему су сачињени извештаји.⁶³⁶

Прва посета⁶³⁷ обављена је 2004. године, у периоду од 16. до 28. септембра. Ово је прва посета која је учињена од успостављања надлежности ЦПТ-а над нашом земљом. Приликом посете, Србија је функционисала у саставу државне заједнице са Црном Гором, те се сачињени извештај односи на државну заједницу.

Делегација је посетила Окружни затвор у Београду, КПЗ у Сремској Митровици и Специјалну затворску болницу.⁶³⁸ Посета је обављена у време измене Закона о извршењу кривичних санкција. Тада је на снази био ЗИКС из 1998. године а нови закон је био у поступку доношења, те нису дати значајни коментари о законској регулативи.

Основни закључак ЦПТ-а указује на то да су услови у затворима лоши, јер су установе пренасељене и лоше уређене.⁶³⁹ Потребно је да држава уложи значајна средства за адекватно санирање стања у установама и спроведе стратегију о смањењу броја лица лишених слободе.

Забринутост везана за пренасељеност установа илустрована је примером да у просторијама од 15м² борави шест лица, а у просторијама од 35м² по 15 лица, што је недопустиво. На овај начин крше се међународни стандарди о смештају осуђеника, али и норме домаћег законодавства (стр. 41).

⁶³⁵ Опциони протокол, члан 11.

⁶³⁶ Детаљније о обављеним посетама видети на: *Поткомитет за превенцију тортуре*, <http://www.cpt.coe.int/>, посећено 16.02.2016. године.

⁶³⁷ *Report to the Government of Serbia and Montenegro on the visit to Serbia and Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*. 2006., Strasbourg, CE.

⁶³⁸ У Црној Гори посећен је затвор у Спужу.

⁶³⁹ Као што је већ указано, питање лоших услова у затворима могло би се барем делимично отклонити партнерством са приватним установама. Питање лоших услова у затворима у Великој Британији отклоњено је оснивањем приватних затвора. Остваривање ове идеје отпочело је још 1987. године, давањем дозвола приватним компанијама за управљање затвором. Whitehead, P, Crawshshaw, P., *Organising Neoliberalism: Markets, Privatisation and Justice*, Anthem Press, London, 2012. стр. 67.

Констатовано је и да се медицинска документација у установама не води адекватно. Замерке се односе на непрецизно вођење протокола о повредама осуђеника, које могу отежати поступак доказивања у случајевима када је повреда задобијена од особља. ЦПТ замера и што се не улаже довољно у обезбеђење затвореника. Уочено је да су осуђеници често у међусобном сукобу, а да није ретко да једни другима задају повреде. Држава мора озбиљно приступити решењу овог проблема (стр. 40. извештаја).

ЦПТ указује на то да су „услови хигијене незадовољавајући“ у установама које нису реновиране. Као пример, наведено је да у Окружном затвору у Београду, „у делу који није реновиран постоје два туша на крају сваког ходника и један котао (са капацитетом од 80 литара) који су намењени за хигијену 80-120 затвореника“ (стр. 43). Зато је наложено предузимање хитних мера којима би се ови проблеми решили. Предложено је да држава уложи значајна новчана средства у циљу постизања адекватних резултата.

Замерено је што су услови у Специјалној затворској болници изузетно лоши. Превише затвореника борави у истој соби, а постељина и одећа су у јако лошем стању. Такође, чињеница да чувари у болници видно носе пендреке је забрињавајућа. Предложено је да се уложе додатна средства за уређење ове установе.

Државна заједница Србија и Црна Гора одговорила је на извештај ЦПТ-а.⁶⁴⁰ Између осталог, одговорено је да ће се у будућем периоду радити на јачању законске регулативе која би обезбедила пуну заштиту права лица лишених слободе. Држава ће, наведено је, уложити финансијска средства у санацију установа које нису реновиране.

Друга посета⁶⁴¹ обављена је 2007. године, у периоду од 19. до 29. новембра. Посећене су установе за извршење казне затвора у Београду, Пожаревцу, Сремској Митровици, као и Специјална затворска болница. У сачињеном извештају о обављеној посети, између осталог, изнете су замерке о пренасељености установа за извршење кривичних санкција. Наиме, ЦПТ је исказао забринутост за статус лица лишених слободе, будући да им се не може посветити довољна пажња у условима у којима су смештени. Предложено је да се уложе додатни напори како би се ово питање адекватно решило.⁶⁴²

⁶⁴⁰ *Interim response of the Government of Serbia and Montenegro to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia and Montenegro.*

⁶⁴¹ *Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 29 November 2007, CE, 2009.*

⁶⁴² *Извештаја ЦПТ-а за 2007. годину, стр. 25-29*

Статус притвореника је, како је речено, додатно угрожен, јер се према њима не спроводи третман, већ су највећи део дана смештени у ћелијама (неки и по 23 сата дневно) а да ова мера траје и по више година. Такође, наведено је да је нужно обезбедити образовање малолетницима који су у притвору и омогућити им адекватну физичку активност. Како су малолетници ретко учиниоци тако тешких дела, која захтевају њихово смештање у притвор, ово питање је вероватно зато и изостављено из законске регулативе. Међутим, у нашој судској пракси су ипак забележени случајеви у којима су малолетници били у притвору, те је потребно законским изменама уредити ово питање.⁶⁴³

У вези са поступањем према лицима на издржавању затворске казне, ЦПТ исказује забринутост у погледу здравствене заштите. Указано је на то да држава није обезбедила довољне материјалне услове за свеобухватну здравствену заштиту, што се огледа у недостатку особља и медикамената. Осуђеницима мора бити омогућен преглед лекара након пријема у установу (у року од 24 сата од пријема), али и у осталим случајевима кад је то потребно.

Изузетно негативно је оцењена заштита од заразних болести (ХИВ и хепатитис Б). Наиме, ЦПТ је закључио да држава не предузима адекватне мере за превенцију ширења заразних болести у установи. Имајући у виду обавезу државе у погледу пружања здравствене заштите лицима која су у установама за извршење кривичних санкција, налазимо да је потребно обезбедити превенцију од заразних болести којима осуђеници могу бити изложени.

Из извештаја ЦПТ-а (стр. 19) произилази да није адекватно уређено питање примене силе у установама. Држави је предложено да измени законодавство како би о употреби силе било обавештено тужилаштво. Питање примене силе у установама за лишење слободе је веома комплексно, јер је, са једне стране, сила у појединим случајевима нужна, а са друге стране представља знатно угрожавање права лица лишених слободе. Стога, као што је и у претходним излагањима детаљније било образложено, наглашавамо да је најзначајније адекватно одредити меру у примени силе, која ће бити примењена само у случајевима када је нужна.

Поводом достављеног извештаја, Влада Републике Србије сачинила је одговор⁶⁴⁴. Исказано је залагање да се стање у установама за извршење кривичних санкција поправи. ЦПТ-у су представљени планови за решавање пренасељености у

⁶⁴³ Ibid, стр. 35.

⁶⁴⁴ *Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 19 to 29 November 2007, 2009.* Одговори о стању у установама за извршење кривичних санкција дати су у делу од стране 21 до 53.

установама и обезбеђивање адекватних услова за извршење казне. Наведено је да ће држава обезбедити материјална средства за решење проблема у установама које захтевају реновирање.

Трећа посета⁶⁴⁵ обављена је 2011. године, у периоду од 01. до 11. фебруара. Посећене су просторије већег броја полицијских станица, психијатријских установа и установа за социјалну заштиту малолетника. Посећене су и установе за извршење кривичних санкција и то: Окружни затвор Београд, Казнено-поправни завод Забела Пожаревац, Казнено-поправни завод за жене Пожаревац и Специјална затворска болница. Након обављене посете, представници ЦПТ-а сачинили су извештај о затеченом стању са препорукама за његово побољшање. Из сачињеног извештаја произилази да „није предузето довољно активности у погледу одређеног броја важних препорука датих у извештајима ЦПТ-а поводом ранијих посета“.⁶⁴⁶ Као пример за овакву констатацију наведено је да су затвори пренасељени и да се не ради довољно на смањењу затворске популације.⁶⁴⁷

Када је реч о условима приликом полицијског задржавања, констатовано је да су они забрињавајући. Иако ово задржавање траје релативно кратко (максимално 48 сати), уочене су бројне неправилности у поступању са лицима која су лишена слободе. Основна запажања односе се на недовољно простора који није адекватно опремљен. Полицијске станице не поседују адекватне улове за спавање, адекватне санитарне услове, а веома често нису у довољној мери загрејане и осветљене. Не постоји систем исхране лица која су лишена слободе, већ им храну достављају рођаци.⁶⁴⁸ Највећа замерка односи се на немогућност боравка на свежем ваздуху. Наиме, полицијске станице немају просторне капацитете који би обезбедили безбедан боравак лица лишених слободе на свежем ваздуху.

⁶⁴⁵ *Извештај Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања*, СРТ/Inf (2012) 17. Превод приредила Влада Републике Србије.

⁶⁴⁶ Забрињава чињеница да се у извештају ЦПТ-а на више места указује на то да највиши органи власти Републике Србије нису спремни на сарадњу са овим органом. Указано је да нису биле омогућене посете са представницима Министарства правде, као и да није достављен одговор на претходно писмо представника ЦПТ-а. Налазимо да овакав став представника власти не може допринети побољшању положаја лица лишених слободе.

⁶⁴⁷ Савет Европе донео је *Препоруку Res (99)22* у погледу пренасељености затвора и раста затворске популације 2006. године.

⁶⁴⁸ Ово је посебно забрињавајуће имајући у виду да немају сва лица лишена слободе породичне и финансијске прилике које им омогућавају адекватну исхрану. Такође, у нашим установама смештају се и страни држављани, па се не може очекивати да њихови сродници учествују у решењу овог питања. Без обзира на прилике и могућности конкретног лица да обезбеди своју исхрану у установи, држава је обавезна да адекватно уреди ово питање.

Ова чињеница не би била од толиког значаја да се мера полицијског задржавања спроводи сагласно њеној природи, а то је - најкраће време које је потребно за предузимање процесних радњи. Међутим, како се иста спроводи по правилу у максималном временском трајању, односно лица се пред суд изводе непосредно пре истека ове мере, проблем боравка на свежем ваздуху добија прави смисао. Из ових разлога потребно је извршити додатна улагања у полицијске станице, како би се обезбедили адекватни услови за хуман боравак лица лишених слободе. Такође, мера полицијског задржавања требало би да буде спровођена сагласно својој сврси, у најкраћем периоду, будући да је једини облик лишења слободе који се спроводи мимо одлуке суда.

Везано за посете установама за лишење слободе, ЦПТ је у својим извештајима навео да је приметна значајна њихова пренасељеност. Иако је у претходном периоду донета Стратегија⁶⁴⁹ за смањење преоптерећености смештајних капацитета у овим установама, нису забележени значајни резултати њене примене. Напротив, у установама се и даље смешта већи број лица у односу на капацитете, тај број у појединим установама је и двоструко већи. Указано је и на изузетно лоше просторне услове, у које се није улагало довољно.⁶⁵⁰

Лоши смештајни услови посебно погађају притворена лица,⁶⁵¹ која су, по налажењу ЦПТ-а, неприхватљиво дуго смештена у ћелијама током дана (чак и по 23 часа). Не постоје адекватни услови за њихове активности изван ћелија, а услови се нису поправили у односу на претходну посету (која је обављена 2007. године). ЦПТ сматра да се „таква ситуација сама по себи сматра нељудским и понижавајућим поступањем“.⁶⁵²

Наведено је да се не ради довољно на успостављању квалитетних односа између особља и затвореника, јер чувари и даље носе видљиве палице, што само продубљује

⁶⁴⁹ Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010 до 2015. године, Службени гласник 53/10.

⁶⁵⁰ ЦПТ се у свом извештају изузетно лоше изјашњава о стању у Окружном затвору у Београду, где само „свеобухватни програм реконструкције може да реши недостатке“, стр. 19.

⁶⁵¹ Наводи се пример ОЗ у Београду, где је делегација ЦПТ-а посетила ћелију „у којој је једна четвртина плафона пропала а вода је капала из санитарног чвора из ћелије на спрату изнад; из зидова ћелије недостајали су велики комади гипса. Делегација је тражила од руководства ове установе да ову ћелију, која није подесна за смештај људи, изузме из коришћења до времена када се у њој не обаве потребне поправке“, стр. 24. Налазимо да је недопустив смештај у оваквим условима, те да је поражавајуће што су се надлежни у установи определили да овакве просторије користе за смештај људи. Ма какви проблеми везани за смештајне капацитете не могу оправдати овакав поступак.

⁶⁵² Извештај ЦПТ-а за 2011. годину, стр. 23.

јаз између њих. Критикован је и начин на који се спроводи право на посете.⁶⁵³ ЦПТ је истакао да је недопустиво одобравање посета само једном месечно лицима која су у затвореном режиму лишења слободе. Очување добрих породичних и пријатељских односа током издржавања казне затвора није могуће уколико су посете блиских лица тако ретке. Овај проблем већ је истицан у ранијим излагањима, али поново скрећемо пажњу на њега због значаја који има.

Позитивно је што ЦПТ налази да су затвореници добро упознати са својим правима и механизмом њихове заштите, те да је овај систем добро организован. Истакнут је и значај спољног надзора над установама, кроз посете судија. Везано за овај облик надзора, ЦПТ указује на потребу да судије директније контролишу рад установа, односно да посећују места на којима су они смештени.

Делегација ЦПТ-а посетила је и Специјално одељење КПЗ-а у Пожаревцу, намењено за смештај лица осуђених за кривична дела организованог криминала. Материјални услови у овој установи су задовољавајући и на знатно вишем нивоу у односу на остале установе код нас, будући да је реч о новоизграђеном објекту. Међутим, према налажењу ЦПТ-а, „режим у „Специјалном одељењу“ може се описати као режим који је на „границы нељудског и понижавајућег“. Као разлог за овакву констатацију наведено је, између осталог, да осуђеници имају право на контакт са осталим осуђеницима само у периоду од два сата у току дана, када имају право на физичке активности изван ћелије. Ове активности спроводе се у групама од највише пет осуђеника. Као лоше је оцењено и поступање према осуђеницима при напуштању ћелије. Наиме, то се чини тако што се затворенику стављају лисице, појас око тела, уз присуство најмање четири затворска чувара. ЦПТ је мишљења да редовно стављање лисица и појаса за тело затвореницима у оквиру безбедносног дела није прихватљива пракса.

Налазимо да су примедбе ЦПТ-а у свему оправдане. Режим који се примењује према лицима која издржавају казну за кривична дела организованог криминала свакако има својих особености, због безбедносних ризика. Међутим, безбедносни ризици не могу надјачати потребу за поштовањем елементарних права. Ово је посебно значајно у аспекту чињенице да су лица смештена у овом одељењу најчешће осуђена

⁶⁵³ Поред ових проблема, значајно је истаћи да су уочене притужбе осуђеника непушача, који су се жалили на претерану изложеност дуванском диму. Према члану 9 *Закона о заштити становништва од изложености дуванском диму*, Службени гласник РС 30/2010 пушење у установама у којима се смештају лица лишена слободе је дозвољено. Али, како нису сва лица лишена слободе пушачи, потребно је да се непушачима обезбеди заштита од дуванског дима, будући да може имати штетне последице.

на максималне затворске казне, од по 40 година, што значи да ће највећи део свог живота провести у нехуманим условима. Стога држава мора препознати ризике и одговорност коју преузима извршењем затворске казне на овај начин и учинити све да се адекватним програмом обезбеде услови који су у складу са међународним и домаћим стандардима заштите права лица лишених слободе. Посебно забрињава то што Влада Републике Србије у свом одговору на ову критику не исказује намеру да стање поправи, већ налази да је поступање оправдано с обзиром на природу лица која су смештена у ову установу.⁶⁵⁴

Четврта посета⁶⁵⁵ обављена је 2015. године, од 26. маја до 5. јуна. Делегација ЦПТ-а је уочила напредак у односу на претходну посету - у 2011, и мери у којој су спроведене препоруке Комитета. Посета је обављена у Окружном затвору у Београду, Специјалној затворској болници, КПЗ Ниш и Окружном затвору у Панчеву.

Делегација се састала са представницима Министарства правде, замеником Заштитника грађана и представницима Националног механизма за превенцију тортуре. Такође су одржани састанци са међународним и невладиним организацијама активним у области од интереса за ЦПТ.

Из кратког резимеа о учињеним посетама ЦПТ-а нашој држави, може се уочити значајан напредак у заштити права лица лишених слободе. Приликом прве посете није постојао унутрашњи превентивни облик контроле установа за лишење слободе, који је касније организован. Уочава се и да су уложена материјална средства за побољшање услова у затворима. Свакако, има места да се стање у овој области додатно поправи, али је значајно да се континуирано ради на поправљању услова.

Поред посета нашој земљи, које су допринеле да се уоче пропусти у поступању са затвореницима и да се побољша њихов положај, од значаја су и редовни општи извештаји ЦПТ-а.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ Везано за остале критике ЦПТ-а, Влада је исказала јасну намеру да се побољша положај лица лишених слободе. Дати су прецизни планови за отклањање уочених неправилности. Опширније видети у *Одговор власти Републике Србије у вези Извештаја Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака поводом треће редовне посете Републици Србији спроведеној у периоду од 1. до 11. фебруара 2011. године.*

⁶⁵⁵ Извештај о овој посети није сачињен, детаљи о посети могу се видети на: ЦПТ, <http://www.cpt.coe.int/-documents/srb/2015-06-09-eng.htm>, приступљено 22.02.2016. године.

⁶⁵⁶ У теорији постоје критике извештаја које доставља ЦПТ. Наиме, иако се не спори њихов значај указује се да су често извештаји о контролним посетама формиран, са веома сличним садржајем са веома сличном садржином. Опширније видети у: Scott, D., Flynn, N., *Prisons & Punishment the essentials*, SAGE Publication Ltd, London, 2014. стр. 182.

У овим извештајима наводе се опште смернице за спречавање тортуре, које прате достигнуте стандарде у овој области. ЦПТ трасира пут за правилно поступање према лицима лишеним слободe и уједначава праксу поступања у свим државама потписницама Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака. Иако донети општи извештаји нису правно обавезујући за државе, они дају јасне сигнале за деловање на унутрашњем нивоу у областима у којима су уочени пропусти.

6.2.2.2. Заштита људских права лица лишених слободe по притужби пред Европским судом за људска права

У оквиру Савета Европе, Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода установљено је право на појединачну представку - право појединца или организације да оспоре одлуке своје државе у поступку пред институцијама Савета Европе. То је било могуће најпре пред Европском комисијом за заштиту људских права, која је основана 1954. године, а затим и пред Европским судом за људска права, основаним 1959. године.

Ово давање права на појединачне представке било је у многим видовима револуционарно, с обзиром на важећи концепт о независном суверенитету држава у време успостављања система ЕКЉП.⁶⁵⁷ Свакако да у моменту оснивања Европског суда за људска права овај механизам правне заштите није био савршен, али се све време свог постојања усавршава и надопуњује, успостављајући стандарде у заштити људских права.⁶⁵⁸

Облик правне заштите који се пружа пред Европским судом за људска права супсидијарног је карактера. Он се може остварити тек када држава није у могућности да на унутрашњем нивоу пружи адекватну правну заштиту. Овај облик правне заштите је последњи, наддржавни браник људских права који појединац може користити. Праксом коју Европски суд успоставља, остварује се двострука улога: најпре, државе морају ускладити унутрашње право са праксом Европског суда за људска права а такође, морају и исправити свако кршење људских права заштићених ЕКЉП.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Настић, М., „Уставноправни значај Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у уставном систему Републике Србије“, Тематски зборник Правног факултета Универзитета у Нишу „*Право Републике Србије и Право Европске уније-стање и перспективе*“ свеска 1, стр. 500.

⁶⁵⁸ Критика се изказује у погледу претећег политичког утицаја на поступак пред судом. Наиме, као споран се често наводи избор судија; видети слично у: Лич, Ф., *Обраћање Европском суду за људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2007, превод: Краљевић, Д., Обрадовић, Б., стр. 5.

⁶⁵⁹ Настић, М., „Уставноправни значај Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у уставном систему Републике Србије“, стр. 501.

Наша држава потписница је Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода од 26. децембра 2003. године, а од 3. јануара 2004. године у обавези је да обезбеди пуну примену одредаба овог међународног уговора и усклади своје законодавство са стандардима предвиђеним Конвенцијом.⁶⁶⁰ Потписивањем овог међународног уговора, у наш правни систем уведен је нови облик заштите људских права, а тиме и права лица лишених слободе, пред Европским судом за људска права.

Лице лишено слободе које нађе да су му поступањем државе повређена права која су зајемчена ЕКЉП и допунским протоколима, може се, ради заштите, обратити непосредно Европском суду за људска права. У поступку пред Европским судом за људска права појединац се јавља као странка наспрам своје државе, док је арбитар независна међународна институција.

За успешно покретање поступка пред Европским судом за људска права, неопходно је претходно испуњење одређених процесних улова.

Тако, обавезе које установљава ЕКЉП за државу настају после ратификације, те грађани тек од тог тренутка стичу право да се обрате Европском суду за људска права. Штавише, представке се морају односити на кршење права које се десило након што је ЕКЉП ступила на снагу за нашу државу, јер ће, у супротном, представка бити одбачена као неприхватљива. Изузетно, представка ће бити прихваћена уколико кршење права које се догодило пре ратификације Конвенције и даље производи последице које би могле бити у супротности са обавезама државе из ЕКЉП.

Пред Европским судом за људска права не могу се штитити сва права која су лицима лишеним слободе гарантована у унутрашњем праву, већ само она која су гарантована ЕКЉП и допунским протоколима 1, 4, 6, 7, 12 и 13, који су уз њу донети. Значајно је и право државе да стави резерве на поједина права која су гарантована ЕКЉП и допунским протоколима, која у тим случајевима не подлежу правној заштити пред Европским судом за људска права.

Лице лишено слободе пре подношења представке Европском суду за људска права треба да исцрпи сва правна средства у унутрашњем правном систему, иначе се по тој представци неће поступати. То значи да је оно у обавези да искористи облик правне заштите који је гарантован пред Управом за извршење кривичних санкција, затим пред

⁶⁶⁰ Обезбеђење стандарда које гарантује Европска конвенција на унутрашњем нивоу допринело би смањењу представки пред судом. Стога државе треба да мењају своје законодавство у складу са ставовима Европског суда, не чекајући сличне пресуде против своје државе. Видети детаљније у: Настић, М., „Усклађеност домаћег права са стандардима Европског суда за људска права“, *Правни живот*, Часопис за правну теорију и праксу, Београд, бр. 14/2008, година LVII, књига 524, стр. 864.

судијом за извршење и, на крају, пред Уставним судом. Ово указује на основни недостатак система заштите права лица лишених слободе пред Европским судом за људска права. Недостатак се огледа у дужини поступка, јер он може бити покренут после окончања свих поступака у унутрашњем праву, који могу трајати и више година, имајући у виду праксу Уставног суда. Такође, сама чињеница да је поступак покренут пред Европским судом за људска права уопште не гарантује да је ће он бити ускоро окончан. Пракса суда показује да, услед преоптерећености предметима, поступак може трајати и више од четири године.⁶⁶¹ Зато од овог облика заштите лица лишена слободе не треба да очекују тренутне резултате који би деловали на државу да са повредом права престане у случајевима када је њима потребна ургентна заштита. Пред Европским судом за људска права они могу очекивати задовољење својих захтева које је декларативно и наступа као последица дуготрајног поступка. Ова чињеница не треба да одврати лица лишена слободе од учешћа у поступку, али је, свакако, јасан показатељ што од тога могу очекивати.

Изузетно, Европски суд ће одредити привремену меру, према одредбама правила 39 Европске конвенције. То ће чинити у хитним случајевима, у којима је угрожен живот подносиоца представке или када постоји значајна опасност од злостављања. Суду су на располагању сви облици мера који у датом случају могу деловати ефикасно. Приликом одлучивања о захтеву за одређивање привремене мере спровешће се троделни тест⁶⁶²: мора постојати опасност да ће наступити озбиљна и ненадокнадива штета, та штета мора бити непосредна и ненадокнадива и за то морају постојати докази на први поглед.⁶⁶³ Из датих услова јасно се може закључити колико екстремно мора бити кршење људских права да би Европски суд изрекао привремену меру.⁶⁶⁴

Европски суд увиђа специфичност положаја лица лишених слободе, те ове случајеве, када за то постоје разлози, решава приоритетно. Могућност за решавање

⁶⁶¹ Шездесетих година Суд је на годишњем нивоу доносио свега десетак пресуда. Како је растао број држава потписница Европске конвенције, тако се повећавао и број представки које се на годишњем нивоу поднесу, те је он током 90 година износио око 50 пресуда годишње, док је 2003. године суд изрекао 703 пресуде. Овај број је наставио да се повећава и да тиме продужава рад по представкама, који може трајати и четири до пет година.

⁶⁶² Лич, Ф., стр. 37.

⁶⁶³ Привремена мера најчешће се изриче држави и од ње се захтева да престане са повредом права у вези са којим је представка изјављена. Међутим, суд је у својој пракси, на пример, донео одлуку којом је привремена мера изречена подносиоцу представке од којег је захтевано да обустави штрајк глађу. Детаљније видети у *Илашку и остали против Русије и Молдавије*, бр. 48787/99, дец. 8. 7. 04.

⁶⁶⁴ Ови случајеви најчешће се односе на директну угроженост живота подносиоца представке или наступање других штетних последица које неће моћи да се отклоне.

предмета по хитном поступку дефинисана је правилима 40 и 41. Суд је на основу ових правила поступио у предметима *Папон против Француске*,⁶⁶⁵ где су разлоге хитности захтевале године осуђеника и лоше здравствено стање, и *Моусел против Француске*,⁶⁶⁶ где се радило о подносиоцу који је оболео од рака а дуже време се налазио у притвору. Иако суд има разумевање за положај лица лишених слободе, у случајевима када живот ових лица није директно угрожен, преоптерећеност суда не дозвољава да им се даје приоритет у решавању.

Представка се мора поднети у року од шест месеци од момента када су исцрпљена унутрашња правна средства, према одредбама члана 36 ЕКЉП. Овај рок строго се тумачи, те се његов протек не одлаже ни у случајевима када пада у време викенда или празника.

Поступак пред Европским судом за људска прва

Питања која се односе на подношење појединачних представки Европском суду за људска права регулисана су ЕКЉП и Пословником суда (правила о поступању).⁶⁶⁷ О начину на који странка може приступити суду дате су детаљне информације и упутства од стране Европског суда за људска права и Савета Европе.⁶⁶⁸

Пред судом се као званични језици користе енглески и француски. Поднесци којима се иницира поступак могу бити на било ком званичном језику држава чланица Савета Европе. Тек након што суд донесе одлуку о прихватљивости, у поступку се користи један од званичних језика суда, али суд може одобрити да странка користи други језик државе чланице. На тај начин, лица лишена слободе неће имати језичку баријеру приликом приступа суду.

Суду се странке могу обраћати самостално или путем пуномоћника, који не мора бити правник⁶⁶⁹ - на обрасцу суда. Поступак се иницира искључиво достављањем писаног поднеска.⁶⁷⁰ Након што са поднеском буде упозната тужена држава, у

⁶⁶⁵ *Папон против Француске*, бр. 64666/01, дец. 7.6.01.

⁶⁶⁶ *Моусел против Француске*, бр. 67263/01, 14.11.2002, (2004) 38 EHRR 34.

⁶⁶⁷ Пословник суда, са упутствима за поступање, донет је од стране Секретаријата суда 2003. године. Видети на: Пословник ЕСЉП: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/UredPDF/Poslovnik%20Europskog%20suda%20za%20ljudska%20prava.pdf>, приступљено 07.11.2015. године.

⁶⁶⁸ *European Court of Human Rights*, <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>, приступљено 07.11.2015. године.

⁶⁶⁹ Представке се могу подносити и након смрти лица чије је право повређено од стране његових блиских сродника. Иовакав став заузет је у случају *Кенан против Уједињеног Краљевства* ((27229/95, 6.9.1999.(2001) 33 EHRR 38) где је претставку поднела мајка у име сина који је претходно извршио самоубиство у затвору.

⁶⁷⁰ Представка се саставља на претходно припремљеном обрасцу суда који се може преузети са веб сајта суда. Суд не пружа правну помоћ у састављању представки, али постоје невладине организације које се баве овим питањем.

поступку мора учествовати заступник, из редова адвоката, неке од држава чланица Савета Европе.⁶⁷¹

Значајно је истаћи да странка, без обзира на исход спора, сноси само своје трошкове, те није дужна да надокнади трошкове туженој држави или да плати било какву таксу суду. Ово значајно олакшава учешће лица лишеног слободе у поступку, будући да неће бити изложено значајним финансијским трошковима. Трошкови се, у суштини, односе једино на хонорар адвоката и путне трошкове. Суд располаже скромним средствима којим се странкама помаже у учешћу у поступку.

Након подношења представке, Европски суд приступа одлучивању да ли ће се по истој поступити. Та одлука доноси се на одбору од тројице судија,⁶⁷² а према претходно сачињеном извештају судије известиоца. Одбор одбацује представке које не испуњавају услове за одлучивање и његова одлука о том питању је коначна. Према новинама које су уведене Протоколом 14, ради убрзања поступка, очигледно основане представке о питањима по којима Европски суд има изграђену праксу, одбор може усвојити приликом одлучивања о њиховој прихватљивости.

Након што одбор одлучи да нема очигледних разлога да се представка прогласи неприхватљивом, доставиће је туженој држави ради упознавања и одговора. На одговоре државе, тужилац има право да одговори. Након ове фазе, у поступак се може укључити и трећа страна, путем интервенције сагласно члану 36 ЕКЈП. Треће лице може бити нека од држава уговорница, али, што је још значајније, то могу бити и међународне организације. Како ове организације прате стање људских права у затворима и непосредно се упознају са проблемима лица лишених слободе, њихово учешће у поступку може значајно ојачати положај туженог.⁶⁷³ О захтеву за учешће трећег лица одлучује председник већа.

У централној фази поступка, Европски суд приступа утврђивању чињеничног стања. Оно се може утврђивати на различите начине, мада у бити суд прихвата чињенично стање које су утврдили домаћи судови. Ипак, Европски суд је, када су у

⁶⁷¹ Ова чињеница може отежати учешће лица лишеног слободе у поступку, јер можда неће увек бити у могућности да ангажује пуномоћника.

⁶⁷² Суд према члану 27 Европске конвенције заседа у Одбору од тројице судија, Већу од седам судија и Великом већу од 14 судија.

⁶⁷³ Оваква пракса заузета је у случају *Стафорд против Уједињеног Краљевства* (бр. 46295/99, 25.05.20002, 35 ЕНRR 32). У овом случају невладина организација JUSTICE интервенисала је ради заштите лица од обавезне доживотне казне. Слично је учињено и у случају *Маматкулов Абурасулович против Турске*, (бр. 46827/99 и 46957/99, 6.2.2003.) када је невладина организација ISJ интервенисала како би се спречила депортација лица у подручје где их очекује смртна казна.

питању представке везане за повреду чланова 2 (право на живот) и 3 (забрана мучења) ЕКЉП, нашао да његова истражна функција мора бити наглашенија. Овај став од изузетног је значаја за лица лишена слободе, јер домаћи правни систем може опструирати доказивање у току поступка пред домаћим судовима. Држава са опструкцијом доказивања може наставити и у поступку пред Европским судом, што је уочено у случају *Актас против Турске*,⁶⁷⁴ који се односи на смрт у притвору. У овом случају, држава је одуговлачила поступак достављања доказа а истражни поступак пред домаћим судовима није адекватно спроведен. Значајно је то што суд у вези са поднесцима лица лишених слободе као релевантне доказе узима и извештаје невладиних организација и међународних тела, а везано за стање у установама. Ова пракса потврђена је у предметима *Доугоз против Грчке*⁶⁷⁵ и *Перс против Грчке*,⁶⁷⁶ у којима су се подносиоци притуживали на повреду члана 3 ЕКЉП, а где је суд као доказ узео извештај Европског комитета за спречавање нечовечног поступања и кажњавања(ЦПТ).

Иако се поступак пред Европским судом махом окончава на основу писаних доказа, осетљивост питања извршења казне затвора, односно кршења члана 3 ЕКЉП у овом поступку, налаже потребу да се поједини докази прикупе непосредно. Суд, стога, када је реч о осетљивим питањима, приступа и додатним доказним радњама у виду испитивања сведока, вештачења и увиђаја на лицу места. Да би се што боље упознао са стањем ствари у установама, Европски суд је у случају *Полторацки против Украјине*⁶⁷⁷ обавио посете затворима како би се утврдило како се поступа према затвореницима. Ово није једини случај у којем је Европски суд своје делегате слао у државе чланице како би се упознали са стањем ствари у установама за лишење слободе или непосредно прикупили доказе од сведока.⁶⁷⁸

Европском суду је, према члану 37 ЕКЉП, дата могућност да у сваком моменту када су за то испуњени услови обрише предмет са листе. Тако ће бити најпре када подносилац представке не намерава да даље учествује у поступку, као и када је ствар решена, односно када је држава својим унутрашњим актима или радњама отклонила неправилност. И напослетку, предмет се брише када, по налажењу Европског суда,

⁶⁷⁴ *Актас против Турске*, бр. 24351/94, 24.04.2003, 38 EHRR 18.

⁶⁷⁵ *Доугоз против Грчке*, 40907/98, 6.3.2001, (2002) 35 EHRR 61.

⁶⁷⁶ *Перс против Грчке*, бр. 28524/95, 19.4.2001, (2001) 33 EHRR 51.

⁶⁷⁷ *Полторацки против Украјине*, бр. 38812/97, 29.4.2003.

⁶⁷⁸ У сврху утврђивања чињеничног стања суд може одржати рочиште, саслушати сведоке, али и обавити увиђај на терену.

испитивање представке није више оправдано из било ког разлога. Овим се суду даје право на дискрециону оцену када није више потребно да се поступа по представци, што је наишло на критику одређених аутора.⁶⁷⁹ Значајно је да представка која је избрисана може касније бити враћена на списак уз настављање одлучивања по њој. Такође, Европски суд може и наставити поступак након одустанка подносиоца захтева, када сматра да је то од значаја за заштиту људских права.

Туженој држави је, према члану 39 ЕКЉП, дата могућност да са подносиоцем представке закључи пријатељско поравнање. Ово се може учинити у свакој фази поступка, а Европски суд неће подстицати странке на коришћење ове могућности. Неретко су државе свесне лоших услова у затворима и оправданости представки које се у том смислу подносе Европском суду. Како би избегле додатне трошкове, али и друге обавезе које им суд у својој пресуди може наметнути, приступају закључењу пријатељског поравнања са странком. То потврђује и случај *Бензан против Хрватске*,⁶⁸⁰ где је представка поднета на основу члана 3 ЕКЉП а везано за лоше услове у Државном затвору у Лепоглави. Држава је са подносиоцем закључила пријатељско поравнање и обавезала се да реновира затворско крило у којем је до повреде права дошло а да подносиоцу исплати накнаду од 12000 еура.

Уколико се у току поступка не закључи пријатељско поравнање, приступа се прикупљању завршних поднесака ради доношења одлуке. Изузетно, због великог прилива предмета, суд одржава усмено рочиште ради одлучивања у суштини спора, које је јавно (члан 40 ЕКЉП).

Након окончања доказног поступка, Европски суд приступа доношењу одлуке. Правно задовољење које се странкама пружа огледа се у констатацији да је дошло до повреде права која су гарантована ЕКЉП, односно заштита је деклараторне природе. Европски суд може, одредбама члана 40 ЕКЉП, досудити и правично задовољење, у случајевима када утврди да је до повреде права дошло а да држава пружа само делимичну одштету подносиоцу. Пресуде које суд доноси нису коначне. На њих странке могу изјавити жалбу Великом већу и захтевати да се случај поново испита у року од три месеца од доношења одлуке. Велико веће одлучује да ли ће прихватити да поново одлучује о случају. Поновно одлучивање Великог већа представља изузетак, до којег ће доћи у случајевима када се одлучује о озбиљним питањима која утичу на

⁶⁷⁹ У току 2011. године велики број предмета у којима се указивало на озбиљно кршење људских права од стране Турске обрисан је са листе применом овог правила. Видети детаљније у: Лич, Ф., стр. 79.

⁶⁸⁰ *Бензан против Хрватске*, бр. 62912/00, 8.11.2002.

примену или тумачење ЕКЉП или озбиљним питањима од опште важности (члан 43 ЕКЉП).

Пресуде постају правоснажне након доношења одлуке Великог већа (о главној ствари или одбијању поновног испитивања случаја), односно након истека рока од три месеца у којем се може изјавити жалба.

Питање извршења пресуде Европског суда није детаљно уређено. Правична накнада коју суд одреди може се исплатити добровољно, у року од три месеца, након чега се обрачунава камата. Што се тиче главне ствари, Европски суд нема улогу касационог суда, те не може мењати пресуде унутрашњих судова, нити на други начин утицати на унутрашњи правни поредак.⁶⁸¹ Извршење пресуде огледа се у дипломатској активности Савета Европе. Наиме, држава најпре има могућност да самостално и добровољно изврши пресуду и о томе извести Савет Европе, односно Комитет министара. Уколико до тога не дође, Комитет министара ће кроз међународну активност утицати на државу да поступи по пресуди, доношењем резолуција којима ће позивати државу да се повинује пресуди.

На основу приказаног поступка пред Европским судом, може се закључити да је он усмерен ка очувању темељних начела заштите људских права. Пракса Европског суда перманентно обликује питање људских права, тумачећи ЕКЉП у светлу савременог стања у друштву. На тај начин постављају се стандарди у заштити људских права, кроз тумачење ЕКЉП као „живог инструмента“ са динамичким а не историјским приступом. Поступање суда од значаја је за све државе потписнице ЕКЉП, јер пракса коју он ствара утиче на стање људских права на нивоу свих држава чланица Савета Европе. Потребно је истаћи да Европски суд има додатно разумевање за осетљивост питања која се тичу лица лишених слободе, те заштити њихових права приступа са додатном озбиљношћу, о чему сведоче бројни случајеви.

Из претходног излагања произилази да је заштита која се пружа лицима лишеним слободе значајна за остваривање права која су им гарантована. Савет Европе у свом деловању оформио је механизме заштите који треба да обезбеде свеобухватну и делотворну заштиту права лица лишених слободе. Оваква заштита се остварује кроз снажно превентивно деловање ЦПТ-а, које треба да обезбеди успостављање система у којем ће поступак лишења слободе бити спровођен у складу са прихваћеним међународним и унутрашњим стандардима. Такође, у случајевима када превентивни

⁶⁸¹ Лич, Ф., стр. 79.

механизам заштите није довољан, лицима лишеним слободе на располагању стоји могућност обраћања Европском суду правде, који је својом богатом праксом допринео поштовању права ових лица.

ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

7. ОПИС ИСТРАЖИВАЊА

7.1. Предмет и циљ истраживања

Слобода човека значајна је за остваривање његове личности и успешно обављање друштвених улога. Гарантовање људских права представља претпоставку за постојање и реализацију свих осталих права. Питање заштите људских права у савременом друштву је актуелно и обрађено је са различитих аспеката. Иако су досадашња истраживања била посвећена питањима из области људских права, криминолошки и пенолошки није истраживан положај лица лишених слободе.

Сматрамо да је за друштвену заједницу значајно да сазна на који начин су гарантована и заштићена права лица лишених слободе. Ова друштвена група често је маргинализована и онемогућена да своја права заштити на адекватан начин. Такође, веома често је изложена ризицима од повреде права која су им гарантована. Стога, сматрамо да је потребно, у светлу све шире заштите људских права, уочити положај лица лишених слободе у овој области.

Заштита људских права лица лишених слободе остварује се кроз различите механизме. У претходном делу је било више речи о превентивним механизмима заштите њихових права, док ће у овом делу бити представљен механизам заштите по појединачним притужбама.

Поступак заштите људских права лица лишених слободе по притужби је комплексан и може се спровести пред домаћим, али и иностраним органима. Ради што прецизнијег приказивања положаја лица лишених слободе, настојали смо да кроз истраживање представимо највећи број поступака у којима лица лишена слободе могу заштитити своја права.

Тако је истраживање спроведено у Управи за извршење кривичних санкција, где су прикупљени подаци о свим притужбама које су изјављивала лица лишена слободе смештена у пенитенцијарне установе у Републици Србији. Као контролни узорак за овај део истраживања, будући да су пред Управом за извршење кривичних санкција приказани збирни подаци из свих установа, коришћени су подаци добијени у КПЗ Ниш, КПЗ за жене у Пожаревцу, ОЗ у Прокупљу, ОЗ у Лесковцу и ОЗ у Врању.

Лица лишена слободе могу заштитити своја права и у поступку пред Заштитником грађана, те је истраживање обављено и у овој институцији.

Према новелама ЗИКС-а од 2011. године, у наш правни систем уведен је судија за извршење кривичних санкција пред вишим судовима, који, између осталог, има улогу у заштити права лица лишених слободе. Истраживање остваривања права лица лишених слободе пред судијом за извршење кривичних санкција обављено је пред Вишим судом у Нишу.

Како се заштита људских права лица лишених слободе може остварити и пред међународним институцијама, обављено је истраживање праксе Европског суда за људска права по притужбама лица лишених слободе из Републике Србије.

Приликом спровођења мера лишења слободе, држава преузима одговорност за заштиту права лица која смешта у пенитенцијарне установе. Ова обавеза државе је комплексна и да би се потпуно остварила, захтева да се обезбеде задовољавајући нормативни и материјални услови.

Налазимо да је рад на овој теми друштвено, али и научно оправдан, јер до сада није систематски обрађено питање успешности поступка заштите људских права лица лишених слободе на територији Републике Србије. Кроз рад ће бити приказан правни оквир заштите људских права лица лишених слободе и механизми заштите њихових права.

Такође, истраживан је однос лица лишених слободе према правима која су им гарантована. На овај начин, кроз рад је приказан стварни положај лица лишених слободе у пенитенцијарним установама. Овим истраживањем научна заједница биће упозната са личним односом који лица лишена слободе имају према правима која су им гарантована.

Временски оквир истраживања постављен је за период од 2007. до 2015. године. Због измена у законодавству и доступности података, временски период истраживања различито је постављен у односу на институције пред којима је истраживање обављано. Тако је истраживање пред Управом за извршење кривичних санкција обављено за период од 2007. године до 2013. године. Подаци о поступцима пред заштитником грађана прикупљени су за период од 2009. до 2013. године. Истраживање пред судијом за извршење кривичних санкција обављено је за период 2014-2015. година, односно од оснивања ове институције. Подаци пред Европским судом за људска права прикупљени су за период од 2006. до 2015. године.

Као општи циљ истраживања постављено је утврђивање положаја лица лишених слободе са аспекта заштите њихових права, и то кроз остваривање непосредних циљева истраживања као што су:

1. Утврђивање нивоа информисаности лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији о гарантованим правима;
2. Утврђивање нивоа информисаности лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији о механизмима заштите гарантованих права;
3. Утврђивање учесталости захтева за заштиту права лица лишених слободе смештених у пенитенцијарне установе у Републици Србији;
4. Утврђивање области у којој најчешће долази до кршења гарантованих права;
5. Утврђивање основаности истакнутих захтева за заштиту људских права лица лишених слободе;
6. Утврђивање који пол преовлађује међу подносиоцима захтева.

Ради утврђивања положаја лица лишених слободе са аспекта заштите њихових права, а самим тим и остваривања непосредних циљева истраживања, посебна пажња је посвећена анализи следећих података:

1. Начин информисања о гарантованим правима у пенитенцијарним установама у Републици Србији;
2. Начин информисања о механизмима заштите гарантованих права у пенитенцијарним установама у Републици Србији;
3. Број захтева за заштиту права лица лишених слободе пред Управом за извршење кривичних санкција;
4. Типови установа у којима постоји већи ризик од повреде гарантованих права лица лишених слободе;
5. Број захтева за заштиту права лица лишених слободе пред КПЗ Ниш, КПЗ за жене у Пожаревцу, ОЗ у Прокупљу, ОЗ у Лесковцу и ОЗ у Врању;
6. Број захтева за заштиту права лица лишених слободе пред Заштитником грађана;
7. Број захтева за заштиту права лица лишених слободе пред судијом за извршење кривичних санкција;
8. Број захтева за заштиту права лица лишених слободе пред Европским судом за људска права;

9. Одлуке које су донете по изјављеним захтевима лица лишених слободе од стране институција у којима је обављено истраживање;

10. Пол лица лишених слободе која су захтевала заштиту гарантованих права.

Посматрањем наведених варијабли, испитивач је дошао до закључка да су у довољној мери прикупљене чињенице помоћу којих се, на свеобухватан начин, може објаснити предмет истраживања. Тиме би се, осим ових непосредних циљева, могло указати и на путоказе у досезању крајњег посредног циља ове теме, побољшања положаја лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији, кроз већи ниво поштовања њихових људских права.

7.2. Хипотезе истраживања

Истраживач је спровођењем истраживања проверио следеће постављене хипотезе:

1. Права лица лишених слободе свеобухватно су гарантована на међународном нивоу;

2. Права лица лишених слободе свеобухватно су гарантована на унутрашњем нивоу,

3. Постоји ефикасан механизам превентивне заштите права лица лишених слободе на унутрашњем нивоу;

4. Постоји ефикасан механизам заштите права лица лишених слободе на унутрашњем нивоу по изјављеној притужби;

5. Постоји ефикасан механизам превентивне заштите права лица лишених слободе на међународном нивоу;

6. Постоји ефикасан механизам заштите права лица лишених слободе на међународном нивоу по изјављеној притужби;

7. Услови у пенитенцијарним установама не прате увек стандарде који су прописани;

8. Лица лишена слободе често указују на то да су им повређена гарантована права;

9. Лица лишена слободе чешће штите своја права у управном поступку у односу на остале поступке заштите права по притужби;

10. Лица лишена слободе ретко штите своја права у поступцима по притужбама пред међународним институцијама.

7.3. Формирање узорка и објашњење коришћених метода у истраживању

Истраживањем су обухваћени случајеви захтева за заштиту права лица лишених слободе изјављених од стране лица лишених слободе смештених у пенитенцијарне установе у Републици Србији, при чему се истраживач руководио следећим критеријумима:

1. да је захтев изјављен од стране лица лишеног слободе које се налази у пенитенцијарној установи или од његовог сродника;
2. да се захтев односи на положај лица које је лишено слободе на основу правоснажне судске одлуке у кривичном поступку;⁶⁸²
3. да се захтевом указује на повреду права која се десила за време лишења слободе;
4. да се захтевом указује на повреду права које је претходно гарантовано лицима лишеним слободе.

I У спровођењу теоријског истраживања најпре су коришћени правно-догматски и упоредно-правни метод, приликом анализе законских текстова, како домаћих, тако и страних. Такође, коришћен је и компаративни метод, приликом упоређивања законске регулативе у другим земљама са стањем у нашој држави.

II У емпиријском истраживању предмета употребљен је метод посредног посматрања заједно са методом анализе садржаја, који су примењени приликом анализе података у Управи за извршење кривичних санкција, у Казнено-поравном заводу у Нишу, КПЗ за жене у Пожаревцу, ОЗ у Прокупљу, ОЗ у Лесковцу и ОЗ у Врању, пред Заштитником грађана, пред Вишим судом у Нишу. Ови методи примењени су и при анализи података добијених пред Европским судом за људска права, а придодат им је и метод студије случаја.

У оквиру емпиријског истраживања теме докторске дисертације, вођен је интервју са председником Вишег суда у Нишу и судијом за извршење кривичних санкција Вишег суда у Нишу, при чему је поштован временски и просторни оквир истраживања.

⁶⁸² Предмет истраживања није био положај лица лишених слободе из медицинских разлога, услед принудне хоспитализације.

7.4. Резултати истраживања

7.4.1. Резултати истраживања пред Управом за извршење кривичних санкција

Управа за извршење кривичних санкција (у даљем тексту: Управа) основана је при Министарству правде. Њена надлежност се, између осталог, односи на организовање, спровођење и надзор над извршењем казне затвора и малолетничког затвора.⁶⁸³ Управа остварује надлежност и према лицима која нису правоснажно осуђена, већ се према њима спроводи мера притвора. За законито и правилно извршење кривичних санкција надлежан је директор Управе,⁶⁸⁴ док је за законит и правилан рад Завода за извршење кривичних санкција задужен управник завода.⁶⁸⁵

У оквиру Управе оснивају се заводи за извршење кривичних санкција. За извршење казне затвора и мере притвора оснивају се казнено-поправни заводи и окружни затвори, казнено-поправни завод за жене - за извршење казне затвора и малолетничког затвора и казнено-поправни завод за малолетнике - за извршење казне малолетничког затвора.⁶⁸⁶

Положај осуђених лица која се упућују у заводе зависиће од режима који установа има. Тако заводи који се оснивају, према степену обезбеђења и начину поступања са осуђеницима, могу бити отвореног, полуотвореног, затвореног и затвореног типа са посебним обезбеђењем. Категоризација установа према степену обезбеђења у домаћем пенитенцијарном систему постоји од 1961. године. Овом категоризацијом решавају се две групе питања у функционисању завода. Спољашња питања односе се на мере обезбеђења од бекства у самој установи, а унутрашња питања обухватају посебност у примени третмана према одређеним категоријама осуђеника и унутрашњи режим установе.⁶⁸⁷

У заводима отвореног типа не постоје физичко-техничке препреке за бекство. Безбедносни режим у установи заснован је на високом степену поверења у затворенике. У установе оваквог типа разврставају се осуђени који су учинили

⁶⁸³ Према члану 12 ЗИКС-а надлежна је и за спровођење алтернативних кривичних санкција и санкција које су изречене према малолетницима.

⁶⁸⁴ Њега поставља Влада на предлог Министра правде за период од пет година, члан 27 ЗИКС-а.

⁶⁸⁵ Поставља га Министар правде на предлог директора Управе, члан 28 ЗИКС-а.

⁶⁸⁶ Управа организује и завод за лечење осуђених и притворених лица, за извршење мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења алкохоличара и обавезног лечења наркомана и васпитно-поправни дом - за извршење васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом према члану 13 ЗИКС-а.

⁶⁸⁷ Константиновић Вилић, С., Костић, М, *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, стр. 53.

кривично дело из нехата и лица која су први пут осуђена на казну затвора до три године (члан 51 ЗИКС-а).

Заводи полуотвореног типа се, према безбедносном режиму, налазе између отвореног и затвореног режима. У заводима полуотвореног типа запослени у служби за обезбеђење представља основну препреку за бекство. Са оваквим режимом основани су казнено-поправни заводи за жене, окружни затвори и васпитно-поправни домови.

У заводима затвореног типа, поред запослених у служби за обезбеђење, постоје и друге физичко-техничке препреке за спречавање бекства, а у заводима затвореног типа са посебним обезбеђењем постоје физичко-техничке препреке, којима се постиже највиши степен обезбеђења. Као установе оваквог типа, могу се организовати само казнено-поправни заводи (члан 15 ЗИКС-а).⁶⁸⁸

Режим организације у установи умногоме одређује положај лица лишеног слободe у њој. Тако је режим у установама отвореног типа близак оном који влада на слободи, док су установе затвореног типа са посебним степеном безбедности по свом режиму доста удаљене од организације живота на слободи. Затвореници су под сталном присмотром а безбедносне провере су учестале и врло детаљне. Из ових разлога, до повреде људских права лица лишених слободe много чешће може доћи у установама са оваквим безбедносним режимима.

Да би се на што свеобухватнији начин истражио положај лица лишених слободe у пенитенцијарним установама Републике Србије, истраживање је спроведено на нивоу Управе, док су као контролни подаци коришћени они из Казнено-поправног завода у Нишу, Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу и окружних затвора у Прокупљу, Лесковцу и Врању.

Истраживање је обављено у Управи, у периоду од 4.8.2014. године до 6.8.2014. године. Подаци су прикупљени из годишњих извештаја о раду Управе за извршење кривичних санкција и евиденције о изјављеним притужбама која се води пред Управом за извршење кривичних санкција. Истраживање је одобрио директор Управе, док је за помоћ и информације приликом прикупљања података одређена начелница Одељења за заштиту и остваривање права лица лишених слободe. У току припреме истраживања, представници Управе су били расположени за сарадњу и обезбеђење свих потребних услова за адекватно спровођење истраживања. Током спровођења истраживања, достављени су сви потребни подаци којима Управа располаже и понуђена је даља сарадња у раду који се односи на права лица лишена слободe.

⁶⁸⁸ Овакав безбедносни режимом имају КПЗ у Нишу, КПЗ Забела у Пожаревцу и КПЗ Падинска скела у Београду.

Најпре су прикупљени подаци о броју лица која су боравила у пенитенцијарним установама.

Табела број 1.

Година	Број осуђених лица на крају године	Мушкарци	Жене	Малолетници	Укупан број осуђених лица у току године
2007.	6240	6051	9	36	13668
2008.	6709	6527	182	50	14214
2009.	7463	7223	240	41	15632
2010.	7167	6961	206	36	15123
2011.	7322	7040	282	29	15092
2012.	6952	6691	261	22	15092
2013.	6733	7054	276	24	14262
Укупно	46586	44950	1636	238	103081

Према подацима којима располаже Управа у периоду истраживања осуђеници су изјавили следећи број притужби:

Табела број 2.

Година	Изјављено притужби	Усвојено	Одбијено	Одбачено	Обустављен поступак или решен на други начин	Изјављена жалба директору Управе	Усвојена жалба	Одбијена Жалба
2007.	322					72	15	57
2008.	390	23	291			89	2	87
2009.	387	27	282			103	3	79
2010.	305					157	21	118
2011.	966	37	837		74	240	11	203
2012.	770	28	699		25	217	17	176
2013.	653	36	546	2	72	200	182	7
Укупно	3791	151	2655	2	171	1078	996	527

Ради допуне података који су добијени у Управи за извршење кривичних санкција, обављено је истраживање у Казнено-поправном заводу у Нишу, Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу и окружним затворима у Лесковцу, Врању и Прокупљу.

Ове установе, сем Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу, за који су везани подаци у Табели бр. 1, нису поседовале податке о просечном бројном стању осуђеника за период истраживања по годинама. Стога је као полазна основа броја лица која се у установи налазе на издржавању казне затвора узет број који је у установи затечен за време обављања истраживања, на основу којег је и представљен укупан број лица која су у установи боравила за време периода истраживања. Према речима надлежних, број је, у суштини, сталан и током године се мења за 1 до 2%.

7.4.1.1. Казнено-поправни завод у Нишу

Казнено-поправни завод у Нишу је установа општег типа, а по степену обезбеђења представља установу затвореног типа. Са изградњом садашње установе отпочело се 1908. године; централни део установе изграђен је 1910. године и био је намењен заједничком издржавању казне осуђеника оба пола. У току Другог светског рата затвор су користили Немци, а по окончању рата био је намењен за смештај војних осуђеника.

Завод је организован по концепцији ирског прогресивног система, са одељењима затвореног, полуотвореног и отвореног типа, као и одељењем притвора. Завод располаже капацитетом за смештај 1900 лица лишених слободе. Просечно бројно стање је 1050 осуђених и 100 притворених лица. У моменту прикупљања података у установи је боравило 1314 лица.

У склопу Завода постоје и болница, дом културе, школа, магацин обуће и одеће, пекара, кухиња са трпезаријом и вешерајем, посетна сала и две кућице за породичне посете, индустријски погон „Делиград“, ⁶⁸⁹ котларнице, карауле и одељење притвора. ⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ Индустријски погон „Делиград“ делатност обавља у неколико сектора: производња апарата за домаћинство, производња лежајева, грађевинске столарије, шаховских гарнитура и сл.; пољопривредне делатности - аграрна и сточарска производња; угоститељство - мотел "Делиград" и одмаралиште на Јастрепцу, технички сервис и сервис за прање возила.

⁶⁹⁰ Истраживање је у установи обављено од почетка септембра до краја октобра 2014. године. Приликом спровођења истраживања, обављено је више посета установи. Управник установе одредио је шефа правне службе за помоћ приликом обављања истраживања. Приликом прве посете омогућен је увид у евиденцију коју установа води о изјављеним притужбама осуђеника. Том приликом није дозвољен увид у притужбе осуђеника које се чувају одвојено, уз образложење да је установа дужна да чува као тајну податке о изјавиоцима притужби и да за ово није посебно овлашћена од стране Управе за извршење

Табела број 3.

Година	Изјављено притужби	Усвојено	Одбијено	Одбачено	Обушављен поступак или решен на други начин	Изјављена жалба директору Управе	Усвојена жалба	Одбијена Жалба
2007.	82		81		1			
2008.	165		162		3			
2009.	195	5	153		37	33		33
2010.	196		190		6	2		2
2011.	239	5	213		21	12		12
2012.	277	17	232		28	37	4	33
2013.	232	10	198		24	28	2	26
Укупно	1386	37	1229		120	112	6	106

Из Табеле број 3 може се закључити да је у посматраном периоду у Казнено-поправном заводу у Нишу изјављено 1386 притужби. Највећи број притужби изјављен је 2012. године - 277 притужби или 20% од укупног броја. Најмање притужби изјављено је 2007. године, свега 82 или 5,92%. Притужбе које су осуђеници изјављивали су имале мало успеха и усвојено је свега њих 37 или 2,67%. Највећи број притужби је одбијен као неоснован, укупно 1229 или 88,67%, док је 120 притужби решено на други начин или кроз обушаву поступка, што чини укупно 8,66%. Осуђеници су се у периоду истраживања ретко користили правом на жалбу, то су чинили у 112 случаја или 8,08%. Њихове жалбе готово да су биле без успеха, јер је усвојено свега њих 6 или 5,36%, док су остале одбијене.

кривичних санкција. Из ових разлога, Управа за извршење кривичних санкција новим дописом наложила је Казнено-поправном заводу у Нишу да одобри увид у сва документа која се односе на притужбе осуђеника који су казну издржавали у овој установи. Затим је установа одобрила увид у све притужбе осуђеника које су изјављене у периоду од 2007. године до 2013. године. Истраживање је обављено у просторијама установе, уз помоћ запослених у правној служби.

Табела број 4.

Година	Здравствена заштита	Исхрана	Службена лица	Смештај	Контакт са спољним светом	Остала права
2007.	15	5	22	4	4	32
2008.	64	46	21	7	11	16
2009.	73	22	40	10	16	34
2010.	49	6	67	11	9	54
2011.	64	15	92	10	12	46
2012.	107	31	43	23	26	47
2013.	94	17	12	41	17	51
Укупно	466	142	297	106	95	280

У Табели број 4 бројчано су представљена права чије је угрожавање било разлог за изјављивање притужбе од стране осуђеника. Из приказаних података може се закључити да осуђеници исказују највеће незадовољство у погледу здравствене заштите, те је у посматраном периоду изјављено 466 притужби из ових разлога или укупно 33,62%. Одмах за овим је и број притужби на рад службених лица, 297 или 21,43%. Ове чињенице забрињавају посебно када се има у виду да је и одређени број притужби које су изјављене због повреде права на здравствену заштиту усмерен против лица која пружају здравствену заштиту. Из овога произилази да су осуђена лица у великој мери незадовољна службеним лицима која са њима поступају.

Осуђеници су били незадовољни материјалним условима у установи, што се огледа кроз број притужби које су изјављене због непоштовања права на исхрану и смештај. Осуђеници су у посматраном периоду изјавили 142 притужбе због повреде права на исхрану, односно 10,25% притужби је изјављено због повреде овог права. Нешто мање су се притуживали због лоших услова смештаја - у 106 случајева, или 7,65% притужби. Међутим, уколико би се притужбе изјављене из ових разлога сагледавале збирно, могло би се закључити да је незадовољство због материјалних услова у установи исказано у 17,89% изјављених притужби.

Приликом обављања истраживања издвојило се кршење права на контакт са спољним светом, као разлог који релативно често наводи осуђенике да изјављују

притужбе. Они су то чинили у 95 случајева, што представља 6,85% притужби. С обзиром на значај који право на контакт са спољним светом има, налазимо да је ово изузетно висок број притужби.

У притужбе које су приказане у категорији „Остала права“ сврстали смо оне притужбе које се нису могле сврстати у неку од претходних категорија.

На основу извршеног увида у притужбе, дошло се до закључка да међу њима има одређених сличности. У наставку ће бити представљени примери који осликавају најчешће разлоге за изјављивање притужби.

Из представљених података може се закључити да се осуђеници у највећем броју случајева притужују на немогућност да адекватно остваре право на здравствену заштиту. У погледу неостваривања овог права, осуђеници су се жалили на неадекватну здравствену негу, недостатак медикамената и недовољно особља.

7.4.1.2. Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу

Казнено поправни завод за жене у Пожаревцу једина је установа у нашој држави намењена смештају жена. Датира са краја 19. века и састоји се од два објекта за смештај, двоспратног диспанзера, трпезарије, фабрике одеће и занатске зграде. Комплекс, такође, укључује неколико отворених терена за рекреацију и спорт.

Објекат званично има капацитет за 160 лица, укључујући амбуланту. У време обављања истраживања у установи су боравиле 202 затворенице, а просечно, у периоду обухваћеном истраживањем, у установи су боравиле 233 жене. Отворени и полуотворени део су у извесној мери реновиран (замена прозора, гипсани и молерски радови у неким ћелијама) и нуде адекватне материјалне услове (светле и проветрене ћелије, уређене и опремљене креветима, столовима, столицама и ормарима или кабинетима на закључавање).⁶⁹¹

Установа поседује посебну евиденцију изјављених притужби осуђеница, које се евидентирају по датуму доспећа, али притужбе не архивира посебно, већ заједно са досијеима осуђеница. Из ових разлога, било ми је омогућено да извршим увид у

⁶⁹¹ Истраживање у установи обављено је 07.10.2014. године, а са управником је термин посете усаглашен без потешкоћа. За време истраживања, информације и помоћ пружила је шеф опште службе. Одобрен је увид у све податке које установа поседује а тичу се положаја осуђеница.

Шеф службе указала је да је установа на видним местима истакла све правне изворе који су значајни за положај осуђеница, као и одговарајуће брошуре информативног карактера. Приликом посете ово је и непосредно утврђено, а уочене су и коверте са папирима за изјављивање притужби које су доступне осуђеницама. Истраживање је обављено у просторима правне службе завода.

евиденцију изјављених притужби и досијеа осуђеница које су изјављивале притужбе а још увек се налазе у установи.

Табела број 5.

Година	Изјављено притужби	Усвојено	Одбијено	Одбачено	Обустављен поступак или решен на други начин	Изјављена жалба директору Управе	Усвојена жалба	Одбијена Жалба
2007.	3		3			1		1
2008.	22	1	21			6		6
2009.	13		13			2	1	1
2010.	5		5			1		1
2011.	8	2	6			1		1
2012.	4		4					
2013.	5	1	4			1		1
Укупно	55	4	51			12	1	11

Из података наведених у Табели број 5 произилази да је у посматраном периоду укупно изјављено 55 притужби, што, имајући у виду укупан број осуђеница у установи, који је у посматраном периоду износио 1636, указује да мали проценат осуђеница користи ово своје право (свега 3,6 процената). Највише притужби изјављено је 2008. године, укупно 22, што представља 40% од укупног броја изјављених притужби. У осталим годинама, број притужби које су изјављене ретко прелази десет.

У разговору који је обављен са шефом правне службе у заводу, овлашћеним за поступање по притужбама, дошло се до податка да често исте осуђенице подносе притужбе из различитих разлога, што додатно смањује број осуђеница које се овим правом користе.

Установа је најчешће одбијала изјављене притужбе, што је учињено у 51 случају или у 92,73%, док су у посматраном периоду усвојене 4 притужбе или 7,27%. То показује да осуђенице нису оствариле успех у поступку заштите својих права у највећем броју случајева.

У посматраном периоду осуђенице су ретко користиле право на жалбу директору Управе. То су учиниле свега 12 пута или у 21,82%, а највише у току 2008. године, када је изјављена половина од укупног броја жалби (6). У осталим годинама

изјављиване су једна до две жалбе. Поступак по правном леку није био успешан за осуђенице, те су њихове жалбе у скоро свим случајевима одбијене - укупно 11 пута или 91,67%, а усвојена је само 1 жалба.

Установа нема податке о разлозима из којих су изјављиване притужбе у периоду 2007-2009. У овим годинама установа није водила прецизну евиденцију о разлозима за притужбе а осуђенице које су их изјављивале окончале су издржавање затворске казне, те су њихова досијеа архивирана и физички се не налазе у просторијама установе, већ у архиви. Из ових разлога није било могуће извршити увид у садржину притужби.

За период од 2010. до 2013. године постојала је евиденција о разлозима из којих су притужбе изјављене. Такође, омогућен је и непосредан увид у већину досијеа осуђеница, будући да су још увек издржавале затворску казну у заводу.

Табела број 6.

Година	Здравствена заштита	Исхрана	Службена лица	Смештај	Контакт са спољним светом	Остала права
2010.				4	1	
2011.	1		5	2		
2012.	2	1			1	
2013.	1		1	2	1	
Укупно	4	1	6	8	3	

Из резултата приказаних у Табели број 6 произилази да је највише притужби изјављено због повреде права на смештај, њих 8 или 36%. У притужбама које су категорисане у овој групи уочено је да се често односе и на третман који се према осуђеницама примењује. Следеће на шта се осуђенице жале су - службена лица, на чији рад је било укупно 6 притужби што чини 27%. Ова чињеница је забрињавајућа, јер указује на лоше односе између формалног система и осуђеница. Када се томе дода да се велики број притужби из категорије смештаја односи на третман који спроводе службена лица у установи, произилази да је овај проценат још и већи.

Осуђенице су у посматраном периоду изјавиле 4 притужбе због повреде права на здравствену заштиту, или 18% од укупног броја притужби. Забрињава чињеница да

су осуђенице изјављивале притужбе због немогућности да остваре адекватан контакт са спољним светом. Оне су притужбу из ових разлога изјавиле у 3 случаја или у 13% случајева. Из садржине притужби које се односе на контакт осуђеница са спољним светом утврђено је да су оне незадовољне бројем посета које су им одобрене, а жале се и на пријем пакета и остваривање притужбе. Осуђенице су у својим притужбама исказале незадовољство због неадекватног информисања, услед недовољног броја телевизијских пријемника у установи.

Из досијеа осуђеница које су се притуживале утврђени су детаљнији разлози подношења притужбе и информације о самим осуђеницама.

Осуђеница П.М. рођена је 1981. године; издржавала је казну затвора у трајању од 6 година за кривично дело насиље у породици из члана 194 КЗ. Она је претукла свог малолетног сина, који је од задобијених повреда касније преминуо. Ово јој је прва осуда. Притужила се на рад службених лица, јер програм поступања према њој није на време промењен. Њена притужба је одбијена, те је изјавила жалбу директору Управе. Након прибављања изјашњења из Завода, директор Управе је одбио жалбу као неосновану.

Осуђеница И.Р. издржавала је казну затвора у трајању од 7 година. Осуђена је за продужено кривично дело тешка крађа из члана 204 КЗ и продужено кривично дело превара из члана 208 КЗ. Повратник је у установи; раније је осуђивана за истоврсна кривична дела, њиховим вршењем се издржава. Притуживала се на лоше услове у установи у току 2012. године, а њена притужба је одбијена. У току 2013. године притуживала се поново - овог пута на службу обезбеђења и неадекватну здравствену заштиту. Указала је на то да има тежи облик алергије, а да јој није пружена одговарајућа медицинска нега. Навела је и да је стално гладна, јер оброци који се служе у Заводу не садрже месо. Такође, притужила се на лоше услове у радионици, која није загрејана. Њене притужбе су одбијене, а у евиденцији се воде као две притужбе. Није користила друга правна средства ради остваривања својих права. У току издржавања казне против ње је три пута вођен дисциплински поступак. Два пута је поступак вођен због вербалног сукоба са особљем и осталим осуђеницама, а једном јер је сакрила лек бромазепам који је добила као терапију. Изречена јој је дисциплинска казна одузимања посебних права.

Осуђеница Н.В. рођена је 1956. године; издржавала је казну затвора у трајању од 5 година због кривичног дела трговина људима. Била је део групе која се бавила

просјачењем, а за то је врбовала и децу, коју је надзирала док су просили на улицама. Први пут је у заводу, није дисциплински кажњавана. Притужила се на неадекватну здравствену заштиту. Навела је да болује од хипертензије а да јој у установи није додељена адекватна терапија. У овом поступку управник Завода захтевао је изјашњење лекара, након чега је притужба одбијена као неоснована.

Осуђеница В.А. рођена је 1973. године; издржава казну затвора од 11 година за кривично дело убиство из члана 114 КЗ и 8 месеци за кривично дело превара из члана 208 КЗ. У претходном периоду у више наврата је боравила у Заводу због различитих кривичних дела. Учествовала је у ратним сукобима у Хрватској као добровољац. Након окончања рата, због траума које је преживела, више пута се лечила у психијатријским установама. Кривично дело убиство извршила је према свом брату од тетке, у току дана, у Београду, у хаустору зграде на Тргу Николе Пашића, према њеним речима случајно, јер није очекивала да ће пиштољ који поседује опалити. Током боравка у установи у више наврата је изјављивала притужбе. Најпре се притуживала на рад службе за здравствену заштиту, у току 2011. године, јер јој није обезбеђивала адекватну здравствену помоћ. Током 2012. године поново се притуживала на рад службе за здравствену заштиту, због онемогућавања да лечење настави у Београду. Све притужбе које је изјавила су одбијене као неосноване. Током боравка у Заводу, против ње је 24 пута вођен дисциплински поступак - између осталог због самоповређивања и повређивања осталих осуђеница и запослених. У три наврата је боравила у самици а према њој су примењиване мере појачаног надзора и одузимани су јој бријачи и слични предмети којима се могу нанети повреде.

7.4.1.3. Окружни затвор у Лесковцу

Окружни затвор у Лесковцу⁶⁹² је изграђен 1971. године и најпре је функционисао у оквиру лесковачког округа, као самостални орган, а 1977. године прелази у надлежност министарства задуженог за послове правосуђа. Пројектован је за пријем 220 осуђеника у отвореном делу, 80 у затвореном делу и 50 у притворској јединици. У моменту обављања истраживања у установи је боравило 212 осуђеника. Из

⁶⁹² Истраживање у заводу обављено је 17.07.2014. године, а са управником је термин усаглашен без потешкоћа. За време истраживања информације и помоћ пружила ми је шеф правне службе, која ме је и информисала о условима у установи. Одобрен ми је увид у све податке које установа поседује а тичу се положаја осуђеница.

установе сам обавештена да је тај број константан и да се незнатно мења у току године, за пет до шест осуђеника.⁶⁹³

Установа поседује посебну евиденцију изјављених притужби осуђеника, које се евидентирају по датуму доспећа и чувају се у посебним омотима, засебно од досијеа осуђеника. Омогућено ми је да извршим увид у све притужбе које су изјављене и комплетну документацију која је по њима формирана.

Табела број 7.

Година	Изјављено притужби	Усвојено	Одбијено	Одбачено	Обустављен поступак или решен на други начин	Изјављена жалба директору Управе	Усвојена жалба	Одбијена Жалба
2007.	7	1	6			1		1
2008.	23	2	21					
2009.	0							
2010.	1		1					
2011.	3		3			1		1
2012.	4		4			1		1
2013.	3		3					
Укупно	41	3	38			3		3

Из података наведених у Табели број 7 произилази да је у посматраном периоду укупно изјављена 41 притужба што, имајући у виду укупан број осуђеника у установи, који је у посматраном периоду износио око 1500, показује да мали проценат осуђеника користи ова права (свега 2,7 процената). Највише притужби изјављено је 2008. године, укупно 22, што представља 53,66% од укупног броја изјављених притужби. У осталим годинама број притужби које су изјављене не прелази десет.

Кроз разговор који је обављен са шефом правне службе у Заводу, овлашћеним за поступање по притужбама, информисана сам да често исти осуђеници подносе

⁶⁹³ Шеф опште службе указао је да су у Заводу на видним местима истакнути сви правни извори који су значајни за положај осуђеника, као и одговарајуће брошуре информативног карактера, а осуђеницима су на располагању коверте и папири за упућивање притужби. Приликом обиласка Завода показан је део у којем су истакнути правни извори. Истраживање је обављено у просторијама правне службе завода.

притужбе из различитих разлога, што додатно смањује број осуђеника које се овим правом користе. У посматраном периоду две притужбе изјављене су од трећих лица - у једном случају притужбу је изјавио отац осуђеника а у другом је то учинио адвокат.

Установа је најчешће одбијала изјављене притужбе, што је учињено у 38 случајева или 92.68 % од укупног броја, док су у посматраном периоду усвојене 3 притужбе или 7.32%. То показује да осуђеници нису остварили успех у поступку заштите својих права у највећем броју случајева.

У посматраном периоду осуђеници су ретко користили право на жалбу директору Управе. То је учињено свега 3 пута или у 7.32%. Поступак по правном леку није био успешан за осуђенике, те су њихове жалбе у свим случајевима одбијене.

Установа води евиденцију о разлозима због којих је притужба изјављена, те ће подаци о томе бити исказани у следећој табели.

Табела број 8.

Година	Здравствена заштита	Исхрана	Службена лица	Смештај	Контакт са спољним светом	Остала права
2007.	3	1		1	1	1
2008.	4	5	4	3	4	3
2009.						
2010.				1		
2011.	1			1		1
2012.				4		
2013.					3	
Укупно	8	6	4	10	8	5

Из резултата приказаних у Табели број 8 произилази да је највише притужби изјављено због повреде права на смештај, укупно 10 или 24,39%. Следе притужбе које се односе на контакт са спољним светом, укупно 8 или 19,51%, а једнак број притужби изјављен је због повреде права на здравствену заштиту. Осуђеници су изјавили 6

притужби због лоше исхране, односно у 14.63% случајева су се жалили по овом основу. Релативно мали број притужби је изјављен због незадовољства поступањем службених лица, свега 4 или 9,76%.

7.4.1.4. Окружни затвор у Прокупљу

Окружни затвор у Прокупљу⁶⁹⁴ смештен је у градском језгру, у склопу зграде Полиције и Скупштине општине Прокупље. Поред објеката за смештај лица лишених слободе, установа поседује економију која се налази изван града и на којој се обрађују повртарске културе за потребе затвора. На данашњој локацији изградња затвора отпочела је након Првог светског рата. У целости је изграђен 1927. године, након чега су обављане само реконструкције постојећих објеката.

Установа је полуотвореног типа и намењена је за смештај осуђених лица која издржавају казну затвора до три месеца и лица осуђена на казну затвора у прекршајном поступку, а у њој се спроводи и мера притвора. Капацитет установе је 50 места за лица која су осуђена и 60 места за притворена лица. У установи у просеку борави 55 лица осуђених у прекршајном поступку, 10 лица која су у притвору и 5 лица која су осуђена на казну затвора за прекршај. У моменту обављања истраживања у установи је боравило укупно 69 лица лишених слободе.

⁶⁹⁴ Истраживање је обављено октобра 2014. године. Управник Окружног затвора у Прокупљу за организацију истраживања одредио је шефа правне службе у установи. Захтев за увид у садржину притужби осуђеника најпре је одбијен, као и у случају Казнено-поправног завода у Нишу. Уз накнадно добијену изричиту сагласност Управе за извршење кривичних санкција, којом се одобрава увид у сва документа која се односе на притужбе осуђеника, шеф правне службе је одобрио долазак у установу и са њим је договорен термин посете. Приликом посете установи у договореном термину, он није био присутан, те је разговор обављен са радницом која обавља послове у матичној служби установе. Приликом посете дозвољен је увид у евиденцију о изјављеним притужбама, у којој су се налазили подаци о броју поднесака који су достављени од стране осуђеника, а који се нису односили само на притужбе. Том приликом није дозвољен увид притужбе, уз образложење да се оне налазе у досијеима осуђеника који су у архиви. Омогућено је само преписивање података из евиденције. Током 2016. године, марта месеца, поново је контактирана установа ради прикупљања података. Управница установе је прихватила да се подаци о броју притужби пронађу и да се одобри увид у исте. Подаци су прикупљени 29.3.2016. године, уз велику помоћ запослених у установи. Приликом прве посете установи, указано је да су осуђеницима обезбеђени сви релевантни правни извори и средства за подношење притужби.

Табела број 9.

Година	Изјављено притужби	Усвојено	Одбијено	Одбачено	Обустављен поступак или решен на други начин	Изјављена жалба директору Управе	Усвојена жалба	Одбијена Жалба
2007.	0							
2008.	0							
2009.	2		1					
2010.	2	1	1					
2011.	5	1	4					
2012.	2		2					
2013.	3	2	1					
Укупно	14	4	9					

Из Табеле број 9 може се закључити да је у посматраном периоду изјављено укупно 14 притужби. Имајући у виду да је у установи боравило око 400 осуђеника, произилази да се овим правом користило свега 3,5 % осуђеника, што је веома мали проценат. У току 2007. и 2008. године осуђеници нису изјављивали притужбе. Највише притужби изјављено је 2011. године - укупно 5 или 35,71%, а затим 2013. године, кад су изјављене 3 притужбе или 21,41%. У осталим годинама изјављиване су једна до две притужбе. У току 2011. године два осуђеника су поднела по две притужбе, што додатно смањује број лица који ово право користе, а и у осталим годинама уочено је да поједини осуђеници изјављују више притужби. Осуђеници су остварили успех са изјављеним притужбама у четири случаја, што представља 28,57 процената. У посматраном периоду осуђеници нису користили своје право на правно средство.

Табела број 10.

Година	Здравствена заштита	Исхрана	Службена лица	Смештај	Контакт са спољним светом	Остала права
2007.						
2008.						
2009.				2		
2010.		1	1			
2011.		1		2	1	1
2012.		1	1			
2013.	1		1	1		
Укупно	1	3	3	5	1	1

Из Табеле бој 10 произилази да је највећи број притужби изјављен због услова смештаја, укупно 5 или 35,71%. Осуђеници су се притуживали и на исхрану и службена лица, по 3% притужбе или 21,43%. Један осуђеник притужио се на здравствену заштиту и један на повреду права на контакт са спољним светом.

7.4.1.5. Окружни затвор у Врању

Окружни затвор у Врању⁶⁹⁵ је установа полуотвореног типа за издржавање казне затвора до три месеца, изречене казне затвора у прекршајном поступку и извршење мере притвора. Налази се централном делу града. Установа се састоји од управног дела и две целине за смештај осуђеника. Капацитет установе је 110 места - 60 за осуђенике и 50 за притворена лица. Приликом обављања истраживања, у установи је боравило 86 лица, док просечно борави око 30 осуђеника, 25 притворених лица и 17 лица кажњених у прекршајном поступку.

⁶⁹⁵ Истраживање у установи је обављено у току октобра 2014. године. Није било потешкоћа приликом организације истраживања, а помоћ је пружио и управник завода. За период који је обухваћен истраживањем није било притужби осуђеника. Управник установе рекао је да настоји да организује рад установе тако да се створи јака веза између осуђеника и службених лица, која ће омогућити да се сви проблеми који у установи настану реше мирним путем. Указао је и на то да осуђеници у дневној комуникацији особљу указују на пропусте или своје незадовољство те да установа тежи да се осуђеницима максимално изађе у сусрет приликом испуњавања њихових захтева. Запослени у установи имају могућност да се добро информишу о сваком осуђенику и да препознају његове индивидуалне потребе. Такође, дужина казне која се у установи издржава, а која је кратка, до три месеца, као и број осуђеника који се смештају у установу, просечно око 30, смањује могућност да се изјављују притужбе или да дође до већег незадовољства стањем у установи.

У установи су осуђеницима доступни сви релевантни правни извори којима се штите њихова права, као и коверте за подношење притужби. Установа је опремљена библиотеком, ТВ салом, просторијама за дневни боравак, теретаном и амбулантом.

7.4.2. Резултати истраживања обављеног код Заштитника грађана Републике Србије

Заштитник грађана,⁶⁹⁶ како је у претходном делу већ објашњено, представља независног браниоца људских права у Републици Србији. Његова улога значајна је у области заштите права лица лишених слободе. У наредном делу биће представљени подаци који су добијени приликом истраживања које је обављено у овој институцији. Биће представљен рад Заштитника грађана у заштити права лица лишених слободе, али и активности Националног превентивног механизма (НПМ).

О поступању Заштитника грађана у заштити права лица лишених слободе коришћени су и подаци из годишњих извештаја о раду Заштитника грађана и извештаја НПМ-а о обављеним посетама, који ће такође бити представљени.

Табела број 11.

Година	Притужбе лица лишених слободе	Посебна права лица лишених слободе	Поступак покренут по сопственој иницијативи	Мушкарци	Жене
2009.	83	81	10	82	1
2010.	189	-	15	184	5
2011.	357	136	27	325	32
2012.	394	119	2	374	20
2013.	290	112	7	272	12
Укупно	1313	448	61	1237	70

⁶⁹⁶ Истраживање је обављено у току 2014. године, током јула и октобра. Стручна служба Заштитника грађана са великим задовољством прихватила је захтев за истраживање. Помоћ приликом обављања истраживања пружена је од стране запослених у одсеку који обрађује притужбе лица лишених слободе и запослених у НПМ-у. Сви поднесци и одлуке о њима налазе се у електронској бази података у коју је омогућен приступ, те је постојала могућност да се прегледају сви предмети који се односе на притужбе осуђеника. База података води се скупно, за сва лица лишена слободе, те ту спадају и лица која су у психијатријским установама. Тежило се ка томе да се издвоје само подаци који се односе на лица лишена слободе, али због броја притужби могућа овај циљ није у потпуности остварен. Из ових разлога биће најпре приказан број свих притужби које су у овој области изјављене Заштитнику грађана, а затим и вероватан број притужби који се односе на лица смештена у пенитенцијарним установама.

Из представљених података може се уочити да број поднетих представки из године у годину расте. Овакав тренд изазван је већом информисаношћу грађана, а тиме и лица у пенитенцијарним установама, да своја права могу остварити пред Заштитником грађана. Такође, може се закључити и да су грађани у великој мери стекли поверење у институцију Заштитника грађана, што их мотивише да пред њим покрећу поступке за заштиту својих права.

Заштитник грађана је 2009. године примио 83 притужбе⁶⁹⁷ које се односе на повреду права лица лишених слободе. Највећи број притужби су поднела лица на издржавању казне затвора, притворена и задржана лица, непосредно или преко пуномоћника. Уочено је да су поједине притужбе поднете и од стране невладиних организација. У одређеним случајевима притужбе су прослеђиване од органа којима су грешком упућене, као што су локални или покрајински омбудсман.

У току 2009. године Заштитник грађана је покренуо 10 поступака по сопственој иницијативи, у случајевима који су указивали на могућност вишеструке повреде права лица лишених слободе и на потенцијалне пропусте у раду затворске управе и полиције. Највећи број поступака по сопственој иницијативи покренут је у односу на затворе (9), а у односу на полицијске станице покренут је само један поступак.

Приликом сагледавања разлога за изјављивање притужби закључено је да су оне у поменутој години најчешће изјављиване због повреде права на здравствену заштиту, њих 20. Евидентиране су и збирне притужбе, у којима се указује на повреду већег броја права заједно. Укупно је евидентирано 19 оваквих притужби. Уочено је да је и у овим притужбама повреда права на здравствену заштиту значајно заступљена, а прати је незадовољство смештајним условима. Лица лишена слободе притуживала су се и на услове боравка (7) и повреде права на комуникацију (9). Уочено је и 6 притужби у којима је наведено да су затвореници били изложени мучењу и нечовечном поступању, односно тортури. У осталим притужбама уочено је да лица лишена слободе исказују незадовољство вођењем поступка, остваривањем права која произилазе из радног односа, као и због неоснованог лишења слободе и услова боравка.

Сагледавано према органима, највећи број притужби односи се на рад и поступање затвора (29), казнено-поправних завода (36), судова (10), Министарства унутрашњих послова (6) и Министарства правде (12) и посебно Управе за извршење

⁶⁹⁷ Поред ових притужби поступало се и у пет предмета који су пренети из претходне, 2008. године, те је укупно поступано у 98 предмета.

заводских санкција (2). У неколико случајева притужбе су се односиле на рад и поступање више од једног органа. У овој години нису биле уочене притужбе којима се указује на повреду права лица која бораве у психијатријским установама.

Анализирана је успешност изјављених притужби, те је закључено да највећи број притужби није оцењен као основан. Заштитник грађана током 2009. године окончао је рад у 59 предмета. Мериторно је одлучивао у 14 предмета; свега у 4 случаја су издате препоруке, док је у 6 предмета поступак окончан одбијањем притужбе као неосноване, затим у 2 случаја обуставом поступка и у 2 предмета дошло је до одустанка подносиоца притужбе. Препоруке су издате Управи за извршење кривичних санкција, Министарству унутрашњих послова и Казнено-поправном заводу у Нишу. Из процесних разлога притужбе су одбачене у 45 предмета. Најчешћи разлог за одбачај представке је преурањеност са њеним подношењем или ненадлежност органа.

Уочено је да Заштитник грађана приликом обавештавања грађана о одбацивању притужбе због ненадлежности и преурањености, даје поуку о начину на који грађанин може да заштити своје право и пред којим органом, односно установом.

Током 2010. године број изјављених притужби се значајно повећао, те је ове године поступано по 230 притужби лица лишених слободе. У току 2010. године примљено је 189 нових притужби, а 15 поступака је Заштитник грађана покренуо по сопственој иницијативи. Заштитник грађана је окончао рад у 142 предмета. Током ове године, такође, поступак је најчешће окончаван из процесних разлога, те је 96 притужби одбачено. Најчешће је то чињено услед ненадлежности - у 46 случајева, и неискоришћености правних средстава - у 38 случајева. У мањем броју случајева Заштитник грађана одлучивао је у меритуму, свега по 46 поднетих притужби. У 12 предмета донете су препоруке, а 23 притужбе су одбијене као неосноване. Забележено је и да је изјавилац одустао од притужбе у 8 случајева а да је установа исправила недостатке у поступању у 2 случаја након изјављивања притужбе.

У 2011. години настављен је тренд повећања броја притужби. Заштитник грађана је у овој години поступао по 384 притужбе у области заштите права лица лишених слободе. Од тога, било је 357 писаних притужби упућених од стране грађана, а у 27 случајева је покренуо поступак по сопственој иницијативи. Од 384 притужбе, окончан је рад на 232 притужбе. Највише притужби односило се на неодговарајућу здравствену заштиту, лоше смештајне услове и хигијену. У току ове године забележене су 32 притужбе у којима лица лишена слободе наводе да су била изложена тортури.

У току 2011. године у области заштите права лица лишених слободе Заштитник грађана је упутио укупно 30 препорука, 24 по притужбама из 2011. године и 6 по притужбама из ранијих година. И у овој години је највећи број притужби - њих 169, одбачен. То је учињено услед неискоришћених правних средстава у 73 случаја, затим због ненадлежности Заштитника грађана - у 57 случајева, неуредности притужбе - у 19 случајева, неблаговремено поднете притужбе - у 13 случајева и анонимне притужбе - у 5 случајева.

Током 2012. године настављен је тренд раста поднетих притужби. У овој години Заштитник грађана покренуо је 396 поступака, од којих 394 по притужбама грађана, а 2 по сопственој иницијативи. Од 394 примљене притужбе у 2012. години, током текуће године окончан је рад на 243 притужбе. У поменутих 396 поступака евидентиране су 524 повреде права, које се најчешће тичу лошег смештаја, хигијене и исхране, мањка времена проведеног на свежем ваздуху, недовољне здравствене заштите, неупослености, мањка активног третмана. Такође, осуђени су били незадовољни разврставањем и немогућношћу напредовања у третману, премештајем, а жалили су се и на повреду права на обавештавање и правну помоћ, неправилно вођење поступка, неосновано лишење слободе и др. Током 2012. године, у 20 притужби је указано на појаву тортуре и других облика злостављања.

Активност Заштитника грађана у овој години огледала се у упућивању 210 препорука, укључујући и оне које су упућене кроз НПМ. Упућено је 139 препорука Дирекцији полиције Министарства унутрашњих послова и 78 препорука заводима или Управи за извршење кривичних санкција. Органи којима су упућене препоруке поступили су по њима.⁶⁹⁸ Током поменуте године, у 211 случајева притужбе су одбачене, највише због ненадлежности (86) а затим и због неискоришћених правних средстава (63). Притужбе су одбациване и због неуредности - у 41 случају, као и због неблаговремености - у 14 случајева.

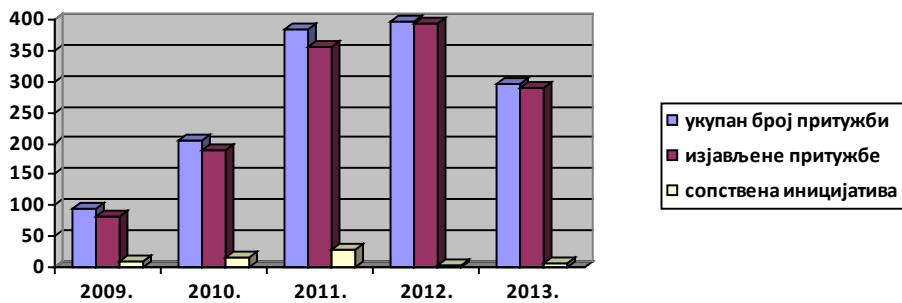
Из података који су прикупљени за 2013. годину произилази да је Заштитник грађана примио 290 притужби, а по сопственој иницијативи истраживао је 7 случајева. У посматраном периоду, Заштитник грађана је окончао укупно 365 предмета, од којих је 192 из 2013. године, а остатак из ранијих година. Највећи број притужби је одбачен, укупно 185, и то у 83 случаја због ненадлежности и 73 случаја због преурањености. Притужбе су одбациване и због неуредности у 17 случајева, 8 притужби је било

⁶⁹⁸ *Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, стр. 35.*

анонимно а 4 су поднете неблаговремено. Велики број притужби је и одбијен - укупно 91, док је издато свега 11 препорука по притужбама, а у оквиру НПМ 263 препоруке. У 42 случаја подносилац је у току поступка одустао од изјављене притужбе, а у 31 случају орган је отклонио недостатке након сазнања да је поступак покренут.

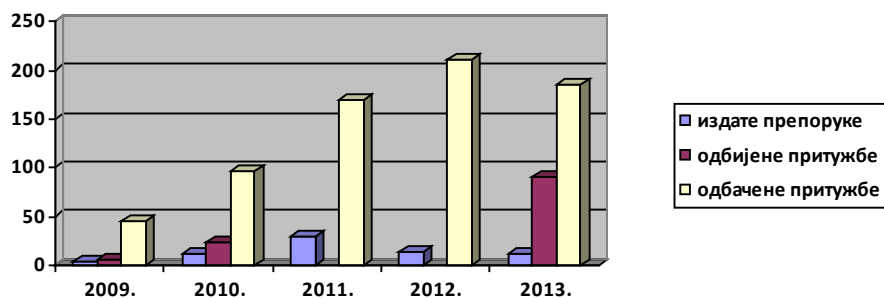
У овој области, у 297 притужби евидентирано је 319 повреда различитих права. Највећи број притужби односио се на повреде грађанских и политичких права, права на смештај, здравствену заштиту, али су се притужиоци обраћали и због повреде права на добру управу.

Подаци који су добијени код Заштитника грађана Републике Србије могу се графички приказати на следећи начин:

Графикон 1.

Графикон број 1 приказује укупан број притужби који је у претходном периоду обрађен, оне које су изјављене и оне у којима се поступало по сопственој иницијативи Заштитника грађана. Из ових података произилази да је број притужби растао са годинама и да је свој врхунац достигао 2012. године, након чега долази до благог пада. Ови подаци указују на то да институција Заштитника грађана ужива велико поверење у нашој држави.

Графикон 2.

У графикону број 2 приказани су подаци о одлукама које је Заштитник грађана донео у посматраном периоду. Највећи број притужби је био одбачен, углавном услед ненадлежности. Постоји и значајан број притужби које су одбијене, док је најмање препорука издатих од стране Заштитника грађана. Ова чињеница не треба да изненади, будући да странке најчешће преурањено изјављују притужбе Заштитнику грађана. Међутим, препоруке, и ако нису у великом броју, значајно су утицале на побољшање услова у нашим установама за извршење кривичних санкција.

б) Активност Националног превентивног механизма за борбу против тортуре (НПМ)

Република Србија је 28. јула 2011. године, сходно Опционом протоколу уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (у даљем тексту Опциони протокол), одредила Национални механизам за превенцију тортуре (НПМ-а). Законом о ратификацији Опционог протокола,⁶⁹⁹ одређено је да Заштитник грађана обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре, као и да у обављању тих послова сарађује са омбудсменима аутономних покрајина и удружењима чијим је статутом предвиђени циљ - унапређење и заштита људских права и слобода.

У фебруару 2012. године НПМ је започео обављање посета установама у којима су смештена лица лишена слободе. До краја те године обављено је 69 посета, у којима је проведено 47 дана. Посећена је 41 полицијска станица, затим 8 затвора, док су остале посете обављене у психијатријским установама и установама социјалне заштите.

Тимови за посете НПМ су сачињени од више представника, увек су мултидисциплинарни, обично састављени од искусних правника, психијатара, лекара форензичара и психолога. На основу обављених посета, НПМ је посећеним установама достављао извештај о посети, са препорукама за отклањање утврђених недостатака који могу довести или доводе до тортуре или злостављања. Сачињен је 61 извештај о посетама обављеним током 2012. године, са преко 229 препорука.

Током 2013. године, НПМ⁷⁰⁰ је обавио 78 посета установама у којима су смештена лица лишена слободе. Посећене су 44 полицијске станице, 11 затвора, а

⁶⁹⁹ „Сл. лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/2005 и 2/2006 и "Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 7/2011.

⁷⁰⁰ Активност НПМ-а се не исцрпљује само учињеним посетама, већ и у остварењу сарадње са осталим сличним институцијама. Тако је у марту 2013. године организовао састанак у Београду, на коме је оформљена Мрежа НПМ земаља југоисточне Европе. Чланице мреже су: НПМ Албаније, НПМ Црне Горе, НПМ Хрватске, НПМ Македоније, НПМ Србије, НПМ Словеније и Омбудсман Босне и

остало су посете психијатријским установама и установама социјалне заштите. На основу обављених посета, НПМ је овим установама доставио извештаје о посетама, са препорукама за отклањање утврђених недостатака у раду, који могу довести или доводе до тортуре или злостављања. Током 2013. године сачињено је 29 извештаја о посетама, у којима је надлежним органима упућено укупно 275 препорука.

Ради што ефикаснијег поступања по упућеним препорукама, НПМ је током 2013. године ступио у процес сталног кооперативног дијалога са Управом за извршење кривичних санкција Министарства правде и државне управе и Казнено–поправним заводом у Сремској Митровици. У односу на положај лица која се задржавају у полицијским станицама, остварена је комуникација са Министарством унутрашњих послова и Полицијском управом за град Београд.

7.4.3. Резултати истраживања обављеног у Вишем суду у Нишу

Истраживање пред Вишим судом у Нишу обављено је како би се сагледала улога судије за извршење кривичних санкција у поступку заштите права лица лишених слободе. Имајући у виду да је судија за извршење кривичних санкција од скора предвиђен нашим законодавством, те да у досадашњој пракси није забележено много захтева лица лишених слободе, одлучено је да се истраживање обави кроз интервју са судијом који обавља ову функцију и председником Вишег суда у Нишу.

Најпре је обављен интервју са судијом за извршење кривичних санкција. Њему је упитник, ради припремања одговора, био достављен раније. Приликом обављања интервјуа, направљен је аудио снимак, а затим су одговори преписани и достављени судији на ауторизацију. У наредном делу биће представљен упитник са одговорима судије за извршење кривичних санкција.⁷⁰¹

1. Да ли сте похађали обуку везано за рад у овој области? Ако јесте, ко је био организатор обуке, ко су били предавачи и да ли Вам је обука помогла у раду на наведеним пословима?

Херцеговине, а у октобру се придружио и НПМ Аустрије. Такође, у децембру је организован Округли сто на тему „Превенција и кажњивост за тортуру“, коме су присуствовали представници свих релевантних државних органа и стручне јавности. Округли сто је био посвећен изазовима и проблемима са којима се Република Србија сусреће у превенцији тортуре и у кажњавању учинилаца кривичног дела злостављања. Детаљније видети у *Редовном годишњем извештају Заштитника грађана* за 2013. годину, стр 95.

⁷⁰¹ Интервју са судијом, чије име неће бити наведено у раду, обављен је 04.04.2016. године, а затим је судија ауторизовао одговоре на питања дана 14.04.2016. године.

Била је организована обука, али накнадна. Обука се састојала у усклађивању ставова судија из већих центара у којима се налазе пеналне установе. Семинар је био организован од стране ОЕБС-а у Београду и тада се већ примењивао ЗИКС који је предвиђао судију за извршење кривичних санкција. Након тога, такође у организацији ОЕБС-а, организовано је студијско путовање у Париз у вези са упознавањем са радом дисциплинских органа у Француској, који имају већа искуства у раду у овој области.

2. Како сагледавате улогу судије за извршење кривичних санкција у систему извршења кривичних санкција и заштити права лица лишених слободе?

Улога судије за извршење кривичних санкција је замисљена тако да буде круна заштите осуђених лица, с обзиром на то да судија за извршење решава по жалбама, као другостепени орган, на одлуке дисциплинских органа и на одлуке директора Управе за извршење кривичних санкција. У западним земљама је развијенији институт судије за извршење кривичних санкција, где чак постоје и посебни органи, односно судије који се баве само питањима заштите осуђених лица у пеналним установама.

3. На који начин сагледавате природу поступка пред судијом за извршење кривичних санкција, будући да се примењују одредбе поступка које предвиђа Законик о кривичном поступку, док је предмет поступка везан за управну надлежност?

С обзиром на то да у ЗИКС-у није увек прецизно одређено који закон треба применити, суд супсидијарно примењује одредбе Законика о кривичном поступку, када одређено питање није регулисано ЗИКС-ом. Постојала је дилема међу судијама за извршење кривичних санкција: која правила поступка треба применити, да ли правила општег управног поступка или правила кривичног поступка? Заузет је став да се примењују правила кривичног поступка, а такав став заузео је и Врховни касациони суд. Такво решење је боље, јер су правила кривичног поступка строжа и прецизнија и пружају бољу заштиту окривљеним а самим тим и осуђеним лицима. Уопштено, поступак пред судијом за извршење кривичних санкција се сагледава као посебан судски поступак, који превазилази управни поступак.

4. Да ли сте у досадашњем раду одлучивали о непосредним захтевима за судску заштиту осуђеника, према одредбама члана 37 став 4 ЗИКС-а? Уколико јесте, којим критеријумима сте се руководили приликом одлучивања о испуњености услова за непосредно подношење притужби?

Јесмо, више пута. До сада није постојао случај где је захтев био оправдан, али без обзира на то, сматрао сам да је дужност судије за извршење кривичних санкција

да провери основаност сваког оваквог захтева, сем у случајевима када је очигледно да се ради о неукој страници или о неоснованом захтеву. До сада није било основаних захтева овакве природе, али одговарали смо на сваки захтев, и осуђенике подучавали о томе на који начин могу остварити своја права. Никада није одбијано поступање по оваквим захтевима.

5. Да ли сматрате да се чланом 37 тачка 5 ЗИКС-а и осуђеници овлашћују на подношење притужбе судији за извршење кривичних санкција или је за њих, ипак, резервисан само поступак судске заштите?

Под притужбом се сматрају сви захтеви који се подносе судији за извршење кривичних санкција, те се чланом 37 став 5 ЗИКС-а регулише само рок за подношење захтева, и то субјективни - од три месеца и објективни - од шест месеци. С обзиром на то да би се другачијим тумачењем овог члана створила ситуација да осуђено лице из било ког разлога може да поднесе захтев судији за извршење кривичних санкција, чиме би остале одредбе ЗИКС-а изгубиле сврху, овај став се тумачи само у погледу одређивања рока.

6. Да ли сте у досадашњој пракси одржавали рочиште према одредбама члана 38 став 1 ЗИКС-а? Уколико јесте, молимо Вас да нам ближе појасните који су Вас разлози определили за такво поступање.

У досадашњем раду нисам одржао рочиште предвиђено одредбама члана 38 став 1 ЗИКС-а. Приликом обиласка КПЗ Ниш, обављан је разговор са лицима која су тврдила да им је право на живот, телесни интегритет и здравље угрожено, и то без присуства особља заводске установе. То је чињено током редовних и ванредних посета, у посебној просторији коју је КПЗ обезбедио за судију за извршење, а пре одлучивања о поднетим притужбама. Судија, који такође поступа као судија за извршење кривичних санкција у овом Суду, одржао је једно овакво рочиште, у поступку заштите права притворенице која је тврдила да су јој чувари нанели повреде. У току поступка утврђено је да је повреде нанела сама себи.

7. Да ли сте рочиште чешће одржавали у суду или у просторијама завода и који разлози Вас опредељују за одабир места на којем ће се рочиште одржати?

С обзиром на одговор који је дат на претходно постављено питање, ово питање као нерелевантно није ни постављено.

8. Да ли сте у досадашњем раду имали случајеве у којима сте морали да примените одредбе члана 38 став 2 ЗИКС-а? Уколико јесте, у колико се случајева то десило?

Није било оваквих случајева.

9. Колико често у поступку учествују трећа лица, у улози сведока, и да ли су сведоци чешће службена лица или остали затвореници?

У дисциплинским поступцима и поступку по жалбама на одлуке које су у њима донете, по налогу суда саслушавани су сведоци, и то најчешће осуђеници и службена лица завода. У дисциплинским поступцима све чешће се подносе акти, односно правни лекови од стране стручних лица, адвоката, који имају право да присуствују поступку и спровођењу доказних радњи. То је чак постало правило, јер осуђена лица чешће имају браниоце, односно пуномоћнике, него осумњичени у поступку пред судијом за претходни поступак и у истражном поступку. То је заиста симптоматично - да у поступку када се одлучује о притвору у 50% случајева осумњичени немају браниоца, а касније, у пеналним условима, имају.

10. Да ли у току поступка користите друге методе доказивања које предвиђа члан 38 став 5 ЗИКС-а?

Јесу коришћене друге методе. Приликом посете КПЗ у Нишу, обављан је разговор са лицима која су у својим захтевима за судску заштиту изјавила да не желе писмено да се изјасне о угрожавању права на живот, телесни интегритет и здравље. Обављено је десетак разговора са притвореним и осуђеним лицима. Приликом сваке посете, обиласка КПЗ у Нишу, генерално је примењиван члан 38 став 5 ЗИКС-а и вршен је увид у документацију завода, преглед просторија завода и разговор са запосленим лицима и затвореницима.

11. Који је Ваш лични утисак о основаности захтева лица лишених слободе?

Лични утисак је да постоје проблеми и неуједначености у поступању са осуђеницима, услед недовољно простора и капацитета КПЗ Ниш. Не могу да се пружи уједначени услови свим осуђеним лицима, јер има павиљона где су бољи услови и квалитетније уређене просторије и павиљона у којима треба ускладити услове са осталим павиљонима. Услед тога, долази до притуживања од стране осуђених лица, али се ретко дешава да је однос запослених лица у КПЗ Ниш различит према различитим лицима у истим околностима, односно да долази до дискриминације. Генерално, захтеви лица лишених слободе за заштиту права на живот, телесни

интегритет и здравље су неосновани, док се жалбе на решења дисциплинске комисије чешиће разматрају и дешава се да се враћају на поновно одлучивање.

12. Да ли у случајевима када је захтев основан чешиће налажете отклањање утврђене незаконитости или њено констатовање и забрану понављања?

У случајевима када је захтев основан, налаже се утврђивање и отклањање незаконитости, што подразумева њено констатовање а самим тим и претпоставку да се иста не може понављати. Уколико се деси да се понови случај са истим незаконитим радом, налаже се забрана понављања таквог поступка.

13. Да ли установе у остављеном року отклањају незаконитост и достављају обавештења о томе?

Да, по захтеву судије за извршење кривичних санкција да достави обавештење о поступању, затворска установа доставља извештај о поступању и отклањању незаконитости.

14. Да ли сте у досадашњој пракси имали случајеве у којима је установа пропустила да у остављеном року поступи по Вашем налогу и о томе Вас извести? Уколико сте били у оваквој ситуацији, молимо Вас да нам укажете на који сте начин тада поступали?

Није било случајева у пракси да установа није поступила по налозима суда.

15. Да ли налазите простор за увођење механизма који би утицали на установу да поступи по одлуци судије за извршење кривичних санкција?

Уколико би дошло до евентуалног непоступања, о томе би био обавештен директор Управе за извршење кривичних санкција, односно министар надлежан за послове правосуђа, који усклађује рад у оквиру министарства.

16. Колико често одлучујете по жалби на одлуке управника завода или директора Управе за извршење кривичних санкција?

То се често дешава.

17. Да ли сматрате да је рок од три дана за изјављивање жалбе, који прописује члан 40 став 1 ЗИКС-а, адекватан?

Рок од три дана је, у суштини, општи рок за изјављивање жалбе на решење из ЗКП-а, тако да је адекватан.

18. Да ли сматрате да је решење из члана 40 став 3 ЗИКС-а, према којем жалба не задржава извршење донете одлуке, оправдано?

Сматрам да је ова одредба оправдана, с обзиром на то да би дошло до злоупотребе тог права од стране затвореника, који би могли да подносе жалбе у циљу одлагања извршења а не у циљу отклањања незаконитости. Такође, често су одлуке управника завода и директора Управе за извршење кривичних санкција везане за хитне мере које се морају предузети у циљу заштите реда, мира и телесног интегритета осталих затвореника, те би одлагање извршења изазвало несигурност и неефикасност.

19. Да ли се често изјављују жалбе на одлуке које доносите према одредбама члана 41 ЗИКС-а и какав је њихов успех?

Често је изјављивање жалбе на одлуке, а њихов успех је неадекватан, односно, жалбе се одбијају од стране већа.

20. Ко чешће изјављује жалбу, установа или затвореници?

Само се једанпут десио случај да установа поднесе жалбу, мада је дискутабилно законско решење којим се даје право доносиоцу одлуке да се жали на сопствено решење. Тиме се уводи право на трећи степен одлучивања.

21. Колико често обилазите установе из Ваше месне надлежности у којима су смештени осуђеници? Да ли то чините чешће у односу на законски минимум?

Не чешће, то се чини на четири месеца, како је законом предвиђено. Само изузетно, када то околности предмета захтевају, установа се посећује ванредно, а и тада се не врши општи преглед, већ специјални.

22. Са којим бројем осуђеника обављате разговор приликом посете установи, на који начин се бирају осуђеници са којима ћете разговарати?

Разговор се обавља са насумично изабраним осуђеницима, као првом критеријуму и, по другом критеријуму, са осуђеницима из чијих захтева и жалби проистиче да желе непосредни контакт са судијом за извршење кривичних санкција и да немају поверења у писано изјашњење управи установе.

23. Да ли вам приликом обиласка установе осуђеници упућују усмене захтеве или притужбе?

Приликом обиласка установе осуђеници упућују усмене захтеве и притужбе, траже изјашњења и постављају питања у циљу разјашњења права којима располажу, и начина на који могу да их користе.

24. О чему информисете осуђенике приликом посете и на који начин то чините - само усмено или поседујете материјал који им остављате?

Не носе се материјали ради информисања затвореника, с обзиром на то да има преко 1600 затвореника и да је широк дијапазон питања и проблема које имају тако да не може да се припреми материјал који може адекватно да задовољи њихова питања. На питања се одговара усмено.

25. Законик о кривичном поступку у члану 222 овлашћује судију за извршење кривичних санкција да обавља надзор над притвореницима кроз посете и информисање о њиховом положају. На који начин приступате овим задацима и колико често посећујете притворенике?

На исти начин како је објашњено у претходном одговору.

26. Да ли сте у досадашњем раду уочили неправилности због којих сте били принуђени да обавестите министарство надлежно за послове правосуђа и Заштитника грађана? Уколико сте били у оваквој ситуацији, молимо Вас да ближе објасните шта сте уочили и каква је била реакција надлежних органа.

Да, био сам приморан да обавестим Министарство правде и Управу за извршење кривичних санкција о неадекватним условима у ћелијама за спровођење мере притвора за женска лица. Радило се о великој влаги у зидовима која је могла изазвати здравствене проблеме и онемогућавала је одржавање адекватне хигијене. О томе сам обавестио Министарство правде и Управу за извршење кривичних санкција, тако што сам им доставио извештај о извршеној контроли КПЗ Ниш и нагласио разлог због којег се тај извештај доставља.

27. Да ли налазите да би било упутно информисати и притворена лица о правима која су им гарантована, онако како је то предвиђено за осуђенике према члану 42 ЗИКС-а?

Притворена лица су упозната са својим правима у кривичном поступку, а то је обавеза државног органа који први одреди притвор или задржавање. Уручење акта којим се упознаје са правима се потврђује потписом притвореника.

28. Законом о извршењу кривичних санкција, судија за извршење кривичних санкција је овлашћен да врши надзор над законитошћу у поступку извршења кривичних санкција. На који начин реализујете ово своје овлашћење? Да ли налазите да би се оно могло проширити овлашћењима која имате према Закону о кривичном поступку, а односе се на обавештавање министарства надлежног за послове правосуђа и Заштитника грађана у случајевима када се уоче значајне неправилности?

Одредбе Законика о кривичном поступку се примењују супсидијарно онима које су дата у ЗИКС-у, у свим случајевима када неко питање није уређено ЗИКС-ом који је lex specialis за област лица лишених слободе.

29. Да ли сматрате да би надлежност судије за извршење кривичних санкција требало да обухвати и неке друге области које су из надлежности кривичног ванрасправног већа или поступајућих судија? На пример, условни отпуст, одлучивање о конкретним захтевима притвореника који се односе на посете и дописивања?

Да, сматрам да би требало. Улога судије за извршење би требало да обухвати питање условног отпуста. Судија за извршење кривичних санкција је најбоље информисан о овом питању, јер су му познате околности и понашање осуђеника и треба да буде укључен у поступак одлучивања о условном отпусту. Питања која се односе на посету и дописивање треба да остану у надлежности поступајућег судије, јер је упознат са предметом и зна којим лицима може одобрити дописивање или посету и како то може утицати на кривични поступак. Судији за извршење кривичних санкција нису познати сви предмети по којима су лица притворена, те није у могућности да адекватно одлучује о одобрењу посета и дописивања.

30. Молимо Вас да укажете на питања која су од значаја у вези са Вашом функцијом а нису била обухваћена овим упитником.

Није било оваквих запажања.

Одговори судије за извршење кривичних санкција су указали на питања која су од значаја у овој области. Иако се овај систем не примењује у нашем правном систему дуго, улога судије за извршење кривичних санкција, као независног заштитника права лица лишених слободе, од велике је важности. Увођењем овог система обезбеђује се поступање суда према осуђеницима и након правоснажног окончања поступка, што је свакако корисно. На овај начин се обезбеђује нови ниво заштите права лица лишених слободе.

Интервју са председником Вишег суда у Нишу обављен је на исти начин као и са судијом за извршење кривичних санкција. Питања која су му постављена конципирана су према његовим овлашћењима у овој области, која се превасходно односе на организацију рада у овој области. Упитник са унетим одговорима биће представљен у наредном делу.⁷⁰²

⁷⁰² Интервју са председником суда, чије име неће бити наведено у раду, обављен је 12.05.2016. године, након чега је он извршио ауторизацију одговора 19.05.2016. године.

1. Да ли сматрате да је решење којим је у наш правни систем уведен судија за извршење кривичних санкција оправдано? Молимо Вас да образложите одговор.

Одговор на ово питање је садржан у разлозима за доношење закона. У раније важећем ЗИКС-у, судска заштита лица лишених слободе била је могућа кроз вођење управног спора. Разлог за увођење института Судије за извршење кривичних санкција, осим усаглашавања нашег законодавства са европским стандардима, јесте и унапређивање заштите осуђених лица, која би требало да буде делотворнија. То би требало да буду судије које су специјализоване за ову област, судије са искуством у раду са извршиоцима кривичних дела, са завршеном обуком. Институт Судије за извршење кривичних санкција требало би да обезбеди судски надзор над извршењем санкција, односно, надзор на поштовањем права лица лишених слободе, од стране независног и непристрасног судије, који је изван завода у коме се извршава казна затвора. Оно што је, по мом мишљењу, најбитније: сада смо добили контролу над поштовањем права лица лишених слободе, коју врши судија који је специјализован за ту област, који учествује у доношењу одлука за одређивање притвора и санкција. Тако је, по нама, много боља и делотворнија заштита која се сада пружа. Имамо на овој страни лице које штити затворенике, које би требало да буде непристрасно, независно, изван те институције казнено-поправног завода и у могућности да објективније сагледа њихов положај, поступке који се воде против њих и да доноси одлуке којима ће њихова права бити што боље поштована.

2. Да ли сте обављали функцију председника Вишег суда у Нишу приликом почетка примене Закона о извршењу кривичних санкција који је увео судију за извршење кривичних санкција у наш правни систем? Уколико јесте, молимо Вас да нам одговорите да ли сте имали проблема са организацијом рада у Вишем суду у Нишу поводом ове промене?

Да, ја сам у то време био председник суда. Што се тиче организационих проблема, ми их имамо увек, због мање изабраних судија и у односу на број који је одлуком утврђен. Проблем је што често недостају судије, било зато што је неко изабран у други суд или због одлазака у пензију, а Високи савет судства не интервенише одмах како би изабрао довољан број судија. Зато у почетку нисмо могли да одредимо двоје судија како би било постигнуто право на природног судију, већ смо одредили само једног. Када су се створили услови, одредили смо двоје судија који се баве кривичним правом, према годишњем распореду судија.

3. Колико судија је одређено за обављање материје из области извршења кривичних санкција и да ли сте њихов број кориговали у току примене Закона о извршењу кривичних санкција?

Био је један а сада су двојица, како би се обезбедило право на природног судију. Они не обрађују само ову материју, јер нема довољно предмета да би се само тиме бавили.

4. Којим критеријумима сте се руководили приликом одлучивања о томе ког ћете судију одредити за обављање послова судије за извршење кривичних санкција?

Руководио сам се материјом коју је тај судија до сада радио. Значи, да су то судије кривичари, истражне судије или они који су судили у кривичној материји, с обзиром на специјализацију за рад са осуђеним лицима. Дакле, то су била лица која су и раније вршила надзор над притворским и затворским мерама.

5. Да ли су судије које се баве материјом извршења кривичних санкција биле укључене у процес едукације из ове области? Уколико јесу, молимо Вас да нам ближе објасните ко је организовао обуку за судије, ко су били едукатори и колико је обука трајала?

Судија који је поступао у овој материји је био на едукацији пре почетка примене овог института, а сада се организује периодична едукација, на којој учествују обојица судија.

6. Да ли је у Вишем суду у Нишу организована посебна стручна служба, сагласно члану 33 став 4 ЗИКС-а, и уколико јесте, молимо Вас да нам ближе појасните ко чини стручну службу Вишег суда у Нишу?

Да, организована је стручна служба. Њу чине судијски помоћник који помаже у раду судији, и уписничар у писарници који води ту материју.

7. Да ли се у Вишем суду у Нишу води посебна евиденција за предмете које обрађује судија за извршење кривичних санкција и уколико таква евиденција постоји, како је организована?

О овој материји се води посебна евиденција од стране писарнице Вишег суда у Нишу.

8. Да ли сте у досадашњем раду уочили неке организационе проблеме који се јављају у овој области?

Нисам; што се тиче функционисања суда, нема никаквих проблема, нити су се притуживали осуђеници или притвореници нити су пак судије из извршење имале примедбе у том делу организације рада.

9. Да ли сматрате да је оправдано решење према којем су за положај и одлучивање о правима притворених лица надлежни судија за извршење кривичних санкција и судија за претходни поступак, односно председник већа након подизања оптужнице? Да ли би, можда, било целисходније ову материју у целости препустити судији за извршење кривичних санкција?

Мишљења сам да судија за извршење не изводи доказе; он, практично, није укључен на неки други начин у рад на предмету, те је боље да сам судија, председник већа, процењује који докази ће се изводити и ко има право да посети притвореника у затвору. Надлежност би, дакле, требало да буде на председнику већа. Такође, о посетама притворенику требало би да одлучује председник већа, који поступа у том предмету. Када се ради о условном отпусту, за одлучивање је квалификованије веће, јер добија извештај о владању и понашању окривљеног. Мислим да би то требало да остане у надлежности већа. У погледу дописивања, треба да одлучује поступајући судија, он зна са ким окривљени има контакте и да ли би неки од њих могли да штете предмету.

10. Да ли сматрате да постоји потреба за интензивнијим контактом између суда и осуђених лица, кроз праћење третмана који се према њима спроводи и контролу остварења сврхе кажњавања?

Искрено да вам кажем, ја нисам много задовољан третманима и положајем осуђеника након издржане казне, јер имамо велики број повратника, а то значи да третман током издржавања није одговарајући као ни њихов статус после изласка из затвора. Ја видим да се овде у казнено-поправном заводу највише инсистира на радном ангажовању, односно третману окривљених. Из извештаја које добијам углавном има одређен један циљ нпр. контакти са породицом, то је његов индивидуални циљ током издржавања казне. Ти извештаји су површини и мене забрињава шта уопште они са њима раде. Нисам у могућности да проценим добро у којој мери судија треба да се укључује у издржавање казне и третман осуђених лица. Мени се чини да и у том делу треба да будемо више укључени, и наравно, око тог постпеналног прихвата, не знам колико ми можемо да утичемо. Ту би требало више да се укључују друге институције ЦЗР и КПЗ, које би пратиле ову област. Чини ми се

да би требало више да будемо укључени, јер нам ту осуђеници измичу, ми их осудимо и практично губимо било какву контролу над њима... А ми смо ти који одмеравају казну, имајући у виду њихову личност, образовање, породично стање, на крају, све околности које се тичу њихове личности. Добро, са друге стране, институција казнено-поправног завода је самостална, она утврђује програм поступања, али чини ми се да би некако и ми требало да будемо укључени. Велики је број повратника, они се код нас враћају, ми узимамо то здраво за готово. Осуђиван пет пута; да ли се ради о истим кривичним делима или не, није од значаја. Не процењујемо касније околности, које доводе до поновног вршења кривичног дела, шта су узроци таквог његовог понашања. Ту смо искључени потпуно и питање је колико ми адекватне казне доносимо.

11. Да ли можете одредити број предмета из материје коју обрађује судија за извршење кривичних санкција у односу на остале предмете из надлежности Вишег суда у Нишу?

Ради добијања одговора на ово питање, председник Вишег суда у Нишу упутио ме на писарницу. Тамо су ми, према расположивим подацима, пренели да је мало предмета који су формираны поводом захтева притворених или осуђених лица. Њих је у току 2015. године било укупно 39 - по жалбама на одлуке донете од стране установе за извршење кривичних санкција и 32 - по представкама осуђених или притворених лица.

12. Молимо Вас да укажете на питања која су од значаја у вези са материјом која се односи на заштиту права лица лишених слободе а нису била обухваћена овим упитником.

Као значајно се може истаћи поступање са осуђеницима по изласку из затвора, будући да овом питању није посвећена довољна пажња.

7.4.4. Резултати истраживања праксе Европског суда за људска права

Након приступања Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, наша држава прихватила је и надлежност Европског суда за људска права по представкама наших држављана. О начину на који наши грађани могу остварити заштиту својих права пред овом међународном институцијом било је више речи у претходном делу рада. На овом месту детаљније ће бити приказана пракса Европског суда за људска права по представкама против Републике Србије, које се односе на заштиту права лица лишених слободе.

По представкама против Републике Србије, Европски суд поступа од 3.3.2004. године. У овом периоду донет је мали број одлука које се односе на заштиту права лица лишених слободе, свега њих петнаест.⁷⁰³ У наредном делу биће представљене одлуке које су донете, кроз приказ њихових најзначајнијих сегмената.

У предмету *Матијашевић против Србије*,⁷⁰⁴ Суд је одлучивао о повреди члана 6 став 2 ЕКЉП. Из чињеничног стања произилази да је подносилац представке ухапшен 7. маја 2003, а истражни судија Окружног суда у Новом Саду му је одредио притвор због сумње да је починио кривична дела превара и убиство. Затим је, 4. новембра 2003, Окружни јавни тужилац у Новом Саду подигао оптужницу против подносиоца представке, теретећи га за превару и подстрекавање на убиство. Притвор је подносиоцу представке продужен од стране ванрасправног већа. У образложењу, правдајући ову одлуку, веће се ослонило на претходне осуде подносиоца представке, као и његово непрестано асоцијално понашање. Сем тога, веће је јасно навело да је подносилац представке „починио кривична дела која су предмет ове оптужбе“ и закључило да би подносилац представке, да је пуштен, вероватно наставио да чини кривична дела. Незадовољан овим решењем, подносилац представке се жалио Врховном суду Србије, затраживши да се његов притвор укине или, алтернативно, да се побијана одлука укине и предмет врати Окружном суду у Новом Саду ради поновног разматрања. Указао је да се донетом одлуком прејудицира исход кривичног поступка у току, и да је грубо прекршено његово основно право претпоставке невиности како „је зајемчено Законом о кривичном поступку, Уставом Републике Србије и такође чланом 6 § 2 Европске конвенције о људским правима и основним слободама“.

Врховни суд је одбио ову жалбу, усредсређујући се искључиво на претходну осуђиваност подносиоца представке и наводну опасност да би он починио и друга кривична дела да је пуштен. Он се није изјаснио на навод подносиоца представке који се односио на претпоставку невиности. Окружни суд у Новом Саду је утврдио да је подносилац представке крив за подстрекавање на убиство и осудио га на казну затвора од осам година. Ова одлука потврђена је од стране Врховног суда.

Одлучујући о основаности представке, Европски суд је навео да ће *претпоставка невиности по члану 6 § 2 бити повређена ако судска одлука или чак*

⁷⁰³ Пракса Суда истраживана је преко портала Заступника пред Европским судом за људска права и интернет базе Европског суда за људска права, одакле су преузете све одлуке. Приступљено у периоду од 17.04.2016. године до 03.05.2016. године.

⁷⁰⁴ *Матијашевић против Србије*, 23037/04 (2006).

изјава званичника која се односи на лице које је оптужено за кривично дело, одражава мишљење да је криво пре него што се његова кривица докаже по закону. Довољно је да, у одсуству званичне одлуке, постоји одређено мишљење које указује да суд или званичник у питању *сматра оптуженог кривим*, док ће преурањено изношење таквог једног мишљења од стране самог суда неизбежно прекршити наведену претпоставку. Примењујући ове принципе на конкретан случај, Суд је закључио да је *Окружни суд у Новом Саду*, својом одлуком од 2. априла 2004, прогласио подносиоца представке кривим пре него што је то доказано по закону. *Штавише*, 22. априла 2004. године *Врховни суд Србије* је пропустио да исправи ову „грешку“ у жалбеном поступку.

Чињеница да је подносилац представке на крају проглашен кривим и осуђен на казну затвора у трајању од 8 година *не може поништити првобитно право подносиоца представке на претпоставку невиности док се не докаже по закону да је крив*. Члан 6б § 2 регулише кривични поступак у целини, „без обзира на исход оптужбе“.

Из ових разлога, Европски суд је закључио да је дошло до повреде члана 6 став 2 ЕКАП, и одлучио да је подносиоцу представке довољна сатисфакција што је повреда овог права утврђена. Такође, одлучио је да му припада право на надокнаду трошкова поступка.

Анализирајући горе донету одлуку, налазим да је поступак Окружног суда у Новом Саду у значајној мери угрозио претпоставку невиности. Чак и у случајевима када чињенично стање даје суду очигледне разлоге из којих не мора сумњати у кривицу оптуженог, нужно је поштовати овај основни принцип. Сваки окривљени има право да се сматра невиним, све док се супротно не утврди правоснажном одлуком. Ово право не припада само њему, већ се одражава и на њему блиска лица, која такође могу осећати последице оваквих несмотрених радњи суда.

Један од првих случајева о којима је Суд одлучивао односи се на право лица лишеног слободе да се након хапшења без одлагања изведе пред надлежни суд. У предмету *Милошевић против Србије*⁷⁰⁵ поступак је покренут против Државне Заједнице Србије и Црне Горе, коју је наследила Република Србија након референдума 2006. године.⁷⁰⁶

Чињенично стање у предмету је следеће: Подносилац представке је рођен 1972. године и живи у Београду. Пето општинско јавно тужилаштво у Београду је 28.

⁷⁰⁵ *Милошевић против Србије*, Представка број 31320/05.

⁷⁰⁶ Од 3. јуна 2006. године, после Декларације Црне Горе о независности.

октобра 1999. године поднело захтев за спровођење истраге против њега, тврдећи да је починио бројна кривична дела крађе према члану 166 став 1 Кривичног законика. Истражни судија Петог општинског суда у Београду (у даљем тексту Општински суд) 16. децембра 1999. године је донео решење о спровођењу истраге у вези са овим кривичним делима, а затим 18. јануара 2000. године утврдио да се не зна где се налази подносилац представке и издао потерницу, са решењем о његовом притвору у периоду до месец дана. Општински суд је, поступајући по службеној дужности, 16. априла 2002. године, именовao адвоката који ће заступати подносиоца представке у поступку. Полиција је 20. јануара 2005. године у 16 часова ухапсила подносиоца представке и привела га у Окружни затвор у Београду. Општински суд је 21. јануара 2005. године покушао да се обрати адвокату подносиоца представке, али га није нашао. Због тога је суд 24. јануара 2005. године именовao другог адвоката који ће заступати подносиоца представке. Пошто новоименовани адвокат није могао да 25. јануара 2005. године оде у Окружни затвор, суђење подносиоцу представке је заказано за 27. јануар 2005. године. Истражни судија Општинског суда је саслушао подносиоца представке 27. јануара 2005. године, у 9.30, у присуству његовог адвоката. Том приликом је подносилац представке, између осталог, негирао све оптужбе и изричито се одрекао права да поднесе жалбу на решење о притвору од 18. јануара 2000. године. Пето општинско јавно тужилаштво је 3. фебруара 2005. године подигло оптужницу против подносиоца представке. Трочлано судско веће Општинског суда је 4. фебруара 2005. године продужило притвор подносиоцу представке за још 30 дана, а да није саслушало ни њега ни његовог адвоката. Подносилац представке је 11. фебруара 2005. године поднео жалбу против овог решења, истичући, између осталог, да није одмах изведен пред судију, „што је повреда члана 5. става 3. Конвенције“. Окружни суд у Београду је 18. фебруара 2005. године одбио ову жалбу, поново доневши одлуку у одсуству подносиоца представке и његовог адвоката. Он, такође, није размотрио посебну притужбу подносиоца представке према члану 5 став 3 Конвенције. Суђење подносиоцу представке је почело 2. марта 2005. године, али му је притвор продужен. Општински суд је 18. маја 2005. године нашао да је подносилац представке крив, осудио га на затворску казну од годину дана и два месеца и пустио га из притвора. Окружни суд је 19. децембра 2005. године укинуо оспоравану пресуду и наложио поновно суђење. Општински суд је 16. фебруара 2007. године нашао, на основу делимично измењене оптужнице, да је подносилац представке крив и осудио га на

затворску казну од осам месеци. Испоставило се да је подносилац представке против ове пресуде поднео жалбу Окружном суду у Београду 5. априла 2007. године.

Подносилац представке је навео да је повређено његово право гарантовано чланом 5 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, јер није одмах након хапшења изведен пред суд који је овлашћен да одлучује о његовом притвору, већ је то учињено тек након седам дана од хапшења.

Представник Републике Србије је пред Европским судом навео да је притвор о коме је реч био у складу са законом и одредио га је суд, а не полиција или јавни тужилац. Даље, подносилац представке се појавио пред истражним судијом за мање од седам дана после хапшења, а део претходног кашњења се пре може приписати адвокату самог подносиоца представке него судовима тужене државе. Најзад, Влада је изнела да се прво суђење подносиоцу представке брзо завршило и приметила да је одмах после њега пуштен на слободу.

Европски суд је закључио да је представка допуштена и да очигледно није неоснована те је приступио одлучивању о њој у меритуму. Том приликом, суд је нашао да је поднета представка основана, те је између осталог навео *да законито ухапшен појединац или појединац осумњичен да је починио кривично дело мора, према члану 5 став 3 Конвенције, бити заштићен одређеном судском контролом. Та контрола мора да испуни захтев хитности, мора бити „аутоматска“, наиме, не може зависити од претходне представке лица о коме је реч, а притворено лице мора лично бити изведено пред „судију или [неког] другог службеника овлашћеног по закону“ да одлучи да ли да нареди његово или њено пуштање на слободу у току суђења.*

Суд даље подсећа да *чак и када је домаћи суд првобитно одредио притвор, то не искључује накнадну примену наведеног „захтева хитности“ ако, између осталог, оптужени није саслушан приликом разматрања његовог притвора. На пример, период од петнаест дана од када је подносилац представке стављен у притвор, на основу судског решења, и његовог личног саслушања пред судијом, сматрао се несагласним са чланом 5 став 3.*⁷⁰⁷

Суд је одредио да Република Србија подносиоцу представке надокнади нематеријалну штету и трошкове поступка.

⁷⁰⁷Овакав став Суд је претходно заузео у пресуди *McGoff против Шведске* (пресуда од 26. октобра 1984. године, став 27., серија А број 83).

Из наведене пресуде може се закључити да Европски суд сматра недопуштеном праксу према којој се извођење лица лишеног слободe пред судију одлаже. На овај начин се крши његово право на слободу и сигурност, зајемчено чланом 5 ЕКЉП, као и право на одбрану приликом лишења слободe. Суштина овог права огледа се у рестриктивном трајању лишења слободe, које треба свести на најмању могућу меру, те лице које је лишено слободe из ових разлога одмах извести пред надлежни суд.

У наредној пресуди која је донета, *Грујовић против Србије*,⁷⁰⁸ одлучивано је о повреди права на суђење у разумном року, у светлу прекомерне дужине трајања притвора током истраге и кривичног поступка против подносиоца. Одлучивано је и о повреди права на правно средство, подношење представке Суду, али је овај део представке проглашен недопуштеним.

Из чињеничног стања произилази да је подносилац представке ухапшен 5. децембра 2006. године и притворен у Аустрији, на основу међународне потернице. Министарство правде Републике Србије 20. децембра 2006. године затражило је изручење подносиоца представке, ради вођења неколико кривичних поступака против њега који немају везе са предметним случајем.

Истражни судија Окружног суда у Београду покренуо је 11. јануара 2007. године истрагу против подносиоца представке, који је осумњичен за саучесништво у тешком убиству, неовлашћено коришћење туђег возила и фалсификовање. Ова дела су, наводно, извршена 24. марта 2006. године. Министарство правде је 29. јануара 2007. године проширило свој захтев за изручење, ради обухватања горе наведеног кривичног поступка, који је предмет овог случаја. Подносилац представке је 6. јула 2007. године изручен Србији. Јавни тужилац је 31. децембра 2007. године подигао оптужницу против подносиоца представке и још две особе, В. С. и Б. А, које су биле на слободи.

Прво рочиште пред Окружним судом одржано је 7. маја 2008. године. Одлучено је да ће се В. С. и Б. А. судити у одсуству. Касније је заказан педесет један претрес, од којих је деветнаест одложено: четири на захтев браниоца подносиоца представке, а петнаест због разних процесних разлога, као што је одсуство браниоца саоптуженог, одсуство благовремено позваних сведока /или вештака, погрешна достава позива, и кашњење мишљења вештака. Даље, суђење је морало да почне из почетка шест пута, због тога што се променио председавајући судија и/или састав судског већа. Од марта 2010. године, након реформе домаћег правосудног система, предмет је преузео Виши суд у Београду.

⁷⁰⁸ *Грујовић против Србије*, број 25381/12.

Виши суд је 1. априла 2014. године одлучио да је подносилац представке крив за саучесништво у тешком убиству, неовлашћено коришћење туђег возила и фалсификовање. Он га је казнио казном затвора од двадесет година. Подносилац представке и јавни тужилац су се жалили на пресуду Вишег суда. Апелациони суд у Београду је 31. октобра 2014. године укинуо пресуду Вишег суда од 1. априла 2014. године и вратио предмет на поновно суђење.

У конкретном случају, подносиоцу представке притвор је одређен 11. јануара 2007. године, решењем Истражног судије, у његовом одсуству, на основу следећег: (1) опасност од бекства; (2) ризик ометања тока суђења притиском на сведоке и његове саоптужене; (3) ризик да ће кривично дело поново извршити; и (4) тежина кривичних дела за које је оптужен и казне која му се може одредити. Притвор од месец дана требало је рачунати од датума хапшења подносиоца представке. Након изручења Србији, 6. јула 2007. године, подносилац представке је притворен, према горе наведеном решењу. Окружни суд, односно Врховни суд Србије, 6. августа и 4. октобра 2007. године, продужили су притвор подносиоцу представке, ослањајући се на исте разлоге као и раније.

Они су посебно приметили да се он већ раније скривао и да је ухапшен на основу међународне потернице. После тога, Окружни суд, Врховни суд, а након реформе домаћег правосудног система, и Виши суд и Апелациони суд, редовно су разматрали притвор подносиоца представке и продужавали га свака два месеца. Без обзира на ова редовна разматрања, подносилац представке је стално оспоравао свој притвор.

Након подизања оптужнице, судови су утврдили да је други основ за притвор - ризик да ће подносилац представке утицати на сведоке, престао да постоји. Стога је од 4. јануара 2008. године надаље његов притвор продужаван због следећа три разлога: (1) ризик од бекства; (2) ризик од поновног извршења дела; и (3) тежина кривичних дела за које је оптужен и казне која му може бити одређена.

Иако је одбацио жалбу подносиоца представке, 15. октобра 2013. године, Апелациони суд је прихватио његову тврдњу у вези са трећим разлогом - за притвор и донео решење да је он престао да постоји. Због тога је даљи притвор подносиоца представке продужаван само на основу тога што би могао побегне и поново изврши дело.

Подносилац представке водио је поступак и пред Уставним судом Републике Србије. Он је 29. децембра 2011. године поднео уставну жалбу, притужујући се да је

његов притвор у истрази био незаконит и да му је дужина постала претерана. Он се, такође, притуживао због дужине кривичног поступка и тврдио да је повређено његово право на претпоставку невиности.

Уставни суд је 26. септембра 2012. године одбацио жалбу подносиоца представке. У вези са законитошћу његовог притвора, овај суд је утврдио да су се домаћи судови позивали на посебне чињенице предмета и личне околности подносиоца представке, и да нису користили опште или апстрактне аргументе да оправдају његов притвор који је трајао. Постојала је оправдана сумња, на основу докумената у спису предмета, да је подносилац представке извршио кривична дела која му се стављају на терет.

У вези са дужином притвора, Уставни суд је закључио да је он био разуман с обзиром на сложеност предмета: предмет се односио на три оптужена, неколико кривичних дела и сложена правна и чињенична питања.

У вези са притужбом на дужину кривичног поступка, Уставни суд је констатовао да је предмет сложен; спис предмета садржи више од стотину страница и обимну фотографску документацију. Штавише, судски поступак је морао да почне из почетка неколико пута, због промене председавајућег судије. Предузети су многи процесни кораци, саслушани су бројни сведоци и предузето је неколико вештачења. Најзад, Уставни суд је одбацио притужбу подносиоца представке у вези са претпоставком невиности, као необразложену.

Касније уставне жалбе подносиоца представке, које садрже исте притужбе, одбачене су 26. и 27. септембра, и 10. октобра 2012. године и 20. новембра 2013. године, из истих разлога као и раније.

На основу оваквог чињеничног стања, уз разматрање релевантних домаћих правних извора и навода подносиоца представке и одговора Владе Републике Србије, Европски суд је оценио да се *према његовој константној судској пракси питање да ли је период притвора оправдан не може оцењивати in abstracto. Да ли је за оптуженог оправдано да борави у притвору мора се оценити у сваком појединачном случају. Континуирани притвор може се оправдати само ако постоје посебне назнаке истинског захтева јавног интереса који, и поред претпоставке невиности, претеже над правилом о поштовању слободе појединца.*

Претпоставка је у корист пуштања. Други аспект члана 5 став 3 не даје правосудним органима могућност избора да ли да оптуженог изведу на суђење у

разумном року или да га привремено пусте на слободу пре суђења. До осуде, мора се претпостављати да је оптужени невин, а сврха одредбе која се разматра је, у суштини, да се захтева привремено пуштање оптуженог када његов континуирани притвор престане да буде оправдан.

Првенствено је на националним правосудним органима да осигурају да у датом предмету притвор оптуженог у истрази не прелази разуман рок. У том смислу, они морају размотрити све доказе за и против постојања истинског захтева јавног интереса који оправдава, уз дужно поштовање начела претпоставке невиности, одступање од правила поштовања слободе појединца, и морају их изнети у својим одлукама којима одбијају захтеве за ослобађање. Европски суд је позван да одлучи да ли је било повреде члана 5 став 3 Конвенције, у суштини, на основу разлога датих у тим одлукама и чињеница које подносиоци представки наводе у својим жалбама.

Аргументи за и против ослобађања не смеју бити „општи и апстрактни“. Када закон прописује претпоставку невиности у односу на факторе релевантне за основ континуираног притвора, постојање посебних чињеница које претежу над правилом поштовања слободе појединца морају се убедљиво показати.

Као изузетно значајно, Европски суд издваја оцену степена сумње у конкретном поступку. Тако је закључено да је постојање оправдане сумње да је ухапшено лице извршило кривично дело - услов *sine qua non* за законитост континуираног притвора, али после протока одређеног времена он више није довољан. У таквим случајевима, Европски суд мора утврдити да ли други разлози које дају правосудни органи и даље оправдавају лишавање слободе. Када су такви разлози били „релевантни“ и „довољни“, Суд мора, такође, утврдити да ли су надлежни национални органи показали „посебну марљивост“ у вођењу поступка.

У конкретном случају, подносилац представке био је у притвору од 6. јула 2007. године, у трајању од седам година и пет месеци. Притвор је одређен и продужаван одлукама надлежних судова Републике Србије. С обзиром на материјал у спису предмета, Суд оклева да прихвати аргумент Владе да је сложеност предмета оправдавала његово претерано трајање. Штавише, Влада је изнела да се овај предмет односи на организовани криминал, који по дефиницији подразумева више потешкоћа за истражне органе и, касније, за судове приликом утврђивања чињеница и степена клондговорности сваког члана групе. Суд, међутим, констатује да подносилац представке није оптужен због организовања криминалне групе или учешћа у

организованом криминалу, што је, даље, очигледно из чињенице да истрагу у овом предмету није водио Специјални тужилац за организовани криминал. Према томе, пошто у овом предмету нису постојале посебне околности које би могле оправдати тако дуг поступак, Суд сматра да је трајање притвора подносиоца представке дуже од седам година било ван разумног, те је дошло је до повреде члана 5 став 3 Конвенције.

У светлу овако утврђеног чињеничног стања, Суд је закључио да је поступањем правосудних органа Републике Србије дошло и до повреде права на поступање у разумном року из члана 6 став 1 ЕКЉП.

Везано за наводну повреду права гарантованог чланом 34 ЕКЉП, да је подносилац представке преписку од Суда примао са закашњењем и даље, да је сам коверат већ био отворен, Европски суд је оценио као неосновану и није утврдио да је дошло до повреде овог права.

Суд је одредио да подносиоцу представке припада право на надокнаду материјалне и нематеријалне штете.

У конкретном случају, из донете пресуде произилази да Европски суд стоји на чврстом становишту да је нужно да се лишење слободе у кривичном поступку мора сагледавати рестриктивно, а да његово трајање треба бити најкраће могуће. Сагласно томе, дужина кривичног поступка треба да буде усклађена са обимом материје која је предмет одлучивања, али да притом не угрожава гарантовано право на суђење у разумном року.

У предмету *Петровић против Србије*,⁷⁰⁹ подносиатељка се обратила Европски суд са захтевом да испита да ли је у случају злостављања њеног сина спроведена делотворна истрага.

Из чињеничног стања произилази да су 16. јануара 2002. године, око 20.30, полицајци из ОУП Врачар – СУП Београд ухапсили сина подносиатељке представке, Д.П, под сумњом да је раније те вечери некој жени отео торбу. Он је задржан преко ноћи у полицији. Тада је имао двадесет девет година и био је, очигледно, познат полицији – наводно, као наркоман и због раније умешаности у сличне догађаје.

Према полицијским извештајима, следећег јутра, у 8.30, Д.П. су испитивала три полицајца, када је он, наводно, признао да је извршио пљачку и да је извесну новчану суму сакрио код куће. После неуспешног претреса стана тог јутра, полицајци су напустили њихову кућу, заједно са Д.П, који је имао лисице на рукама.

⁷⁰⁹ *Петровић против Србије*, број 40485/08 (2008).

Подноситељка представке је тврдила да је њен син био видно узнемирен и веома блед, а уста су му била жућкаста. На излазу се окренуо и рекао јој: „Зови адвоката, нисам ништа учинио, они ће ме убити“.

Према извештају о том догађају, од 17. јануара 2002. године, који је саставио мајор М. М, старешина полицајаца, Д.П. је око 10.30 пре подне враћен са лисицама на рукама у канцеларију број 24 на другом спрату полицијске станице Врачар, ради даљег испитивања. Када су улазили у канцеларију, док је Д. К. прилазио свом столу, С. К. стајао, а Н. К. затварала врата канцеларије, Д.П. је изненада потрчао напред, прво ударио главом у затворени прозор, поломивши стакло, и искочио у двориште. Ниједан полицајац није могао да га спречи. Полицајци су истрчали у двориште, а пошто је Д.П. показивао неке знаке живота, они су му скинули лисице, а друге колеге су позвале хитну помоћ.

О овоме је око поднева обавештена породица Д.П. По доласку у Ургентни центар, подносиатељка представке и њен супруг обавештени су да је око 11.10 у болницу примљен неидентификован и озбиљно повређен пацијент који је скочио са другог спрата једне зграде. Речено им је да је био у коматозном стању, са преломом левих ребара и бутне кости и контузијом и хематомом јетре и подвргнут је операцији која може да траје неколико сати.

Док је хируршка интервенција била у току, супруг подносиатељке представке је отишао у просторије полицијске станице Врачар. После увиђаја, показано му је место несреће. Подносиатељка представке је тврдила да је њен супруг, као и нека средства информисања, првобитно обавештен да је њихов син, који је имао лисице на рукама и зимску јакну, био сам у канцеларији када је искочио кроз прозор. Касније им је речено да је њихов син скочио у присуству тројице полицајаца.

Д.П. је у болници био у коматозном стању, осим између 26. и 28. јануара 2002. године, када је показивао неке знаке свести и померања. Према лекарском уверењу које је издао Клинички центар Србије, Д.П. преминуо је од сепсе и престанка рада срца 15. фебруара 2002. године, у 4.30 ујутро. На основу захтева истражног судије Окружног суда у Београду, посмртни преглед тела Д.П. обавила су 18. фебруара 2002. године, у 9 часова ујутро, два лекара Института за судску медицину Медицинског факултета у Београду. У обдукционом записнику наводи се да је смрт Д.П. била насилна и да је проузрокована оштећењем виталних центара и компликацијама после тога. У њему се, даље, закључује да су оштећење виталних центара, као и преломи ребара и бутне

кости, и друге спољашње и унутрашње телесне повреде описане у извештају, „нанете тупим, тешким и замахнутим предметом“. Суду нису достављене никакве фотографије нити резултати токсиколошке анализе.

Поводом овог догађаја обављен је увиђај на лицу места, 17. јануара 2002. године, од стране истражног судије и увиђајне екипе Управе криминалистичке полиције из Београда.

Према записнику о увиђају истражног судије од једне и по странице, по доласку у Полицијску станицу Врачар, полицајци су истражном судији показали канцеларију број 24 и прозорско стакло поломљено у левом углу, најближе поду. Пошто је прозор био дупли, са дрвеним оквиром, и како је обавештен да је Д.П. искочио кроз прозор поломивши стакло, он је прегледао оквир. Пошто није видео мрље од крви, длаке или неке друге трагове ове природе, он је питао два горе наведена инспектора да ли су они видели неке трагове, како би их прегледао, али су обојица одговорила негативно. Он је криминалистичком техничару наложио да нацрта скицу тог места и да га фотографише, као и да измери величину прозора.

Истражни судија је констатовао поломљено прозорско стакло, као и комаде стакла између два прозорска рама и на поду испод унутрашњег прозора. У снегом покривеном дворишту полицијске зграде, у које је осумњичени Д.П. наводно пао, он је „приметио стопе и угажени снег неодређеног облика испод прозора“, али није нашао „мрље од крви или друге физичке трагове“. Уз записник су придодате фотографије и скица лица места. Том приликом узете су и изјаве од полицајаца који су били у канцеларији када је Д.П. наводно, скочио кроз прозор.

Поводом овог догађаја вођен је дисциплински поступак у оквиру којег је утврђено да су полицајци који су поступали у конкретном случају предузели мере како би се спречио овакав догађај, али да оне, очигледно, нису биле довољне. Из тих разлога је препоручено њихово дисциплинско кажњавање.

Против С. К. и Д. К. је 7. марта 2002. године поднета оптужница због теже повреде радне обавезе и дужности, заправо због пропуста да предузму одговарајуће мере ради заштите сигурности Д.П. у притвору. Дисциплински орган је саслушао полицајце као осумњичене, као и Н. К. као сведока, и сви су поновили раније исказе о несрећи. Полицајци су ослобођени у поступцима вођеним на два нивоа, а последња одлука донета је 10. маја 2002. године. Утврђено је да у околностима случаја они нису могли да учине ништа више ради заштите Д.П. и спрече његово самоубиство.

Породица Д.П. у Републици Србији водила је судске поступке поводом овог догађаја. Најпре је вођен кривични поступак; истражне радње предузете су после подношења кривичних пријава подносиоце представке - против полицајца који је, наводно, силом изнудио исказ од Д.П. У пријави се тврди да су полицајци употребили силу како би изнудили исказ и да су озбиљно злостављали Д.П, у тој мери да га је управо то навело да искочи кроз прозор канцеларије. Породица је, такође, тврдила да полицајци нису саопштили лекарском тиму у Ургентном центру идентитет Д.П, као ни све околности несреће.

Основно јавно тужилаштво је у току поступка прикупљало доказе од полиције, а онда је, 9. јануара 2003. Године, затражило да комисија вештака судско-медицинске струке Института за судску медицину Медицинског факултета у Београду да своје мишљење о томе који би други узроци, осим пада кроз прозор, могли објаснити повреде Д.П. Институт за судску медицину је 1. августа 2003. године затражио спис предмета, а ОЈТ га је послало месец дана касније. Основно јавно тужилаштво је 18. септембра 2003. године затражило од истражног судије Окружног суда да изда налог за судско медицинско вештачење, пошто Институт очигледно није могао даље да ради само на основу налога ОЈТ. Истражни судија је то учинио 8. октобра 2003. године.

У налазу судско-медицинских вештака од 13. септембра 2004. године, стручњаци су навели, на основу обдукционе и друге медицинске евиденције, да је особа висине и конституције Д.П. могла да се „провуче“ кроз прозор који је у питању. Они су, даље, тврдили да су фаталне повреде Д.П. могле настати скоком кроз прозор и падом на тврду површину. На крају, закључили су да ни у обдукционом записнику ни у болничкој документацији нису евидентирани никакве друге повреде, посекотине, огреботине или модрице ни у вези са природом ни са местом, које би могле бити проузроковане нечим другим, осим оним што је наведено у горњем тексту. После овога је Основно јавно тужилаштво одбацило кривичну пријаву, јер не постоји основана сумња да су осумњичени извршили наводно кривично дело. Супруг подносиоце представке је обавештен на одговарајући начин, а упознат је и са тим да може предузети кривично гоњење - подношењем захтева за спровођење истраге, у року од осам дана од датума када му одлука буде уручена.

Породица Д.П. је 16. фебруара 2005. године поднела Основном јавном тужилаштву нову и детаљнију кривичну пријаву против полицајца (П. Н, Н. К, Д. К. и С. К.) за наносење тешке телесне повреде, изнуђивање исказа и злостављања у

служби. У пријави су изразили сумњу да је Д.П. искочио кроз прозор канцеларије својом вољом и могућност да су осумњичени избацили тело њиховог сина кроз прозор како би сакрили претходно злостављање. У тужби су истакнуте одређене наводне контрадикторности и недостаци претходних истражних мера и извештаја, и предложене бројне истражне делатности које треба обавити да би се на одговарајући начин испитале околности смрти Д.П.

Основно јавно тужилаштво у Београду је 22. марта 2005. године одбацило ту кривичну пријаву, из истих разлога на које се ослонило и у претходно донетој одлуци. Подносиатељка представке наставила је супсидијарно кривично гоњење, у току којег су поново предузете доказне радње а затим је поступак правоснажно окончан. Против овакве одлуке подносиатељка представке покушала је да уложи ванредно правно средство преко Републичког јавног тужилаштва. Поводом иницијативе подносиатељке представке, Републичко јавно тужилаштво уложило је захтев за заштиту законитости. Врховни суд Србије је 8. фебруара 2008. године одбио захтев тужиоца.

Подноситељка представке је водила и парнични поступак против Републике Србије, ради обештећења за душевни бол који су претрпели као последицу смрти Д.П. Пресудом од 4. јуна 2007. године, Први општински суд у Београду усвојио је тужбени захтев и досудио надокнаду нематеријалне штете и трошкова поступка.

Приликом одлучивања о допуштености представке, Европски суд је заузео став да је поступак правоснажно окончан након доношења одлуке Врховног суда, по захтеву за заштиту законитости, иако га није поднела подносиатељка представке. Наиме, тиме су искоришћена сва доступна правна средства у домаћем правном систему.

Процењивано је да ли су конкретном случају испуњени услови који се односе на обавезност ЕКЈП, будући да се већина догађаја одиграла пре њеног ступања на снагу. У овом предмету, иако се смрт и већина предистражних мера десила две године пре 3. марта 2004. године, протекло је скоро четири године процесних поступака почев од тог датума, укључујући даље важне истражне мере и доношење свих битних одлука од стране истражних органа. Притужба подносиатељке представке, према процесном аспекту члана 2, углавном се односи на ова друга питања. У складу са надлежношћу изнетом у горе наведеном тексту, *Суд сматра да је у овом предмету дошло до процесне обавезе која од власти тужене државе захтева да истраже смрт Д.П.* Суд, даље, налази да он *има временску надлежност да разматра притужбу подносиатељке*

представке у оној мери у којој се она односи на процесне поступке и пропусте настале у периоду после датума ратификације. Он ће, и поред тога, из разлога контекста и разматрајући ситуацију на коју се притужује као целину, такође узети у обзир сваки и све битне догађаје пре тог датума.

На основу утврђеног чињеничног стања и након изјашњења странака, Суд је закључио да се обавеза спровођења истраге, која се подразумева у разним контекстима Конвенције, може разликовати, и по садржају и у смислу пратећег образложења, у зависности од конкретне ситуације која је довела до ње. Док званична истрага и/или кривични поступак подразумевају обезбеђење највећих гаранција заштите према члану 2. у случајевима намерног лишења живота, ..., у случају тврдњи које покрећу питања немарног поступања, процесна обавеза може настати после покретања поступка од стране рођака преминулог, а правни лек поднет у парничном, управном или чак дисциплинском поступку, може бити довољан. Пошто су често, у пракси, тачне околности смрти у таквим случајевима увелико ограничене на сазнање државних службеника или власти, покретање одговарајућег домаћег поступка биће условљено одговарајућом званичном истрагом, која мора бити независна и непристрасна.

Према оцени Суда, у случајевима у којима лице умре док је у притвору код државних органа, без обзира на примењени начин истраге, сама чињеница да су власти обавештене о смрти доводи до *ipso facto* обавезе према члану 2 ЕКЉП. Мора да се спроведе делотворна истрага о околностима смрти, без обзира на то да ли су наводни починиоци државни службеници, или су непознати, или је повреду нанело само лице о коме је реч. Државни органи не могу препустити иницијативу најближем сроднику да поднесе званичну пријаву или преузме одговорност за спровођење било каквих истражних радњи. Да би била „делотворна“, истрага о смрти мора прво бити одговарајућа, односно мора бити таква да омогући утврђивање релевантних чињеница, идентификацију и кажњавање одговорних. Иако ово није обавеза резултата, већ само средства, истрага о смрти притвореног лица мора бити темељна, а власти морају предузети разумне радње које су им на располагању да обезбеде доказе о догађају. Такође, иако не постоји апсолутно право на покретање кривичног поступка или доношење осуђујуће пресуде, сваки недостатак у истрази који доводи у питање могућност утврђивања околности случаја или одговорног лица, изазива ризик да предузета мера не буде делотворна. Штавише, да би истрага била делотворна, може се

уопштено сматрати неопходним да лица одговорна за спровођење истраге буду независна од оних умешаних у догађаје.

Битно је да се чињенице и свака незаконитост одмах утврде са потребном марљивошћу. Сврха истраге у таквим ситуацијама није само обезбеђење делотворне примене домаћег права које штити право на живот, већ очување поверења јавности у посвећеност власти очувању владавине права. Такође, циљ је и спречавање сваке појаве прикривања или толерисања незаконитих поступака, у случајевима у којима су умешани државни службеници или тела, како би се осигурала одговорност за смрт насталу у оквиру њихове надлежности. Из истих разлога, мора да постоји довољан елемент надзора јавности над током истраге, и, у свим случајевима, укључивање најближих сродника у мери која је неопходна за заштиту њихових законитих интереса.

Из ових разлога, Суд је утврдио да је у конкретном случају дошло до повреде члана 2 ЕКЉП у његовом процесном делу, док повреда члана 3 ЕКЉП није посебно разматрана, те је подносиоци представке досудио правичну накнаду нематеријалне штете коју је због тога претрпела.

Горе наведени ставови Суда јасно указују на појачану обавезу државе да спроведе адекватну, делотворну и брзу истрагу у случајевима када дође до смрти током лишења слободе. Као став од изузетног значаја, може се издвојити онај који обавезује државу на спровођење делотворне истраге ради јачања поверења које јавност има у државне органе.

У предмету *Хабими и други против Србије*⁷¹⁰ одлучивало се о представци 37 подносиоца, поводом навода да су злостављани за време посебне полицијске операције од 24. новембра 2006. године и, уз то, да уопште није било делотворне званичне истраге тог догађаја.

У конкретном случају, чињенично стање је следеће: У новембру 2006. године дошло је до протеста у једном броју затвора широм земље, због захтева Скупштини Србије да усвоји посебне законе о амнестији. Дана 22. новембра 2006. године избили су сукоби између две главне групе затвореника у Казнено-поправном заводу у Нишу. Већинска група затвореника је 23. новембра 2006. године затражила да сво затворско особље, укључујући и стражаре, напусти спаваонице. Они су, такође, више пута запретили затворском особљу отмицама, ако не поступе у складу с овим захтевом.

⁷¹⁰ *Хабими и други против Србије*, представка број 19072/08.

Затворско особље је због тога напустило три зграде, а затвореници су после тога, око 16:45, намештајем направили барикаде на улазима. Тако је скоро 600 затвореника остало без икаквог службеног надзора. Безбедносна ситуација у Казнено-поправном заводу у Нишу је после тога наставила да се погоршава. Заводске власти су процениле да постоји веома стварна претња за живот и здравље затвореника који су одбили да учествују у побуни.

Управник Казнено-поправног завода у Нишу истог дана је формирао кризни штаб, који је одлучио да је неопходна већа интервенција. Министарство унутрашњих послова израдило је детаљан акциони план у вези са тим. План је, између осталог, укључивао процену отпора који се може очекивати на страни затвореника, снага неопходних да се овај отпор савлада и потребе да се обезбеди присуство лекарских екипа током и после интервенције.

Око 7:20, 24. новембра 2006. године, више од 330 специјалних полицајаца, припадника жандармерије, који су имали шлемове са визиром, а којима су помагали затворски стражари и друго особље службе безбедности, ушло је у Казнено-поправни завод у Нишу. Протести су стављени под контролу до 8:45 ујутро. Повређено је укупно 79 затвореника, којима је пружена лекарска помоћ. У истом документу наведено је да су претрпљене повреде, осим у једном случају, лаке и да су нанесене тупим предметом. До њих је дошло, како се наводи, услед отпора затвореника приликом интервенције и претходног међусобног сукоба међу њима.

Подносиоци представке су тврдили да су их током интервенције и/или убрзо после тога полицајци и/или затворски стражари физички злостављали. У вези са самом интервенцијом, подносиоци представке су тврдили да су их тукли палицама за бејзбол и гуменим палицама, терали да трче између два реда полицајаца и/или затворских стражара који су их ударили ногама док су пролазили. На крају, терали су их да сатима леже на хладном бетонском поду, са лицима на рукама. Због тога су подносиоци представке, наводно, претрпели разне повреде, као што су ломови костију, модрице и ране по целом телу, унутрашње крварење и потреси мозга.

Кривични поступак у конкретном случају најпре је водило Основно јавно тужилаштво у Нишу, које је прикупило доказе, а затим је 5. децембра 2007. године донело решење да се кривичне пријаве подносилаца представке одбаце. При томе су, између осталог, узете у обзир изјаве које су дали затворски стражари, затим доступна медицинска документа, увиђај, и закључак командира полиције у смислу да је

примењена сила била законита и сразмерна. У вези са повредама које су подносиоци представке задобили, ОЈТ Ниш је било мишљења да су оне проузроковане тучама између самих затвореника, падовима низ степенице и ударањем од намештај током операције и/или због отпора затвореника полицији која је покушавала да у Казнено-поправном заводу у Нишу поврати ред. Најзад, ОЈТ Ниш је констатовало да размере целокупне интервенције најбоље доказује чињеница да је, и поред великог броја умешаних затвореника, од којих су неки били наоружани и опасни, само мали број затвореника био повређен и задобио, заиста, углавном лаке телесне повреде.

Подносиоци представке су иницирали наставак кривичног поступка пред истражним судијом Основног суда у Нишу, у току којег су саслушани подносиоци представке и стражари. Поступак је после овога правоснажно окончан.

На основу утврђеног чињеничног стања, а након изјашњења подносилаца и Државе, Суд је закључио да *када неко лице изнесе уверљиву тврдњу да су државни службеници с њим поступали супротно члану 3, та одредба, тумачена заједно са општом обавезом држава, према члану 1 ЕКЉП, да „јемче свакоме у својој надлежности права и слободе одређене у ... ЕКЉП“, подразумева постојање делотворне званичне истраге.*

Без обзира на начин истраге, органи морају да поступе чим је поднета званична притужба. Чак и када, строго гледано, није поднета никаква притужба, истрага мора да почне ако постоје довољно јасне назнаке да је дошло до злостављања. Од жртава наводних повреда не тражи се да саме кривично гоне државне службенике осумњичене за злостављање. То је дужност јавног тужиоца који је за то боље оспособљен. Ако подносилац представке и поред тога преузме кривично гоњење и добије суђење против државних службеника оптужених за злостављање, тај поступак постаје нераздвојив део предмета и мора се узети у обзир.

Истрага треба да буде подобна да доведе до утврђивања да ли је сила коју је држава употребила била оправдана у датим околностима и, ако није, до идентификације и кажњавања одговорних. Општа законска забрана мучења и нечовечног и понижавајућег поступања и кажњавања би иначе, упркос свом суштинском значају, била неделотворна у пракси, а у неким случајевима би државни службеници могли да злоупотребе права оних под њиховом контролом уз, такорећи, некажњивост. Такође, истрага мора бити темељна. То значи да власти морају увек

озбиљно покушати да утврде шта се десило и не би требало да се ослањају на исхитрене или неосноване закључке ради затварања истраге или да на њима заснивају своје одлуке. Оне морају предузети све разумне мере које су им доступне како би обезбедиле доказе о догађају, укључујући, између осталог, изјаве сведока и форензичке доказе. Сваки недостатак у истрази који подрива њену способност да се утврди узрок повреда или идентитет одговорних лица, представљаће ризик да она неће испунити овај стандард.

Уопштено говорећи, неопходно је да лица која су одговорна за истрагу и која је спроводе буду независна од лица умешаних у догађаје. То значи не само да не постоји хијерархијска или институционална веза, већ и да постоји самосталност у пракси. Најзад, истрага мора пружити довољан елемент увида јавности, како би се обезбедила одговорност. Док ниво увида јавности може да варира, лице које се притужује мора имати приступ истрази у свим случајевима

Затим је Суд дефинисао злостављање у смислу члана 3 ЕКЉП, на начин који је претходно објашњен у теоријском делу рада, а сагласно раније заузетим ставовима у донетим одлукама.

Суд је закључио да је у конкретном случају дошло до повреде процесног аспекта члана 3 ЕКЉП, поступањем државних органа Републике Србије. Суд није утврдио да је дошло до повреде материјалних одредби члана 3 ЕКЉП. Подносиоцима представке досуђена је накнада за претрпљену нематеријалну штету.

У овом случају, као и у претходном, Суд није одлуку базирао на чињеници да је неспорно утврђено да је дошло до повреде члана 3 ЕКЉП, већ да је пропуст државе у неспровођењу адекватне, делотворне и ефикасне истраге. Тиме је Суд још једном истакао обавезу држава потписница ЕКЉП да са посебном пажњом приступају истрагама поводом наведеног злостављања лица лишених слободе.

У предмету *Бекић и други против Србије*,⁷¹¹ подносиоци представке су тврдили да их је полиција злостављала и да с тим у вези није било делотворне истраге. Они су се ослонили на чланове 3, 6 и 13 ЕКЉП.

Чињенично стање у предмету је следеће: Око 2.30 ујутро, 18. септембра 2004. године, подносиоци представке су били учесници у мањој саобраћајној несрећи на путу. Убрзо после тога, полиција је стигла на место несреће. Према њиховим

⁷¹¹ *Бекић и други против Србије*, број 32277/07.

наводима, полиција им је одмах ставила лисице и одвела их у Полицијску станицу у Прокупљу, где су их претукли. Према службеним извештајима о употреби силе, које су припремила три дежурна полицајца, подносиоци представке су, међутим, били пијани и насилни од доласка полиције на место несреће. Пошто су покушали да побегну са места несреће и, штавише, напали полицајца који је покушао да их заустави, полиција је одлучила да их ухапси. У полицијској станици подносиоци представке су наставили да се понашају насилно. Како би обуздали подносиоце представке, три дежурна полицајца су их неколико пута ударила палицама, а затим им ставила лисице. Том приликом, пошто су пружали отпор стављању лисица, З.Ђ. и Д.К. су ударили главама о канцеларијски намештај.

Пошто су ноћ провели у полицијској станици, подносиоци представке су одведени у болницу. Према лекарским извештајима, Д.Ђ. је имао модрицу на десном рамену, З.Ђ. је имао модрице на глави, десној руци и десном рамену, а Д.К. је имао модрице на глави, грудима, трбуху, леђима и десном рамену.

Полиција је истог јутра поднела кривичне пријаве против подносилаца представке, оптужујући их за прекршај спречавања полицајца у вршењу службе. Око 8.30, подносиоци представке су изведени пред истражног судију. Они су се жалили да их је полиција претукла. Судија, међутим, није предузео никакву радњу с тим у вези. Они су пуштени око 13 часова.

Након писања медија о овом догађају, спроведена је истрага од стране Унутрашње контроле Министарства унутрашњих послова, у току које су саслушани сведоци, запослени у полицији и подносиоци представке. Након спроведене истраге, утврђено је да није било пропуста у раду припадника полиције, већ да су подносиоци представке били пијани и насилни.

Подносиоци представке су правоснажно осуђени због спречавања службеног лица у вршењу службене радње на условне осуде. Они су поднели пријаву против полицајца који су их, наводно, злостављали, а тужилаштво је исту одбацило на основу претходно сачињеног извештаја Унутрашње контроле Министарства унутрашњих послова.

Подносиоци представке су наставили супсидијарни кривични поступак. Општински суд у Прокупљу је 18. априла 2006. године одлучио да је употреба силе против подносилаца представке била законита. Он је према томе ослободио оптужене полицајце. Окружни суд у Прокупљу је 24. октобра 2006. године потврдио ту одлуку.

Подносиоци представке су се у децембру 2006. године обратили јавном тужиоцу да у њихово име поднесе захтев за заштиту законитости. Јавни тужилац је 7. августа 2007. године одлучио да то не уради.

На основу оваквог чињеничног стања, а након изјашњења подносилаца представке и Државе, Суд је закључио да *повреде ових подносилаца представке постоје и према њиховој и према званичној верзији догађаја. Домаћи судови су, међутим, пресудили против подносилаца представке. Да би дошли до закључка да дежурни полицајци нису употребили претерану силу, домаћи судови су саслушали многе сведоке и оцењивали веродостојност доказа. Пошто је један број сведока (и цивила и полицајаца) посведочио да су подносиоци представке били пијани и насилни у време хапшења, домаћи судови су поверовали сведочењу оптужених полицајаца и једном броју других полицајаца који су тврдили да су се подносиоци представке стално понашали насилно у полицијској станици и да је употреба силе против њих, према томе, била апсолутно неопходна. Током суђења, Суду није предочен никакав материјал који би могао довести у питање ставове домаћих судови и додати тежину тврдњама подносилаца представке пред Судом. Према томе, нису достављени уверљиви елементи, који би могли довести Суд до одступања од чињеница које су утврдили домаћи судови. Из ових разлога, Суд закључује да није дошло до повреде члана 3 ЕКЉП у материјалном смислу.*

У односу на повреду процесног аспекта члана 3 ЕКЉП, Суд закључује да... *без обзира на метод истраге, органи морају поступити чим се поднесе званична притужба. Чак и када, строго узевши, притужба није поднета, истрага мора почети ако постоје довољно јасне назнаке да је дошло до злостављања. Органи морају узети у обзир посебно осетљиво стање жртава и чињеницу да ће особе изложене озбиљном злостављању често бити мање спремне или невољне да поднесу притужбу... Истрага мора, такође, бити темељна: органи морају увек озбиљно покушати да утврде шта се догодило и не би требало да се ослањају на брзоплете и неосноване закључке ради завршетка истраге или да они буду основа за њихове одлуке. Штавише, истрага мора бити брза и независна. Истрага није независна када је предузму припадници исте јединице, као што су они умешани у наводно злостављање у овом случају. Везано за конкретну истрагу која је спроведена, Суд закључује да је почетну истрагу наводног злостављања подносилаца представке обавила Служба генералног инспектора Министарства унутрашњих послова. Чини се да је истрага била брза и темељна.*

је, међутим, недостајала независност, пошто су полицајци који су је водили били подређени истом ланцу команде као и полицајци под истрагом. Ако полиција учествује у таквој истрази, треба увести довољне гаранције да би се задовољио услов независности. У овом случају, није било таквих гаранција.

Јавни тужилац је такође спровео истрагу. Констатовано је, међутим, да је јавни тужилац засновао своју одлуку да одбаца кривичну пријаву подносилаца представке само на извештају који је полиција доставила. Он није предузео никакве самосталне кораке, као што је разговор са подносиоцима представке, умешаним полицајцима и другим сведоцима. Нема назнака да је постојала спремност да се на било који начин испита полицијски извештај о догађајима.

Везано за кривични поступак који су водили сами подносиоци представке, Суд исказује задовољство приказаном марљивошћу првостепеног суда у настојању да утврди да ли је полиција употребила претерану силу, како су подносиоци представке тврдили. Чињеница да су оптужени за злостављање на крају ослобођени није сама по себи довољна да се утврди повреда члана 3 Конвенције, пошто процесна обавеза према члану 3 није обавеза циља, већ средства. Суд, даље, констатује да је кривични поступак вођен разумно брзо. Такође, нема назнака да му је недостајала транспарентност или да је кривичним судовима недостајала самосталност. Из ових разлога, Суд закључује да није дошло до повреде члана 3 ЕКЉП, и поред недостатака који су постојали у истрази која је спроведена.

Подносиоци представке су указивали и на наводне повреде чланова 6 и 13 ЕКЉП, али суд није нашао основаност у њиховим наводима.

На основу горе наведених аргумената, Суд закључује да је нужно истрагу у свим случајевима наводног злостављања у притвору спровести ефикасно и независно. Околност да је суд наставио кривични поступак против пријављених полицајаца остварио је овај захтев, док су остали надлежни органи неадекватно спровели истрагу. Из изнетог произилази да је, чак и у случајевима када нема показатеља да је сила која је примењена била незаконита, нужно спровести истрагу која је ефикасна и независна.

У предмету *Лакатош и други против Србије*⁷¹² поступало се по захтеву подносилаца представке који су тврдили да су претрпели бројне повреде чланова 3, 5, 6, ст. 2 и 8 ЕКЉП, све у контексту кривичних предмета.

⁷¹² *Лакатош и други против Србије*, број 3363/08.

Подносиоци представке, њих петоро, ухапшени су 5.11.2007. године под сумњом да су извршили више тешких крађа, током којих су наношене телесне повреде старијим грађанима. По налогу истражног судије, од њих је узет узорак ДНК материјала. У посебним извештајима својим претпостављеним од 7. новембра 2007. године, полицајци укључени у горе описану операцију су изјавили да су се подносиоци представке опирали хапшењу и/или покушали да побегну, због чега су они морали да примене силу, а подносиоци представке су претрпели неке повреде. Први и трећи подносилац представке су имали огреботине на челу, други је имао „црвенило на челу (изнад обрва) као и око десног ока“, а четврти подносилац представке је имао „огреботину на левој страни главе (слепоочници)“. У вези са првим и трећим подносиоцем представке, у извештајима је констатовано да им лекарска помоћ није пружена пошто је нису ни тражили. Полицајац В.Д. је, такође, навео да га је други подносилац представке повредио током хапшења.

На саслушању пред истражним судијом, подносиоци представке жалили су се на задобијене повреде. Уз дозволу истражног судије, повреде је фотографисао адвокат подносилаца представке.

Сходно налогу истражног судије од 13. новембра 2007. године, лекар је истог дана прегледао првог, другог и трећег подносиоца представке. Према лекарском извештају: (i) први подносилац представке је имао модрице и/или подлив на темену, левој ушној шкољки, рукама и ногама; (ii) други подносилац представке - на челу, левој ушној шкољки, врату и ногама; а (iii) трећи подносилац представке - на челу, десном рамену, леђима и левом стопалу. Четврти подносилац представке није био на лекарском прегледу зато што се, наводно, вратио у Суботицу. Његове повреде су, међутим, документоване фотографијама направљеним 8. новембра 2007. године а биле су у виду модрица и огреботина на левом рамену, леђима и стомаку. Пети подносилац представке је 29. новембра 2007. године дала исказ истражном судији у коме каже да ју је полиција шамарала након хапшења 8. новембра 2007. године.

Кривични поступак је вођен против прве тројице подносилаца представке, док је против четвртог и петог тужилац одустао од кривичног гоњења. На расправи одржаној 11. јуна 2008. године у Окружном суду у Новом Саду, трећи подносилац представке је, између осталог, изјавио да је 8. новембра 2007. године показао свом адвокату „повреде задобијене у полицијском притвору у Новом Саду“. Он је, даље, испричао да током хапшења „против њега није примењена сила“.

Сходно налогу председавајућег судије, 22. септембра 2008. године направљен је додатни лекарски извештај о повредама које су претрпели први, други и трећи подносилац представке. У њему је наведено да су повреде, евидентиране 13. новембра 2007. године, нанете „вишеструком применом механичке силе“. Могућност да су оне проузроковане падом је одбачена. У вези са временом настанка, изгледа да су повреде првог, другог и трећег подносиоца представке претрпљене неких три, седам, односно, три дана пре 13. новембра 2007. године. У уводу извештаја се, међутим, наводи да нема јасног временског разграничења у развоју подлива. Најзад, у извештају се разматрају фотографије повреда првог и другог подносиоца представке и закључује, између осталог, да су 13. новембра 2007. године евидентиране неке додатне повреде у поређењу са повредама приказаним на фотографијама. У вези са трећим подносиоцем представке, постоје разлике. Већина повреда је евидентирана у оба наврата, а неке додатне повреде евидентиране су 13. новембра 2007. године.

Прва три подносиоца представке су осуђена на вишегодишње затворске казне. Виши суд је у пресуди коментарисао и повреде које су задобили, позивајући се на налазе медицинских стручњака од 13. новембра 2007. године и 22. септембра 2008. године, као и на исказе умешаних полицајаца, и закључио да су повреде које су претрпели први, други и трећи подносилац представке настале због њихових покушаја да избегну хапшење и/или побегну од полиције. Виши суд је, најзад, констатовао да је после њиховог пријема у Окружни затвор, 9. новембра 2007. године (у случају првог и трећег), односно 12. новембра 2007. (у случају другог подносиоца представке), затворски лекар: (i) утврдио да први подносилац представке нема повреде; (ii) изјавио да други подносилац представке пати од узнемирености; и (iii) потврдио да је трећи подносилац представке имао подливе на леђима.

Први, други и трећи подносилац представке су 9. августа 2012. године уложили жалбу Уставном суду, позивајући се на бројне материјалне и процесне повреде. Овај поступак је још у току.

П. Н. је поднео кривичну пријаву 31. јула 2009. године, тврдећи да га је полиција злостављала. Јавни тужилац је 6. децембра 2010. године одбацио ову пријаву због непостојања доказа да је кривично дело учињено.

Сви подносиоци представке су се притуживали, на основу члана 3, да их је злостављала полиција и да није постојала делотворна званична истрага о злостављању.

Приликом разматрања допуштености представке, Суд је одлучио да је она допуштена у случају прва три подносиоца; четврти подносилац је преминуо у току поступка, па је уместо њега поступак наставила његова ћерка, а у односу на петог подносиоца је утврђено да није допуштено даље вођење поступка.

Након изјашњења странака, Суд је закључио да се члан 3 ЕКЉП мора сматрати једном од најосновнијих одредаба Конвенције, које представљају суштинске вредности демократских друштава која чине Савет Европе. Супротно осталим одредбама у Конвенцији, он је формулисан у апсолутном смислу, без изузетака или услова, или могућности ограничења према члану 15 ЕКЉП. Суд даље дефинише, као и у претходним одлукама, услове које поступање државних органа треба да испуни да би се могло сматрати „злостављањем“ у смислу члана 3 ЕКЉП.

Везано за конкретан случај, Суд констатује да повреде које су претрпели први, други и трећи подносилац представке доказују сачињени записник и фотографије направљене уз сагласност истражног судије 8. новембра 2007. године, резултати лекарског прегледа од 13. децембра 2007. године, и налази лекарског извештаја од 22. септембра 2008. године. Према томе, питање које остаје да се реши је време наношења повреда. С тим у вези, чак и под претпоставком да су подносиоци представке заиста пружали отпор приликом хапшења или покушали да побегну, како је Влада тврдила, и тако претрпели повреде, Суд је мишљења да само ово не може оповргнути тврдњу да су први, други и трећи подносилац представке заиста били изложени малтретирању у притвору у полицији. Конкретно, у поређењу са повредама утврђеним у извештају на основу лекарског прегледа првог, другог и трећег подносиоца представке обављеног 13. децембра 2007. године, било је видљиво мање повреда него у извештајима полицајаца њиховим претпостављенима од 7. новембра 2007. године. Лекарски извештај од 22. септембра 2008. године је такође суштински потврдио налазе овог прегледа, као и постојање повреда фотографисаних 8. новембра 2007. године.

Суд утврђује да није понуђено објашњење за разлике између повреда које је полиција потврдила 7. новембра 2007. године и оних касније утврђених. Пошто није вероватно да је нека од тих повреда, које су јасно достигле праг члана 3 ЕКАП, могла бити претрпљена пре догађаја од 6. новембра 2007. године, Суд не може а да не утврди да је дошло до повреде члана 3 ЕКЉП, због нечовечног и понижавајућег поступања које су претрпели први, други, трећи и четврти подносилац представке.

Везано за процесни аспект члана 3 ЕКЉП, Суд, даље, примећује да су се први, други, трећи и четврти подносилац представке заиста притуживали због злостављања од стране полиције. Они су то чинили пред истражним судијом и у присуству јавног тужиоца, као и судским и жалбеним већима. Ипак, и поред тога што ЕКЉП и домаћи закон захтевају да се навод ове врсте разматра по службеној дужности, надлежни органи никада нису покренули посебну истрагу због злостављања, са циљем да се идентификују и казне одговорни.

Кривични предмет против првог, другог и трећег подносиоца представке, у коме су поднели пријаве због злостављања како би се неки од спорних доказа искључили, свакако није могао да постигне ово друго. Стога је јасно да горе наведени стандарди нису испоштовани. Према томе, Суд одбија прелиминарну примедбу Владе и налази да је дошло до повреде члана 3 ЕКЉП у односу на првог, другог, трећег и четвртог подносиоца представке.

Први, други и трећи подносилац представке позивали су се и на повреду члана 5 ЕКЉП. Суд је одлучио да је њихова представка допуштена, те је након изјашњења странка и позивања на претходно усвојене стандарде, закључио да је дошло до повреде члана 5 став 3 ЕКЉП. Ово из разлога што су у конкретном предмету, први, други и трећи подносилац представке остали у притвору у истрази више од годину дана и осам месеци – од 6. новембра 2007. године до 10. јула 2009. године. Домаћи судови су продужавали притвор једанаест пута, ослањајући се на озбиљност могуће казне и природу наводног кривичног дела. Тачно је да из разлога њихове посебне тежине и реаговања јавности на њих, неки прекршаји могу довести до друштвеног узнемирења које би могло оправдати притвор у истрази. Међутим, овај разлог би се могао сматрати релевантним и довољним само под условом да је заснован на чињеницама које би могле показати да би пуштање оптуженог заправо нарушило јавни ред. У овом предмету ти услови нису испуњени.

Домаћи судови су оценили потребу да се притвор у истрази настави са прилично апстрактног и формалистичког становишта, узимајући у обзир само озбиљност могуће казне и природу наводног кривичног дела. У поновљеним образложењима они никада нису расправљали о могућем реаговању јавности због пуштања на слободу првог, другог и трећег подносиоца представке нити су се позвали на ово питање. Њега је једино поменула полиција на конференцији за штампу, али се на основу тога није могла изјавити жалба у оквиру кривичног поступка. Влада је то

поменула у запажањима пред Судом, али и тада само у контексту формирања сеоских стража од стране локалног становништва пре хапшења наведених подносилаца представке.

Подносиоци представке притуживали су се и на повреду члана 6 став 2 и члана 8 ЕКЉП, јер су њихова имена помињана на конференцији за штампу коју је држала полиција и јер су им одузети узорци ДНК материјала за анализу. Ови захтеви су одбачени, јер нису искоришћена правна средства у домаћем законодавству.

Због повреда чланова ЕКЉП које су утврђене у одлуци, подносиоцима је досуђено право на надокнаду нематеријалне штете и трошкова поступка.

Као и у горе цитираним одлукама, и овде Суд инсистира на апсолутном важењу одредби члана 3 ЕКЉП, замерајући најпре само поступање полиције, а онда и одсуство сваке истраге која би била релевантна и ефикасна. Приликом одлучивања у овом предмету, Суд се позвао и на извештаје ЦПТ-а у којима се констатује да је у време догађаја из конкретног предмета уочено учестало и систематско злостављање лица лишених слободе у полицијским станицама у Републици Србији.

У предмету *Луковић против Србије*,⁷¹³ Суд је одлучивао о прекомерно дугом трајању притвора у истрази. Из чињеничног стања произилази да је подносилац представке 28. новембра 2006. године ухапшен и притворен под сумњом да је организовао криминалну групу и због корупције. Притвор је подносиоцу представке даље продужаван 27. децембра 2006. године и 23. фебруара 2007. године, по истом основу као што је речено у горе наведеном решењу трочланог судског већа Округног суда, односно, од стране Врховног суда Србије. Јавни тужилац је 28. маја 2007. године подигао оптужницу – на 247 страница – против подносиоца представке и још двадесет седам појединаца и истог дана је доставио Округном суду. Овај суд му је продужио притвор истог дана, из истих разлога као и раније.

Притвор подносиоца представке је редовно разматран и продужаван свака два месеца од стране Округног суда и Врховног суда а, после реформе домаћег правосуђа, од стране Вишег суда у Београду (у даљем тексту Виши суд) и Апелационог суда у Београду (у даљем тексту Апелациони суд).

Подносилац представке је оспоравао притвор више пута. Он је посебно тврдио да нема разлога да му се притвор продужава због ризика да ће утицати на сведоке, зато што суд није навео сведоке које још треба саслушати и о којим околностима, и да,

⁷¹³ *Луковић против Србије*, број 43808/07.

према томе, није могуће утврдити на које би сведоке он потенцијално могао утицати. Даље, у вези са ризиком од његовог бекства, он је тврдио да није радио као координатор Одсека за борбу против кријумчарења у време наводних криминалних радњи, већ да је у Управи царине имао друго радно место. Подносилац представке је, такође, тврдио да нема ризика да ће он поновити кривична дела, зато што је суспендован са посла у Управи царине. Најзад, тврдио је да не постоји законски основ за продужетак његовог притвора на основу тежине казне која би се могла изрећи и посебних отежавајућих околности кривичних дела која му се приписују. Од 4. децембра 2009. године надаље, притвор подносиоца представке заснивао се само на ризику да ће побећи.

Виши суд је 9. јула 2010. године прихватио јемство у вредности од 388.416,50 евра (ЕУР). Апелациони суд је 20. јула 2010. године укинуо ту одлуку и наложио да се предлог за јемство поново размотри. Виши суд је 16. августа 2010. године поново прихватио јемство у вредности од 388.416,50 евра. Апелациони суд је 23. августа 2010. године потврдио ту одлуку. Подносилац представке пуштен је на слободу 27. августа 2010. године.

Део представке који се односио на незаконитост притвора у току истраге, јер је, по наводима подносиоца, оптужница њему достављена након истека рока од 24 сата од њеног подизања, суд је одбацио као очигледно неоснован.

Везано за повреду члана 5 став 3 ЕКЉП, а која се односи на трајање притвора у току истраге, Суд је закључио да *се предметни случај односио на озбиљна кривична дела, наиме, на организовање криминалне групе и корупцију. Према томе, он је био класичан пример организованог криминала, који, по дефиницији, ствара више потешкоћа за истражне органе, а касније и за судове приликом утврђивања чињеница и степена одговорности сваког члана групе. Очигледно је да, у предметима ове врсте, стална контрола и ограничење могућности окривљених да контактирају међусобно, као и са другим појединцима, може бити од суштинског значаја да се избегне њихово бекство, прикривање доказа и, као најважније, утицај на сведоке (укључујући и претње). Према томе, дужи периоди притвора него у другим случајевима могу бити разумни.*

Суд примећује да су се у својим одлукама домаћи судови позивали на посебне чињенице предмета и личне прилике подносиоца представке и нису користили „опште и апстрактне аргументе“ за његов континуирани притвор. Они су свака два месеца

разматрали сваки посебан основ за притвор и давали детаљна образложења зашто би притвор требало даље продужити. Даље, бројне жалбе подносиоца представке детаљно су разматране, а судови су доносили образложене одлуке због чега су те жалбе одбијане. Суд је посебно имао у виду да су првостепени судови ценили измене у околностима конкретног случаја, сагласно којима су и мењали основе за трајање притвора.

Суд, најзад, примећује да је поступак био прилично сложен, с обзиром на број тужених, обиман доказни поступак и примену посебних мера потребних у предметима организованог криминала. Суд, према томе, закључује да су националне власти показале посебну марљивост у вођењу поступка. Дужина истраге и суђења оправдана је изузетном сложености предмета. Подносилац представке није навео ниједан период неактивности који би могао да доведе до супротног закључка Суда. С обзиром на горе наведено, Суд сматра да нема повреде члана 5 став 3 Конвенције.

Ова одлука није донета једногласно, већ уз издвојено мишљење судије Сајо. У овом мишљењу наведено је да је притвор трајао неоправдано дуго, без унапред одређене висине јемства. У том смислу је наведено да је у овом предмету подносилац представке провео скоро четири године свог живота у затвору, без суђења и прописаног јемства. Један по један суд у домаћем правосудном систему је напустио разлоге за продужетак његовог притвора, коначно закључивши да постоји новчани износ који би чинио довољно јемство и одвратио оптуженог од бекства. Нема оправдања у списима због чега се до тог закључка није дошло раније – неколико година раније. Скоро четири године је, једноставно, предуго у одсуству изузетних околности. Имајући у виду недостатак релевантних и довољних основа, или било каквог показивања посебне марљивости, ја бих нашао да је држава повредила права подносиоца представке из члана 5 став 3.

На основу изнетог може се закључити да овако донета одлука представља својеврстан преседан у пракси Суда, будући да је један од ретких предмета у којима је вишегодишње трајање притвора оцењено као оправдано. Свакако, томе су допринеле посебне околности конкретног случаја и директна повезаност за организованим криминалом, те се овако заузети ставови никако не смеју сматрати опште прихватљивим за поступање у редовним кривичним поступцима.

У предмету *Оташевић против Србије*,⁷¹⁴ Суд је одлучивао о наводима подносиоца да га је полиција злостављала и да није било делотворне истраге с тим у вези. Он се позвао на чланове 3 и 13 Конвенције.

Из чињеничног стања произилази да се 13. августа 2003. године подносилац представке, активиста за заштиту животиња, придружио акцији спасавања паса луталица смештених у прихватилишту за псе у Сомбору. После туче између подносиоца представке и М.М, полиција је ухапсила подносиоца представке. Он је ноћ провео у полицијској станици у Сомбору. Полиција је 14. августа 2003. године поднела кривичну пријаву против подносиоца представке оптужујући га да је нанео телесну повреду М.М. Подносилац представке је изведен пред истражног судију. Он се жалио да су га у Полицијској станици у Сомбору ударали и шутирали. Судија је евидентирао повреду на левој ушној шкољки и левом оку, али није предузео никакве активности с тим у вези. Подносилац представке је затим пуштен. Касније истог дана, он је прибавио лекарско уверење у коме се наводе поменуте повреде.

Подносилац представке је 27. августа 2003. године поднео кривичну пријаву против Л.Ј. и још једног, неидентификованог полицајца, који је био на дужности у датом тренутку (касније се испоставило да је то био З.К).

Јавни тужилац је 29. августа 2003. године дао налог Полицијској станици у Сомбору да узме изјаве од подносиоца представке и полицајца који су били на дужности у ноћи између 13. и 14. августа 2003. године. Један полицајац из те јединице је 11. септембра 2003. године испитао подносиоца представке, који је поновио оно што је рекао истражном судији 14. августа 2003. године. Истога дана, Л.Ј. и З.К. и још тројица других полицајца из њихове јединице дали су писане изјаве. Они су навели да је подносилац представке био агресиван, али да против њега није употребљена сила.

Истражни судија је 13. октобра 2003. године узео изјаве од подносиоца представке, Л.Ј. и З.К, и још четири полицајца из њихове јединице. Истражни судија је 21. октобра 2003. године саслушао вештака медицинске струке, који је изјавио да су повреде подносиоца представке највероватније настале од три ударца.

После овога је тужилац одбацио кривичну пријаву подносиоца представке, а овај је затим наставио супсидијарно кривично гоњење. Након спроведеног доказног поступка, донета је ослобађајућа пресуда против оптужених полицајца, услед немогућности да се утврди да ли је подносилац представке повреде задобио у тучи са М.М. или у полицијској станици.

⁷¹⁴ *Оташевић против Србије*, број 32198/07.

Суд је у конкретном предмету, а након изјашњења странака, закључио да може одлучивати само о догађајима након 4.3.2004. године, од када је Република Србија обавезана ЕКЉП. У поступцима који су вођени пре тог датума, суд је уочио одређене неправилности које се тичу независности и непристрасности у вођењу истраге, али их није узео у обзир приликом одлучивања. Везано за део поступања након ступања на снагу ЕКЉП, Суд је нашао да је оно било ажурно и независно, те је представка оцењена као неоснована.

У односу на део представке који се односи на наводну повреду члана 13 ЕКЉП, суд је нашао да је он очигледно неоснован, те овај део није ни разматрао.

На основу стања у конкретном предмету, може се закључити да је на одлуку о основаности представке у највећој мери утицало временско важење ЕКЉП за Републику Србију, будући да је Суд уочио пропусте у поступању тужилаштва и истражног судије који се односе на независност и ефикасност коју су исказали у вођењу истраге. Ове неправилности су отклоњене у каснијем судском поступку, који је инициран од стране самог подносиоца представке, што је недопустиво са аспекта правилног спровођења истраге.

У предмету *Станимировић против Србије*,⁷¹⁵ суд је одлучивао о наводном злостављању подносиоца представке у затвору. Чињенично стање говори следеће: Један брачни пар убијен је 9. фебруара 2001. године. Око 8 сати увече, 10. фебруара 2001. године, подносилац представке је ухапшен у својој кући у Гроцкој. Одведен је у полицијску станицу у Смедереву, где су га полицајци претукли. Он је онда признао да је учествовао у убиству. Подносилац представке је 11. фебруара 2001. године одведен у затвор у Смедереву, а 13. фебруара 2001. године изведен пред истражног судију. Ту се нашао са адвокатом, кога је у међувремену ангажовала његова жена, али није имао прилику да са њим поприча насамом. Пошто је потврдио своје раније признање, пожалио се судији да га је полиција претукла. Затим је подносилац представке прегледан у смедеревској болници. Према лекарском извештају, имао је поломљено ребро и модрице на грудима. Подносилац представке је 14. фебруара 2001. године поново изведен пред истражног судију. Његов адвокат тада није био присутан, а подносилац представке се са својим адвокатом сусрео први пут насамом касније тог дана. Подносилац представке је 17. фебруара 2001. године враћен у полицијску станицу у Смедереву и поново претучен. Пошто се онесвестио, одведен је у

⁷¹⁵ *Станимировић против Србије*, број 26088/06.

смедеревску болницу. Према лекарском извештају, имао је потрес мозга и модрице на глави. Истражни судија је обавештен о овом догађају.

Када је подносилац представке изведен пред истражног судију по четврти пут, 16. марта 2001. године, био је присутан његов адвокат и он је повукао своје признање. После кривичне пријаве коју је против неидентификованих службеника криминалистичке полиције поднео адвокат подносиоца представке, јавни тужилац је добио извештај од полицијске станице у Смедереву којим се одбацују наводи подносиоца представке. Јавни тужилац је, такође, добио и лекарске извештаје од 13. и 17. фебруара 2001. године. Он је 24. септембра 2001. године одлучио да кривично не гони службенике криминалистичке полиције и обавестио адвоката подносиоца представке о могућности покретања супсидијарног кривичног гоњења у року од осам дана. Адвокат то није учинио.

Окружни суд у Смедереву је 4. новембра 2002. године нашао да су подносилац представке и С. П. криви за убиство и сваког од њих осудио на казну затвора од четрдесет година. Врховни суд Србије је ту пресуду укинуо 9. јула 2003. године и вратио предмет првостепеном суду ради поновног суђења. Он је дао упутство првостепеном суду да утврди да ли је полиција злостављала подносиоца представке и да ли су неке од његових изјава због тога недопуштене.

На рочишту одржаном 13. маја 2004. године, подносилац представке је детаљно описао како су га злостављали и први пут именовано наводне починиоце. Адвокат С. П. је, затим, затражио да се записник са тог рочишта пошаље јавном тужиоцу ради кривичног гоњења полицајаца које је подносилац представке именовано. Јавни тужилац, који је присуствовао рочишту, ставио је примедбу. Нагласила је да је кривична пријава с тим у вези одбачена 24. септембра 2001. године и да њена канцеларија нема намеру да се опет бави истим предметом. Адвокат С. П. је онда затражио да се јавни тужилац изузме из поступка. Окружни јавни тужилац у Смедереву је 17. маја 2004. године одбио тај захтев, али је потврдио да би одлука из 2001. године могла да се поново разматра с обзиром на нове чињенице, посебно имена наводних починилаца.

Приликом поновног одлучивања, Окружни суд је утврдио да је подносилац представке заиста претучен у полицијској станици у Смедереву. Изјаве подносилаца представке које је тамо дао 10. и 17. фебруара 2001. године су стога проглашене недопуштеним. Међутим, Суд је сматрао да су изјаве које је подносилац представке дао истражном судији 13, 14. и 19. фебруара допуштене. С тим у вези, суд се ослонио

на извештај вештака који је припремио тим психијатара, у коме се наводи да се страх подносиоца представке морао смањити до датума када се појавио пред истражним судијом. Врховни суд је ову пресуду потврдио.

Подносилац представке је 3. новембра 2006. године јавном тужиоцу поднео кривичну пријаву против шест полицајаца у вези са догађајима из фебруара 2001. Јавни тужилац је 18. јануара 2007. године одлучио да нема места спровођењу кривичног гоњења. Разлози за ту одлуку су непознати, зато што подносилац представке није о њој обавештен, а цео спис је, наводно, уништен почетком 2010. године (наиме, три године после одлуке о неспровођењу гоњења).

Анализирајући чињенично стање и наводе странака, Суд је утврдио да у конкретном случају, и поред чињенице да је у кривичном поступку против подносиоца представке утврђено да је он мучен у фебруару 2001. године и да су могући починиоци идентификовани, кривична истрага није обављена. Стога је јасно да горе наведени стандарди нису задовољени. Према томе, дошло је до повреде члана 3 ЕКЉП.

Суд је утврдило да је у конкретном случају дошло и до повреде члана 6 став 1 ЕКЉП. Наиме, према налажењу Суда, подносиоцу није пружена могућност на правичну расправу пред судом, јер је на саслушању пред истражним судијом очигледно још увек осећао страх од бруталности полиције. Суд ову одлуку образлаже на следећи начин: *С обзиром на озбиљност овог мучења, као и временску блискост признању пред истражним судијом, Суд не види ниједан разлог за сумњу да је подносилац представке заиста дао то признање из страха да ће га полиција даље мучити. То је, дакле, последица његовог злостављања у полицијској станици у Смедереву. Чињеница да је полиција могла да обезбеди повратак подносиоца представке у затвор и да настави да га злоставља и после тога, доказује да је његов страх оправдан.*

Остатак представке суд је одбио као очигледно неоснован или недопуштен. Подносиоцу представке досуђено је право на накнаду штете и трошкова поступка.

На основу овог предмета, може се уочити да је Суд изнова разматрао процесни аспект поштовања члана 3 ЕКЉП, те је уочио одсуство делотворне истраге. У конкретном случају, може се уочити потпуно игнорисање, од стране надлежног тужилаштва, потребе да испита наводе о злостављању, и поред чињенице да су они документовани медицинском документацијом. Тужилаштво одбија да ове наводе

испита и када их суд узима као неспорне приликом одлучивања о кривици подносиоца представке. На овај начин се утврђује потпуна неспремност да државни органи одговоре захтевима за спровођење адекватне и ефикасне истраге.

У предметима *Милошевић против Србије*⁷¹⁶ и *Јованчић против Србије*,⁷¹⁷ Суд је одлучивао о поштовању права на преписку подносилаца. Из чињеничног стања произилази да су подносиоци били у затвору у Нишу и Пожаревцу од 1999. године до 2005. године. Сва преписка коју су у том периоду, до 1.11.2005. године, имали са правосудним органима или Судом била је заведена у евиденцију затвора и на њој се налазио затворски печат са деловодним бројем.

Суд је разматрао ову околност и одлучио да је оваквим поступањем повређен члан 8 ЕКЉП. Том приликом позвао се на ставове заузете у раније донетој одлуци против наше државе.⁷¹⁸ Подносилац представке Милошевић није захтевао правичну накнаду за начињене повреде одредаба ЕКЉП, те Суд у том правцу није ни одлучивао. Подносилац представке Јованчић захтевао је накнаду, али је Суд одлучио да је констатација да је дошло до повреде права гарантованог чланом 8 ЕКЉП довољно задовољење.

Овим одлукама Суд је поново јасно заузео став да мешање у преписку лица лишеног слободе *може бити оправдано само уз одлуку надлежног суда* и ради интереса вођења кривичног поступка. Свако паушално одлучивање затворске управе да врши увид у пошту лица лишених слободе и да исту евидентира у службеној евиденцији може се сматрати повредом одредбе члана 8 ЕКЉП.

У предмету *Бермановић против Србије*,⁷¹⁹ подносилац представке је тврдио да су дужином и условима његовог притвора, као и неодговарајућом лекарском негом у том периоду, повређена његова права према чл. 3, 5 и 6 ЕКЉП. Подносилац представке је био у притвору од 6.2.2004. године до 7.6.2007. године. У том периоду је више пута захтевао пуштање из притвора и нудио јемство као гаранцију, али је суд то одбијао.

Приликом прегледа након притварања, утврђено је да је подносилац доброг здравственог стања. Током децембра 2006. године, приликом добровољног тестирања у

⁷¹⁶ *Милошевић против Србије*, број 32484/03.

⁷¹⁷ *Јованчић против Србије*, 38968/04.

⁷¹⁸ *Стојановић против Србије*, број 34425/04, о овој одлуци је детаљније било речи у претходним излагањима, те ставови заузети у њој неће бити поново представљани и на овом месту.

⁷¹⁹ *Бермановић против Србије*, бр. 48497/06 (2010).

затвору, утврђено је да подносилац представке има хепатитис. Подносилац представке је 25. јануара 2007. године почео штрајк глађу, а 8. фебруара 2007. године га је прегледао његов приватни лекар, који је препоручио да га прегледа специјалиста за инфективне болести. Те консултације су обављене 13. фебруара 2007. године, када је подносилац представке обавио даље анализе крви.

Због последица штрајка глађу, подносилац представке је 1. марта 2007. године пребачен у Затворску болницу у Београду, због повећања ензима у јетри. Међутим, он је одбио да га прегледа болничко особље, тврдећи да се заразио хепатитисом за време последњег боравка у тој болници. Адвокат подносиоца представке је 19. марта 2007. године затражио од суда да он буде враћен у Окружни затвор у Новом Саду, а 28. марта 2007. године надлежни органи су поступили у складу са тим захтевом. Пошто је отпуштен из Затворске болнице у Београду, лекари су закључили да нема трагова гладовања и да подносилац представке пати због узимања дрога.

По повратку, поново га је прегледао специјалиста за инфективне болести, који је на основу даљих анализа крви закључио да су му се ензими јетре увећали и да треба урадити биопсију јетре, што је учињено 23. априла 2007. године. Биопсијом је утврђено да подносилац представке пати о хроничног хепатитиса Ц са минималном активношћу и минималном фиброзом. У мају 2007. године, узорци су послати на додатна испитивања да се одреди његов генотип, како би се почело са анти-вирусним третманом.

Подносилац представке је пуштен из притвора пре него што су завршена испитивања генотипа и пре него што је почело његово лечење. Према лекарском извештају од јануара 2008. године, пошто је подносилац представке прошао анти-вирални третман, његова инфекција је била у повлачењу.

Суд је у конкретном случају одлучивао најпре о повреди члана 3 ЕКЉП. Утврдио је да до повреде овог члана није дошло. Као аргументе за овакву одлуку, суд је навео да је *пресудно да се утврди да ли су му државни органи пружили довољан лекарски надзор ради благовремене дијагнозе и лечења његове болести.*

У вези са дијагнозом хепатитиса Ц, Суд не види ниједан доказ који указује на то да органи нису обезбедили неодложно откривање његове инфекције. Штавише, као што је очигледно из списка предмета, *подносилац представке је открио своју инфекцију на основу добровољног поверљивог саветовања, које му је пружено у притвору као део пројекта за подизање свести јавности о инфекцијама ХИВ-а и хепатитиса.* У

недостатку било каквих очигледних симптома или супротне тврдње, Држави се, према томе, не може пребацити зато што његова болест није благовремено дијагностикована.

Везано за брзину и адекватност лечења, Суд примећује да је хронични хепатитис болест која првенствено напада јетру и да временом може довести до цирозе јетре, карцинома јетре и смрти. С тим у вези, Суд понавља да је важно да се подносилац представке подвргне одговарајућој процени стања његовог здравља како би добио одговарајуће лечење. Тачно је да у периоду од седам месеци од када му је установљена дијагноза хепатитиса Ц, па до пуштања из притвора, подносилац представке није почео лечење хепатитиса Ц лековима. Међутим, у том периоду он је обавио биопсију јетре, бројне анализе крви и прегледан је од стране лекара специјалиста. Упркос томе, Суд сматра да је за жаљење да је протекло два месеца пре него што је подносиоца представке прегледао први специјалиста за инфективне болести, 13. фебруара 2007. године, упркос чињеници да је, изгледа, у то време био под надзором свог приватног лекара.

Међутим, Суд би приметио да је, тиме што је штрајковао глађу и одбијао да га прегледају у болници, подносилац представке сам значајно одложио идентификацију повреде његове јетре, што је већ доказао. Он је тиме показао малу или никакву бригу за стање свог здравља, па се надлежне власти тешко могу сматрати одговорним што је његово стање отежано у том периоду. Суду је познато да је хепатитис Ц озбиљна болест, чак и фатална, ако се не лечи. Међутим, он сматра да су у овом предмету надлежне власти показале довољно марљивости, пружајући подносиоцу представке неодложну и непрекидну лекарску негу, као и могућност да се утврди докле је болест већ напредовала. У светлу горе наведеног, не може се рећи да надлежне власти нису пружиле подносиоцу представке одговарајућу или довољну лекарску бригу.

Суд је ценио и дужину трајања притвора према подносиоцу, те је утврдио да је дошло до повреде члана 5 став 3 ЕКЉП. Суд је уочио да је подносилац представке, до суђења, био у притвору две године и два месеца. Домаћи органи су му редовно продужавали притвор. Међутим, свака периодична одлука садржавала је исти разлог – опасност од бекства, због чињенице да подносилац представке није био доступан органима у 2003. години и да су морали да издају међународну потерницу. Подносилац представке је оспорио ове чињенице, тврдећи да је дао своју привремену адресу органима и да је, кад је сазнао за потерницу, отишао у локалну полицијску станицу.

Потреба да се настави са лишењем слободe не може се процењивати само са апстрактне тачке гледишта. Како време пролази, надлежни органи морају разматрати ово питање позивајући се на један број других релевантних фактора који могу или потврдити постојање опасности од бекства или да је та опасност тако мала да не може оправдати притвор до суђења.

У предмету подносиоца представке, међутим, образложења судова се нису мењала протеклом времена тако да прикажу нову ситуацију, а нису ни потврдила да ли је овај основ важио и у каснијој фази поступка. Уместо тога, органи су користили уобичајене формулације, стално се позивајући на почетне потешкоће при утврђивању места боравка подносиоца представке.

Даље, када је подносиоцу представке продужаван притвор, органи нису разматрали алтернативне могућности за обезбеђење његовог присуства на суђењу, као што је, на пример, пленидба његових путних исправа. Штавише, његове молбе да буде пуштен су одбијане чак и после притвора, који је био исте дужине као три четвртине затворске казне која му је одређена обема, коначно укинутим пресудама, и упркос његовом погоршаном здравственом стању.

Из горе наведених разлога, Суд сматра да су органи продужили притвор подносиоцу представке из разлога који се не могу сматрати „довољним“, чиме се не може оправдати то што је подносилац представке био непрекидно лишен слободe у периоду од преко две године. Према томе, није неопходно да се разматра да ли је поступак против њега вођен са довољно марљивости.

Суд је ценио и дужину трајања кривичног поступка према подносиоцу представке, у смислу одредбе члана 6 ЕКЉП, те је утврдио да није дошло до повреде овог члана ЕКЉП.

Подносиоцу је досуђено право на надокнаду штете и трошкова поступка.

Овом одлуком, Суд је још једном заузео став да дужина трајања притвора мора бити сведена на најкраћи период који је неопходан. Такође, разлози за одређивање и продужавање притвора морају бити савесно и темељно оцењивани. Суд изражава противљење сталном навођењу истих разлога за притвор, без њиховог прилагођавања тренутној фази поступка и стању у конкретном предмету.

У пресуди *Стојановић против Србије*⁷²⁰, Суд је одлучивао о повреди чланова 3, 8 и члана 1 протокола број 12 уз ЕКЉП.

⁷²⁰ *Стојановић против Србије*, 34425/04 (2009).

Из чињеничног стања произилази да је подносилац представке био на одслужењу затворске казне у КПЗ у Нишу, у периоду од јуна 1999. године до августа 2002. године. У том периоду је затворски зубар дао дијагнозу да је он боловао од парадентозе (тј. „климавих зуба и њиховог спонтаног испадања“). У два наврата су му извађени зуби, а трећи пут се подносилац представке жалио на фацијалну парезу, за коју је утврђено да нема везе са његовим проблемима са зубима. Другу затворску казну почео је да служи у периоду од јануара 2004. године, такође у КПЗ у Нишу. Затворски зубар је прегледао подносиоца представке 13. фебруара 2004. године и потврдио његову терминалну крезубост. Зубар је 5. марта 2004. године предложио да се подносиоцу представке обезбеди протеза.

Подносилац представке је 4. маја 2004. године упутио допис Министарству здравља, тражећи протезу. Сектор за здравствени надзор је 25. јуна 2004. године обавестио подносиоца представке да осуђена лица морају да остварују своја права преко Министарства правде, а не преко Министарства здравља. У допису од 21. јула 2004. године, Здравствена инспекција Министарства здравља – одсек Ниш приметила је да, у складу са чланом 4 Одлуке о учешћу осигураних лица у трошковима здравствене заштите, даваоци крви, као што је подносилац представке, нису изузети од обавезе да покрију 60% покретне стоматолошке надокнаде од акрилата.

Подносилац представке је 21. октобра 2004. године примљен у затворску болницу, где је примећено да је изгубио апетит, док се 2. децембра 2004. године жалио на узнемиреност. Подносилац представке је 23. децембра 2004. године изгубио свест приликом пребројавања и претрпео повреду изнад левог ока. Неодређеног датума у току 2004. године затворски органи су обавестили подносиоца представке да мора да плати 10.000 динара (у то време отприлике 110 евра) на име укупних трошкова његове протезе. Подносилац представке је, уместо тога, предложио да му се омогући да овај износ плати у ратама, у износима једнаким његовој месечној затворској плати.

Подносилац представке је 1. фебруара 2005. године поново изгубио свест и претрпео повреду леве јагодичне кости, која је захтевала максилофацијалну операцију, што је урађено 4. фебруара 2005. године. Подносилац представке тврди да је све то време имао проблема са узимањем хране. Није могао да једе чврсту храну, укључујући месо, па чак и воће. Затворски органи су, међутим, покушали да олакшају стање подносиоца представке тако што су му давали додатни мек хлеб за сваки оброк.

Подносилац представке је 7. јуна 2006. године поновио свој захтев у вези са плаћањем протезе у месечним ратама. Управник затвора је 30. јануара 2007. године обавестио подносиоца представке да ће затвор у потпуности покрити трошкове његове протезе. Он је тада приметио да је разлог за то хуманитаран и да релевантно домаће законодавство органима не намеће такву обавезу. Најзад, управник је нагласио да је цена протезе у затвору, у сваком случају, 50% мања од нормалне цене зато што је и сам приход у затвору испод просечне месечне плате у Србији. Подносилац представке је 25. јуна 2007. године добио протезу.

Подносилац представке жалио се и на чињеницу да је његово право на преписку у затвору ограничено. Наиме, на допису подносиоца представке од 10. августа 2004. године, који је упутио Суду, налазио се печат затвора од 10. августа 2004. године, као и регистарски број 24/9684. Дописом од 21. децембра 2004. године, између осталог, Секретаријат Суда је на српском језику обавестио подносиоца представке о наведеном печату, претпостављајући да он можда не зна за то.

У каснијем допису, од 11. јануара 2005. године, подносилац представке је навео да је сва његова преписка са Судом, као и са другим телима, морала да прође кроз затворску управу, где је отворана, и да је, наводно, то била стандардна пракса на основу одредби важећих законских прописа. Овај допис је, такође, имао печат затвора од 11. јануара 2005. године и регистарски број 24/267. Подносилац представке је у јуну 2006. године доставио Суду изјаву коју је потписало 78 затвореника, којом се потврђује, између осталог, да су затворски органи рутински отварали њихову преписку.

Оцењујући основаност представке у овом правцу, Суд је закључио да је иста основана. Ово из разлога што *не постоји доказ да је подносилац представке икада пристао на праксу по којој су затвореници обавезни да достављају своја отворена писма затворским органима. С обзиром на чињеницу да су они, такође, отварали и стављали печат на његову долазну преписку, Суд сматра да је јасно дошло до „мешања јавног органа“ у остваривање права подносиоца представке на преписку, зајамченог чланом 8 став 1 Конвенције. Такво мешање ће повредити члан 8, сем ако је „у складу са законом“, тежи ка једном или више законитих циљева о којима је реч у ставу 2 истог или ако је, штавише, „неопходно у демократском друштву“. Израз „у складу са законом“, међутим, не захтева само усклађеност са домаћим правом, већ се, такође, односи и на квалитет права. Домаће право мора да назначи са довољном*

јасноћом обим и начин остваривања релевантног дискреционог права које имају јавни органи, како би се појединцима обезбедио минимални ниво заштите на коју имају право у једном демократском друштву. Ови принципи били су подржани и у Националном законодавству.

Везано за део представке који се односи на обезбеђивање бесплатне протезе, Суд је закључио да се иста сматра решеном, у смислу члана 37 став 1 ЕКЉП. *С тим у вези, Суд подсећа да, према члану 37 став 1 (б), он може „... у било којој фази поступка одлучити да представку скине са свог списка предмета, где околности доводе до закључка да ... је ствар решена...”* Како би се утврдило да ли се та одредба може применити на овај случај, Суд мора да одговори на два питања: прво, да ли околности на које се подносилац представке директно жалио још постоје; и друго, да ли су последице могуће повреде Конвенције и/или Протокола број 12 надокнађене (исто). *С тим на уму и упркос неким чињеничним нејасноћама, Суд примећује да је подносилац представке бесплатно добио протезу, 25. јуна 2007. године. Штавише, не постоје назнаке да је он после тога имао неке здравствене проблеме у вези са тим. Не постоје ни медицински докази да је гладовао или да на други начин није био у стању да прима довољно хране пре наведеног датума. Питање које покреће притужбу подносиоца представке се, према томе, сада може сматрати „решеним“ у смислу члана 37 став 1 ЕКЉП.*

Из ових разлога, Суд је одлучивао само о повреди члана, те је нашао да је дошло до повреде овог члана, из разлога који су раније у тексту наведени. Суд је одлучио да је само констатовање да је дошло до повреде овог члана довољна сатисфакција подносиоцу представке.

У конкретном случају, судија Загребелски делимично је издвојио своје мишљење. Он се противио неодлучивању о делу представке који се тичао фацијалне протезе, сматрајући да иста није решена. У разлозима за издвајање мишљења, између осталог је навео да се питање које покреће притужбу подносиоца представке, према члану 3 ЕКЉП, не може сматрати решеним, те да се овом одлуком значајно мења пракса Суда. *Налази да Суд никада није утврдио да је ово питање решено у неком предмету, према члану 3 ЕКЉП, као што је предметни случај. Подносилац представке је доживео да су органи одбили да му обезбеде протезу која му је требала најмање од фебруара 2004. године до 26. јуна 2007. године. Влада је предузела мере после дугог рока од три године и четири месеца. У вези са повредом на коју се*

подносилац представке жали, није додељена накнада. У свом мишљењу даље је указао да сама чињеница да је проблем протезе на крају решен не значи да поступањем државе није дошло до повреде члана 3 ЕКЉП, те би овакав преседан био штетан за праксу Суда.

Одлука у овом случају је била специфична, због природе предмета одлучивања. О повреди члана 8 ЕКЉП Суд је одлучивао у више својих пресуда, заузимајући јасан став да је мешање затворске управе у преписку осуђеника недопустиво. Са друге стране, питање фацијалне протезе која је осуђенику потребна, отвара широки опсег питања везаних за адекватну здравствену заштиту у казним установама. Овај случај карактерише чињеница да је осуђеник, напослетку, протезу и добио, и то бесплатно. Међутим, ова околност односи се само на конкретног осуђеника, о чијем захтеву је одлучивано, док не решава питање неадекватне стоматолошке неге у заводима. Налазим да су сасвим оправдани наводи осуђеника да је боравком у установи онемогућен да себи обезбеди протезу, што, према мом становишту, ствара обавезу држави да је она обезбеди.

У предмету *Вранчев против Србије*,⁷²¹ Суд је одлучивао о повреди члана 5 став 3 ЕКЉП. Из чињеничног стања произилази да је подносиоца представке, 16. новембра 2003. године, зауставио и претресао полицајац на главној аутобуској станици у Београду. Том приликом код њега је нађен пакет са садржајем: 4,13 грама канабиса. Одведен је у полицијску станицу, али је пуштен после краћег времена. Док је био у притвору, један дежурни полицајац је издао потврду о привременом одузимању канабиса. Подносилац представке и полицајац су потписали ову потврду, а у њој се налазила пријављена кућна адреса подносиоца представке – улица М.К. бр. 32, Панчево. У каснијем извештају о овом догађају, од истог датума, начињена је грешка тиме што је наведено да је адреса подносиоца представке улица М.К. бр. 30, уместо бр. 32. Овај извештај подносилац није ни видео ни потписао.

Полиција је телефоном позвала подносиоца представке, 6. јула 2004. године, и обавестила га да је потребно да преузме судски позив. Када је дошао у полицијску станицу, лишен је слободе, а према раније датом налогу Окружног суда. Разлог за одређивање притвора био је у чињеници да се окривљени није одазивао судским позивима и да је непознат на адреси коју је оставио полицији. Његова адреса није

⁷²¹ *Вранчев против Србије*, 2361/05 (2008).

могла бити утврђена провером кроз базу података полиције, и то су били довољни разлози да се утврди да се окривљени, очигледно, крије или да је у бекству.

Адвокат подносиоца представке је 7. јула 2004. године уложио жалбу на ово решење, наводећи да подносилац представке живи на адреси М.К. 32, те да није био обавештен да се против њега води кривични поступак. Иначе, ова адреса је била пријављена као адреса пребивалишта подносиоца представке у његовој личној карти.

Врховни суд Србије је 12. јула 2004. године одбио ову жалбу, без усменог рочишта, указујући да је адреса окривљеног у току поступка остала непозната. После овога је адвокат захтевао да се окривљени пусти уз јемство или забрану напуштања пребивалишта. О овом захтеву није одлучивано.

Подносилац представке је осуђен од стране Окружног суда, 26. јула 2004. године, када је и пуштен из притвора.

После обавештења о овој представи упућеног туженој држави, Влада је доставила две потписане изјаве сведока, које је полиција узела 23. јануара 2006. године, у којима су суседи подносиоца представке, оба са боравиштем у улици М.К. бр. 32, потврдили да подносилац представке ту заиста не живи годинама. Један од њих је, даље, навео да је он то већ рекао полицији у априлу 2004. године, док је други подсетио да подносилац представке није живео на адреси о којој је реч од 1999. године.

Одлучујући о захтеву, Суд је као релевантно изнео да је право на слободу и безбедност основно право. *То право је од примарне важности у „демократском друштву”, у смислу значења ЕКЉП. Његова кључна сврха је да спречава произвољна или неоправдана лишавања слободе. Сва лица имају право на заштиту тог права; другим речима, не могу се лишити слободе, нити држати у притвору, сем како је предвиђено условима из става 1 члана 5 ЕКЉП.* Суд поново истиче да изрази „законит” и „у складу са поступком предвиђеним законом” из члана 5 став 1, у суштини, упућују на домаће право и уносе обавезу да се ускладе његова материјална и процесна правила. Национални органи, а посебно судови, треба првенствено да тумаче и примењују домаће право, према члану 5 став 1, те непоштовање домаћег права повлачи за собом кршење ЕКЉП, а Суд може и треба да размотри да ли је то право поштовано. *Период притвора је, у начелу, „законит” ако се заснива на судском решењу, па чак и формалне грешке у решењу о притвору не чине притвор незаконитим у смислу члана 5 став 1 ЕКЉП.*

Суд, даље, указује да усклађеност са домаћим правом, међутим, није довољна: *члан 5 став 1 ЕКЉП сем тога захтева да свако лишавање слободе треба да буде у складу са сврхом да се појединац заштити од произвољног поступања. Основно је начело да ниједан притвор који је произвољан не може бити компатибилан са чланом 5 став 1 ЕКЉП.*

Везано за повреду члана 5 став 3 ЕКЉП, Суд, између осталог, закључује да притвор који одреди домаћи суд не искључује накнадну примену захтева „хитности” *садржаног у члану 5 став 3 ако, између осталог, окривљени није саслушан приликом првог разматрања његовог притвора. На пример, размак од петнаест дана између стављања подносиоца у притвор, на основу судске одлуке, и његовог личног саслушања пред судијом, сматра се неусклађеним са чланом 5 став 3 ЕКЉП.... Овај вид притвора може једино бити оправдан у случају када постоје посебне индикације јавног интереса које, без обзира на претпоставку невиности, имају превагу над правилом поштовања слободе појединца утврђеног чланом 5 Конвенције. Постојаност оправдане сумње да је ухапшено лице починило неко кривично дело је услов sine qua non за законитост продужења притвора. Али, са проласком времена то више није довољно и Суд онда мора да утврди да ли друге основе које су дали судски органи настављају да оправдавају лишење слободе. Када су такве основе „релевантне” и „довољне”, Суду се мора, такође, предочити да су национални органи показали „посебну ревност” у вођењу одређеног поступка.*

У вези са притужбом подносиоца представке, према члану 5 став 4 ЕКЉП, по питању „брзине” поступка пред Врховним судом, као и одсуства усменог рочишта, Суд је утврдио да је контрадикторно усмено рочиште према члану 5 став 4 ЕКЉП увек потребно у случајевима где је почетно хапшење извршено према члану 5 став 1 ЕКЉП. Штавише, чињеница да је спорни притвор одредио суд не лишава притворено лице права да се поступак накнадно преиспита у складу са чланом 5 став 4 ЕКЉП, ако основне процесне гаранције, као што је усмено рочиште, нису поштоване у почетку. Најзад, у вези са брзином наведеног преиспитивања, оно *мора бити у складу и са правилима материјалног и са правилима процесног националног законодавства.*

Најзад, подносилац представке се жалио, према члану 5 став 5 ЕКЉП, да нема утуживо право на накнаду у вези са повредом његових других права зајемчених овом одредбом. Суд је, на основу стања у конкретном предмету и праксе Републике Србије, утврдио да подносилац представке заиста није имао „утуживо право на накнаду”, због повреде члана 5 став 5 ЕКЉП.

Суд је, у конкретном случају, утврдио да није дошло до повреде члана 5 став 1 (в) Конвенције а да је дошло до повреде члана 5 став 3, 4 и 5 ЕКЉП. Из ових разлога, утврђено је да подносиоцу представке припада право на надокнаду нематеријалне штете и трошкова поступка.

Чињеница да је Суд донео овакву пресуду против Републике Србије указује на потребу да се питању поступања у предметима у којима је окривљени лишен слободе поступа са већом пажњом, уз стриктно поштовање материјалних и процесних законских одредаба.

7.5. Научна интерпретација добијених резултата

На основу целокупног истраживања које је спроведено током израде ове дисертације, изведени су одређени закључци о положају лица лишених слободе у Републици Србији, базирани на постављеним хипотезама.

Сагледавањем регулативе из области права лица лишених слободе, закључено је да је она свеобухватна. Наиме, права лица лишених слободе гарантована су на међународном и на унутрашњем нивоу, бројним правним актима.

Међународна регулатива, која је темељ унутрашње регулативе, дуго се развијала и сачињена је од правних извора најзначајнијих међународних организација. Поред бројности извора, као и широке гаранције права лица лишених слободе, налазимо да међународно нормирање ове области није завршено. Простор за наставак нормирања ове области налазимо код категорија лица лишених слободе која се по својим особинама, као што су пол, род, године живота и сексуална оријентација, разликују од опште затвореничке популације, те захтевају посебну правну регулативу.

Права лица лишених слободе у Републици Србији регулисана су на различитим нивоима. Гаранције су дате кроз Устав РС, као општи правни акт, преко посебног закона који је посвећен лицима лишеним слободе (ЗИКС), као и закона који регулишу друге области права, али се у одређеним деловима односе и на права лица лишених слободе, преко подзаконских аката. Регуллатива у Републици Србији је бројна и усаглашена са међународним стандардима. Из ових разлога, баш као и на међународном нивоу, и у Републици Србији нису издвојене категорије лица лишених слободе које због специфичности свог положаја захтевају посебне гаранције. Тако наш правни систем не препознаје као посебну категорију затворенике старије животне доби, истополне сексуалне оријентације или трансродне особе.

Поред изнетих запажања о недостатку правне регулативе у одређеним областима, може се закључити да је хипотеза о адекватном гарантовању права лица лишених слободе потврђена.

Заштита гарантованих права лица лишених слободе обезбеђена је превентивним механизмима који делују на међународном, али и на унутрашњем нивоу. На међународном нивоу постоје тела при најзначајнијим међународним организацијама (ОУН и Савет Европе) која надзиру поштовање гарантованих права лица лишених слободе. То се чини путем периодичних посета државама потписницама правних аката којима су гарантована права лица лишених слободе. На овај начин, државе су обавезане да права која су гарантована на међународном нивоу прихвате, али и адекватно имплементирају.

На унутрашњем нивоу, такође је предвиђен превентивни механизам заштите права лица лишених слободе. Овај механизам заштите функционише на више нивоа. Најпре, као НПМ који је организован при Заштитнику грађана РС, као механизам који кроз периодичне посете врши контролу рада установа у које се упућују лица лишена слободе, о чему сачињава извештаје и издаје препоруке. Затим, контрола се врши и од стране Народне скупштине РС кроз Комисију за контролу извршења кривичних санкција. Овакав вид заштите гарантован је и на нивоу Управе за извршење кривичних санкција, кроз контролу установа за извршење кривичних санкција и сталну едукацију особља које у њима ради. Посебан облик заштите, који није институционализован, пружа се од стране невладиних организација које остварују своје активности у овој области.

Наведени механизми заштите указују на то да постоји добро развијен систем превентивне заштите права лица лишених слободе на међународном и на унутрашњем нивоу. Његово деловање треба да гарантује шире поштовање права лица лишених слободе и да спречи поступке којима би та права била повређена. Ипак постоје одређени недостаци у овој области. Основна препрека ефикасном раду међународних превентивних механизма је велики број држава потписница и установа за лишење слободе које у њима постоје. Самим тим, посете се не могу организовати довољно често, што онемогућава редовно праћење рада установа у које су упућена лица лишена слободе.

На унутрашњем нивоу, пак, постоји потреба за јачањем капацитета НПМ, како би он своје активности обављао ефикасније. Потребно је веће ангажовање тела које је

основано при Народној скупштини РС, а које није исказало довољну ангажованост у свом раду.

Накнадна заштита права лица лишених слободе (након учињене повреде) функционише на више нивоа. Она је регулисана на међународном, али и на унутрашњем плану, кроз различите поступке. Самим тим, може се закључити да су лицима лишеним слободе пружене адекватне гаранције за заштиту права која су им повређена или угрожена. Они то могу чинити пред Управом за извршење кривичних санкција, судијом за извршење кривичних санкција, Уставним судом РС и пред Заштитником грађана РС. Такође, права могу заштитити и изван граница наше државе, пред међународним телима, од којих је, због значаја, нужно издвојити Европски суд за људска права.

Независно од наведених гаранција, дошло се до закључка да установе у које се упућују лица лишена слободе нису увек опремљене по важећим стандардима. Разлог оваквог стања огледа се у лошим материјалним условима, који су последица дотрајалости зграда. Томе сведочи велики број представки у којима се осуђеници жале на стање у установи.⁷²² На овом пољу у претходном периоду доста је урађено, јер су изграђене нове установе и обављена санација већине постојећих, а у складу са препорукама које су издате од стране домаћих и иностраних надзорних тела. Ипак, ово није учињено у свим установама, и то треба да буде приоритетан задатак у будућности.

Незадовољство нивоом поштовања гарантованих права у установама за смештај лица лишених слободе, барем према статистичким подацима, није велико. У посматраном периоду, око 8% лица лишених слободе покренуло је поступак за заштиту права која су им гарантована у установама за лишење слободе. Уколико се има у виду да у овај број улази и више представки истих лица, још се више смањује број „незадовољних“ затвореника. Са овог аспекта, према нашем мишљењу, може се

⁷²² На примеру представки из КПЗ-а у Нишу може се уочити да осуђеницима смета што су просторије у којима се смештају мале, што је кантина лоше опремљена и што тоалети нису у бољем стању. Као пример може послужити притужба осуђеника М.Н. који није добио одговарајућу обућу приликом пријема у установу. Овај осуђеник носио је ципеле број 46, а приликом пријема у установу добио је ципеле бој 43. Он се са правом жалио да му није омогућено нормално кретање услед недостатака адекватне обуће. Установа је овом осуђенику омогућила да носи своју обућу јер није поседовала обућу у величини 46. Иако је овај случај, који делује помало бизарно, срећно решен по подносиоца представке, сматрамо да установа није адекватно реаговала у овој ситуацији. Не поседовање адекватне обуће је очигледан проблем, који је уочен још приликом пријема осуђеног у установу, те је нејасно зашто нису предузете мере да се он отклони одмах, а не тек након притужбе осуђеника, што је проузроковало да он буде изложен додатним непријатностима.

сагледати реално стање које постоји у установи јер, као што је већ наведено, постоји адекватан механизам правне заштите који затвореници могу користити. У прилог оваквом закључку иду и извештаји независних надзорних тела, који указују да се стање у домаћим затворима поправља.

Према областима доминирају притужбе које се односе на неадекватну здравствену заштиту. У овим осуђеници су се притуживали да не добијају терапију коју су користили на слободи, да нису прегледани чим су пријавили тегобе или да им није обезбеђен контролни преглед након пружене интервенције.⁷²³ Често су се и притуживали на рад конкретног здравственог радника. По оваквим притужбама увек је прибављан извештај од службе за здравствену заштиту, са подацима о здравственом стању осуђеног. Из достављених извештаја произишло је да је здравствена нега пружена у складу са правилима струке, те су притужбе у највећем броју случајева одбијене као неосноване. Забрињава да су установе у одређеном броју случајева биле неадекватно снабдевене лековима, што је узроковало да терапија не буде подељена осуђеницима. Уколико занемаримо основу за подношење притужбе и сагласимо се са установом да је здравствена заштита пружена према правилима струке, тиме нисмо сасвим задовољили права осуђених. Наиме, нисмо решили питање конфликта и неповерења у здравствено особље које пружа здравствену заштиту. Категорије осуђеника које имају довољно средстава могу себи обезбедити преглед код изабраног лекара, али остали осуђеници као једину опцију имаће затворског лекара, са којим су ступили у конфликт. Имајући у виду да закон не даје другу могућност осуђеном, морамо се поуздати у медицинску етику здравствених радника у установи.

Осуђеници су се често притуживали на службена лица у установи. У овом делу притужбе су биле последица ситуационих конфликта до којих је дошло током издржавања казне. Притуживали су се да није адекватно спроведено њихово разврставање или да су извештаји о њиховом владању превише строги, те да нису учествовали у тучама или дисциплинским преступима.⁷²⁴ Учесталост ових притужби

⁷²³ Осуђеник И.Б. који је био смештен у КПЗ у Нишу притуживао се на неадекватну здравствену заштиту јер му није обезбеђена физикална терапија након повреде ноге. У току поступка одустао је од притужбе. Сматрамо да недостатак здравствене неге који може оставити трајне последице по здравље представља озбиљан пропуст установе.

⁷²⁴ Осуђеник М.М. који је казну затвора издржавао у КПЗ у Нишу притуживао се на припаднике службе за обезбеђење наводећи да су га приморали да потпише изјаву у дисциплинском поступку. Након прикупљања доказа притужба је одбијена као неоснована.

указује да постоји снажан анимозитет између формалног система и осуђеника, што доводи до директног сукоба међу њима.

Питање исхране такође је актуелно у притужбама осуђеника. Они се често притужују на квалитет и количину хране, указујући да она не задовољава њихове нутритивне потребе. Притужбе овог типа одбијају се као неосноване уз образложење да се исхрана осуђеника организује према мерилима која су сачињена од стране нутриционисте.⁷²⁵

Везано за начин остваривања гарантованих права, потврђена је претпоставка да у највећем броју случајева затвореници то чине пред Управом за извршење кривичних санкција, а сада и пред судијом за извршење кривичних санкција. Ређе се користе остали домаћи системи заштите, углавном након што поступак пред Управом за извршење кривичних санкција буде окончан. Поступак пред Европским судом за људска права се покреће изузетно ретко, што га чини готово изузетком.

⁷²⁵ Осуђеник Б.Н. који је казну затвора издржавао у ОЗ у Лесковцу у својој притужби навео је да захтева појачану исхрану јер је у установи стално гладан. Осуђеник И.С. који је казну затвора издржавао у КПЗ у Нишу, навео је да вечера није била послужена већем броју осуђеника. Његова притужба је одбијена као неоснована.

ЗАКЉУЧАК

Рад на овој теми био је инспирисан жељом да се сазна ниво остваривања људских права лица лишених слободе у Републици Србији. Најпре је обављено истраживање свих правних извора који важе у овој области, и са међународног и са унутрашњег аспекта. Сагледан је положај лица лишених слободе у ранијем периоду, али и у земљама у окружењу. На овај начин формирана је полазна основа за даље истраживање положаја лица лишених слободе. Затим су разматрани начини на које лица лишена слободе могу остварити своја права. Свесни смо чињенице да се свака повреда права не пријави нити процесуира, али смо мишљења да је анализа пријављених повреда поузданији метод истраживања од анкетирања одређеног броја затвореника, јер постоји реална бојазан да би приликом анкетирања испитаници могли да изнесу само своје тренутно виђење стања у установи у којој бораве, иако није дошло до стварне повреде њихових права.

Након целогупног рада и обављеног истраживања, издвојили су се одређени закључци о овој теми. Они се односе на активности које би требало предузети у наредном периоду да би се положај лица лишених слободе у нашој држави побољшао.

Везано за правну регулативу, потребно је детаљније уредити положај посебних категорија лица лишених слободе, како би се правно препознала њихова права и обезбедио адекватан третман. У овој области се издвајају сва лица која имају потребу за широм гаранцијом права за време лишења слободе. Поједине категорије су препознате као осетљивије, на пример: малолетници, притвореници и жене, али њихов положај није уређен онолико детаљно колико то њихове потребе захтевају. Поједине категорије у домаћем систему нису ни препознате, те је потребно извршити најпре њихово издвајање од опште затвореничке популације, а затим и регулисање њихових права. Овде се посебно односи на затворенике старије животне доби, истополне сексуалне оријентације и трансродне особе.

Област људских права лица лишених слободе, као и област људских права уопште, је динамична. Са развојем савременог света, развијају се и његова права. Из ових разлога, потребно је да регулатива која се односи на затворенике прати регулативу која се односи на слободне грађане. Данас су људска права у свом

базичном нивоу адекватно регулисана, те се тежи ка нормирању права на здраву животну средину и сличних права нове генерације. Потребно је да се на истом нивоу сагледава и положај лица лишених слободе.

Закључак је да су лица лишених слободе добро информисана о правима која су им гарантована. Овакав закључак темељи се на обавези свих органа који лишавају слободе грађане да их без одлагања информишу о правима која су им гарантована. Ова гаранција се поштује, јер се свако лице које се лишава слободе појединачно информише о правима која су гарантована, а према разлозима који доводе до његовог лишења слободе. Такође, све установе у које се смештају лица лишена слободе на видим местима истичу правна акта којима се гарантују права лица која у тој установи бораве. Ова претпоставка је потврђена и приликом посете установама у којима је истраживање спроведено.

Међутим, информисаност о начину на који се права могу остварити не прати информисаност о самим правима. Избегавање затвореника да покрену поступак заштите својих права може би узроковано недовољном информисаношћу. Из ових разлога, сам поступак заштите може се чинити превише компликованим или стресним. Управа за извршење кривичних санкција, министарство надлежно за послове правосуђа, али и невладине организације, могу учинити доста у процесу информисања осуђеника о гарантованим правима и начину њиховог остваривања као би се овакво стање превазишло. Затворенике треба информисати о начину на који могу заштитити своја права на примерен и једноставан начин. Затвореници не морају бити вични писању поднесака, те би било погодно да постоје унапред припремљени обрасци. На овај начин, њима би било олакшано да своја права остваре у поступцима који су за то предвиђени.

Такође, има места бољој информисаности затвореника о начину на који су поступци заштите права организовани. Истраживањем ове области закључено је да затвореници у значајном броју случајева подносе представке преурађено или ненадлежним органима, те оне бивају одбачене. Оваква пракса може демотивисати затворенике да истрају у заштити својих права. Стога је нужно да они буду адекватно информисани о органима који су надлежни за заштиту њихових права и о процедурама које се примењују.

Даље сагледавајући поступке за заштиту људских права лица лишених слободе, евидентно је да доминира онај предвиђен пред Управом за извршење кривичних

санкција. Овакав приступ лица лишених слободе је логичан, будући да је овај систем заштите најприступачнији. Међутим, захтеви лица лишених слободе немају велики успех у поступку пред Управом. Управа по њима најчешће одлучује тако што их одбије, а поступак по правним лековима такође нема значајан успех. Сагледавано према полу, жене лишене слободе се ређе јављају као подносиоци захтева за заштиту права.

Значајно је указати и на новину у поступку заштите права лица лишених слободе која се огледа у проширењу надлежности судије и на период након окончања поступка. Увођењем ове институције, омогућава се независност у поступку заштите права лица лишених слободе и специфична контрола поступања Управе. У ранијем периоду потпуно искључивање суда из поступка извршења казне затвора⁷²⁶ било је погрешно. Суд, који изриче казну затвора, мора бити активније укључен у процес извршења те казне. Претходни концепт процесног законодавства у нашој држави кажњавање је завршавао доношењем правоснажне пресуде. Суд није био укључен у даље поступање према затворенику, нити је могао да уочава ефекте изречене казне. На овај начин није поштовала сама сврха кажњавања, која је требало да доведе до генералне и специјалне превенције.⁷²⁷ Законско нормирање функције судије за извршење кривичних санкција овакву ситуацију мења, али не довољно. Иако је његова улога од велике важности у делу извршења кривичних санкција који је најзначајнији, јер се односи на заштиту права лица лишених слободе, има места његовом већем укључивању у процес извршења казне затвора. Његова улога требало би да се прошири и на поступање према затвореницима током целог поступка извршења казне затвора, како би био упознат са адекватношћу изречене казне и ефектима које она има на затвореника. У даљим реформама нашег кривичног законодавства требало би тежити ка прилагођавању дужине казне сваком осуђенику, а у складу са ефектима које изречена казна остварује.

Исто тако, према подацима који су прикупљени пред Заштитником грађана, утврђено је да ова институција ужива све веће поверење код грађана, те и код лица лишених слободе. Специфичност овог поступка заштите огледа се у чињеници да су представке најчешће преурађене, те се поступак окончава без пружања правне

⁷²⁶ Уколико се изузме поступак условног отпуста.

⁷²⁷ У савременој пенолошкој литератури изражава се сумња у погледу могућности да се извршењем казне затвора на начин који се тренутно примењује оствари сврха кажњавања, која се огледа у генералној превенцији. Детаљније видети у: Gardner, J., *Offences and Defences*, Oxford University Press, New York, 2007., стр. 211.

заштите. Ову чињеницу надомештава активност НПМ, која издаје значајне препоруке у области заштите права лица лишених слободе. Истраживање је показало да НПМ делује са скромним капацитетима, што утиче на ефикасност његовог рада. Иако су постигнути резултати у овој области изузетни, имајући у виду број посета и издатих препорука, сматрамо да би квалитет поступања у великој мери био унапређен уколико би се обезбедили бољи материјални и кадровски услови.

Механизам заштите права лица лишених слободе који се остварује на међународном нивоу је, такође, од велике важности за успостављање добре праксе у овој области. Наиме, Европски суд за људска права је својим одлукама које су донете по захтевима лица лишених слободе у Републици Србији, установио стандарде који обезбеђују пуно поштовање одредби ЕКЉП. Мали број лица лишених слободе одлучио се за овај ниво правне заштите. Разлог за то је процедура која се пред овим судом примењује.

Потенцијали праксе Европског суда за људска права нису у адекватној мери искоришћени. Чињеница да се занемарљиво мали број лица лишених слободе из Републике Србије обраћа овој институцији са захтевом за заштиту права не спречава државне органе да прихвате праксу која је настала по представкама затвореника из других држава. Пракса Европског суда за људска права је обимна и покрива све сегменте ЕКЉП, а о њој се издају и публикације са приказом најзначајнијих одлука. Домаћи државни органи би овој области требало да посвете значајнију пажњу како би се избегло подношење представки против Републике Србије по питањима о којима је већ заузет став у раније донетим пресудама Европског суда за људска права. Овим би се отклонила опасност да дође до кршења права и да се из тих разлога касније надокнађује штета затворенику.

Јасно је да су људска права лица лишених слободе, која нису осуђена правоснажном пресудом, из овог разлога, шире гарантована. Поред нормативно бољих гаранција људских права и обавезе да се овакве мере примењују изузетно, реална ситуација је другачија. Мера притвора, којој најчешће претходи полицијско задржавање, примењује се недопустиво често. Њено трајање од више месеци у фази истраге, до више година након оптужења, у супротности је са одредбама које налажу да притвор треба да траје што краће. Касније доношење осуђујуће пресуде, у коју се урачунава време проведено у притвору, такође не погодује окривљеном. За време трајања притвора, према њему се није примењивао третман, те ово лишење слободе није остварило сврху рехабилитације а уједно је смањило период у коме се према

затворенику може применити пенални третман. Још је лошија ситуација у којој се поступак оконча ослобађајућом пресудом. Стигматизација околине и штетни утицај времена проведеног у притвору не могу се отклонити материјалном надокнадом штете. Мера притвора треба се примењивати изузетно, како то закон и налаже, уз њено обавезно замењивање осталим мерама које су предвиђене ЗКП-ом, чим се за то створе услови.

Након завршетка рада на теми, дошли смо до закључака који се базирају на истини да слобода представља једно од темељних људских права. Њен губитак представља значајно ограничење за сваког човека. Са развојем друштва, повећањем животног стандарда и већом доступношћу различитих садржаја, боравак у затвору још је стреснији. У ранијем периоду, приликом настанка казне затвора, човек који је лишен слободе није губио „много“ тога – само слободу. Данас он губи и животни стандард на који је навикао, удобност и доступност свега што је уживао на слободи. То се односи на разне животне аспекте, почев од контакта са породицом и пријатељима, здравог живота, који подразумева посебну исхрану и редовне тренинге, до комуникације и доступности информација. У прошлој деценији недостатак интернета није толико погађао затворенике, као што је то данас. Једноставно, нису га користили на слободи, те им није недостајао ни у установи. Данас је другачије; то се сматра животним стандардом који је неопходан. Слично је и са осталим аспектима живота савременог човека. Зато стање у установама за лишење слободе и ниво гаранције људских права лица у њима треба да прати права слободних људи.

Не сме се заборавити да се, лишењем слободе, грађани лишавају тог права, али не и других права која су им на слободи гарантована. Ово је разлог због кога гаранције људских права лица лишених слободе стално треба да се мењају, како би постигле стандарде који су признати слободним људима. Исто важи и за материјалне услове у установама, који треба да буду прилагођени потребама садашњих затвореника, а које се разликују од потреба затвореника из периода када су установе грађене.

Све што се односи на нормирање и заштиту људских права лица лишених слободе није само себи циљ. Напротив, само у систему који поштује права лица лишених слободе и прилагођен је њиховим стварним потребама може даље говорити о остваривању сврхе казне затвора. У супротном, без поштовања људских права, сваки третман остаће без ефекта, или ће прећи у злостављање затвореника. Уколико држава не тежи пуком лишењу слободе, без било каквих позитивних ефеката по затвореника, мора обезбедити услове у којима ће се његово људско достојанство поштовати, и он уживати права која у највећој могућој мери прате положај који је имао на слободи.

ИНДЕКС ПОЈМОВА

А

Агресивност.....	122, 145
Административни орган.....	126
Анализа	14, 15, 360, 374, 385

Б

Бекство	37, 42, 49, 97, 104, 110, 293, 294, 353
Бесплатно.....	63, 67, 71, 119, 134, 197, 220, 235, 255, 365, 366
Болести....	41, 43, 96, 107, 110, 118, 120, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 157, 160, 181, 182, 187, 196, 243, 274, 360, 361

В

Владање.....	65, 69
Вода.....	65, 67, 167, 207, 209, 276
Врховни суд.....	30

Г

Генерација.....	25
Грађани	27, 28, 32, 93, 111, 112, 134, 137, 142, 146, 148, 266, 280, 310, 326, 378

Д

Дискриминација.....	112, 172
Дисциплинске казне.....	166
Дисциплински поступак.....	253, 302, 303
Достојанство.....	64, 66, 70, 99, 104, 105, 202, 203, 268, 378
Држава. 13, 15, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 47, 67, 71, 72, 77, 80, 83, 84, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 109, 112, 115, 117, 122, 123, 133, 138, 153, 155, 178, 194, 197, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 212, 215, 217, 229, 240, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 289, 326, 343, 344, 354, 370, 377, 378, 387	
Другостепени орган	316

Е

Евиденција.....	238, 301, 324
Едукација	144, 232, 233, 234, 235, 324
Економски.....	109, 131, 132, 213
Електронски.....	413

Ж

Жалба	29, 30, 31, 189, 224, 248, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 286, 295, 297, 300, 301, 304, 307, 319, 351, 386, 390
Жене	4, 41, 50, 57, 81, 117, 119, 129, 134, 147, 154, 155, 156, 157, 159, 174, 191, 206, 210, 216, 217, 219, 222, 225, 228, 229, 242, 245, 275, 288, 290, 292, 293, 294, 296, 299, 374, 376, 387

З

Занат	40
Запослени.....	73, 133, 209, 294, 345
Затвор	4, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 100, 148, 153, 225, 272, 275, 296, 303, 306, 308, 329, 349, 356, 358, 360, 364
Затвореници	38, 39, 42, 45, 70, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 130, 131, 132, 134, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156, 159, 166, 169, 170, 188, 197, 208, 209, 210, 217, 219, 277, 310, 318, 320, 342, 364, 372, 373, 375
Заштита права.....	3, 13, 15, 61, 84, 231, 233, 240, 249, 262, 371
Заштитник грађана.....	256
Злостављање	86, 100, 114, 115, 123, 194, 202, 203, 339, 343, 344, 346, 347, 352, 378
Зубар.....	363

И

Интернет	164, 327, 393
Информисање	2, 69, 139, 140, 141, 181, 217, 222, 223, 321
Ирски систем.....	44
Испитивање	285
Исхрана	59, 65, 122, 123, 167, 177, 209, 373

Ј

Јавни тужилац	224, 251, 327, 330, 332, 347, 357
---------------------	-----------------------------------

К

Казна.....	35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 59, 61, 81, 92, 94, 95, 96, 100, 101, 108, 109, 112, 131, 139, 162, 166, 167, 177, 184, 192, 198, 199, 205, 206, 207, 221, 225, 226, 227, 229, 230, 283, 302, 323, 376
Класификација.....	86
Криминалитет.....	47, 77, 81, 82
Кршење права.....	128, 267, 280, 298

Л

Лекар	65, 67, 71, 74, 116, 119, 123, 131, 135, 138, 174, 190, 216, 224, 248, 348, 349, 360
Либералне	24

Љ

Људска права	3, 4, 13, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 84, 85, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 117, 127, 152, 183, 195, 203, 231, 241, 244, 245, 246, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 279, 280, 281, 282, 289, 290, 292, 326, 327, 371, 373, 374, 377, 384, 385, 390, 391, 399, 406, 408, 409
--------------	---

М

Међународни 13, 14, 22, 79, 84, 101, 104, 107, 111, 115, 148, 154, 156, 158, 194, 240, 241, 272, 400
Млади..... 81, 184, 396
Мучење 39, 84, 86, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 115, 123, 202, 203, 267, 268

Н

Национални 87, 132, 194, 231, 334, 368
Нечовечно поступање..... 101, 104, 105, 267

О

Образовање . 2, 40, 41, 57, 58, 69, 74, 79, 141, 142, 143, 144, 162, 165, 167, 168, 175, 177, 182, 184,
186, 191, 192, 218, 227, 274, 326
Обурнски систем..... 46
Обућа..... 59, 123, 186
Одећа..... 67, 123, 160, 173, 186, 189, 210, 273
Одмор 62, 65, 66, 68, 73, 131, 163, 173, 174, 180, 187, 214, 222
Окривљени..... 19, 39, 149, 196, 198, 212, 213, 214, 215, 221, 325, 328, 366, 367, 368, 369
Омбудсман..... 31, 32, 310
Општински суд..... 339
Орган старатељства 226, 242
Оружје..... 98, 116, 145
Осуђени..... 39, 43, 45, 49, 51, 59, 60, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 93, 147, 148, 157, 171, 189, 196,
207, 210, 211, 213, 214, 219, 225, 226, 229, 248, 249, 250, 251, 253, 293, 312, 345

П

Пенални третман..... 53, 55, 56, 194, 197, 293, 378, 385
Полиција 98, 111, 330, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 367
Поправни домови..... 59, 294
Породица..... 140, 336
Посете..... 33, 58, 60, 67, 69, 72, 75, 105, 115, 125, 126, 127, 128, 149, 155, 164, 166, 169, 172, 175,
176, 186, 191, 193, 211, 212, 213, 223, 227, 236, 237, 241, 242, 243, 258, 263, 270, 272, 275, 276,
277, 278, 284, 296, 299, 306, 314, 315, 318, 320, 321, 322, 370, 375, 402
Поступак 25, 27, 28, 32, 39, 41, 44, 90, 97, 105, 109, 111, 148, 167, 170, 176, 188, 197, 200, 211,
221, 222, 224, 235, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 263, 264, 265, 269, 273, 276,
279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 295, 297, 300, 302, 304, 307, □ 310, 311, 313, 316, 317, 318,
322, 325, 328, 332, 333, 335, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 354, 362, 367,
368, 371, 373, 375, 376, 378
Правни лек..... 218, 249, 318, 340
Преписка..... 163, 359, 364
Принудни рад 37, 107, 108, 203
Принцип..... 22, 27, 150, 196, 204, 328
Притвор. 48, 93, 111, 112, 150, 220, 221, 224, 244, 274, 321, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 351, 352,
353, 354, 361, 362, 367, 368, 377
Притвореник..... 150, 222, 223, 224, 235, 251
Притужба 75, 226, 247, 248, 249, 252, 254, 255, 256, 302, 303, 304, 305, 343, 346, 371, 372, 373

Р

Рад ..16, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 46, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 60, 62, 63, 65, 68, 70, 71, 73, 75, 78, 79, 86, 88, 89, 92, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 113, 117, 125, 130, 131, 132, 136, 151, 153, 156, 167, 168, 169, 172, 174, 180, 183, 187, 190, 203, 204, 206, 207, 212, 213, 214, 215, 218, 231, 235, 236, 238, 240, 243, 244, 247, 249, 250, 254, 255, 270, 271, 277, 281, 289, 293, 298, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 319, 324, 325, 345, 372, 385, 405	
Радни однос	130
Радни стаж	63, 68, 73, 190, 214
Радно време	57, 60, 62, 66, 68, 187, 214
Режим	101, 123, 135, 139, 140, 167, 174, 208, 210, 277, 293, 294
Реинтеграција	155, 190
Ресоцијализација	93, 148, 235
Ропство	18, 107, 108
Рубље	2, 58, 59, 67, 71, 121, 123, 167, 210

С

Санкција.. 3, 4, 15, 22, 33, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62, 64, 66, 70, 75, 78, 85, 87, 88, 89, 92, 93, 95, 152, 154, 158, 161, 165, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 183, 184, 185, 188, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 205, 210, 214, 224, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 306, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 370, 371, 373, 375, 376, 384, 385, 386, 401, 402, 403, 404, 405, 409	
Слобода..... 18, 19, 20, 22, 23, 25, 31, 33, 41, 81, 90, 91, 103, 109, 111, 126, 146, 202, 219, 241, 258, 259, 260, 279, 280, 314, 326, 330, 378, 385, 386, 390, 397, 399, 401	
Смештај2, 40, 54, 64, 66, 69, 70, 76, 108, 109, 112, 113, 114, 118, 129, 143, 148, 152, 167, 173, 179, 180, 189, 191, 200, 205, 206, 217, 229, 232, 234, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 253, 268, 276, 277, 296, 298, 299, 301, 305, 306, 308, 313, 371	
Социјално.....	24, 58, 59
Стандарди	26, 81, 90, 101, 103, 110, 115, 137, 139, 205, 261, 272, 286, 351, 358
Судија за извршење кривичних санкција	169, 211, 223, 250, 289, 315, 317, 321, 323, 324, 325, 326
Судско веће.....	329

Т

Титулар	13, 26, 28, 29
Трансродне особе.....	147, 156, 219, 229, 369, 374
Третман. 40, 43, 45, 46, 49, 80, 109, 116, 117, 121, 130, 148, 155, 162, 202, 212, 224, 229, 233, 235, 274, 301, 325, 360, 374, 377, 378	

Ђ

Ђелија.....	41, 43, 276
-------------	-------------

У

Удружење	78, 244, 245
Управни.....	28, 150, 189, 249, 316
Устав	17, 21, 22, 25
Уставни суд	29, 30

Установа.... 1, 32, 33, 43, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 58, 61, 63, 93, 98, 108, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 135, 139, 143, 144, 145, 146, 149, 160, 161, 162, 163, 167, 171, 174, 176, 179, 182, 187, 189, 190, 191, 205, 207, 217, 233, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 248, 270, 272, 273, 275, 277, 278, 288, 290, 293, 296, 299, 301, 303, 306, 308, 311, 319, 320, 370, 371, 386

Ф

Физички 57, 99, 104, 135, 136, 301, 342
Формални систем 120, 123, 145, 159, 229, 230, 247
Функције 14, 28, 29, 78, 87, 111, 269, 376

Х

Хапшење 19, 97, 98, 110, 349, 368
Хигијена 173
Хлеб 50, 363
Храна 122, 162

Ц

Црква 38, 219

Ч

Човечно поступање 62, 66, 194, 202

ЛИТЕРАТУРА

Домаћи извори

1. Атанацковић, Д., Пенологија, Научна књига, Београд, 1988.
2. Вујаклија, М., Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1996/97.
3. Вучић, О., Уставне и законске могућности доступности уставном суду или концепција уставног судства данас, Актуелна питања савременог законодавства, Савез удружења правника Србије и Републике Српске, Београд, 2009.
4. Димитријевић, П., Костић, М., Кнежевић, С., Трговина људима: правна заштита у међународним и националним оквирима, Центар за издаваштво, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2011.
5. Димовски, Д., Настанак и развој казне лишења слободе, Зборник Правног факултета у Нишу ЛП, Ниш, 2008.
6. Драгичевић Дичић, Р., Јанковић, И., Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, Приручник за судије и тужиоце, Београдски центар за људска права, Београд, 2011.
7. Игњатовић, Ђ., Новине у праву извршења кривичних санкција, Crimen - часопис за кривичне науке бр.2, Београд, 2010.
8. Игњатовић, Ђ., Право извршења кривичних санкција, Правни факултет у Београду, Београд, 2010.
9. Илић, З., Маљковић, М., Извршење кривичних санкција према малолетницима, Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
10. Јанковић, Б., Радивојевић, З., Међународно јавно право, Свен, Ниш, 2009.
11. Јанковић, С., Петрушић, Н., Права детета у међународним документима, Радунић, Београд, 2011.
12. Јовашевић, Д., Кривично право, Номос, Београд, 2002.
13. Ковачевић, М., Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Бангкочким правилима, Темида, бр. 4, година 15, 2012.

14. Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н., Казнено поправни завод у Нишу - 90 година, Ниш 2001.
15. Константиновић Вилић, С., Костић, М., Пенологија, Свен, Ниш, 2006.
16. Константиновић Вилић, С., Костић, М., Пенологија, Свен, Ниш, 2011.
17. Константиновић Вилић, С., Костић, М., Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији, Свен, Ниш, 2011.
18. Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., Криминологија, Просвета, Ниш, 2003. година.
19. Костић, М., Димовски Д., Пенолошки приступ превеликом броју осуђених лица у пенитенцијарном систему Републике Србије, Журнал за криминалистику и право, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Vol. XX, бр. 2, 2015.
20. Костић, М., Старији осуђеници, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 67, година LIII, Центар за издаваштво Правног факултета у Нишу, Ниш, 2014.
21. Марковић, Р., Покретање уставног спора о уставности нормативних аката, Београд, 1973.
22. Марковић, Р., Уставно право, Службени гласник, Београд, 2010.
23. Миленковић, Д., Људска и мањинска права, слобода изражавања и улога медија у условима сукоба и напетости, Приручник за рад локалних медија, Графика ЛАВ, Ниш, 2010.
24. Милосављевић, Б., Поповић, Д., Уставно право, Службени Гласник, Београд, 2008.
25. Мирић, Ф., Затворенички друштвени систем са посебним освртом на заједницу малолетних осуђеника, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Тематски број Савремене тенденције у развоју правног система Републике Србије, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2012.
26. Настић, М., Заштита људских права у Уставу Републике Србије, Зборник радова Правног факултета у Нишу и Правног факултета у Крагујевцу, тематски број Устав Републике Србије - Пет година после, Ниш, 2011.
27. Настић, М., Компаративна анализа европског и система заштите људских права поступку по уставној жалби, Зборник радова Правног факултета у Нишу, LXIII, 2012.
28. Настић, М., Усклађеност домаћег права са стандардима Европског суда за људска права, Правни живот, Часопис за правну теорију и праксу, бр. 14/2008, година LVII, књига 524, Београд.

29. Настић, М., Уставноправни значај Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у уставном систему Републике Србије, Тематски зборник Правног факултета Универзитета у Нишу, Право Републике Србије и Право Европске уније - стање и перспективе свеска 1.
30. Николић, Д., Ђорђевић, А., Законски текстови старог и средњег века, Ниш, 2002.
31. Јанковић, М., образовање националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) у Србији, Заштитник грађана, Београд, 2011.
32. Пајванчић, М., Уставно право, Фугура, Нови Сад, 2011.
33. Паповић Миладиновић, Ј., Историјски преглед установа за лишење слободe у Републици Србији, Пешчаник, Историјски архив Града Ниша, година дванаеста, број 12/2014.
34. Петровић, Д. Б., Извршење казне лишење слободe, Св. Ђорђе, Београд, 1932.
35. Поповић, В., Систем извршења казни лишења слободe у Југославији, Београд, Савез удружења правника Југославије, 1966.
36. Радовановић, Д., Категоризација казнено-поправних установа, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, бр. 1-2, Београд, 1991.
37. Радовановић, У., Поповић, М., Хомосексуални односи у женским затворима: девијација или депривација? Темида, бр. 4, година 15, 2012.
38. Радомир, М., Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2003.
39. Симовић, В., Криминалитет жена, прогрес, Нови Сад, 1966.
40. Симовић, Д., Уставна жалба-теоријски оквир, Анали Правног факултета у Београду, година LX, 1/2012, Правни факултет у Београду, Београд, 2012.
41. Стевановић, З., и остали, Извршење казне малолетничког затвора, Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
42. Стевановић, Ч., Ђурђић, В., Кривично процесно право, Пеликан принт, Ниш, 2006.
43. Стоичић, С., Државноправна историја српског народа, Историјске свеске, Спектар Ниш, Ниш, 2002.
44. Стојановић, Д., Вучић, О., Домашај уставносудског испитивања одлука редовних судова у поступку одлучивања о уставним жалбама грађана, Правни живот, бр. 14/2009, Београд, 2009.

45. Стојановић, Д., Основна права човека - Људска права и слободe у уставима европских држава, Институт за правна и друштвена истраживања Правног факултета у Нишу, Ниш, 1989.
46. Стојановић, Д., Уставно право, књига друга, Свен, Ниш, 2007.
47. Стојановић, Д., Уставно право, књига прва, „Свен“ Ниш, Ниш, 2007.
48. Таховић, Ј., Кривично право - општи део, Савремена администрација, Београд, 1961.
49. Текст у дневном листу Блиц, Убице, дилери, силоватељи, у најбољем затвору у Србији лежи 300 најгорих, који је објављен 12.08.2015. године
50. Ђопић, С., и остали, Третман и остваривање права у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, Темида, бр. 4, година 15, 2012.
51. Ђопић, С., Шаћири Б., Жене у затвору у Србији: услови за живот осуђеница у Казнено- поправном заводу за жене у Пожаревцу, Темида, бр. 4, година 15, 2012.
52. Умићевић, Д., Систем извршавања казне лишења слободe, Сарајево, 1938., цитирано према Атанацковић, Д., Пенологија, Научна књига, Београд, 1988.
53. Фира, А., Уставно право, Привредни преглед, Београд, 1979.
54. Шкулић, М., Кривично процесно право, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

Инострани извори

1. Becroft, A. Children and Young People in Conflict with the Law: Asking the Hard Questions, *Juvenile and Family Court Journal*, br. 4, 2006.
2. Brudner, A., *Punishment and Freedom*, Oxford University Press, New York, 2009.
3. Brawn, D., Wilmie, M., *Prisoners As Citizens, Human Rights in Australian Prisons*, Soutwood Press Pty Ltd, Leichhard, 2002.
4. Brazzell, J., at. al., *From the Classroom to the Community: Exploring the Role of Education During Incarceration and Re-entry*, The Urban Institute, Justice Policy Center, John Jay College of Criminal Justice, 2009.
5. Clayton, R., Tomlinson, H., *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
6. Ђурђевић, З., Tripalo, D., *Trajanje pritvora u svjetlu međunarodnih standarda te domaćeg prava i prakse*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 13, broj 2/2006.

7. Education and Correctional Populations, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Special Report, Revised 4/15/03.
8. Evans, M., Morgan, R., Preventing Torture, Clarendon Press, Oksford, 1998.
9. Friedmann, A., Lowering Recidivism through Family Communication, Prison Legal News, April, 2014.
10. Gross, L., Access to Communication in United States Prisons: Reducing Recidivism Through Expanded Communication Programs with Inmates, Politics & Government Undergraduate Theses, 2016.
11. Handbook on Prisoners with special needs, Criminal Justice Handbook Series, UNODC, Vienna, 2009.
12. Higgins, M., and all, Phone Calls Creating Lifelines for Prisoners and Their Families, Community Justice Project, Minesota, 2007.
13. Informator Broshure on The Rights of Detainees and Pre-trial Detainees, OSCE Presence in Albania.
14. Gardner, J., Offences and Defences, Oxford University Press, New York, 2007.
15. J. O'Byrne, Human Rights: An Introduction, Pearson Education Limited, Malaysia, 2003.
16. Jun Rivero, Curs de libertes, Les Cours de Droit, цитирано према Стојановић, Д., Уставно право, књига прва, Свен, Ниш, 2007.
17. King, D., Religious Freedom in the Correctional Institution, Journal of Criminal Law and Criminology, Volume 60, 1970.
18. Кузмановић, Р., Уставно право, теоријски и историјски дио, (књига прва), Универзитетска књига, Бања Лука, 1997.
19. Law, N., Rodley, S., Pollard, M., The Tretment of Prisoners under International, Oxford University Press, New York, 2009.
20. Lehtnets, A., Pont, J., Prison health care and medical ethics, Council of Europe, 2007.
21. Lopez-Rey, M. First U.N. Congress on the Prevention of Crimeand the Tretman of Offenders, Jurnal of Criminal Low and Criminology, Vol. 47, 1957.
22. M. L. Radelet, R. L. Akers, Deterrence and the Death Penalty: The Views of the Experts, 87 J. Criminal Law and Criminology 1, 10/1996
23. M. Mihoci, Sigurnost kaznionica i zatvora, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 13, broj 2/2006.
24. Macovei, M., The right to liberty and security of the person, Council of Europe, Germany, 2004.

25. MacKenzie, What Works in Corrections, Cambridge University Press, New York, 2006.
26. Magna Karta, For Know-It-Alls, Filiqvarian Publishing, LLC, 2007.
27. Monthly, A., *Prisoner Diet Legal Issues*, Law Journal, Jail & Prisoner Law Section –July, 2007
28. Mršić, G., Pritvor kao mjera osiguranja nazočnosti okrivljenika u kaznenom postupku, *Hrvatska pravna revija*, 11, 143-149. Zagreb, 2011.
29. Nuytiens, A., Christiaens, J., *Female Offenders' Pathways to Prison in Belgium*, Темида, бр. 4, година 15, 2012.
30. Padfield, N., *Who to Release?*, Fairness and criminal justice, Willan Publishing, 2007.
31. Pelaez, V., *The Prison Industry in the United States: Big Business or a New Form of Slavery?*, Global Research, El Diario-La Prensa, New York, 2016.
32. Podfield, N., *Release From Prison, European Policy and Practice*, Wilan Publishing, Devon, 2010.
33. *Prison Condition in Saunt Africa*, Human Right Watch, 1994.
34. *Prison Condition in South Africa*, Human Right Watch, 1994.
35. R. Berk. *New Claims About Executions and General Deterrence: Déjà Vu All over Again?*, *Journal of empirical legal studies*, 2005.
36. Rodly, N., *Capital Punishment*, Zed Books Ltd, London, 2003.
37. Scott, D., Flynn, N., *Prisons&Punishment the essentials*, SAGE Publication Ltd, London, 2014.
38. *Sevent United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice*, Department of International and Social Affairs, United Nations publication, sales No. br. E.86.IV.1, New York, 1986.
39. *Sevent United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice*, Department of International and Social Affairs, United Nations publication, Sales No. br. E.91.IV.2, New York, 1991.
40. Simović, V., *Prava pritvorenih lica u pritvorskoj jedinici međunarodnog krivičnog suda*, *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, 2/2, Banja Luka, 2012.
41. Soerensen, B., *Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Medical Views, Implementation of the ECPT*, Acts of the Strasbourg Seminar, Dec. 1994, APT, 1995
42. Stern, V., *Sentenced to Die? The Problem of TB in Prison in Eastern Europe and Central Asia*, International Center for Prison Studies, London, 1999.

43. The Human Right Watch Global Report on Prisons, Human Right Wach, 1993.
44. The Religious Rights and Duties of Muslim Inmates in Prisons a Guide for Criminal Justice Personnel, The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and International Institute of Higher Studies in Criminal Science (ISISC) Penitentiary Project – Publication 2 of the Series.
45. The American revolution, Colin Bonwic, The Macmillan press LTD, 1998.
46. United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, 2015.
47. United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2010, 55 years of achievement, 2010.
48. Van der Linden, H., Democracy, racism and prisons, Philosophy Documentation Center, Omaha, 2007.
49. Watt, B., HIV/AIDS and European Human Rights Law, European Human Rights Law Review, 2000.
50. Whitehead, P, Crawshshaw, P., Organising Neoliberalisam: Markets, Privatisation and Justice, Anthem Press, London, 2012.
51. Wilper, P., and all, The Health and Health Care of US Prisoners: Results of a Nationwide Survey Andrew, Public Health, 2009.
52. Видовић, В., Казна лишења слободe, Глас, Бањалука, 1981.
53. Вукчевић, М., Ћупић, Д., Уставна жалба као средство заштите људских права и слобода (скица за црногорско искуство), Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2011.
54. Катхер, А., и остали, Приручник за делотворну истрагу и документовање тортуре, другог свирепог и свирепог нечовечног или понижавајућег поступка или кажњавања, ИАН Међународна мрежа помоћи, Београд, 2009, превод приредили: Крстић, А., Радовић, Б.
55. Купчевић-Млађеновић, Р., Основи пeнoлoгије, Свјетлост, Сарајево, 1981.
56. Лич, Ф., Обраћање Европском суду за људска права, Београдски центар за људска права, Београд, 2007. превод: Краљевић, Д., Обрадовић, Б.
57. Нански, Р., Шајнин, М., Најважнији случајеви пред Комитетом за људска права, Београдски центар за људска права, Београд, 2007., превод приредио Београдски центар за људска права.

58. Радиц, Ж., Затвор у средњовјековном трогирском праву, Хрватски летопис за казнено право и праксу (Загреб), вол. 12, број 1/2005.
59. Русо, Ж. Ж., Друштвени уговор-о пореклу и основама неједнакости међу људима, Просвета, Београд, 1949. са француског превео Тихомир Марковић.
60. Симовић, М., и остали, Пракса Уставног суда Босне и Херцеговине и Европског суда за људска права о малолетницима као учиниоцима и жртвама кривичних дјела, Малолетници као учиниоци кривичних дела и прекршаја, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, АТЦ Београд, Београд, 2012.
61. Simović, N., M., Simović, M., M., Mjesto i uloga Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u zaštiti ljudskih prava, GrafoMark, Laktaši, 2009.
62. Српак, Н., Казнено право у доба Независне Државе Хрватске (1941.-1945.), Хрватски летопис за казнено право и праксу (Загреб), вол. 13, број 2/2006.
63. The Principles and Best Practices on the Protection of Persons Deprived of Liberty in the Americas, Inter-American Commission on Human Rights, 2008.
64. Фуко, М., надzirати и кажњавати, рођење затвора, Просвета, превела Јовановић, А.
65. Хусенпашић, Е., Правни значај Француске декларације о правима човека и грађана из 1789. године, Синергија, Бијељина, 2009.

Електронски извори

1. 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, <http://www.un.org/events/11thcongress/>, приступљено 04.08.2015. године.
2. 13th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, http://www.un.org/en/events/crimecongress2015/pdf/60_years_booklet_EN.pdf, приступљено 04.08.2015. године.
3. An Overview of Medical Provision and Hygiene, <https://translate.google.rs/?hl=en-&tab=wT#en/sr/An%20Overview%20of%20Medical%20Provision%20and%20Hygiene>, приступљено 15.12.2015. године.
4. Anderews, M., Even In Prison, Health Care Often Comes With A Coraу, преузето са: <http://www.npr.org/sections/health-shots/2015/09/30/444451967/even-in-prison-health-care-often-comes-with-a-coraу>, приступљено 12.11.2015. године
5. Basic Principles for the Treatment of Prisoners,

6. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>, приступљено 06.03.2016. године.
7. Bennis, W., American Slavery, Reinvented, The Atlantic, преузето са: <http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/09/prison-labor-in-america/406177/>, приступљено 12.11.2015. године.
8. Bozelko, C., Yes, prisoners need college education. But they need to get their geds first, преузето са: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/03/prisoners-college-education-need-geds-first>, приступљено 08.12.2015. године.
9. Child Trends, <http://www.childtrends.org/about-us/>, приступљено 08.12.2015. године.
10. Communicating Behind Bars: A Guide for Prison Inmates, Family and Friends, стр. 12., преузето са: http://www.prisonerresources.com/docs/Communicating_Behind_Bars_A_Guide_for_Prison_Inmates_and_Family.pdf, приступљено 12.11.2015. године.
11. Correctional Education, преузето са: <http://www2.ed.gov/about/offices/list/ovae/pi/AdultEd/correctional-education.html>, приступљено 12.11.2015. године.
12. Detention and Inprisomen, Amnesty International, преузето са: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/detention/>, приступљено 08.11.2015. године.
13. E. Tammy, K., A National Strike Against „Prison Slavery” The New Yorker, 3.10.2016, преузето са: <http://www.newyorker.com/news/news-desk/a-national-strike-against-prison-slavery>, приступљено 10.11.2016. године.
14. Finney H., C., Addams J., From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities, Prisoners and Families: Parenting Issues During Incarceration, University of Illinois at Chicago, преузето са: <https://aspe.hhs.gov/basic-report/prisoners-and-families-parenting-issues-during-incarceration>, приступљено 12.11.2015. године.
15. Gove, M., Prison education still at the back of the class, as Gove takes new course, преузето са: <https://www.theguardian.com/education/2015/aug/04/michael-gove-prison-education-justice-secretary-jail>, приступљено 08.07.2015. године.
16. Holley, C., How Does a Prison Inmate Spend a Day?, преузето са: <http://peopleof.oureverydaylife.com/prison-inmate-spend-day-11128.html>, приступљено 08.11.2015. године.
17. The Doha Congress, <http://www.un.org/en/events/crimecongress2015/>, приступљено 04.08.2015. године.

18. Википедија, интернет енциклопедија, Ропство, <https://sr.wikipedia.org/sr/%D0-%A0%D0%BE%D0%BF%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>, приступљено 07.03.2016. године.
19. Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/ACONF222_L6_e_V1502120.pdf, приступљено 04.08.2015. године.
20. Human Rights Bodies, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>, приступљено 26.02.2016. године
21. Human Rights Committee, Monitoring civil and political, rights <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
22. Human Rights First, преузето са: <https://www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/gtmo-by-the-numbers.pdf>, приступљено 15.12.2016. године.
23. International Human Rights Law, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>, приступљено 05.03.2016. године.
24. Jail Superintendent fined for not giving details under Right to Information Act, преузето са: <http://www.thehindu.com/todays-paper/tp-national/tp-tamilnadu/jail-superintendent-fined-for-not-giving-details-under-right-to-information-act/article91174.ece> приступљено 05.12.2015. године.
25. Костадиновић. Б., Председник републике - Мимикрија устава Републике Хрватске према уставном моделу Француске, Устави и демократија: страни утјецаји и домаћи одговори - расправа, преузето са https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Modernizacija_16_Mimikrija_Ustava.pdf, приступљено 20.10.2015. године.
26. Marcason, W., Nutrition for Inmates, преузето са: <http://www.eatrightpro.org/resource/news-center/in-practice/dietetics-in-action/nutrition-for-inmates>, приступљено 12.08.2015. године
27. McBride v. McCorkle, 44 N.Y. Super. 468, Amicus Court Reporters, преузето са: <http://www.amicusreporters.com/>, приступљено 07.08.2015. године.
28. Међународна класификација болести, <http://www.mkb10.rs/novosti/21/medunarodna-klasifikacija-bolesti-mkb>, приступљено 01.12.2015. године.
29. Ninth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders „Crime“ Cairo, Egypt 28 April - 5 May 1995., http://www.asc41.com/UN_congress/9th%20UN%20Congress%20on%20the%20Prevention%20of%20Crime/9th_congress.htm, приступљено 31.07.2015. године.

30. Old Behind Bars, The Aging Prison Population in the United States, Human Rights Watch, 2012, преузето са: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/usprisons-0112webwcover_0.pdf, приступљено 08.11.2015. године.
31. Owen, J., More than 100 young prisoners have taken their own lives in past eight years, says review, преузето са: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/more-than-100-young-prisoners-have-taken-their-own-lives-in-past-eight-years-says-review-10358828.html>, приступљено 08.12.2015. године
32. Penal labor in the United States, From Wikipedia, the free encyclopedia, преузето са: https://en.wikipedia.org/wiki/Penal_labor_in_the_United_States, приступљено 08.11.2015. године.
33. Peruško, A., Homoseksualnost sa znanstvenog gledišta, преузето са: http://www.svetlost.org/podaci/homoseksualnost_nauka.pdf, приступљено 12.04.2015. године.
34. Pishko, J., What Inmates Really Wear in Prison, An orange jumpsuit isn't the only thing inmates wear, преузето са: <http://www.racked.com/2015/6/24/8834387/why-inmates-wear-prison-uniforms>, приступљено 12.11.2015. године.
35. Prisoners „should get same healthcare as general population“, преузето са: <https://www.theguardian.com/society/2016/nov/02/prisoners-should-get-same-healthcare-as-general-population>, приступљено 11.08.2015. године.
36. Promoting fair and effective criminal justice, преузето са: <https://www.penalreform.org/-priorities/prison-conditions/key-facts/health/>, приступљено 11.12.2015. године.
37. Queensland Government, преузето са: <https://www.qld.gov.au/law/sentencing-prisons-and-probation/prisons-and-detention-centres/prisoners-rights/>, приступљено 07.12.2015. године.
38. Rajesh, B., R., The United Nations Conventions Against Corruption Overview, http://www.wiwi.unipassau.de/fileadmin/dokumente/lehrstuehle/lambsdorff/Economics_of_Corruption_2007/R._Rajesh_Babu_UNCAC__A_Critical_Overview.pdf, приступљено 20.04.2015. године.
39. Robinson, B., British Prison Cuisine Today, Past And Present Prison Cuisine, преузето са: <http://www.foodreference.com/html/british-prison-cuisine-2.html>, приступљено 12.11.2015. године.

40. Ronan, A., Menstruation Can Become Humiliation in Prisons, преузето са: <http://nymag.com/thecut/2015/06/menstruation-can-become-humiliation-in-prisons.html>, приступљено 15.12.2015. године.
41. Santo, A., Iabonip, L., What's in a Prison Meal?, преузето са: <https://www.themarshallproject.org/2015/07/07/what-s-in-a-prison-meal#.sv57dFp4u>, приступљено 12.11.2015. године.
42. Scott, G., Prison Is Too Violent for Young Offenders, преузето са: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2012/06/05/when-to-punish-a-young-offender-and-when-to-rehabilitate/prison-is-too-violent-for-young-offenders>, приступљено 08.12.2015. године.
43. Slavery and Prison - Understanding the Connections, <http://www.historyisaweapon.com/defcon1/gilmoreprisonslavery.html>, приступљено 20.10.2015. године.
44. Taylor, L., Prison education is a smart investment, reduces crime, преузето са: <http://www.seattletimes.com/opinion/prison-education-is-a-smart-investment-2/>, приступљено 08.07.2016. године.
45. The American Library Association, Prisoners' Right to Read, преузето са: <http://www.ala.org/advocacy/prisoners-right-read>, приступљено 05.08.2015. године.
46. The Kampala Declaration on Prison Conditions in Africa, интегрални текст може се преузети са: <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/06/rep-1996-kampala-declaration-en.pdf>, приступљено 07.11.2015. године.
47. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Salvador, Brazil, 12-19 April 2010), <http://www.un.org/en/conf/crimecongress2010/pdf/pr100412-2.pdf>, приступљено 04.08.2015. године.
48. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Salvador, Brazil, 12-19 April 2010), <http://www.un.org/en/conf/crimecongress2010/pdf/pr100412-2.pdf>, приступљено 04.08.2015. године.
49. Westervelet, E., Measuring The Power Of A Prison Education, преузето са: <http://www.npr.org/sections/ed/2015/07/31/427741914/measuring-the-power-of-a-prison-education>, приступљено 11.12.2015. године.
50. Wolf, R., Supreme Court upholds religious rights of prisoners, преузето са: <https://www.ncronline.org/news/politics/supreme-court-upholds-religious-rights-prisoners>, приступљено 07.11.2015. године.
51. Мршевић, З., Анализа положаја трансродних осуђеника/ца на извршењу казне затвора, преузето са: www.ombudsman.rs, приступљено 12.11.2016. године.

52. Haberle, E., Хомосексуалност од понашања до стања-два пута тамо и два пута овамо, преузето са: <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/67/287.pdf>, приступљено 12.08.2015. године.
53. Correctional services in gauteng province, <http://pmg-assets.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/docs/1999/minutes/991117correctGauteng.htm>, приступљено 08.12.2015. године.
54. The Arab Charter on Human Rights, adopted on 22 May 2004, entry into force on 15 March 2008, интегрални текст може се преузети са: Arab Charter on Human Rights, <http://hrlibrary.umn.edu/instree/loas2005.html>, приступљено 07.12.2015. године.
55. Young in Prison, <http://www.younginprison.org.za/>, приступљено 07.08.2016. године.
56. Incarcerated Women and Girls, <http://www.sentencingproject.org/wpcontent/uploads/2016/02/Incarcerated-Women-and-Girls.pdf>, приступљено 01.11.2015. године.
57. Sisters Inside Inc., <http://www.sistersinside.com.au/>, приступљено 01.11.2015. године.
58. Women in Prison, <http://www.womeninprison.org.uk/>, приступљено 01.11.2015. године.
59. Посете НПМ-а, <http://www.ombudsman.lls.rs/index.php?limitstart=49&lang=sr>, приступљено 16.02.2016. године.
60. Препоруке НПМ-а: http://www.ombudsman.lls.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=88&Itemid=76&lang=sr, приступљено 16.02.2016. године.
61. Посета ЦПТ-а Републици Србији у току 2015. године. <http://www.cpt-coe.int/documents/srb/2015-06-09-eng.htm>, приступљено 22.02.2016. године
62. Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, preuzeto sa: [http://www.hraction.org/wpcontent/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf](http://www.hrraction.org/wpcontent/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf), приступљено 03.04.2015. године.
63. Специјални извештај, млади и деца у сукобу са законом“, Институција омбудсмана Босне и Херцеговине уз подршку организације „Save the Children“, Бања Лука, октобар 2012. године, преузето са http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013020406490195bos.pdf, приступљено дана 21.04.2015. године.
64. Health in prisons, A WHO guide to the essentials in prison health.

Конвенције, резолуције, препоруке и извештаји међународних тела

1. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>, приступљено 28.08.2015. године
2. European Prison Rules, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747> приступљено 23.09.2015. године.
3. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Tekst konvencije i Objašnjenja, <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-convention.pdf>, приступљено 20.04.2015. године.
4. Habeas Corpus Act, <http://www.bl.uk/learning/timeline/item104068.html>, приступљено 20.04.2015. године.
5. Konvencija br. 29 - o prinudnom radu, http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR-%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf, приступљено 06.03.2016. године.
6. Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf, приступљено 20.03.2016. године
7. Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx>, приступљено 29.08.2015. године.
8. Basic Principles for the Treatment of Prisoners, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>, приступљено 06.03.2016. године.
9. Konvencija MOR-a br. 29 - O prinudnom radu, http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf, приступљено 06.03.2016. године.
10. Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their Development in a Changing World, https://www.unodc.org/documents/crime-congress/12th-Crime-Congress/Documents/Salvador_Declaration/Salvador_Declaration_E.pdf, приступљено 04.08.2014. године.

11. Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx>, приступљено 29.08.2015. године.
12. Universal Declaration of Human Rights, <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=src5>
13. Пакт о економским, социјалним и културним правима, ОУН, 1966.
14. Recommendation Rec(2006)2, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>, приступљено 23.09.2015. године.
15. Resolución 65/230 de la Asamblea General, интегрални текст доступан на: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/AGMs/General_Assembly_resolution_65-230_S.pdf, приступљено 20.04.2015. године.
16. Resolution 1235, UN Doc E/4393 (1967).
17. Resolution 1503, UN Doc E/4832 (1970).
18. Resolution A/RES/60/251 03.04.2006.
19. Resolution number 415 V, Transfert of functions of the international penal and penitentiary commission, интегрални текст доступан на: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/060/13/IMG/NR006013.pdf?OpenElement>, приступљено 24.07.2015. године.
20. UN Documents, 2200 (XXI). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights <http://www.un-documents.net/a21r2200.htm>, приступљено 19.09.2015. године.
21. United Nations Principles for Older People, resolution 46/91, интегрални текст доступан на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>, приступљено 07.12.2015. године.
22. Universal Declaration of Human Rights, <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=src5>, приступљено 05.03.2016. године.
23. Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity. The Yogyakarta Principles address a broad range of human rights standards and their application to issues of sexual orientation and gender identity, интегрални текст доступан на: http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm приступљено, 20.11.2015. године.

24. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода <http://www.icty.org/x/file/About/Registry/Evropska-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-osnovnih.pdf>, приступљено 20.04.2015. године.
25. Истамбулски протокол, http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Istambulski_protokol_serbian.pdf, приступљено 28.02.2016. године.
26. Правило 47, http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/3100_rule_47_of_the_rules_of_court_2014_1_srp.pdf, приступљено 14.02.2016. године.
27. Резолуција 3452 од 9.12.1975. године, интегрални текст видети на: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3452\(XXX\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3452(XXX)), приступљено 20.04.2015. године.
28. ОУН конвенција о правима детета:
29. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>, приступљено, 05.03.2016. године.
30. Бангкочка правила – Правила ОУН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама, Резолуција број 65/229 од 21. децембра 2010. године, интегрални текст на: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2010-res%202010-16.pdf>, приступљено 07.11.2015. године.
31. Пословник ЕСЈП: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/UredPDF/Poslovnik%20-%20Europskog%20suda%20za%20ljudska%20prava.pdf>, приступљено 07.11.2015. године.
32. Париски принципи, http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc-2014012212054704ser.pdf, приступљено 16.02.2016. године.
33. Резолуција Генералне скупштине ОУН-а, бр. 48/134 усвојена 1993. године.
34. Правила УН о заштити малолетника лишених слободе, усвојена са резолуцијом ОУН 45/113.
35. Препорука НПМ 12 – 1012/ 12 од 03.10.2012. године.
36. Препорука НПМ бр. 12 – 3698 / 11 од 29.12.2011. године.
37. Резолуција Генералне скупштине ОУН-а, 48/141 од 12.12.1993. године. A/RES/48/141.
38. Општи коментар број 20 Комитета за људска права ОУН-а, UN HRI/GEN/1/Rev 8.
39. Општи коментар бр. 21 Комитета за људска права ОУН-а, UN HRI/GEN/1/Rev 9.
40. Препорука Рес (99)22, Савет Европе 2006.
41. Други општи извештај ЦПТ-а, 1992.

42. Doha Declaration, https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/-ACONF222_L6_e_V1502120.pdf, приступљено 04.08.2015. године.
43. Трећи општи извештај ЦПТ-а за 1993 годину
44. Једанаести општи извештај ЦПТ-а, 2001.
45. Извештај ЦПТ-а о посети Аустрији, 2005.
46. Извештај ЦПТ-а за Грчку, 1994.
47. Други општи извештај ЦПТ-а 1992.
48. Извештај ЦПТ-а за Велику Британију, 1991.
49. Извештај ЦПТ-а за Француску, 1993.
50. Извештај ЦПТ-а за Шведску, 1992.
51. Извештај ЦПТ-а за Ирску за 1995.
52. Закон о заштитнику грађана, Сл. гласник РС 79/2005 и 54/2007
53. Указ о проглашењу закона о потврђивању Конвенције МОР бр. 105 која се односи на укидање принудног рада, http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%20105%20-Konvencija%20o%20ukidanju%20prinudnog%20rada,%201957.pdf, приступљено 07.03.2016. године
54. Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 83/06.
55. Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1971.
56. Закон о Уставном суду, Службени гласник РС, бр. 109/2007, 99/2011, 18/13-Одлука УС, 40/15 и 103/15
57. Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, Службени гласник РС – међународни уговори, бр. 7/2011.
58. Пословник о раду Уставног суда, Службени гласник РС, број 103/13.
59. Законик о кривичном поступку, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.
60. Правилник о извршењу мере притвора, Службени гласник РС, бр. 132/14
61. Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/2001.
62. Закон о потврђивању Другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који има за циљ укидање смртне казне, Службени лист СРЈ- Међународни уговори, бр. 4/2001.

63. Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике, Службени гласник РС, бр. 71/06.
64. Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењен у складу са протоколом број 11, протокола уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода којима се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и Први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 Конвенцију о заштити људских права и основних слобода и Протокола број 7 Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 9/2003.
65. Закон о ратификацији Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања, измењен и допуњен Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 9/2003.
66. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/14.
67. Закона о заштити становништва од изложености дуванском диму, Службени гласник РС, бр. 30/2010.
68. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.
69. Закон о ратификацији Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 9/91.
70. Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 15/90 и службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97.
71. Закон о ратификацији опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005 и 2/2006.
72. Закон о полицији, Службени гласник РС, бр. 101/2005, 63/2009 - одлука УС, 92/2011 и 64/2015 и Закон о полицији, Службени гласник РС, бр. 6/2016.
73. Закон о општем управном поступку, Службени лист СРЈ, бр. 33/97 и 31/2001 и Службени гласник РС, бр. 30/2010.

74. Закон о заштити права на суђење у разумном року, Службени гласник РС, бр. 40/15.
75. Закон о управним споровима, Службени гласник РС, бр. 111/2009.
76. Правилник о кућном реду у казнено-поправним заводима, Службени гласник РС, број 110/2014.
77. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, Службени гласник РС, бр. 66/2015.
78. Извештај Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања, СРТ/Inf (2012) 17, превод приредила Влада Републике Србије.
79. Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010 до 2015. године, Службени гласник РС, бр. 53/10.
80. Одговор власти Републике Србије у вези Извештаја Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака поводом треће редовне посете Републици Србији спроведеној у периоду од 1. до 11. фебруара 2011. године.
81. Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005, 2/2006 и Службени гласник РС - Међународни уговор, бр. 7/2011.
82. Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 29 November 2007, CE, 2009.
83. Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 19 to 29 November 2007, 2009.
84. Report to the Government of Serbia and Montenegro on the visit to Serbia and Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). 2006., Strasbourg, CE.
85. Interim response of the Government of Serbia and Montenegro to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia and Montenegro.

86. Уредба о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори и споразуми, бр. 30/72.
87. Закон о потврђивању конвенције МОП-а бр. 105 о укидању принудног рада, Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 13/02.
88. Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 72/2009 и 101/2010.
89. Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - др. закон, 101/2011 - др. закон и 32/2013.
90. Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009 и 111/2009.
91. Породични закон, Службени гласник РС, бр. 18/2005.
92. Правилник о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица, Службени гласник РС, бр. 137/2014.
93. Правилник о таблицама исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора, Службени гласник СРС, бр. 30/78.
94. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, Службени гласник РС, бр. 72/10.
95. Законик о кривичном поступку, Службени лист СРЈ, бр. 70/2001, 68/2002 и Службени гласник РС, бр. 58/2004.
96. Директива о начину рада службеника третмана у Заводима Управе за извршење кривичних санкција, Број: 110-00-1/13-03, Министарство правде РС
97. Правилник о кућном реду специјалне затворске болнице, Службени гласник РС, бр. 145/2014.
98. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, Службени гласник РС, бр. 72/2010.
99. Правилник о кућном реду за примену мере притвора, Службени гласник РС, бр.35/1999.
100. Правилник о дисциплинским преступима, мерама и поступку према осуђеним лицима, Службени гласник РС, бр.59.
101. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција, Службени гласник РС, бр.105/06.

102. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, Службени гласник РС, бр. 110/2014.
103. Правилник о организацији и раду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 37/2010.
104. Правилник о организацији, раду и поступању са притвореницима у Посебној притворској јединици, Службени гласник РС, бр. 81/2005.
105. Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, Службени гласник РС, бр. 18/2010.
106. Устав Федеративне народне републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, 31. јануар 1946. године.
107. Закон извршењу казни, Службени лист ФНРЈ, бр. 92/48.
108. Закона о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера, Службени лист ФНРЈ, бр. 47/51.
109. Закона о изменама и допунама Кривичног законика, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/59.
110. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени лист ФНРЈ, бр. 24/61 и Закон о извршењу кривичних санкција (пречишћен текст), Службени лист СФРЈ, бр. 9/64.
111. Устав Социјалистичке Федеративне Југославије, Службени лист СФРЈ, број 8/74.
112. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник СРС, бр. 26/77, 50/84, 16/87.
113. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 16/97 и 34/2001 - други закон.

Упоредно законодавство

1. Zakon o verski svobodi, Uradni list RS, št. 14/07.
2. Закон о извршавању казне затвора, Народне новине РХ, бр. 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001, 11/2002, 190/2003, 76/2007, 27/2008, 83/2009, 18/2011 и 48/2011, 56/13 и 150/13.
3. Zakon o izvršavanju kazenskih sankcij, Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečišćeno besedilo, 76/08, 40/09, 9/11 – ZP-1G, 96/12 – ZPIZ-2, 109/12 in 54/15.

4. Pravilnik o izvršavanju kazni zavora, Uradni list RS, št. 102/00, 127/06, 112/07, 62/08, 76/08 – ZIKS-1C, 19/09, 86/09, 109/12 – ZIKS-1E in 51/13.
5. Pravilnik o organizaciji in izvajanju verske duhovne oskrbe v zavodih za prestajanja kazni zavora, vzgojnih zavodih, prevzgojnih domovih in v zavodih za usposabljanje, Uradni list RS, št. 101/2008.
6. Закон Босне и Херцеговине о извршењу казних санкција, притвора и других мјера, Службени гласник БиХ, бр. 12/10 (пречишћен текст).
7. Закон о извршењу кривичних санкција Федерацији Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, број 44/98, 42/99 и 12/09.
8. Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 12/2010.
9. Закон о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера у Брчко дистрикту Босна и Херцеговина, Службени гласник Брчког дистрикта БиХ, бр. 2/10.
10. Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима, Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, бр. 7/14.
11. Закон о извршењу кривичних санкција Федерацији Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, број 44/98, 42/99 и 12/09.
12. Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима, Републике Српске, Службени гласник РС, бр.13/10, 117/11, 98/13.
13. Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичним поступцима, Брчког дистрикта Босна и Херцеговина, Службени гласник Брчког дистрикта БиХ, бр. 2/10.
14. Закон na izvršavanje na sankcii, Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 02/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015 i 98/2015.
15. Закон о извршењу казни затвора, новчаних казни и мера безбедности, преузето са: <http://www.pravda.gov.me/biblioteka/zakoni>, приступљено 25.01.2016. године.
16. Правилник о раду и струковној изобразби, попису и опису радних места затвореника, те накнади за рад и награди, Народне новине РХ, бр. 24/02, 43/02, 55/10.
17. Закон о судовима за младеж, Народне новине РХ, бр. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15.
18. Закон о izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 113/12.

19. Закон о извршењу казни затвора, новчаних казни и мера безбедности, Службени лист ЦГ, бр. 36/2015.
20. Закон о поступању према малолетницима у кривичном поступку, Службени лист ЦГ, бр. 64/2011.

Пресуде Европског суда за људска права

1. Папон против Француске, бр. 64666/01, дец. 7.6.01.
2. Јоргов против Бугарске, бр. 40653/98 (2004).
3. Моусел против Француске, бр. 67263/01, 14.11.2002, (2004) 38 EHRR 34.
4. Илашку и остали против Русије и Молдавије, бр. 48787/99, дец. 8. 7. 04.
5. Соеринг против Уједињеног Краљевства, бр. 14038/88, серија А, бр. 161, 7. 7. 89. (1989), 11 EHRR, 439.
6. Стафорд против Уједињеног Краљевства, бр. 46295/99, 25.05.20002, 35 EHRR 32.
7. Маматкулов Абурасулович против Турске, бр. 46827/99 и 46957/99, 6.2.2003.
8. Актас против Турске, бр. 24351/94, 24.04.2003, 38 EHRR 18.
9. Доугоз против Грчке, 40907/98, 6.3.2001, (2002) 35 EHRR 61.
10. Перс против Грчке, бр. 28524/95, 19.4.2001, (2001) 33 EHRR 51.
11. Полторацки против Украјине, бр. 38812/97, 29.4.2003.
12. Валађинац против Литваније, бр. 44558/98, 24.07.2001.
13. Бензан против Хрватске, бр. 62912/00, 8.11.2002.
14. Кенан против Уједињеног Краљевства (27229/95, 6.9.1999.(2001) 33 EHRR 38.
15. Салман против Турске бр. 21986/93, 27.6.2000.
16. Расахи и други против Холандије, бр. 52391/99, 15.5.2007.
17. Начов и други против Бугарске, бр. 43577/98 и 43579/98, 26.2.2004.
18. Данска, Норвешка, Шведска и Холандија против Грчке, бр. 3321-23/67, 3344/67, 4480/70, (1968, 1970).
19. Ирска против Уједињеног Краљевства, бр. 5310/71 (1978).
20. Селмени против Француске, бр. 25803/94 (1999).
21. Томаси против Француске, бр. 12857/87 (1992).
22. Рибич против Аустрије, бр. 188896/91 (1995).
23. Хурдато против Швајцарске 37/1993/432/511 (1995).
24. Гафген против Немачке, бр. 22978/05 (2010).

25. Прити против Уједињеног Краљевства, бр. 2346/02 (2002).
26. Јанков против Бугарске, бр. 39084/97 (2004).
27. Хурдато против Швајцарске, бр. 30210/96 (2000).
28. Тери против Уједињеног Краљевства, бр. 5856/72 (1978).
29. Дугоз против Грчке, бр. 40907/98 (2000).
30. Кампел против Уједињеног Краљевства, бр. 32819/96, (2000).
31. Котлет против Румуније, бр. 38565/97 (2003).
32. Дорга против Холандије, бр. 50210/99 (2004).
33. Ван дер Ван против Холандије, бр. 50301/99 (2003).
34. Левенс против Литваније, бр. 58442/00(2003).
35. Полски против Пољске, бр. 26761/95, (2002).
36. Г.С. и Р.С. против Уједињеног Краљевства, бр. 17142/90, (1992).
37. Сабу и Пиркалб против Румуније, бр. 46572/99, (2004).
38. Хохич против Украине, бр. 41707/98 (2003).
39. Мек Глинчи и остали против Уједињеног Краљевства, бр. 50390/99 (2003).
40. Мек Фил против Уједињеног Краљевства, бр. 8317/78 (1980).
41. Рамирез Санчез против Француске, бр. 59450/00 (2005).
42. Х против Уједињеног краљевства, 7291/75, (1977).
43. Х против Уједињеног краљевства, 5947/72 (1976).
44. Гузарди против Италије, серија А бр. 39, (1980).
45. Х против Аустрије, бр. 1753/63, (1965).
46. Викс против Уједињеног Краљевства, серија А бр. 114, (1987).
47. Т.В. против Уједињеног Краљевства, бр. 24724/94, (1999).
48. McGoff против Шведске серија А бр. 83, (1984).
49. Грујовић против Србије, бр. 25381/12, (2012).
50. Петровић против Србије, бр. 40485/08, (2008).
51. Хабими и други против Србије, бр. 19072/08, (2012).
52. Ђекић и други против Србије, бр. 32277/07, (2014).
53. Лакатош и други против Србије, бр. 3363/08, (2014).
54. Луковић против Србије, бр. 43808/07, (2013).
55. Оташевић против Србије, бр. 32198/07, (2013).
56. Станимировић против Србије, бр. 26088/06, (2011),
57. Милошевић против Србије, бр. 32484/03, (2011).

58. Јованчић против Србије, бр. 38968/04, (2010).
59. Ђермановић против Србије, бр. 48497/06 (2010).
60. Стојановић против Србије бр. 34425/04, (2009).
61. Милошевић против Србије бр. 31320/05, (2009).
62. Матијашевић против Србије бр. 23037/04, (2006).
63. Вранчев против Србије бр. 2361/05, (2008).
64. Крепс против Пољске бр. 34097/96, (2001).
65. Де Вил, Омс и Версип против Белгије 1 EHRR 373. 5, (1971).
66. Х. против Уједињеног Краљевства, бр. 7215/75, (1982).
67. Безичери против Италије бр. 114000/85, (1989).
68. Херзегфали против Аустрије, 15 EHRR 437, (1993).

Пресуде Комитета за људска права ОУН

1. Јекатарина Павловна Ланцова у име свог сина Владимира Албертовича Ланцова против Русије, Представка бр. 763/1997.
2. Силбер Дејли против Јамајке, представка 750/1997., Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет трећа седница, додатак број 40 (A/ 53/40)
3. Полај Кампос против Перуа, представка бр. 577/1994 (Перу 06/11/1997 ССРР/С61/Д577/1994).
4. Џорџ Озборн против Јамајке, представка број 759/1997., Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет пета седница, додатак број 40 (A/ 55/40)
5. Јутон Луис против Јамајке, представка бр. 527/1993., Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет прва седница, додатак број 40 (A/ 51/40) стр. 89-97
6. Александар Желутков против Украјине, представка бр. 276/1996., Извештај комитета за људска права том II, GAOR, педесет осма седница, додатак број 40 (A/ 58/40)
7. Грил Мота против Уругваја, бр. 11/1977 (1980).
8. Сендиц против Уругваја, бр. 14/63 (1979).
9. Родригез против Украјине, бр. 322/1988, (1994 ССРР/С51/Д322/1988).
10. Бутон против Уругваја, бр. 37/1978 (1981 ССРР/ОР/1/1981).

Интернет адресе коришћене у раду

1. Council of Europe Office in Belgrade, http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/council_of_europe/about_coe/?conid=14, приступљено 21.08.2015. године.
2. UN Human Rights Office, <http://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
3. International Labour Organization, <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>, приступљено 06.03.2016. године.
4. Београдски центар за људска права, <http://www.bgcentar.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.
5. Комитетом правника за људска права, <http://www.yucom.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године
6. Виктимолошко друштво Србије, <http://www.vds.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.
7. Центар за људска права Ниш, <http://www.chr-nis.org.rs/>, приступљено 16.02.2016. године.
8. Хелсиншки одбор за људска права у Србији, http://www.helsinki.org.rs/-serbian/index_s.html, приступљено 16.02.2016. године.
9. Одбор за људска права Ваљево, <http://www.odbor.rs/index.php>, приступљено 16.02.2016. године.
10. Поткомитет за превенцију тортуре <http://www.cpt.coe.int/>, посећено 16.02.2016. године.
11. European Court of Human Rights, <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>, приступљено 07.11.2015. године.
12. Уставни суд Републике Србије, <http://www.ustavni.sud.rs/>, приступљено 20.04.2015. године.
13. Тела за заштиту људских права ОУН-а. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
14. Поткомитет за спречавање мучења ОУН-а <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/OPCAT/Pages/OPCATIndex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
15. Комисија за контролу извршења кривичних санкција <http://www.parlament.gov.rs/-narodna-skupstina-/sastav/radna-tela/komisija-za-kontrolu-izvršenja-krivicnih-sankcija.899.html>, приступљено 15.02.2016. године.

16. Комитет за заштиту људских права ОУН-а. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/-CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
17. Комитет за спречавање мучења ОУН-а. <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/-cat/pages/catindex.aspx>, приступљено 26.02.2016. године.
18. Уједињене нације, Међународни кривични суд за бившу Југославију, <http://www.icty.org/bcs/o-mksj>, приступљено 07.08.2015. године.
19. International Labour Organization (ILO), <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>, приступљено 06.03.2016. године
20. Council of Europe Office in Belgrade, http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/-3098_notes_for_filling_in_the_application_form_2014_1_srp.pdf, приступљено 14.02.2016.
21. Council of Europe, <http://www.coe.int/en/>, приступљено 21.08.2015. године.
22. Committee Against Torture (CAT), <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/-catindex.aspx>, приступљено 28.08.2015. године.
23. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-convention.pdf>, приступљено 24.08.2015. године.
24. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>, приступљено, 05.03.2016. године.

ПРИЛОЗИ

Биографија аутора

Јелена Паповић Миладиновић рођена је 16.06.1988. године у Лесковцу. Основну школу и гимназију са одличним успехом завршила је у Лебану. Правни факултет у Нишу уписала је 2007. године. Дипломирала је 20.09.2011. године са просечном оценом 9.61. Као један од најбољих студената награђена је од стране Правног факултета у Нишу златником са ликом цара Константина. За време основних студија била је стипендиста Министарства просвете и Министарства омладине и спорта. Докторске студије на правном факултету у Нишу уписала је 2011. године. Током докторских студија остварила је просечну оцену 10. За време докторских студија била је стипендиста Министарства просвете. Објавила је пет научних радова и учествовала на научним и стручним скуповима. Приправнички стаж обавила је у Основном јавном тужилаштву у Нишу и Вишем јавном тужилаштву у Нишу. Правосудни испит положила је децембра 2013. године са оценом „врло добро“. Запослена је као тужилачки помоћник у Вишем јавном тужилаштву у Нишу. Удата је и мајка једног детета.

Прилог 1 - ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

ЗАШТИТА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

која је одбрањена на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивала на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредила ауторска права, нити злоупотребила интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____.

Потпис аутора дисертације:

Јелена Паповић Миладиновић

**Прилог 2 - ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ
ОБЛИКА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације:

**ЗАШТИТА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У
ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предала за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, истоветан штампаном облику.

У Нишу, _____.

Потпис аутора дисертације:

Јелена Паповић Миладиновић

Прилог 3 - ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

ЗАШТИТА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, _____.

Потпис аутора дисертације:

Јелена Паповић Миладиновић